

MEĐUNARODNA POLITIKA

OSNOVANA JUNA 1950.
BEOGRAD
GOD. LXV, BR. 1153–1154
JANUAR–JUN 2014.

U FOKUSU

Dragan Petrović, Slobodan Janković
ZAPADNE ZEMLJE O OKOLOSTIMA
I UZROCIMA IZBIJANJA PRVOG
SVETSKOG RATA

Nikola Dragišić
SPECIFIČNOSTI I TEŠKOĆE REPUBLIKE SRBIJE
U PROCESU PRISTUPANJA EVROPSKOJ UNIJI

Slobodan M. Zečević
DA LI VELIKA BRITANIJA ISTUPA
IZ ČLANSTVA U EVROPSKOJ UNIJI?

Dorđe Pavlović
TRILATERALNA SARADNJA SRBIJE,
BOSNE I HERCEGOVINE I TURSKE

ANALIZE

Stefan Nedeljković
EVROPEIZACIJA SRBIJE

Dušan Proroković
BITKA ZA KONTROLU DUNAVA I UTICAJ
NA GEOPOLITIČKI POLOŽAJ SRBIJE

Milovan Radaković
Karakteristike i posledice klimatskih
promena na Arktiku po međunarodne
odnose

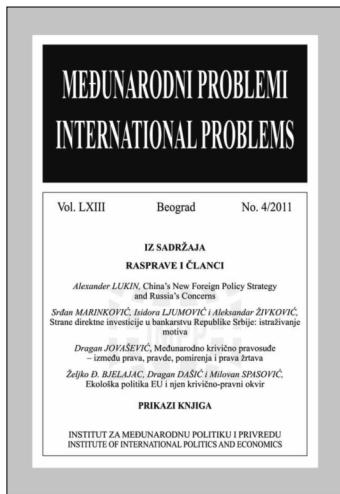
Dragan Jovašević
KRIVIČNO DELO AGRESIJE: MEĐUNARODNO
I NACIONALNO KRIVIČNO PRAVO

DOKUMENTI

Institut za međunarodnu
politiku i privrednu

Časopisi Institut za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Tel./fax 337 38 32 (preplata), e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXV, br. 1153–1154, januar–jun 2014.

Izdavački savet

Doc. dr Milica Delević (predsedavajuća),
docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Duško Lopandić, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd

Prof. dr Obrad Račić, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Ivo Visković, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Milan Šahović, naučni savetnik,
Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Prof. dr Luka Brkić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Hrvatska

Dr Hue Li, Institute of World Economics and Politics,
Chinese Academy of Social Sciences, Peking, Kina

Dr Zoltán Hajdú, Hungarian Academy of Sciences, Pécs, Mađarska

Dr Yiorghos Leventis, United Nations University,
International Security Forum, Lefkosia, Kipar

Dr Mikhail M. Lobanov, Russian Academy of Sciences,
Institute of Economy, Moskva, Rusija

Dr Hrvoje Butković, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, Hrvatska

Prof. Nikoleta Sirghi, University of the West Timișoara,
Faculty of Economics, Temišvar, Rumunija

Dr Zoila González Maicas, Instituto Superior de Relaciones Internacionales, Havana, Kuba

Dr Biser Banchev, Bulgarian Academy of Sciences, Institute for Balkan Studies,
Sofija, Bugarska

Prof. dr. Joachim Becker, Institute for International Economics and Development,
Vienna, University of Economics and Business Administration, Austria.

Uredništvo

Dr Dragan Petrović, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Miroslav Antevski, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Brano Miljuš, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Duško Dimitrijević, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Milovan Radaković, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta
Dr Duško Dimitrijević

Glavni i odgovorni urednik
Dr Dragan Đukanović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Dr Dragan Petrović

Sekretar redakcije
Vladimir Trapara

Prelom
Sanja Balović

Lektura
Maja Jovanović

Prevod
Aleksandra Janošević

Godišnja preplata

Zahtev za preplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasni

Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 32 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Štamparija
Mala knjiga, Novi Sad

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327 Godina LXV, br. 1153-1154, januar-jun 2014. ISSN 0543-3657

Sadržaj

U FOKUSU

Dragan Petrović, Slobodan Janković

Zapadne zemlje o okolnostima i uzrocima izbjivanja

Prvog svetskog rata 5

Nikola Dragišić

Specifičnosti i teškoće Republike Srbije
u procesu pristupanja Evropskoj uniji 24

Slobodan M. Zečević

Da li Velika Britanija istupa iz članstva u Evropskoj uniji? 40

Dorđe Pavlović

Trilateralna saradnja Srbije, Bosne i Hercegovine i Turske 56

Marko Nikolić, Jelica Gordanić

Aktuelni problemi međunarodne zajednice
u rešavanju avganistske krize i moguće implikacije
na odnose u regionu 70

ANALIZE

Stefan Nedeljković

Evropeizacija Srbije 90

Dušan Proroković

Bitka za kontrolu Dunava i uticaj
na geopolitički položaj Srbije 113

<i>Milovan Radaković</i>	
Karakteristike i posledice klimatskih promena na Arktiku po međunarodne odnose	128
<i>Dragan Jovašević</i>	
Krivično delo agresije: međunarodno i nacionalno krivično pravo	140
<i>Višnja Milekić</i>	
O pojedinim nedostacima postupka pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju	162
<i>Dubravka Grčić</i>	
Gde je mesto Evropskog parlamenta u budžetskoj politici Evropske unije?	179
<i>Ana Jovašević</i>	
Istorijski razvoj kulturnih veza Nemačke i Srbije	191

PRIKAZI KNJIGA

Adnan Mahmutović, <i>Demokratski legitimitet Evropske unije</i>	207
Goran Nikolić, <i>Tajne službe Velike Britanije: Uloga obaveštajno- bezbednosne zajednice u spoljnoj politici Velike Britanije</i>	211
Miloš Todorović i Ivan Marković, <i>Međunarodna ekonomija</i>	214

DOKUMENTI

Izlaganje prvog potpredsednika Vlade Republike Srbije i ministra spoljnih poslova Ivice Dačića na sastanku ministara inostranih poslova EU i Zapadnog Balkana na temu „2004-2014: deset godina od proširenja i evropska integracija Zapadnog Balkana“	221
Obraćanje Ivice Dačića, prvog potpredsednika Vlade i ministra spoljnih poslova Republike Srbije Komitetu ministara Saveta Evrope	223

UDK: 94(497.11)“1914/1918”; 327(497.11)“2014”

Biblid 0543-3657, 65 (2014)

God. LXV, br. 1153-1154, str. 5-23

Izvorni naučni članak

Primljen: 14. maj 2014.

*Dragan PETROVIĆ
Slobodan JANKOVIĆ¹*

Zapadne zemlje o okolnostima i uzrocima izbijanja Prvog svetskog rata

SAŽETAK

Stogodišnjica Prvog svetskog rata je prilika za širenje masovne propagande koja će imati svoje političke ciljeve u savremenoj Evropi. To može biti nova prilika da se Srbija proglaši krivom za veliku pustoš i razaranje u Evropi. Zapadni autori, najviše sa engleskog govornog područja, koriste nenaučne metode da bi ispunili političke ciljeve svojih vlada u nameri da okrive Srbiju i Rusiju. Srbija treba odmah da dela kako bi sprečila ono što može biti dodatni argument za dalju dezintegraciju Srbije na severni deo i eventualno Rašku oblast.

Ključne reči: Prvi svetski rat, Srbija, Podunavlje, Velika Britanija, Francuska, SAD, Italija, propaganda, istorija.

Stogodišnjica Prvog svetskog rata 2014. godine, pored prigodnih obeležavanja, postala je prevashodno prilika za novo i često propagandno sagledavanje uzroka i okolnosti u kojima je izbio Veliki rat. Prikazivanje u medijima zapadnih i drugih zemalja događaja koji su izmenili odnose sila i dotadašnji evropski i svetski poredak predmet je ovog rada. S pravom se

¹ Dr Dragan Petrović je viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privrednu (IMP), e-mail: draganp@diplomacy.bg.ac.rs; Mr Slobodan Janković je istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, e-mail: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, Ministarstva nauke Republike Srbije, ev. br. 179029, za period 2011–2014. godine.

očekivalo da se političko-propagandna mašinerija popularnog predstavljanja istorijskih događaja kroz medije (igrani i dokumentarni filmovi, prigodne svečanosti, internet sadržaji), ali i kroz univerzitete uključi i dā onu sliku koja odgovara interesima današnjih elita zapadnih zemalja koje su posle Drugog svetskog rata krenule u političko-ekonomsko-kultурне evroatlantske i evrounijske integracije.

Kako se prikazuje uzrok, odnosno uzroci Prvog svetskog rata i kako se tu predstavlja Srbija? Gotovo je nemoguće dati siguran odgovor. Dosadašnje iskustvo kazuje nam da je u stručnoj literaturi i medijima, naša istorija prečesto iskrivljivana ili u potpunosti falsifikovana. Ovo je potpuno očekivano imajući u vidu dve činjenice: 1) višedecenijsku (zlo)upotrebu predstavljanja istorije u političke svrhe na svim nivoima i 2) zapadno određenje Srbije i srpskog naroda kao balkanskog remetioca i izvora svakog zla preko koga se mogu namiriti svi računi od održanja NATO, širenja nemačkog uticaja do skupljanja poena u muslimanskom svetu.

Kakvi su aktuelni trendovi u pisanju o uzrocima Prvog svetskog rata i uloge Srbije u zemljama nekadašnjim saveznicama? Može se dati delimičan pregled stručne literature i najkarakterističnije interpretacije u javnostima nekada savezničkih zemalja i iz togu izvući očekivanja za ovu i narednu godinu.

Podsećamo da je ne samo 2014, već i narednih nekoliko godina zaključno sa 2018, prilika za šire prisustvo teme Prvog svetskog rata u medijima i time se naša pažnja ne sme zaustaviti samo na 2014. godini. Stogodišnjica rasformiranja Austro-Ugarske može poslužiti brojnim zainteresovanima za pokretanje ideje stvaranja dunavske makroregije unutar (ili izvan) EU.

Da bismo mogli da izvršimo uvid u osnovne pravce savremenog prikazivanja uzroka izbijanja Velikog ili Prvog svetskog rata, moramo dati i kraći osvrt na širi propagandni okvir u okviru kojeg dolazi do krivog ili lažnog predstavljanja srpske istorije.

Političko-propagandni milje

Školski i univerzitetski udžbenici, kao i knjige istorije, oduvek su služili njihovim kreatorima kao propaganda i sredstvo oblikovanja državljana, odnosno građana. Međunarodne strategije revizije udžbenika, pogotovu istorijskih i, uopšte, revizije pristupa u prikazivanju i objašnjavanju istorije bile su značajne još u vreme između dva svetska rata mada imaju svoje početke još u 19. veku.² Izučavanje istorije revizije udžbenika i stručnih knjiga iz oblasti društvenih nauka, a pogotovu istorije, pokazuje da su ciljevi uvek bili politički, a da su same institucije koje su projekte finansirale uvek uticale i na oblikovanje novih sadržaja.³ Primarni cilj Uneska, osnovanog 1946. godine, bio je revizija istorijskih i udžbenika drugih društvenih nauka kako

² Romain Faure, "Connections in the History of Textbook Revision, 1947–1952", *Education Inquiry*, Vol. 2, No. 1, March 2011, p. 23.

³ Ibid., pp. 21-22, 24-25.

bi se unapredila znanja, ali i „oblikovali ponašanje i veštine“ (shaping of behaviour and skills).⁴

Osim napora interesnih grupa preko Uneska, Francuska je bila zainteresovana da odmah posle Drugog svetskog rata izvrši reviziju nemačkih, a onda i udžbenika drugih zemalja, prevashodno iz istorije i geografije. Radilo se barem na dva fronta – preko strukovnih udruženja i sindikata ili direktno od države formiranih mešovitih tela. Najilustrativniji i dugoročno bitan primer jeste usvajanje 1951. godine *Francusko-nemačkog sporazuma o kontroverznim pitanjima u evropskoj istoriji*. Suština ovog dogovora o načinu pisanja istorije jeste stvaranje Evropske zajednice za ugalj i čelik upravo te 1951. i polaganje temelja buduće ekonomске, a zatim i političke zajednice koja će prerasti u Evropsku uniju. To je bilo teže uz svest da je nemačka kriva za početak oba svetska rata. U mirovnom ugovoru u Versaju član 231. definiše Nemačku kao krivca. Međutim, zbog evropske budućnosti dozvoljeno je da se relativizuje svaka krivica za Prvi rat kako bi se drugi prikazao kao greška, aberacija u odnosu na dotadašnju nemačku istoriju.⁵ Pošto je posle Drugog svetskog rata opet krenula kampanja revizije istorije, hamburški profesor Fric Fišer je 1961. godine, na osnovu bogate dokumentarne građe, dokazao nemačku krivicu za početak rata.⁶

Sporazumnu istoriju ustanovila je *Francusko-nemačka komisija za udžbenike*.⁷ U članu 18. ovog ugovora nalaže se da „dokumenti ne dopuštaju pripisivanje unapred postojeće volje za Evropskim ratom 1914. godine u bilo kojoj vladni i od bilo kog naroda.“ (*les documents ne permettent pas d'attribuer en 1914 une volonté pré-méditée de guerre européenne à aucun gouvernement ou à aucun peuple.*).⁸ U članu 27. navodi se i da Nemačka nije želela da bude uvučena u rat, ali je suviše kasno vršila pritisak na Austriju kako bi se sačuvao mir.⁹ Zaključci članova 18. i 27. su: a) rat je izbio slučajno; b) Nemačka nije želela rat. Ovo je bilo u skladu sa francusko-nemačkim ugovorom iz 1935. godine, nikad štampanim u nacističkoj Nemačkoj, koji je takođe predviđao promenu udžbenika.

Navedena praksa dogovora nastavlja se i danas. Tako je od 2009. do 2012. godine radila istoričarska italijansko-nemačka komisija koja je dala

⁴ Ibid., str. 24.

⁵ Ibid.

⁶ Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918*. Droste, Düsseldorf 1961, S. 97.

⁷ History, Georg Eckert Institute for International Textbook Research (Georg-Eckert-Institutes für internationale Schulbuchforschung), Germany, <http://www.gei.de/en/the-institute/history.html>, skinuto: 28/01/2013. Nemačka institucija koja se i danas bavi reformom udžbenika je Georg-Eckert-Institutes für internationale Schulbuchforschung. (U Nadzornom odboru ovog instituta, koji čine predstavnici nemačkih federalnih jedinica nalazi se i Dr. Gabriele Heinen-Kljajic (članica skupštine Donje Saksonije)).

⁸ Rainer Bendick, „La première Guerre mondiale à travers l'opposition des deux États allemands (1949-1989)“, Tréma [En ligne], 29 | 2008, mis en ligne le 01 mars 2010, Internet, <http://trema.revues.org/717>, skinuto: 28/01/2013, str. 13.

⁹ Ibid., str. 15.

preporuke o „rekonstrusanom” viđenju ratne istorije (dvaju naroda i država) u periodu 1943-1945.¹⁰ Ovo je učinjeno sa namerom usaglašavanja sećanja u kontekstu „približavanja kultura u evropskom duhu” (str. 163).

Politički podobno prekrajanje i predstavljanje istorije Balkana, postalo je bitno od kako je taj prostor, prema ranije utvrđivanim scenarijima, postao jedno od poprišta učvršćenja novog poretku sveta. Srbija je (kao deo SRJ), 1990-ih došla u poziciju pariće. Nova uloga NATO-a i rađanje spoljne politike EU, omogućeni su održavanjem predstave o Srbiji kao glavnom negativcu. Tako je NATO mogao da promoviše sebe kao svetskog policajca koji pribegava humanitarnim intervencijama. S druge strane EU, neefikasna van evropskog kontinenta, upravo je na Balkanu, u Srbiji i oko nje, uspela da izvede niz misija i da politikom uslovljavanja oformi kolikotoliko celovitu spoljnu politiku (opet samo prema našim prostorima).

Na globalnom planu, negde od 2003. godine kada se Rusija protivi okupaciji Iraka, a posebno od Putinovog Minhenskog govora početkom 2007, počinje sve naglašenija revizija istorije Drugog svetskog rata i uloge Rusije, odnosno SSSR-a u njemu. Kako je zapadna naučna zajednica, za potrebe njihovih javnih mnjenja, počela da daje drugačija, nepovoljnija tumačenja uloge Rusije (ključna za pobedu nad silama Osovine), tako se na manjem planu u Turskoj, ali i na Zapadu, pokrenuo proces preosmišljavanja ne samo Drugog, nego i Prvog svetskog rata.

Stogodišnjica rata i njegovo naučno i pseudo naučno, a zapravo propagandno predstavljanje ima odjeka i na Balkanskom poluostrvu koje je već pogodjeno aspiracijama Turske, nerešenim odnosima između Srbije, Hrvatske i Albanije, potencijalno nestabilnom BiH i krhkom situacijom u Makedoniji.

Viđenje uloge Srbije u Velikom ratu

Aktuelno upodobljavanje istorije novoj političkoj stvarnosti ima kontinuitet sa kulturnim ratom koji je na makro planu vođen u vreme Hladnog rata. On je, barem od početka 1990-ih, počeo i protiv Srbije, a sa novim čitanjima Prvog svetskog rata preispitana je ponegde i uloga Srbije u njemu. Sadašnji, još uvek nepopravljeni, odnosi Srbije i njenih nekadašnjih saveznika odraziće se verovatno i u načinu obeležavanja godišnjica Velikog rata (2014-2018). Ovakvo očekivanje je u skladu sa skorašnjim i sadašnjim tendencijama predstavljanja uzroka Prvog svetskog rata u zapadnim zemljama, nekadašnjim saveznicama iz toga rata, u Velikoj Britaniji, Francuskoj, SAD-u i Italiji.

Što se tiče prevrednovanja uloge Srbije u Prvom svetskom ratu, a u radovima autora iz Srbiji tada savezničkih zemalja, najdraštičniji su primeri pamfletističke monografije autora Filipa DŽ. Koen (Philip J. Cohen) sa teksaškog A&M University i Tima Džude. Koen je po nalogu Republike

¹⁰ “Rapporto della Commissione storica italo-tedesca insediata dai Ministri degli Affari Esteri della Repubblica Italiana e della Repubblica Federale di Germania il 28 marzo 2009”, Luglio 2012, pp. 172, Internet, <http://www.iicberlino.esteri.it/>, pristup: 29/05/2014.

Hrvatske stampao knjigu *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*. Ona je 1996. godine prevedena i objavljena u Hrvatskoj sa nešto izmenjenim timom autora sa naslovom *Tajni rat Srbije: propaganda i manipuliranje povijesču*, u Zagrebu 1997. Ovaj naučni falsifikat zbog preterivanja, te nestručnosti autora (stomatolog) koji je nastojao da dokaže kako su Hrvati bili antifašisti dok su Srbi stvorili neku vrstu autohtonog fašizma pre njegove pojave u Italiji, na sreću nije prihvaćen u naučnoj i široj javnosti ni devedesetih godina prošlog veka.¹¹ U sličnom tonu su i doprinosi istoriji pokojnog profesora hidraulike, Endru L. Simona (mađarskog porekla) koji je objavio niz dela u kojima se pojavljuje neracionalna netrpeljivost prema pravoslovnim narodima, a posebno prema Srbima koje okrivljuje za uništenje Austro-Ugarske.¹²

U ovaj red autora mogu se svrstati Miša Gleni (dvotomna *Istorijsa Balkana*)¹³ i Tim Džuda.¹⁴ Gleni u knjizi *Balkan između 1804 i 1999*, daje veći prostor tematici Prvog svetskog rata, pozivajući se na raznovrsne izvore i literaturu. Međutim, struktura tih izvora pokazuje neselektivnost i nediferenciranost u vrednosnom smislu (gotovo ravnomerno tretiranje štampe i kapitalnih istorijskih radova).

Džuda je novinar, kao i Miša Gleni (dopisnik Ekonomist-a). Njegov pamflet o Srbima (*The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*) raskrinkao je i američki pesnik srpskog porekla Čarls Simić.¹⁵ Težinu knjizi daju politička zaledina i činjenica da je štampana na Jejtu.

Ovi autori, baš kao i njima slični Noel Malcolm, Tim Džuda i Holm Zundhausen (Holm Sundhaussen) nastoje da falsifikatima, vađenjem iz konteksta i selektivnim citiranjem krive sliku istorije balkanskih država i pripisu negativnu ulogu Srbiji.

Pisanje u zemljama zapadnim saveznicama

Na temu jesu li i koje su zapadne zemlje bile saveznice Srbije u Prvom svetskom ratu, temeljno i na osnovu bogate dokumentarne građe, pisao je jedan od srpskih najboljih istoričara Dragoljub Živojinović u knjizi *Nevoljni ratnici: velike sile i Solunski front, 1914-1918*.¹⁶ Živojinović je dokazao da je

¹¹ Vidi o tome više kod: Miroslav Svirčević, Rasistički pamflet koji tvrdi da su Srbi izmislili fašizam, Internet, <http://www.standard.rs/dr-miroslav-svircevic-rasisticki-pamflet-koji-tvrdi-da-su-srbi-izumili-fasizam.html>; Miroslav Svirčević, „Akademsko“ gilotiranje Srbije“, NSPM 16. oktobar 2009.

¹² Vidi: Andrew L. Simon, Hungary in American History Textbooks, 1996; i stranu 3 predgovora za Oscar Halecki, Borderlands of Western Civilization, A History of East Central Europe, 1980.

¹³ Miša Gleni, *Pad Jugoslavije, i Balkan između 1804 i 1999*, Samizdat, „Pad Jugoslavije“ i „Balkan između 1804 i 1999“ dopisnik Gardijana i BBC-ja iz srednje Evrope.

¹⁴ Tim Judah, *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, Yale April 1997, pp. 368.

¹⁵ Charles Simic, “Unfashionable Victims”, *London Review of Books* Vol. 19 No. 15, 31 July 1997, pp. 12-13.

¹⁶ Dragoljub Živojinović, *Nevoljni ratnici: velike sile i Solunski front, 1914-1918*, Zavod za udžbenike 2008., str. 349.

Velika Britanija u tom ratu bila neprijatelj Srbije, samo ne otvoreno kao Nemačka, Austro-Ugarska i Bugarska.

O politikanstvu u pisanju istorije i primeni takozvane političke korektnosti, odnosno mešanja politike u pisanje istorije, a na temu ratova 1990-ih, istorije BiH i Kosova i Metohije, odnosno srpsko-albanskih odnosa, dvoje naših istoričara Mile Bjelajac i Gordana Krivokapić-Jović objavili su knjigu 2011. godine. Oni navode i notornu činjenicu da je Ričard Holbruk lično delio primerke pamfleta-knjige Noela Malkolma „Kratka istorija Kosova” kao i da je knjiga nemačkog istoričara Holma Zundhausena o istoriji Srbije 19. i 20. veka projekat koji je sponzorisala nemačka država.¹⁷

Klasifikacija pisanja po zemljama otežana je činjenicom da postoji pokretljivost istraživača. Takav je slučaj recimo sa Nemcem, dr Aleksanderom Korbom, koji je doktorirao na nemačkom Humbolt univerzitetu, sa politikantskim pisanjem o nepostojanju genocida i namere NDH da ubija Srbe, odbacujući sve činjenice koje ukazuju na suprotno. Međutim, Korb predaje u Engleskoj, u Lejčesteru, a istovremeno radi i na jednom koledžu u Jeni (Nemačka).¹⁸

SAD

Profesor Pol Kenedi u najčuvenijem i neopravdano¹⁹ hvaljenom delu „Uspon i pad velikih sila”, ipak relativno pozitivno piše o srpskoj ulozi u izbijanju Prvog svetskog rata. On kaže i da je Austro-Ugarska odbila srpski pomirljiv odgovor.²⁰ Dobro je o Srbima pisao i čuveni bostonski profesor Dejvid Fromkin u svojoj knjizi iz 2004. godine.²¹ Džonatan Gumza (docent na Vest Pointu) i Alan Kramer (Triniti koledž iz Dabline) ukazuju na naličje austrougarske okupacije i namerno uništavanje civila. S druge strane, posebno Kramer, komparativnim pristupom, pokazuje da se tzv. „civilizovani narodi” nisu razlikovali od „necivilizovanih.”²²

Profesor Džej Vinter (Jay M. Winter), doktorirao je na Kembridžu, gde je predavao od 1979-2001, da bi 2001. prešao na Jejl. Jedan je od urednika programa posvećenih Prvom svetskom ratu američkog i britanskog javnog servisa PBS-a i BBC-ja. Glavni je urednik trotomne kembričke enciklopedije o Prvom svetskom ratu objavljene 2014. godine.²³ Vinter ne daje negativnu

¹⁷ Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić Jović, *Prilozi iz naučne kritike: Srpska istoriografija i svet*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2011, str. 407.

¹⁸ Vidi više o njegovom doktoratu u nedeljniku Pečat, br. 252.

¹⁹ Prepuno materijalnih grešaka i loših pojednostavljenja.

²⁰ Pol Kenedi, *Uspon i pad velikih sila*, Drugo izdanje Službeni list, Beograd 2003, str. 289.

²¹ David Fromkin, *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?*, New York, 2004, pp. 350.

²² Jonathan E. Gumza, *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914-1918*, Cambridge University Press 2009; i Alan Kramer sa Trinity College Dublin, svojom *Dynamic of Destruction Culture and Mass Killing in the First World War* Oxford University Press 2007.

²³ Jay Winter (ed)The Cambridge History of the First World War, Cambridge University Press 2014.; i <http://history.yale.edu/people/jay-winter>.

sliku o Srbiji i Srbima u svojim knjigama mada ističe srpski nacionalizam. On nastoji da ukaže da A-U monarhija jeste pokrenula rat koji Rusija, Francuska i Velika Britanija nisu želeli. Konkretno navodi da su Austrija i Nemačka odgovorne.²⁴ Korektno govori o Bečkom ultimatumu Srbiji.²⁵ Međutim, on izuzetno negativno prikazuje ulogu Srbije na televiziji povodom 1990-ih, koje dovodi u vezu sa Prvim svetskim ratom i balkanskim ratovima.

Jedna od istorijskih zvezda u usponu jeste i kolega Pola Kenedija i Džeja Vintgera na Jejlju, profesor istorije Timoti Šnajder (Timothy Snyder). Šnajder je tzv. transatlantski levičar koji je doktorirao na Oksfordu.²⁶ Više nego ostrašćena osoba, bavi se centralnom i istočnom Evropom, kao i holokaustom i stradanjima stanovništva od Nemačke do Rusije. Njegov rad je tipičan primer trenda relativizacije istorije prema kojem su Rusija i Srbija krivi za raznorazna zla i nepočinstva koja civilizovani narodi ne mogu činiti. Šnajder u članku „Hitlerov logični holokaust“ objavljenom 20. decembra 2012. u prestižnom časopisu „*The New York Review of Books*“ pisao po principu „sto puta ponovljena laž postaje istina“. Ne obazirući se na činjenice on uspeva da napomene kako je dekolonizacija počela na Balkanu (kao da ne zna da razlikuje kolonije od drugih oslovenih teritorija) tako što su se balkanske države oslobodile od Osmanskog carstva, a onda i od dominacije njihovih „Britanskih, Austrijskih, Nemačkih ili Ruskih patrona,“ sve tako paušalno polutačno i bez objašnjenja. Onda navodi nekakve ratove (wars – dakle množina) između balkanskih država, a bio je samo jedan kratkotrajni između Srbije i Bugarske 1885. (poraz kod Slivnice). Posle ovih izmišljenih ratova dolazi „okretanje balkanskih nacija protiv Osmanskog carstva 1912.“ Dakle nema oslobođanja teritorija nego već oslobođene države napadaju osmansku Rašku, Kosovo i Metohiju, Makedoniju, Albaniju, Tesaliju, Epir, Trakiju. Konačno Šnajder daje revizionističku viziju izbijanja Prvog svetskog rata:

„Sukob koji pamtimo kao Prvi svetski rat može se sagledati kao Treći Balkanski rat (što je inače teza prisutna i kod drugih zapadnih istoričara), jer su elementi unutar srpske vlade pokušavali da oduzmu deo teritorije od Austrije kao što su prethodno uradili i sa Osmanlijama.“ Dakle, Srbija je Osmanlijama otela njihove Rašku, KiM i Makedoniju pa se ostrvila na austrijske zemlje (na primer Novi Sad i Dubrovnik?!).

Šnajder, koji sa ovakvim tvrdnjama već ne bi smeо da bude profesor istorije, pogotovo ne na prestižnom američkom univerzitetu koji su završili

²⁴ http://www.pbs.org/greatwar/historian/hist_winter_05_detective.html

²⁵ Jay Winter, Antoine Prost, *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge University Press, 2005, str. 37, 47; Jay Winter, Geoffrey Parker, and Mary R. Habeck, *The Great War and the Twentieth Century*, Yale University Press, 2002.

²⁶ Vidi raspravu o njegovoј knjizi *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, objavljenu u Londonskom pregledu knjiga (<http://www.lrb.co.uk/v32/n21/richard-j-evans/who-remembers-the-poles>

između ostalog Bil Klinton i Džordž Buš mlađi, postaje još bezobzirniji služeći se očiglednim izmišljotinama:

„Sa dolaskom Prvog svetskog rata, balkanski model uspostavljanja nacionalnih država širi se na Tursku (koji uključuje masovna ubistva više od milion Jermena); a kasnije je prihvaćen u centralnoj Evropi.“

Po Šnajderu nacionalna država je model izmišljen na Balkanu. Posle Francuske buržoaske revolucije kreću pokreti za stvaranje nacionalnih država širom Evrope, ali njemu to nije poznato, kao što ne zna ni da su se balkanski narodi bunili protiv turske vlasti vekovima.²⁷ Međutim, ovde je jasno i da je Turska žrtva Balkanaca jer su oni od nas primili bauk nacionalizma i zbog toga pobili više od milion Jermena. Naravno, teror nad Srbima i Grcima se ne spominje.

Nova istorija po Šnajderu se ni tu ne zaustavlja. Balkanske nacionalističke države delimično su krive i za nacizam po Šnajderu jer je Hitler pišući „Majn Kampf“ imao upravo u vidu njihov model. Kako, na koji način, on i ne pokušava da objasni.²⁸

Ovaj autor inače pokušava da posredno ubedi čitaoca kako holokaust počinje zapravo tek na teritorijama koje su prvo okupirali Sovjeti, a onda posle njih Nemci. On navodi kako su na tim teritorijama Jevreje ubijali Litvanci, Poljaci i „sovjetski građani“. U jednoj rečenici navodi da je pobijeno tri četvrtine holandskih Jevreja bez mnogo objašnjenja, a za Rumuniju i Mađarsku, između ostalog, tvrdi kako generalno nisu sledile nemačku politiku u vezi sa Jevrejima (prema procenama Jevrejske virtualne biblioteke u toku rata stradalo je 88 odsto nemačkih i austrijskih Jevreja, a rumunskih svega 50 odsto. Međutim u rumunskom slučaju radi se o oko 300 hiljada ljudi. Primedba S.J.)²⁹

Šnajder pripada novoj školi istoričara koja piše takozvanu transnacionalnu istoriju. Pokrivajući se ovom frazom on uspeva da tvrdi kako bez Sovjetskog Saveza ne bi bilo ni holokausta, što čini u kontroverznoj knjizi „Krvave zemlje“ (*Bloodlands*).³⁰ Ova knjiga je izazvala velike rasprave. Ali, ono što je uspela jeste da ukaže kako žrtve ovog rata treba tražiti prevashodno u istočnoj Evropi. Šnajder se trudi da ne pomini Ruse. Po njemu, stradali su Jevreji, Poljaci, Belorusi, Ukrajinci, Kazasi i neidentifikovani sovjetski građani, kao da većina napred navedenih nisu bili građani SSSR-a. Kada spomene Ruse, kaže da ih uglavnom ne ubraja u 14

²⁷ Ovde ne treba mešati narode koji postoje od početka pisane istorije, nego o političkim zajednicama koje se često baziraju na narodima (Nemačka, Portugal, Poljska) ali ne nužno kao što je to slučaj sa Francuskom ili Velikom Britanijom.

²⁸ Timothy Snyder, "Hitler's Logical Holocaust", *The New York Review of Books*, Internet, <http://www.nybooks.com/articles/archives/2012/dec/20/hitlers-logical-holocaust/?pagination=false>, skinuto: 24/01/2013.

²⁹ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/killedtable.html>, skinuto: 24/01/2013.

³⁰ Vidi o tome u članku samog Šnajdera: Timothy Snyder, "In Defense of Bloodlands" | August 3, 2012, Internet, <http://www.tabletmag.com/jewish-arts-and-culture/books/108229/in-defense-of-bloodlands>, skinuto: 24/01/2013.

miliona žrtava namernog masovnog zločina koji su počinili Hitler i Staljin u istočnoj Evropi. Dakle, s jedne strane se umanjuju ili ne pominju ruske žrtve (naravno tu i tamo se i to provuče, ali uzgred), a s druge se stradanja na Balkanu uopšte i ne pominju. Iz toga sledi da na Balkanu nije bilo nikakvih masovnih stradanja.

U malo zapaženom prikazu knjige britanske autorke Anike Mombauer (Annika Mombauer) *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus*. London: Longman, 2002, navedena je pozitivna ocena profesora malog univerziteta u američkoj Virdžiniji, Šovaltera, koji je smatrao da je ona, ipak preterala sa traženjem krivca za rat u Nemačkoj jer su „ruska podrška Srbiji i francuska podrška Rusiji izgleda bili ključni u izbijanju svetskog rata koji je usledio.”³¹

Američki profesor Denis Šovalter (Dennis E. Showalter), ranije predavač na vojnim koledžima, uspeo je da se negativno odnosi prema Srbiji, negirajući ikakav dopinos srpske vojske kao i Solunskog fronta u Prvom svetskom ratu. Za Solunski front kaže da je bio kampovanje za vojsku koja se bavila baštovanstvom i da njegov proboj (koji barem pominje) nije imao nikavog značaja. Ovo je naravno u potpunom sukobu sa činjenicama koje ukazuju da je rat vojnički završen probojem Solunskog fronta i sledstvenim kapitulacijama Bugarske i Austro-Ugarske posle čega je Nemačkoj južna granica postala nebranjena.³²

Opšta teza njihove revizije je da je Berlinski kongres uzrokovaо sve potonje ratove na Balkanu, uključujući i one iz 1990-ih, jer je legalizovao rusku pobedu nad Osmanskim carstvom koje se modernizovalo i spremalo jednu liberalnu muslimansku državu.³³

ITALIJA

Da nije sve tako mračno pokazuje doprinos milanske izdavačke kuće „Jaka buk“ (*Jaca Book*), koja je 1999. godine objavila zbirku radova dva italijanska i niza srpskih istoričara i najpoznatijih intelektualaca pod uredništvom pokojnog akademika Nikše Stipčevića.³⁴

Italijanski sajt posvećen Prvom svetskom ratu ukazuje da su pravi uzroci vezani za odnose velikih sila.³⁵

³¹ <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=7288>

³² „Chapter Five. War in the East and Balkans, 1914-18“, u: John Horne (Editor), A Companion to World War I, April 2010, Wiley-Blackwell.

³³ Prema: M. Hakan Yavuz, P. Sluglet (eds), „War & Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878“, Utah University Press 2010. Pisac ovih „reklamnih redova“ su Hakan i Sluglett. Blumi je bio recenzent radova. Pod rukovodstvom ovog odeljenja već je 2012. održan skup o Svetskom ratu u Sarajevu (vidi: Prilozi-Contributions, Prilozi br. 41, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2012, str. 356-360) i Balkanskim ratovima u Istanbulu. Očekuju se zbornici u izdanju Utah University Press.

³⁴ Nikša Stipčević, *La Serbia, la guerra e l'Europa*, Jaca Book Milano 1999, p. 185.

³⁵ <http://www.primaguerramondiale.it/grande-guerra/inizio-prima-guerra-mondiale.htm>, skinuto: 26/01/2013.

Institut za izdavanje italijanske enciklopedije, Treccani (Treccani) kome je na čelu trenutno bivši italijanski premijer i profesor Đulijano Amato (Giuliano Amato) na temu Prvog svetskog rata ukazuje na različite poglede o uzrocima Prvog svetskog rata. Pretežu oni koji ne okrivljuju Srbiju.³⁶

VELIKA BRITANIJA

Gore pomenuta profesorka Nemica Anika Mombauer, Otvorenog univerziteta (Open University), članica je uredivačkog odbora bitne internet enciklopedije o Prvom svetskom ratu (*International Encyclopedia of the First World War*).³⁷ Ona je često citirana, a rad temelji na osnovama koje je postavio još Fric Fišer u Nemačkoj i svetskoj istoriografiji. Dakle, ona predstavlja jednu od brana revizionizmu, zapravo politiziranju istorijske nauke.

Kod nas neprevedena knjiga „*Saputnik uz Prvi svetski rat*“ (prevod S.J., A Companion to World War I, April 2010)³⁸ jeste zbirka radova britanskih, američkih, irskih, francuskih, nemačkih i istoričara iz Australije, Kanade i Italije na temu Velikog rata. Bitna je jer je zamišljena kao neizbežno štivo za univerzitete svih navedenih zemalja. Ona sadrži i za Srbe važno ukazivanje na političko uplitanje u pisanje istorije ovog bitnog perioda, kojim se bavio direktor britanskog Instituta za evropske studije iz Salforda, Džon Kiger (John Keiger). Istorija Mark Kornvol (Mark Cornwall), i pored povremenog cinizma, još je i najpozitivnije prikazao ulogu Srbije sa pobedama, stradanjima, povlačenjem preko Albanije i Solunskim frontom. Naravno, osim pozitivnih ili neutralnih priloga sadrži i pomenut doprinos Šovaltera.

Kao i američki profesor Timoti Šnajder koji je doktorirao na Oksfordu, mnogi pitomci britanskih univerziteta pišu negativno o Srbiji, a među njima je nama najpoznatiji Noel Malcolm, kembrički đak. Tu su i istoričar Džon Oti (John Ott), čiji je komentar o srpskom nacionalizmu i uzroku Prvog svetskog rata objavljen 2009. godine.³⁹ Površan rad sa citiranjima Tima Džude i Miše Glenija govori o „srpskom kosovskom mitu“, Srbe predstavlja kao „svinjske trgovce“ koji su žudeli za velikom Srbijom. Po njemu su Srbija i Austro-Ugarska krive za rat, naravno i Rusija koja je pomogla Srbiji (umesto da je pusti niz vodu). Njegova viđenja uloge Srbije preneo je američki javni servis PBS (Public Broadcasting Service) na sajtu posvećenom Prvom svetskom ratu. (na toj stranici priložena je mapa ekstremiste Stevana Moljevića iz 1942. godine, koja navodno izražava srpske želje i namere pred Prvi svetski rat).⁴⁰ Otijev komentar preneo je i britanski časopis *History Today* (Istorijski danas).⁴¹

³⁶ [http://www.treccani.it/enciclopedia/prima-guerra-mondiale_res-ef45b37b-bfaf-11e1-bb7e-d5ce3506d72e_\(Dizionario-di-Storia\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/prima-guerra-mondiale_res-ef45b37b-bfaf-11e1-bb7e-d5ce3506d72e_(Dizionario-di-Storia)/), skinuto: 26/01/2013.

³⁷ Vidi na: <http://www.1914-1918-online.net/>.

³⁸ John Horne (Editor), *A Companion to World War I*, April 2010, Wiley-Blackwell, pp. 728.

³⁹ John Ott, "Serbian Nationalism and The Great War", *History Review*, Mar 2009, Issue 63, p. 40-42.

⁴⁰ <https://ww1history.pbworks.com/w/page/45209702/22Serbia>.

⁴¹ <http://www.historytoday.com/john-etty-serbian-nationalism-and-great-war>.

Na Kembridžu je doktorirao i Australijanac Kristofer Klark koji je sada profesor istorije na ovom univerzitetu. Njegova knjiga o uzrocima Prvog svetskog rata objavljena je 27. septembra 2012. u Engleskoj. (Mesecari: Kako je Evropa otišla u rat 1914 – “*The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*”). U pitanju je nastavak britanske politike revizionizma koja želi da prikaže, ili kako nije bilo krivca za Prvi svetski rat ili je ta krivica bila u domenu Srbije i Rusije. Kristofer Klark pripada ovoj drugoj grupi.⁴² Prema njemu nemačke krivice za rat gotovo da nema. „Prvi svetski rat je bio Treći balkanski rat pre nego što je započeo Prvi svetski rat”, kaže Klark. On navodi i da su srpski vladini službenici bili povezani sa „terorističkim organizacijama” koje su „sanjale Veliku Srbiju.”⁴³ O ovoj knjizi već je napisano nekoliko negativnih recenzija.⁴⁴ Ističe se kritika Klarka od strane Marije Todorove pod naslovom „Zgražavanja i ishodišta” (“*Outrages and their outcomes*”).⁴⁵

Klarka, samo naizgled, kritikuje i Šon Mekkin (Sean McMeekin), još jedna zvezda u usponu koja naravno optužuje Rusiju, kao glavnog krivca za Prvi svetski rat. Mekkin usput navodi i da Srbija snosi krivicu. Rusija je po njemu posredno odgovorna za ubistva Jermena, nad kojima, prema Mekkinu nije izvršen ni genocid ni masakr. Jasno je da se radi i politikantu koji je zaodenut naučnim zvanjem. Mekkin navodi da je A-U bila korektna u ultimatumu prema Srbiji, da je (po dogovorenoj politiziranoj istoriji) Velika Britanija bila zbumjena, a Srbija nije bila nimalo pomirljiva.⁴⁶

Kembrički đak, dopisnik BBC-ja, svojevremeno i iz Beograda, Metju Prajs, pohvalio je knjigu u novinama iz Arapskih emirata: „Klark je u pravu, smatrajući da je pravda bila na strani Austro-Ugarske.” On kaže da je zbog proporcionalno najvećih žrtava podnetih u ratu „možda lako prevideti srpski drzak i bezosećajan odgovor na atentat.”⁴⁷

FRANCUSKA

Francuska društvena i naučno-stručna scena naklonjenija je srpskoj opciji, u kontekstu odnosa prema Prvom svetskom ratu. Prvi svetski rat,

⁴² Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Penguin Group, 2012.

⁴³ Citirano prema: Matthew Price, Causes of First World War explored by Cambridge historian, Internet, <http://www.thenational.ae/arts-culture/books/causes-of-first-world-war-explored-by-cambridge-historian#ixzz2JMXJmq0Y>, skinuto: 29/01/2013.

⁴⁴ <http://blogs.spectator.co.uk/books/2012/09/lets-not-be-beastly-to-the-germans/> i [http://www.timeshigher education.co.uk/story.asp?storycode=421230](http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storycode=421230).

⁴⁵ Maria Todorova, “Outrages and their outcomes, *The Times Literary Supplement* N. 5757, Jan 18, 2013.

⁴⁶ Mekkin je pisac četiri važne knjige: *The Berlin-Bagdad Express. The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power 1898-1918*, Penguin, London 2010. i *July 1914: Countdown to War, The Russian Origins of the First World War* (Belknap Press of Harvard University Press 2011), Icon Books 2013. Vidi: Sean McMeekin, “The Russian Origins of the First World War”, Reviewed by Robert Legvold, *Foreign Affairs*, January/February 2012; i Sean McMeekin, *History Today*, 29th November 2012, Internet, <http://www.historytoday.com/blog/2012/11/sleepwalkers-how-europe-went-war-1914>.

⁴⁷ Matthew Price, “Causes of First World War explored by Cambridge historian”, citirano.

više nego bilo koji drugi istorijski događaj, čvrsto je urezan u svest i kolektivno sećanje francuskog naroda, pa je recimo 11. novembar 1918, dan primirja (pobede) u Prvom svetskom ratu, uz 14. juli, najvažniji francuski nacionalni i državni praznik.

Slika Srbije, srpske uloge u Prvom svetskom ratu, bila je prilično povoljna i naglašena u francuskom naučnom delokrugu, stručnom stavu, kao i širem javnom mnjenju, sve do početka devedesetih godina XX veka i početka sukoba na prostoru SFR Jugoslavije. Zaoštravanje odnosa u federaciji, različito viđenje budućnosti uređenja zemlje, odnos prema Kosovskom pitanju, u drugoj polovini osamdesetih, nije presudno uticalo na ukupan odnos francuskog javnog mnjenja prema srpskom faktoru.

Francuska zvanična vlast, na čelu sa predsednikom Fransoa Miteranom, kao i vlada koju je formirala Partija socijalista, pokazivali su nešto više simpatija prema srpskoj strani, dok se medijska slika i javno mnjenje sve više delilo od kako je krenuo rat u Bosni i Hercegovini. Tako Žan -Mari Kolombani u svojoj knjizi *"Tous Americains? Le monde apres le 11 septembre 2001"*⁴⁸ ukazuje da je na čelu antisrpskog lobija u Parizu grupa levičarskih filozofa Levi, Gliksman, a da su Žan-Pjer Ševenmen, Filip Seguen, Patrik Beson naklonjeni srpskoj strani. Autor spominje francusku umerenu desnicu, koju najviše sećanje na prvi svetski rat i savezništvo sa Srbijom motiviše na podršku prema Srbima, dok se ekstremna, čak maoistička levica, pokazala kao najveći protivnik Beograda i u ratu u Bosni podržavala muslimansku stranu.

Za stavove u širem javnom mnjenju Francuske prema Srbima, uključujući i sam Prvi svetski rat, važna je bila i zvanična politika zemlje. Od naučnih radova koji se sa francuske strane bave Prvim svetskim ratom, i uopšte pozicijom Srba u okviru francuske (geo)politike, poslednje dve decenije bili smo svedoci pojave pokušaja istorijskog revizionizma pojedinih francuskih stvaralaca, mada je u istom periodu bilo i zapaženih radova koji su davali potvrdu prethodnih istraživanja.

Godine 1993. ugledni dnevnik Mond, objavljuje džepnu knjigu autora Bernar Ferona posvećenu istoriji Jugoslavije i aktuelnom konfliktnu na njenom prostoru (*Yougoslavie, origins d un conflit*, Bernard Feron). Period Prvog svetskog rata opisuje se na relativno malom prostoru, i to posebno pozicija Jugoslovena u Austro-Ugarskoj monarhiji i Srba u Srbiji i Crnoj Gori. Istiće se hrabro držanje srpskih državnika i naroda, prelaz preko Albanije i Solunski front. Nasuprot tome, ukazuje se na besperaktivnost Austro-Ugarske, i zainteresovanost i razvoj ideje jugoslovenstva među Hrvatima i Slovincima, upravo u vreme trajanja Prvog svetskog rata.⁴⁹

Izdavačka kuća *L'Âge d'homme*, objavila je više desetina knjiga pretežno na francuskom jeziku, autora srpske, jugoslovenskih, francuskih i drugih nacionalnosti, koji su iz različitih uglova posmatranja i ideološkog

⁴⁸ Jean-Marie Colombani, *Tous Americains? Le monde apres le 11 septembre 2001*, Fajard Paris 2002.

opredeljenja pisali o nastanku Jugoslavije, Prvom svetskom ratu i drugim istorijskim, ali i savremenim temama. Glavni urednik ove izdavačke kuće Vladimir Dimitrijević (na žalost, umro je sredinom 2011), tokom više od dve decenije, omogućio je objavljivanje više važnih naučnih i stručnih knjiga koje se bave, ili samo dotiču problematiku Prvog svetskog rata, kao i ukupnu poziciju srpske savremene istorije, u Francuskoj, Švajcarskoj, Belgiji i drugim zapadnim zemljama. Alen Pokar je autor zapažene knjige „Sa Srbima“ u izdanju ove izdavačke kuće,⁵⁰ tu je i poznati francuski akademik Žan Ditur, koji ukazuje u svojim radovima na značaj i važnost tradicije prijateljstva dva naroda zasnova tokom 19. i u prvoj polovini 20. veka.⁵¹

Važan pokazatelj stanja i odnosa francuskih stručnih krugova prema srpskoj istorijskoj ulozi, uključujući i Prvi svetski rat je knjiga Aleksisa Truda „Geopolitika Srbije“, objavljena u Parizu 2006.⁵² U ovoj knjizi se Prvom svetskom ratu, kao i događajima uoči njega, daje izvestan prostor, uglavnom navodeći faktografske činjenice o ulozi srpskog faktora u ovom velikom sukobu. Iznenadujuće veliki prostor posvećuje se pitanju Crne Gore, stavovima kralja Nikole, ulozi Crnogoraca u svetskom sukobu i posebno činu ujedinjenja sa Srbijom.⁵³

Istoričar L'Moa je u svom korektnom radu koristio u velikoj meri srpsku istoriografiju kao pouzdanu. Za prethodnu knjigu *France et Italie dans les Balkans 1914-1919*, dobio je nagradu *Memorial du front d'Orient* (2007).

Povodom 80 godina Svetskog rata u Parizu je objavljena knjiga tada starog profesora Durosela (Jean-Baptiste Duroselle, *La Grande Guerre des Français: l'incompréhensible* (Perrin, Paris, 1994)), koja navodi razumljivu podršku Rusije Srbiji. Tu se primećuje da je dvojac Nemačka-Austro-Ugarska bio spremjan da rizikuje veliki rat bez dubljeg razmatranja.⁵⁴

⁵⁰ Alen Pokar, u predgovoru knjige „Sa Srbima“, piše: „Što je mnogo - mnogo je. Sviše je laži, hotimičnih prečutkivanja, silovitog izbijanja mržnje, fizičkog i verbalnog terorisanja, rečju - dezinformacija na račun srpskog naroda, koji je stradao u Otomanskom carstvu, koji je masakriran u dva svetska rata, bio porican pod Titom, i koji je, i danas, žrtva najvećeg sistematskog klevetanja za koje se zna“. „Politika“, 22. jula 2011. „Francusko-srpske veze II“, <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Za-i-protiv-medijskih-lazi-o-Srbima.lt.html>.

⁵¹ Neki autori su se, međutim, uprkos problemima koje su time stvarali sebi, trudili da otkriju prave uzroke zbivanja na teritoriji bivše Jugoslavije. Tako knjige Žana Nuzija i Žaka Merlinoa objektivno, sa poznavanjem situacije i simpatijama prema Srbima, govore o njihovim problemima. Čuli su se i neki drugi, usamljeni, glasovi u odbranu srpskog naroda, poput poslanika Iva Bonea, generala Binoša, pukovnika Bertrana Tranjea, novinarke Ani Krigel...

Izuzetno pozitivan primer je knjiga akademika Pjera Mari Galoa, vojnog stručnjaka i specijaliste za geopolitiku, koji otkriva i analizira pozadinu zbivanja na teritoriji bivše Jugoslavije. Aktivan je bio i Vladimir Dimitrijević, čija kuća „Laž dom“ objavljuje čitav niz knjiga francuskih autora, koji podsećaju na tradicionalno prijateljstvo Srba i Francuza: „Sa Srbima“, „Srbi i mi“, „Pohvala Srbima“, „Saveznici Srba“, „Neka živi srpski narod“...

⁵² Alexis Troude, *Geopolitique de la Serbie*, Elipses, 2006, Paris.

⁵³ Alexis Troude, *Geopolitique de la Serbie*, Elipses, 2006, Paris. p. 34.

⁵⁴ Navedeno prema: J.F.V.Keiger, "The Fischer Controversy, the War Origins Debate and France: a nonhistory", Internet, http://usir.salford.ac.uk/23060/2/Fischer_Controversy_War_origins_and_France_a_non_history_corrected_AM_20_3_12_anonymised.pdf, str. 14.

U prikazu Duroselove knjige, 2004. godine, profesor Andre Kaspi (André Kaspi, penzionisan 2006. i član Sarkozijeve partije UMP) napisao da je rat bio potreban Rusiji, a ne Nemačkoj ili Srbiji.⁵⁵

Uputstvo za đake, preneto na strane kolekcije Europeane od strane francuskih autora daje neutralan pregled događaja, navodeći da je Srbija imala podršku Rusije koja je navodno mislila da će joj rat pomoći da izbegne revoluciju, što je još jedna izmišljotina.⁵⁶

U istoj zbirci tekstova francuskih radova na više mesta navodi se da je prvo izbio lokalni rat Austro-Ugarske protiv Srbije koja je iskoristila atentat u Sarajevu. Tu se na jednom mestu navodi i Srbija, iako u zagradi, kao deo zemalja saveznica (La Triple Entente: France, Royaume-Uni, Russie (Serbie)). Međutim, ono što je još naglašenije kod britanskih i američkih autora, Srbija se ističe kao ruski saveznik.

Revizionistička istoriografija, u periodu prve polovine devedesetih, u Francuskoj objavljuje nekoliko desetina knjiga autora različitih profila, često nekompetentnih i sa prilično ostrašćenim radovima koji nisu bili naklonjeni srpskoj strani. Protiv Srba pisali su posebno Bernar Anri Levi, Alen Finkelkrot, Andre Gisksman, tzv. novi filozofi, koji su se brzo transformisali od ekstremnih levičara (čak neomaoista) u neoliberalne, kojima je u tadašnjem trendu dominacije SAD-a, kritika Srba predstavljala jednu od legitimacija za ideološki preokret.

Knjiga Fransoa Grumel-Žakinjona, „Jugoslavija u okviru francuske strategije između dva rata (1918-1935), o stvarnosti srpskog mita u Francuskoj, u izdanju Peter Langa objavljena 1999. godine, pokušava da u mnogo čemu ospori naučno uspostavljeno uverenje o postojanju francusko-srpskog prijateljstva u kontinuitetu, još tokom 19. veka do kraja Drugog svetskog rata, pa i kasnije. Autor u tom pravcu ne daje neke nove dokumente, argumente i istraživačke rezultate, već pre pokušava da u svetu događaja devedesetih ukaže na „zablude“ francuske oficijelne politike prema srpskom faktoru i Balkanu u celini. Žakinjon posebno insistira na navodnoj grešci francuske politike, koja je podržavala na kraju Prvog svetskog rata ujedinjenje u zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Autor osporava realnu snagu i moć srpske armije, za koju kaže da je bila precenjena u očima francuskog političkog i vojnog vrha. Ta armija je potom postala jedan od glavnih jemaca novoformirane Kraljevine SHS.⁵⁷ Tu je, po Žakinjonu, i sledeća zabluda u okviru „srpskog mita“ francuske političke i

⁵⁵ Kaspi André, Politique étrangère, Année 1994, Volume 59, Numéro 4, p. 1125-1130.

⁵⁶ http://europe14-18.eu/preview_site/it/pages/modules/causes/militaires/txt_et_doc.html, IIIe Partie: Un monde déséquilibré à la recherche de solutions, Chapitre 1: La première guerre mondiale.

⁵⁷ „...Pogrešna francuska politika posledica je pogrešnog sagledavanja stvari. Njeni lideri su naivno polagali veru u sposobnost srpske armije precenjujući njen doprinos u prethodnom ratu, a potom očekujući nastavak takve tradicije u mirnodopskom razvoju. No, ta vojska je po autoru (Žakinjonu, prim. aut.) bila nesposobna i teško da je postojala šansa da se osposebi u efikasnu snagu.“, citat u Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, Prilozi iz naučne kritike – Srpska istoriografija i svet, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011, str. 13.

društvene elite prve polovine 20. veka, a to je precenjivanje srpske demokratije. „Zbog divljenja za srpsku seljačku demokratiju nasuprot društvenim režimima nekadašnje Centralne Evrope, aristokratske i imperijalne, kao na bazi bliskosti dva radikalizma (srpskog i francuskog), Francuska je blagonaklono tolerisala srpsku hegemoniju na štetu Hrvata i Slovenaca, što je slabilo solidnost države.“⁵⁸ Istoričari Mile Bjelajac i Gordana Krivokapić-Jović u svojoj knjizi „Prilozi iz naučne kritike – Srpska istoriografija i svet“, u poglavlju „Preispitivanje francusko-srpskih veza“, s pravom ukazuju na niz propusta u izradi ove knjige i korišćenju istoriografskih izvora Fransoa Grimel-Žakinjona. Knjigu Pola Garda „Život i smrt Jugoslavije“, takođe možemo smatrati pokušajem istorijskog revizionizma, iako ona nema veliki naučni domet, između ostalog autor nije istoričar. Na ovu knjigu su već 1992. godine odgovorili sa srpske strane u izdavaštvu kuće „L’Age d’homme“ iz Ženeve knjigom „Od nepreciznosti do falsifikata“, autora Pavla Ivića, Nikole Samardžića, An Jelen, Pjer Morea i Slobodana Despota. Autori su se kritički odredili prema navedenoj knjizi Pola Garda, kao o delu sastavljenom delom od poluitstina i neistina, delu političke propagande.

Pol Gard je 2001. godine objavio svoju sledeću knjigu o postjugoslovenskom prostoru „Kraj veka na Balkanu“, u kojoj je na prvi pogled pokušao da bude nešto objektivniji, ali je svakako zadržao nekorektn stav u izboru i interpretiranju činjenica kada su u pitanju Srbi. On Prvi svetski rat, delom vidi kao jedan od pokušaja realizacije koncepta Velike Srbije.⁵⁹

Najzad Pol Gard 2004. godine objavljuje sledeću svoju knjigu o postjugoslovenskom prostoru *Le discours Balkanique, Des mots et des hommes*, (Balkanski diskurs, reči i ljudi), u izdanju poznate kuće Fajar. Govoreći o Prvom svetskom ratu, on prihvata terminologiju i način razmišljanja pojedinih hrvatskih istoričara, gde u prvi plan stavlja geopolitičku ravan da Hrvati zapravo pripadaju civilizacijski i geografski srednjoj Evropi, i da su formiranjem Jugoslavije, potpali pod dominaciju Srba. Bibliografija ove knjige na prvi pogled je impresivna. Sa druge strane ona je prilično šarolika u pogledu odabira izvora, pošto autor, koji je po edukaciji filolog, često u istu ravan stavlja senzacionalističke članke, i sa druge strane ozbiljne naučne radove savremenika i knjige klasika. Ovaj univezitetski profesor filologije iz Provanse, serijom svojih knjiga o jugoslovenskom prostoru tokom devedesetih, dobija i priliku da gostuje i predaje na prestižnim američkim univerzitetima, poput Jeja i Kolumbije.

Knjiga čiji je editor Žak Rupnik „Balkan, pejzaž posle bitke“,⁶⁰ samo jednim svojim manjim delom u prvom poglavlju (koje je napisao Žak

⁵⁸ Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – Srpska istoriografija i svet*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011, str. 136.

⁵⁹ Paul Garde, *Fin de siecle dans les Balkans*, Editions odile Jakob, Paris, 2001.p. 66.

⁶⁰ Sous la direction de Jacques Rupnik, *Les Balkans Paysage après la bataille*, Editions complexe, Paris.

Rupnik)⁶¹ dotiče se Prvog svetskog rata i Balkanskih ratova. Međutim, Rupnik tu pokazuje izvesno nepoznavanje činjenica u nekim slučajevima, o čemu govori to da preteruje u navođenju brojnosti Albanaca u Srbiji nakon Prvog Balkanskog rata. Po njemu Albanci su već tada predstavljali veoma brojno stanovništvo oko reke Vardar. Međutim, on navodi neverovatan podatak kada potom kaže da je 1996. godine broj Albanaca na Balkanu preko osam miliona, potom nabrajajući gde oni sve žive pored Albanije – zapadna Makedonija, Kosovo i dr. Ovako navođenje netačnih demografskih podataka dovodi u pitanje ozbiljnost Rupnikovog opusa. Naime tek je danas ukupan broj Albanaca na Balkanu oko pet miliona, a tada je bio izvesno manji, pa se upravo ova cifra od „preko osam miliona (plus de huit millions)“ smatra pogrešno gotovo udvostrućenom.⁶²

U svojoj knjizi „Les diplomates“, u delu koji se bavi Balkanom, Žorž Mari Seni govori o situaciji na postjugoslovenskom prostoru tokom devedesetih.⁶³ On ukazuje, na još snažnu ulogu koju srpski faktor ima u francuskom širem javnom mnjenju, zbog istorije, naročito Prvog i Drugog svetskog rata. Ovaj francuski diplomata, koji je u prvoj polovini devedesetih bio prvi francuski ambasador u Zagrebu, a potom komesar EU u Mostaru, pokazuje neverovatno nepoznavanje istorijskih činjenica, kada u ovoj knjizi tvrdi da je francusko šire javno mnjenje istorijski nedovoljno edukovano kada je reč o novijoj istoriji, jer se navodno pogrešno misli da su Srbi, pored Prvog, izneli i Drugi svetski rat na Balkanu. On navodi da su antifašističku borbu izneli zapravo „hrvatski i bosanski partizani“, – „Jugosloveni, Slovenci, Hrvati, Bosanci, Srbi...“ „...krajem 1943. od 300.000 partizana otprilike trećinu činili su hrvatski partizani“. Šenoa, koji je u diplomatskoj misiji na postjugoslovenskom prostoru zauzimao važne funkcije, zapravo ne zna da su u etničkom smislu, većinu partizana u Hrvatskoj činili, zapravo Srbi. Međutim, u pogledu Prvog svetskog rata, on ne negira veliki značaj Srba, borbu i uspeh Srbije i Crne Gore, Solunski front, mada se ovom temom bavi u ovom radu tek usput.

Na savremenu francusku istoriografiju delovali su i stvaraoci jugoslovenskog porekla koji žive, ili su samo jedan period stvarali na francuskom jezičkom području i тамо objavili zapažene rade. Tu možemo navesti sa hrvatske strane Mira Kovača, koji se bavio odnosom Francuske posebno prema hrvatskom pitanju u okviru njene jugoslovenske politike, i Jasnu Adler.⁶⁴ Jasna Adler je u svom radu razmatrala Prvi svetski rat i ujedinjenje jugoslovenskih naroda 1918. kroz prizmu hrvatske, krizu i nestanak Austro-Ugarske i samo indirektno posmatrala u ovim procesima ulogu Srbije i Crne Gore. Kao i Miro Kovač, ona je objavila knjigu na francuskom govornom

⁶¹ Sous la direction de Jacques Rupnik, *Les Balkans Paysage après la bataille*, Jacques Rupniq, „Nouvelle donne dans les Balkans“, pp. 11-40, Editions complexe, Paris.

⁶² Sous la direction de Jacques Rupnik, *Les Balkans Paysage après la bataille*, Jacques Rupniq, „Nouvelle donne dans les Balkans“, pp. 11-40, Editions complexe, Paris, p. 22.

⁶³ George Marie Seni, „Balcans, une amere experiance,“ u Samy Cohen, *Les diplomates, Negocier dans un monde chaotique*, Editions Autrement, Paris, 2002, pp. 128-144.

⁶⁴ Jasna Adler, *Lunion forsee: la Croatie et la creation de l'etat Yougoslave 1918*, Georg Collection l'orient proche, texts politiques, 1997. Geneva.

području, zadržavajući pri tom snažne prohrvatske stavove. Miro Kovač je potom imenovan i za ambasadora Hrvatske u Nemačkoj. U isto vreme, još veći broj Srba objavio je zapažene radeve o istorijskim događajima tokom 20. veka na Balkanu na francuskom govornom području. Ističu se Branko Miljuš i Milivoj Srebro, kao i knjiga Dobrice Čosića *La Yougoslavie et la question serbe, L'Âge d'Homme*, 1992. Naročito je pri tome važna izdavačka kuća "L'Âge d'Homme", ali je u više navrata takva izdanja objavljivala i prestižna kuća Fajard i druge.

Zaključna razmatranja i preporuke

Trend pisanja o Prvom svetskom ratu u tadašnjim zemljama saveznicama na Zapadu ukazuje na nekoliko pojava:

- 1) Srbija je u angloameričkom (izuzetak je kanadska enciklopedija koja Srbiju navodi kao saveznicu) posmatranju bila ruski, a ne saveznik zapadnih zemalja. Ovo objašnjava i mnoge stvari iz te kasnije i sadašnje politike. U slučaju Francuske i Italije postoji u znatnoj meri i drugačija percepcija. U Francuskom slučaju to je još vidljivije u stručnoj literaturi zbog samog činjeničnog stanja koje se ipak zasniva na istorijskim izvorima. Francuska, inače, Prvi svetski rat smatra jednim od najvažnijih momenata nacionalne istorije (pomenuti 11. novembar kao nacionalni praznik), iako se u poslednje dve decenije slika Srba u francuskom javnom mnjenju bitno pogoršala, ona je i dalje delom afirmativna. Posebno imajući u vidu tradicionalno prijateljstvo i iskustvo Prvog svetskog rata. Baš zbog toga, treba usmeriti posebne napore u pravcu francuskog javnog mnjenja i institucija.
- 2) Sadržaj i način pisanja istorije, barem one iz 19. i 20. veka, stvar je političkog dogovora, a ne nauke. U tom smislu, a pogotovo u Anglofonim zemljama, tendencija je da se za Prvi svetski rat okrive Srbija i Rusija kao i da se Gavrilo Princip prikaže kao terorista (poželjno bosanski, a eventualno i srpski) koji je u svakom slučaju bio zaveden od strane Srbije.
- 3) Pošto se Srbija prikaže kao kriva za Prvi svetski rat (i posebno za raspad Austro-Ugarske) onda se može snažnije pristupiti realizaciji starog angloameričkog plana stvaranja Dunavske unije. Evropska strategija za dunavski region može ići u tom pravcu. Period od 2014-2018. u tom smislu može biti onaj u kome će se vršiti pritisak na Srbiju za izdvajanje Vojvodine ili preuređenje odnosa tako što bi severna pokrajina dobila prava koja bi Srbiju preinačila u konfederaciju.

Bibliografija

KNJIGE I ČLANCI korišćeni u radu

1. Bendick, Rainer, "La première Guerre mondiale à travers l'opposition des deux États allemands (1949-1989)", Tréma [En ligne], 29 | 2008, mis en ligne le 01 mars 2010, Internet, <http://trema.revues.org/717>, skinuto: 28/01/2013.

2. Bjelajac, Mile i Krivokapić Jović, Gordana, *Prilozi iz naučne kritike: Srpska istoriografija i svet*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2011, str. 407.
3. Garde, Paul, *Fin de siecle dans les Balkans*, Editions odile Jakob, Paris, 2001.
4. Garde, Paul, *Vie et mort della Yougoslavie*, Paris 1992.
5. Živojinović, Dragoljub, *Nevoljni ratnici: velike sile i Solunski front, 1914-1918*, Zavod za udžbenike 2008 str. 349.
6. Kaspi, André, Politique étrangère, Année 1994, Volume 59, Numéro 4, p. 1125-1130.
7. Kenedi, Pol, *Uspon i pad velikih sila*, Drugo izdanje Službeni list Beograd 2003, str. 289.
8. Keiger, J.F.V, "The Fischer Controversy, the War Origins Debate and France: a nonhistory", Internet, http://usir.salford.ac.uk/23060/2/Fischer_Controversy_War_origins_and_France_a_non_history_corrected_AM_20_3_12_anonymised.pdf, str. 14.
9. Clark, Christopher, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Penguin Group, 2012.
10. Colombani, Jean-Marie, *Tous Americains? Le monde apres le 11 septembre 2001*, Fajard Paris 2002.
11. Otty, John, "Serbian Nationalism and The Great War", History Review, Mar 2009, Issue 63, p40-42.
12. Pean, Pierre, *Le monde selon K*, Fayard, Paris, 2009.
13. Petrović, Dragan, *Kulturna politika Francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*, Institut za političke studije, Beograd 2006.
14. Petrović, Dragan, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, Institut za međunarodnu politiku i privrednu Beograd 2009.
15. Petrović, Dragan, *Francusko-srpski odnosi 1800-2010*, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2011.
16. Price, Matthew, *Causes of First World War explored by Cambridge historian*, Internet, <http://www.thenational.ae/arts-culture/books/causes-of-first-world-war-explored-by-cambridge-historian#ixzz2JMxJmqoY>, skinuto: 29/01/2013.
17. Svirčević, Miroslav, „'Akademsko' glijotiranje Srbije”, NSPM 16. oktobar 2009.
18. Seni, George Marie, *Balkans, une amere experiance*, u: Samy Cohen, *Les diplomates, Negocier dans un monde chaotique*, Editions Autrement, Paris, 2002.
19. Snyder, Timothy, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, Basic Books 2010, pp. 544.
20. Snyder, Timothy, "Hitler's Logical Holocaust", The New York Review of Books, Internet, <http://www.nybooks.com/articles/archives/2012/dec/20/hitlers-logical-holocaust/?pagination=false>, skinuto: 24/01/2013.
21. Sous la direction de Jacques Rupnik, *Les Balkans Paysage après la bataille*, Jacques Rupniq, "Nouvelle donne dans les Balkans", pp. 11-40, Editions complexe, Paris.
22. Stipčević, Nikša, *La Serbia, la guerra e l'Europa*, Jaca Book Milano 1999, p. 185.
23. Troude, Alexis *Geopolitique de la Serbie*, Elipses, 2006, Paris.
24. Faure, Romain, "Connections in the History of Textbook Revision, 1947-1952", *Education Inquiry*, Vol. 2, No. 1, March 2011.

25. Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918*, Droste, Düsseldorf 1961, S. 97.
26. "Four Powers: Danubian Question, The Brisbane Courier", March 28, 1932, Internet, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/21793973>, skinuto: 23/01/2013.
27. Fromkin, David, *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?*, New York, 2004, pp. 350.
28. http://www.pbs.org/greatwar/historian/hist_winter_05_detective.html.
29. [http://www.treccani.it/enciclopedia/prima-guerra-mondiale_res-ef45b37bbfaf-11e1-bb7e-d5ce3506d72e_\(Dizionario-di-Storia\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/prima-guerra-mondiale_res-ef45b37bbfaf-11e1-bb7e-d5ce3506d72e_(Dizionario-di-Storia)/), skinuto: 26/01/2013.
30. <http://www.1914-1918-online.net/>.
31. John Horne (Editor), *A Companion to World War I*, April 2010, Wiley-Blackwell.
32. "Who finances the EU Strategy for the Danube Region?", *Danube Watch 3-4/2011*.
33. Winter, Jay, Prost, Antoine, *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge University Press, 2005.

Međunarodna politika br. 1153-1154, januar-jun 2014. godine

DOKUMENTA

34. DOCUMENTS – Part One: Plan of an East European Union and Hungary, Minutes of the Subcommittee on Political Problems, May 9, 1942, Internet, <http://www.hungarianhistory.com/lib/romsics/w8.htm>, skinuto: 23/01/2013.
35. "Préparation du centenaire de la Première guerre mondiale", Internet, <http://capcom.cap-com.org/actualite/2723-preparation-du-centenaire-de-la-premiere-guerre-mondiale.html>, skinuto: 30/01/2013; i <http://www.defense.gouv.fr/actualites/articles/le-groupement-d-interet-pour-la-premiere-guerre-mondiale-preside-par-le-general-irastorza>.
36. UCD Centre for War Studies, Dublin, Internet, http://www.ucd.ie/warstudies/members/international_advisoryboard/jaywinter/, skinuto: 30/01/2013; i <http://history.yale.edu/people/jay-winter>.

Dr Dragan PETROVIĆ
Slobodan JANKOVIĆ, MA

WESTERN COUNTRIES ON CIRCUMSTANCES AND CAUSES OF OUTBREAK OF WORLD WAR I

ABSTRACT

The centenary of the First World War is the occasion for the mass propaganda that will have its political goals in the contemporary Europe. It may be another occasion to portray Serbia as guilty of causing a major European havoc and destruction. Western authors, most notably English speaking ones, are using non-scientific methods in order to fulfil political aims of their respective governments tending to put blame on Serbia and Russia. Serbia should act immediately in order to prevent what may be an additional argument for further disintegration of Serbia, this time to the north part and possibly the Raska oblast.

Key words: First World War, Serbia, Danube Region, Great Britain, France, USA, Italy, propaganda, history.

Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMP)

UDK: 341.217.02(4-672EU:497.11)
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 24-39
Izvorni naučni članak
Primljen: 18. februar 2014.

mr Nikola DRAGIŠIĆ¹

Specifičnosti i teškoće Republike Srbije u procesu pristupanja Evropskoj uniji²

SAŽETAK

U ovom članku analizira se put Republike Srbije ka Evropskoj uniji, odnosno njeni konkretni rezultati koje je ostvarila na tom putu, kao i otežavajuće okolnosti koje prate ovu državu. Te okolnosti prvenstveno se odnose na normalizaciju odnosa sa Kosovom i Metohijom, kao i na još nepotpuno sprovedene političke i ekonomske reforme, tj. na ispunjavanje političkih i ekonomskih kriterijuma – tzv. kopenhagenskih kriterijuma. Dalji konstruktivni dijalog između Beograda i Prištine neophodan je uslov da bi EU započela pristupne pregovore sa Srbijom, a i za eventualan ulazak Srbije u EU. Uprkos ovome, EU smatra da je Srbija ostvarila značajne rezultate i da je na dobrom putu da dostigne nivo koji je neophodan za ulazak u EU. Ovaj članak podeljen je na 6 delova: u prvom uvodnom delu govori se uopšteno o uslovima za pristupanje u EU, u drugom se govori o početku evrointegracija Srbije, treći deo koncentriše se na SSP koji praktično predstavlja sastavni deo procesa pristupanja, četvrti deo se odnosi na dosadašnji napredak Srbije na putu ka EU, odnosno na mišljenje Evropske komisije, peti deo tiče se upravo pitanja Kosova i Metohije, a na kraju, u poslednjem delu članka, dolazi do zaključnih razmatranja.

Ključne reči: Srbija, Evropska unija, evropske integracije, političke i ekonomske reforme, kriterijumi, dijalog, pregovori, konkretni rezultati – uspeh.

Uvodni deo

U članu 49. Ugovora o EU određeno je koje uslove jedna država mora da ispuni, ako želi da pristupi EU; to mora da bude evropska država i ta država mora da poštuje zajednička načela slobode, demokratije,

¹ Advokatska kancelarija Tomašević, Beograd, e-mail: dragisicnikola@yahoo.com.

² Ovaj članak je rezultat magistarskog rada „Proces pristupanja Evropskoj uniji sa osvrtom na Republiku Srbiju”, koji je 05.08.2013. uspešno odbranjen na Georg – August - Univerzitetu u Getingenu (Nemačka). Mentor ovog magistarskog rada bio je prof. dr Frank Šorkopf.

poštovanja osnovnih ljudskih prava, kao i princip vladavine prava. Ova načela su utemeljena u članu 2. Ugovora o EU. Zemlje, koje žele da uđu u EU moraju da dokažu da su u stanju, da u svim fazama pristupanja praktično primene vrednosti na kojima se zasniva Unija.³ Put ka EU je težak i složen, potrebna je jedna široka i dublja transformacija koja ne obuhvata samo političke sfere javnog života, već takođe i privredu, društvo, kulturu, itd. Da bi se uspostavila jedna pravna država neophodno je da politička moć iz tzv. neformalnih kanala pređe u demokratske institucije. Uspeh reformskog procesa u velikoj meri zavisi od konsenzusa unutar političke elite i široke podrške stanovništva. U nadležnosti Unije je da bude najvažniji spoljni faktor u reformskom procesu u Republici Srbiji, a to je EU stekla zbog svoje blizine i integracione politike. Zahtevi za uspostavljanje evropskih standarda koje EU traži od Srbije služe kao odlučujuća smernica i integraciona perspektiva, a to sve ukupno služi kao glavna motivacija za reforme u državi.⁴ Treba napomenuti da sve do sredine devedesetih EU nije imala jasnu politiku prema državama jugoistočne Evrope, ona je prema Balkanskom regionu vodila politiku pojedinačnog pristupa.

Razlike u politici Evropske unije prema pojedinim regionima i konkretnim državama regionala ostale su i nakon završetka hladnog rata. Zbog posledica ratova i podela u ovom regionu, bilo je u zajedničkom interesu da se preduzmu mere protiv preteće nestabilnosti.⁵ Kasnije je došlo do određenog konsenzusa, pa je Evropski savet više puta istakao perspektivu država Zapadnog Balkana da budu članice EU. Takozvani, proces stabilizacije i pridruživanja treba da pomogne državama, da još u ranoj fazi, kroz intenzivne odnose lakše dođu do samog čina pristupanja. Iz ovoga, međutim, ne može da proistekne nikakva garancija za pristupanje. Zemlje Balkana moraju da ispunе prepristupne uslove, isto kao što su i drugi aspiranti pre njih.⁶ Kod nekih zemalja postavlja se pitanje kojim stepenom suvereniteta država mora da raspolaže, da bi uopšte mogla da ostvari napredak u procesu pristupanja. U vezi sa centralnim oblastima EU, države moraju da budu sposobne da pregovaraju i da sklapaju međunarodne ugovore. Treba takođe reći, da se integrisanjem u EU, suverenitet neke države prenosi na nju i time bi morao da se prizna prioritet evropskog nad pravom određene zemlje. Važno je istaći, da u većini balkanskih zemalja, reforme još izostaju. Potrebno je da se preuzeme više odgovornosti za efikasnije mere, kao i da postoji jaka politička volja, da bi se napravili brži koraci ka EU.⁷ Nakon što je Lisabonski ugovor otklonio neke

³ Europa, *Der Prozess bis zum Beitritt eines neuen Mitgliedstaates*, časopis iz 2007. godine, www.europa.eu/legislation_summaries/enlargement/114536_de.htm.

⁴ Vid Đorđević, *Serbien und EU: Staatsreform und europäische Integration*, str. 15.

⁵ Radoje Zečević, *Pravo Evropske unije*, str. 158 i dalje.

⁶ Priebe, *Beitrittsperspektive und Verfassungsreformen im Westlichen Balkan*, u: Ehlermann/Everling (urs), *Europarecht*, EuR – Heft 3, str. 304. Na zasedanjima u Zagrebu (1999) i Solunu (2003), Evropski savet i šefovi vlada regionala postavili su njihov zajednički cilj, da ceo Zapadni Balkan integrišu u EU.

⁷ Europäische Kommission, *Erweiterungsstrategie und wichtigste Herausforderungen 2012-2013*, str. 4, www.ec.europa.eu/enlargement/strategy_paper_2012_de.pdf. Kao problematične i

institucionalne prepreke za dalje korake u proširenju EU, Brisel je tako mogao više da se koncentriše na Balkan. Problem je u tome da, proces proširenja predstavlja samo jednu od mnogih drugih aktuelnih gorućih tema, kao što su na primer: finansijska kriza, energetska politika, klimatske promene, migracija, pri čemu je naravno pogodjena i jugoistočna Evropa. Može se primetiti da u većini vlada EU, kao i u stanovništvu, postoji povećani umor od daljeg proširenja.⁸ Dužnička kriza u Grčkoj (i ne samo tamo) žestoko je uzdrmala veru u dalje evropske integracije. Mnogi građani u EU nezadovoljni su radom njenih organa. Strukture EU su previše složene, postoji mnogo nelogičnih propisa i pristupanje nekikh država usledilo je na previše brz način (to se može reći i za Hrvatsku). EU nije uspela u nameri da običnog (pojedinačnog) građanina bliže upozna sa evropskim projektom i da mu istakne svoje uspehe.⁹

1. Namera Republike Srbije da pristupi EU

Evropska unija ima specifičan položaj u međunarodnim odnosima zemalja u tranziciji, odnosno ranijih istočno-evropskih zemalja. Kada je reč o Srbiji, EU je neka vrsta internog učesnika političkog procesa preoblikovanja zemlje. Dakle, ona je u određenom smislu istovremeno i partner i unutrašnjopolitički učesnik.¹⁰ Pravno uporište integracionog cilja Srbije u EU nije uvek bilo istog karaktera i više se odvijao na postepen način. Organizacione mere za integraciju u EU započele su u maju 2002. kada je u Ministarstvu za ekonomski poslove osnovan Sektor za evropske integracije. Njegovi zadaci obuhvatali su koordinisanje, praćenje i podnošenje izveštaja u vezi sa napretkom u integracijama. U junu 2002. Vlada Srbije osnovala je Savet za evropske integracije¹¹ (2003. osnovan je Biro za evropske integracije). Iste te 2002. osnovana je Komisija za koordinisanje integracionog procesa.¹² Ta Komisija je operativni organ Vlade Srbije, koji koordiniše aktivnosti republičkih organa u pogledu

nedovršene države (protektorati) označavaju se BiH i Kosovo i Metohija. Teme kao što su ljudska prava, efektivna vlada, vladavina prava, administrativni kapacitet, nezaposlenost itd. i dalje predstavljaju velike izazove za većinu balkanskih zemalja.

⁸ Bieber /Epiney/Haag, *Die Europäische Union: Europarecht und Politik*, str. 656. Ugovor iz Lisabona reguliše pravni okvir integracija i daje pravnim instrumentima veću efikasnost, a time i jaču simboličnu snagu. Ali, za uspostavljanje neophodnog balansa, svaka nacionalna Vlada morala bi da preuzme odgovornost prema svojim građanima za svoje delovanje u okviru institucija EU. Praktično, u svim oblastima delovanja EU postoji potreba da se ispitaju ili dopune orientacije pojedinih politika.

⁹ Thiele, *Europarecht*, str. 39.

¹⁰ Duško Lopandić, Razvoj saradnje Srbije i Crne Gore sa Evropskom unjom, u: Grečić (ur.), *Položaj Srbije i Crne Gore u savremenim međunarodnim ekonomskim procesima*, str. 21. Saradnja sa EU se može oceniti kao politička, ekonomska i institucionalna.

¹¹ Odluka Vlade Republike Srbije o osnivanju Saveta za evropske integracije, „Službeni glasnik RS“, br. 14/2002.

¹² Odluka Vlade Republike Srbije o osnivanju Komisije za koordinaciju procesa pristupanja EU, od 17. oktobra 2002, „Službeni glasnik RS“, br. 69/2002.

evropskih integracija i daje im određene smernice. Takođe, vidljiva je namera Srbije za EU integracije i u organizaciji Narodne skupštine. Na osnovu Poslovnika o radu Narodne skupštine, Odbor za evropske integracije (osnovan 2004) ispituje da li su nacrti zakona i drugih propisa i opštih pravnih akata u skladu sa propisima EU i Saveta Evrope. Ovo je jedan od retkih odbora koji nema problema sa kvorom za donošenje odluka, a to pokazuje odgovornost članova odbora, jer proces pristupanja EU zahteva maksimalnu pažnju.¹³ Na osnovu nedostatka kompetentnih saradnika ranije se ovaj odbor, kod kreiranja svojih odluka, oslanjao na mišljenja, predloge i informacije međunarodnih predstavnika u Beogradu. Predstavnici EU delegacije, kao i diplomate iz zemalja EU, redovno su pozivani da učestvuju na zasedanjima odbora. U mnogim godišnjim izveštajima Evropske komisije data je pozitivna ocena zakonodavne aktivnosti Skupštine, a posebno je hvaljen njen odbor za evropske integracije.¹⁴

Prvo pravno uporište integracionog cilja Srbije usledilo je u oktobru 2004, kada je Narodna skupština donela Rezoluciju¹⁵ o evropskim integracijama. Ovom rezolucijom Skupština je potvrdila spremnost za ispunjavanje svih uslova, koje EU zahteva. Ova rezolucija prvenstveno se odnosila na Vladu Srbije, ali ona u zaključku poziva i nedržavne aktere (sindikate, verske grupe, medije) i građane, da zajedničkim naporom ubrzaju proces evropskih integracija. Nakon toga Vlada Srbije prihvatile je nacionalnu strategiju¹⁶ u vezi sa evropskim integracijama (jun 2005). U pet poglavlja ove strategije obrađuje se evropska integracija kao strategijsko opredeljenje Srbije, a posebno se obrađuju pitanja koja se tiču politike i demokratije, pa strategije ekonomskog i socijalnog razvoja, kao i pripreme za preuzimanje obaveza koje rezultiraju (proizilaze) iz članstva u EU, a sve u cilju poboljšanja upravljačkih kapaciteta za ulazak u EU.¹⁷ Republika Srbija, kao i drugi pristupni kandidati iz jugoistočne Evrope, po pravilu se približavaju Evropskoj uniji putem tzv. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

¹³ Ljubica Đorđević, *Serbien und EU: Staatsreform und europäische Integration*, str. 30 i dalje. Ovaj odbor za evropske integracije razmatra i planove, programe, izveštaje i informacije u odnosu na proces stabilizacije i pridruživanja, a sarađuje i sa parlamentima drugih država kako bi bolje razumeo integracioni proces.

¹⁴ Mihailo Crnobrnja, Ana Trbovich, *Relations between Serbia and the European Union, History and Prospects*, str. 20, www.fefap.edu.rs/files/sveska02RelationsBetweenSerbiaAndTheEuHistoryAndProspects.pdf

¹⁵ Rezolucija o pridruživanju Evropskoj uniji, od 13. oktobra 2004, „Službeni glasnik RS“, br. 112/04.

¹⁶ Usvojena Nacionalna strategija Srbije za pristupanje EU, www.seio.sr.gov (Nacionalna dokumenta). Aktuelna verzija za period od 2008-2012.

¹⁷ Ljubica Đorđević, *Serbien und EU: Staatsreform und europäische Integration*, str. 32 i dalje. Vlada Srbije jednom godišnje podnosi radni plan za prilagođavanje propisa sa EU, koji Narodna skupština mora da prihvati. Ovaj plan sadrži argumente za potrebu ovih propisa, a određuje ga nadležno ministarstvo, kao i rok, u okviru kog Vlada treba da prihvati nacrt zakona.

2. Karakter Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa osvrtom na Srbiju

Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) predstavljaju bilateralne „mešane“ međunarodne ugovore, jer su i države članice ugovorne strane zajedno sa EU. Učešće članica je neophodno, jer ovi Sporazumi, pored pitanja zajedničke trgovinske politike (tu Unija ima isključivu nadležnost prema članu 3. st. 1e. Ugovora o funkcionisanju EU), regulišu i oblasti, za koje EU deli njene nadležnosti sa državama članicama prema članu 4. Ugovora o funkcionisanju EU, ili za koje su nadležne samo države članice prema članu 6. Ugovora o funkcionisanju EU. Ovi Sporazumi su struktuirani prema jednom jedinstvenom obrascu i uglavnom upućuju na istu sadržinu i na isto tumačenje, odn. na tekst propisa.¹⁸ Sporazumi ciljaju na uspostavljanje slobodne trgovinske zone, kao i na liberalizaciju kapitalnog, platnog i uslužnog saobraćaja. U oblasti slobodnog kretanja radnika zabranjene su bilo kakve diskriminacije, a predviđena su olakšanja kod pristupa evropskom radnom tržištu. Nasuprot evropskim sporazumima, Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju dodatno obavezuju u pogledu regionalne saradnje sa drugim državama Zapadnog Balkana.¹⁹ Komisija je već 1992. godine propagirala ulazak voljnih država kroz jedan odgovarajući instrumenat pridruživanja koji je 1997. godine uzet u obzir od strane Evropskog saveta na zasedanju u Luksemburgu, a osnažen u junu 2000. na zasedanju Evropskog saveta u Santa Maria da Feira. Iz tog razloga, zaključeni Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju predstavlja pravnu osnovu za odnose neke zemlje kandidata sa EU do samog čina ulaska u nju.²⁰ Odredbe o četiri osnovne slobode i pravilima konkurenčije, koji predstavljaju glavne elemente jedinstvenog tržišta, pripadaju jezgru Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. To važi i za propise, koji regulišu pravosuđe, slobodu i sigurnost.²¹ Postoje dve faze u strukturi Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju: faza ispitivanja „sporazumne sposobnosti“ kao i pregovori i potpisivanje Sporazuma; i faza implementacije zaključenog Sporazuma. Međutim, svaka od ovih glavnih faza opet se iznova stepenuje. Početak pregovora o SSP-u leži u rukama Evropske komisije, a ona u

¹⁸ Helmuth Schröter, Wettbewerbsregeln: Meilensteine auf dem Weg zum EU-Beitritt, u: Meng/Ress/Stein (urs), *Europäische Integration und Globalisierung*, str. 499. i dalje. Sporazum EU/Srbija može reprezentativno da se posmatra u okviru celog prostora Zapadnog Balkana.

¹⁹ Kirsten Schmalenbach, AEUV Art. 217, u: Calliess/Ruffert (urs), *EUV/AEUV*, str. 2143, st. 38. Tako su i zemlje Zapadnog Balkana bile u obavezi (po SSP-u) da uspostave uzajamne olakšice u oblasti prava jedinstvenog tržišta EU – sloboden promet robe, usluga, kapitala, sloboda stanovanja, sloboda kretanja radnika, kao i da zajedničkim snagama sarađuju u pravosuđu i unutrašnjim poslovima.

²⁰ Michael Rötting, *Das verfassungsrechtliche Beitrittsverfahren zur Europäischen Union*, str. 16. i dalje.

²¹ Helmuth Schröter, Wettbewerbsregeln: Meilensteine auf dem Weg zum EU-Beitritt, u: Meng/Ress/Stein (urs), *Europäische Integration und Globalisierung*, str. 502. SSP je glavni deo procesa stabilizacije i pridruživanja, kroz koji se institucionalizuju odnosi između EU i zemlje kandidata.

jednom dokumentu (studija izvodljivosti) ispituje da li se sa nekom zemljom može pregovarati o SSP-u. O SSP-u sa nekom konkretnom državom posebno se pregovara, pri čemu se ugovorne odredbe podešavaju prema karakteristikama (okolnostima) te određene države. Nakon što se SSP potpiše, ostvaruje se odnos između EU i određene države i to isključivo kroz implementaciju SSP-a.²² SSP je od strane Republike Srbije potpisana u aprilu 2008., zajedno sa Prelaznim trgovinskim sporazumom (PTS), koji se tiče trgovinskih aspekata. Srbija je 1. januara 2009. počela sa implementacijom PTS-a i on je stupio na snagu 1. februara 2010. Na zasedanju Saveta 14. juna 2010. ministri su se dogovorili da prilože SSP na ratifikaciju u njihovim nacionalnim parlamentima. Litvanija je bila poslednja zemlja, koja je odgovrla na proces ratifikacije. U međuvremenu, Srbija je ostvarila jedan pozitivan bilans u ispunjavanju obaveza iz SSP-a kao i iz PTS-a.²³ Vlada Srbije obavezala se da će jednostrano implementirati deo SSP-a u njen unutrašnji pravni poredak, i to pre stupanja SSP-a na snagu. Iz ovoga proizilazi mogućnost da se mogu primenjivati odredbe koje se tiču harmonizacije domaćeg prava sa pravom EU, kao i one, koje se tiču slobodnog prometa i trgovinskih odredbi, pre ratifikacije SSP-a. Srbija je prva država koja se jednostrano obavezala u pogledu PTS-a.²⁴ Finansijska pomoć je važan deo SSP-a i sprovodi se kroz instrument za pretprihvatu pomoći i ova pomoć se trenutno odvija od strane EU delegacije u Beogradu. Srbija se priprema za decentralizovano upravljanje sredstvima, koje predviđa instrument za pretprihvatu pomoći. Višegodišnji indikativni planski dokument (u skladu je sa instrumentom za pretprihvatu pomoći), za period od 2011–2013,²⁵ usvojio je određena načela koja se koncentrišu na sledeće sektore: pravosuđe i unutrašnji poslovi,

²² Ljubica Đorđević, *Serbien und EU: Staatsreform und europäische Integration*, str. 23. i dalje. Država mora da bude u stanju da ispunjava sve obaveze, koje proizilaze iz SSP-a, pregovori o zaključivanju mogu da traju duži vremenski period.

²³ Europäische Kommission, *Stellungnahme der Kommission zum Antrag Serbiens auf Beitritt zur Europäischen Union*, den 12.10.2011 KOM (2011) 668 endgültig, str. 4. i dalje, www.ec.europa.eu/enlargement/package/sr_rapport_2011_de.pdf. U međuvremenu je Litvanija ratifikovala SSP (18. 06.2013), a 01.09.2013. SSP je stupio na snagu, čime je Srbija postala pridruženi član EU.

²⁴ Radovan Vukadinović, Ustavni okvir usklađenog tumačenja i primene Prelaznog trgovinskog sporazuma i Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, u: Dimitrijević/Miljuš (urs), *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske Unije* (II), str. 36. i dalje. Primena i implementacija trgovinskog sporazuma i SSP-a otvara i mnoga teorijska i praktična pitanja. Načelno su države slobodne da odrede na koji način će to učiniti (uglavnom se to radi ustavno-pravnim propisima). Treba reći, da Ustavni sud Srbije može da ima veliku ulogu u harmonizaciji sa pravom EU, ali bi se pri tome morala obratiti pažnja na ravnotežu između prava EU i osnovnih vrednosti ustavnog poretku Srbije, kao i na samu granicu harmonizacije. Ustavni sud ne bi trebao da odustane ni od kontrole ustavnosti međunarodnih ugovora (koji tek treba da se implementiraju). Ratifikovani međunarodni ugovori moraju da budu u skladu sa Ustavom, to se odnosi i na Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

²⁵ Länderprogramm für Serbien im Rahmen der IPA – Komponente „Hilfe beim Übergang und Institutionenaufbau“ für 2012, Anhang 2012 22967, str. 2.

reforma javne uprave, socijalni razvoj, razvoj privatnog sektora, saobraćaj, životna sredina, klimatske promene, energija i poljoprivreda, kao i ruralni razvoj. Srbija učestvuje i u drugim različitim regionalnim i horizontalnim programima. Prekogranična saradnja odvija se u cilju unapređenja kapaciteta i dijaloga između lokalnih i regionalnih vlasti u susednim zemljama. Između 2001. i 2012. godine Evropska unija je za Srbiju bila pripremila ukupno 2,2 milijarde evra u vidu bespovratne pomoći i 5,8 milijardi evra u vidu kredita pod povoljnim uslovima. U okviru instrumenta za pretpriступnu pomoć Srbija je između 2007. i 2012. dobila pomoć u visini od 1,176 miliona evra.²⁶

3. Stav Evropske komisije o napretku Srbije ka članstvu u EU

Srbija je značajno napredovala i dalje nastavlja da napreduje na putu ka Evropskoj uniji. Prvi konkretni rezultat usledio je 19. decembra 2009. kada je na snagu stupio bezvizni režim za građane Srbije, a Savet EU ukinuo je ovu viznu obavezu na osnovu mišljenja Evropskog parlamenta. Razlozi za ovu odluku Saveta bili su ostvareni rezultati Srbije u oblasti prava, slobode i bezbednosti, kao i ispunjavanje predviđenih uslova u rasporedu za viznu liberalizaciju.²⁷ Vlada Srbije je tri dana kasnije 22. decembra 2009. podnela zahtev za članstvo u EU, a 25. oktobra 2010. ministri spoljnih poslova su na zasedanju u Luksemburgu jednoglasno odlučili, da Evropskoj komisiji proslede zahtev Srbije, jer Komisija predstavlja glavni motor evropskih integracija. Iako je Srbija svoje obaveze ispunjavala (i saradnju sa Tribunalom u Hagu), EU je u početku odbijala da joj dodeli status kandidata za EU, ali ipak je 1. marta 2012. Srbija dobila ovaj status. Ranije je Savet Evropske unije dodeljivao ovaj status, sada to čini Evropski savet. Dodeljivanjem statusa kandidata za EU ostvaruju se neke konkretnе prednosti u okviru pretpriступne strategije i ovim statusom se nekoj državi kandidatu daje konkretna pravna pozicija. Dakle, ta država stiče neka svoja prava, ali naravno, i dalje ima obaveze u postupku pristupanja, koje mora da ispuni.²⁸ U svakom slučaju je za Komisiju, odnosno za samu EU, važno da se i dalje prate kopenhagenski kriterijumi i to posebno u pogledu institucionalne stabilnosti, koja predstavlja garanciju za demokratski i

²⁶ European Commission, *Serbia 2012 ProgressReport*, 10.10.2012 SWD (2012) 333 final, str. 5, www.ec.europa.eu/enlargement/package/sr_rapport_2012_en.pdf, Srbija se nalazi i u drugim programima EU, npr: u 7. Okvirnom programu za istraživanje i tehnološki razvoj, u programu kulture, u programu za carine, itd.

²⁷ Europäische Kommission, *Stellungnahme der Kommission zum Antrag Serbiens auf Beitritt zur Europäischen Union*, den 12.10.2011 KOM (2011) 668 endgültig, str. 5, www.ec.europa.eu/enlargement/package/sr_rapport_2011_de.pdf. Da bi se osiguralo ispunjenje ovih obaveza, konstruisan je mehanizam praćenja od strane Komisije za period posle vizne liberalizacije, a sve zbog povećanog broja azilanata iz ovog regiona. Sporazum o readmisiji između EU i Srbije na snazi je od januara 2008.

²⁸ Serbien und Europäische Union, http://de.wikipedia.org/wiki/Serbien_und_die_Europäische_Union.

ustavnopravni poredak i za zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Ovo je i jedan od glavnih uslova za otpočinjanje pregovora o pristupanju, pored uspostavljanja ukupne ekonomske stabilnosti (i pitanje KiM²⁹). Takođe, bitno je, da Srbija, sve u svemu, ispunjava uslove, koji proizilaze iz procesa stabilizacije i pridruživanja.³⁰ Evropska komisija jednom godišnje podnosi izveštaj o napretku neke zemlje, pa je u ovom najnovijem iz 2013. istakla značajan napredak Srbije u različitim oblastima na putu ka EU. Važan korak predstavlja prihvatanje jednog Nacionalnog plana za harmonizaciju sa pravom EU od strane Vlade Srbije (28.02.2013) za period 2013-2016. Ovde se radi o jednom detaljnem planskom dokumentu, u kome su obuhvaćeni svi pravni propisi, koje Srbija mora da doneše, da bi se ispunile sve obaveze iz SSP-a i da bi se omogućila priprema za dalju harmonizaciju sa pravom EU. Ovaj dokument sadrži i podatke o odgovarajućim finansijskim izdvajanjima, a takođe nudi i osnovu za delotvornu kontrolu vezanih aktivnosti i za jače angažovanje relevantnih zainteresovanih strana. Vlada Srbije obavezala se da će učvrstiti vladavinu prava i to posebno u oblastima reforme pravosuđa i borbe protiv korupcije. Za različite ključne oblasti izrađuju se strategije, koje su trebale da budu donesene u prvoj polovini 2013. Do sada su već doneseni mnogi različiti zakoni – propisi kao i izmene, koji se tiču celokupne oblasti vladavine prava, kao npr: Zakon o sudijama i tužiocima, pravo na azil u inostranstvu izabrana njegove zloupotrebe, izmene u oblasti zloupotrebe službenog položaja i krivično-procesnog prava, priznavanje određenih zločina iz mržnje kao otežavajuću okolnost zbog etničkog porekla, verskog uverenja ili seksualnog opredeljenja, itd.³¹

²⁹ http://sr.wikipedia.org/sr-el/Резолуција_Савета_безбедности_Уједињених_нација_1244. Problem je pre svega ležao (leži) u statusu Kosova i Metohije, koji je sa gledišta međunarodnog prava dosta sporan. Ova teritorija R. Srbije nalazi se pod rezolucijom 1244 (ili se bar *de facto* nalazi), koju je Savet bezbednosti UN usvojio 10. juna 1999. godine. Evropska unija je 16. februara 2008. odlučila da pokrene „Misiju vladavine prava Evropske unije na Kosovu i Metohiji – „EULEKS KOSOVO“, a 17. februara 2008. organi privremene samouprave na Kosovu i Metohiji, uz političku i organizacionu podršku EUISAD, doneli su jednostranu odluku o proglašenju nezavisnosti Kosova i Metohije od Srbije. Srbija je odbacila ovu deklaraciju, a Generalna skupština Organizacije ujedinjenih nacija *rezolucijom A/63/L.2* usvojenom na predlog Srbije 8. oktobra 2008, zahtevala je savetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde o njenoj legalnosti. Nezavisnost Republike Kosovo priznaje 96 od 193 članica Ujedinjenih nacija (gledati aktuelna ažuriranja u pogledu broja priznanja).

³⁰ Europäische Kommission, *Stellungnahme der Kommission zum Antrag Serbiens auf Beitritt zur Europäischen Union*, den 12.10.2011 KOM (2011) 668 endgültig, str. 6, www.ec.europa.eu/enlargement/package/sr_rapport_2011_de.pdf. Jeden od glavnih uslova bila je saradnja sa Tribunalom u Hagu. Srbija aktivno učestvuje u regionalnim inicijativama i preduzela je značajne korake po pitanju pomirenja u bivšoj Jugoslaviji. Kopenhagenski kriterijumi dele se na: političke, ekonomske, *acquis* (ukupno pravo EU) i na tzv. sposobnost same EU da primi neku novu državu.

³¹ Europäische Kommission, *Gemeinsamer Bericht an das Europäische Parlament und den Rat*, den 22.04.2013 JOIN (2013) 7 final, str. 6 i dalje, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/sr_spring_report_2013_de.pdf. Izveštaji Komisije o napretku neke zemlje u stvari predstavljaju tzv. monitoring, odnosno praćenje te neke zemlje u najbitnijim oblastima.

Za period 2013-2018. Ministarstvo pravde i državne uprave izrađuje jednu novu strategiju i nju bi trebalo da podrže redovne radne grupe. Ova strategija cilja na načela nezavisnosti pravosuđa, depolitizacije, kvaliteta, nadležnosti, obaveze polaganja računa i efikasnosti. Sva ova pitanja još nisu detaljno regulisana ili jesu, ali se ne sprovode, pa je iz tog razloga potrebna nova strategija. Borba protiv korupcije je glavni element rada Vlade od njenog formiranja, gde načelno ne postoji nikakva tolerancija prema korupciji. Srbija je ostvarila određene rezultate u borbi protiv organizovanog kriminala, ali su i ovde potrebni dalji napori za efikasnije mere, pa se na osnovu ovoga spremi jedna antikorupsiona strategija za period 2013-2018, koja će obuhvatiti mnoge sektore i poboljšati međuinstitucionalnu saradnju, kao i institucionalne kapacite.³² Vlada Srbije nastavila je sa reformama i u oblasti ekonomskih kriterijuma. Važan i pozitivan korak bilo je donošenje novog Zakona o javnim nabavkama, čijim donošenjem se srpsko pravo još više približilo pravu EU. Centralizacijom ugovornih javnih nabavki uvećala se efikasnost procedure nabavki. Jačaju se i kapaciteti nadležnih agencija, koje vrše nadzor i kontrolisu propise o nabavkama. Takođe, preduzete su mere u cilju poboljšanja rada preduzeća, kao npr: ukidanje više od 130 poreza i drugih dažbina, koji su opterećivali poslovnu delatnost, izmena Zakona o porezu na dodatu vrednost, donošenje zakona, kojim se ograničava rok za izmirenje potraživanja, izmena Zakona o unutrašnjoj trgovini, kojim se trgovcu na malo omogućuje da bez ikakvih barijera uđe na tržište.³³ Srbija je učinila značajne korake i u harmonizaciji radnog prava sa pravnim standardima EU. Harmonizacija ne podrazumeva samo harmonizaciju propisa, već i prakse, gde je Srbija znatno manje napredovala. „Potrebna je veća doslednost države u primeni donetih propisa, kao što su potrebne i promene u načinu rada, odn. Radnim navikama društva. U Srbiji postoji svest, da su prioritetne reforme neophodne, ali problem je često u političkoj spremnosti za sprovođenje reformi“.³⁴

³² European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*, 10.10.2012 COM (2012) 600 final, str. 14 i dalje, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf Ova strategija je već doneta. U pitanje dolaze i osetiljivi sektori kao npr: urbanizam, prostorno planiranje, obrazovanje, zdravlje stanovništva, itd. Sloboda medija je isto bitan faktor i tu je došlo do dekriminalizacije klevete, a takođe treba da se donese novi zakon, koji će na transparentniji način da uredi finansiranje medija, kao i Zakon o javnom informisanju. Što se tiče manjinskih prava, Srbija je preuredila neke propise na predlog ombudsmana i poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti. Preduzete su mere za veću upotrebu rumunskog jezika na istoku Srbije, bošnjačkog u Raškoj, kao i albanskog na jugu Srbije (Preševo, Bujanovac). Ovo se odnosi i na Rome, gde se preduzimaju mere za poboljšanje uslova za obrazovanje, zapošljavanje i zaštitu ostalih prava, međutim i ovde je potrebno još remena za ostvarivanje još boljih i efikasnijih rezultata.

³³ Schlussfolgerungen der Europäischen Kommission zu Serbien, str. 10 i dalje, www.ec.europa.eu/enlargement/package/sr_conclusions_2012_de.pdf. U oblasti državnih subvencija i intelektualne svojine postoji još niz nerešenih pitanja.

³⁴ Senad Jašarević, Harmonizacija radnog prava Srbije sap ravom Evropske unije, u: Dimitrijević/Miljuš (urs), *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske*

4. Posebno pitanje Kosova i Metohije

Pitanje Kosova i Metohije je od krucijalnog značaja za pregovore i za samo pristupanje Republike Srbije u EU. Bez rešavanja ovog konkretnog problema, skoro sa sigurnošću se može reći da neće uslediti napredak Srbije u evrointegracijama, odnosno njen sam ulazak u EU.³⁵ Nizom jednostranih akata, od samoproglašenja Kosova za nezavisnu državu (17. februara 2008), do priznanja ovog čina od strane velikog broja država članica Evropske unije (22 države od 27), odnosi Srbije i Evropske unije ušli su u fazu velike političke opterećenosti. Iz perspektive evropskih integracija, kao jedinstvenog evropskog iskustva posle Drugog svetskog rata, pomenuti niz jednostranih akata može imati negativne posledice, ne samo u odnosima EU i Srbije, nego i šire i načelnije po politiku Evropske unije.³⁶ Ono što se dogodilo jednostranim proglašenjem i priznanjima nezavisnosti Kosova predstavlja suštu suprotnost značenju presedana kako u unutrašnjim tako i spoljnim odnosima. Da bi se izbegao jednostrani, a to znači sumnjni međunarodno pravni karakter ovih jednostranih akata, Kosovo je, najpre svojevoljno, proglašeno slučajem *sui generis* u međunarodnim relacijama kako bi se otklonila primedba o precedentnom karakteru slučaja, inače uvek opasnom u međunarodnim odnosima. Nekoliko meseci posle jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova (17.02.2008), istu stvar učinile su dve pokrajine u Gruziji, Abhazija i Južna Osetija. Posle izvršenog otcepljenja od Gruzije, glavni učesnici u obe pokrajine obilato su se pozivali na „slučaj Kosovo“. Teza o slučaju *sui generis* ne samo da je bila praktično opovrgнутa, već su na negativan način bila potvrđena neka od ključnih načela i normi međunarodnog prava.³⁷ Stavljanje u prvi plan međunarodne dimenzije pitanja Kosova i Metohije, a posebno kontraproduktivne uloge Evropske unije, nikako ne znači da odgovornost domaćih učesnika odlazi u drugi plan. Njihova višedecenijska nemogućnost da osnovni spor reše nekom vrstom istorijskog sporazuma, dovila je do internacionalizacije sukoba i uključivanje velikih sila u njegovo rešavanje. Ovaj poslednji momenat nije mogao proći bez unošenja u slučaj strateških kalkulacija

unije (II), str. 664. Evropska komisija će i dalje podržavati zemlje kandidate vezano i za Strategiju Evropa 2020. Zemljama kandidatima se nalaže, da za oblasti zapošljavanja, inovacije, obrazovanja (posebno za mlade ljude), borbe protiv siromaštva, socijalne brige, utvrde nacionalne ciljeve prema konceptu Evropa – 2020, kako bi se efikasnije mogle sprovesti socijalne i ekonomske reforme.

³⁵ Ovo se može protumačiti na osnovu stavova i izjava organa EU i njenih političkih činioča – zvaničnika (videti sajt evropskih institucija i npr. mišljenja Jelka Kacina, izvestioca Evropskog parlamenta za Srbiju). Mada postoje i neka druga mišljenja, kao npr. Džejmsa Ker – Lindzija (viši naučni saradnik Londonske škole ekonomije i političkih nauka), koji je istakao da bi se za KiM mogao primeniti model Severne Irske ili Kipra, vid. <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Mozda-postoji-nacin-da-Srbija-udje-u-EU-bez-priznanja-Kosova.sr.html>.od 25.12.2013.

³⁶ Slobodan Samardžić, *Problem Kosova i Metohije iz ugla evropskih integracija. Secesija Kosova kao pitanje odnosa Evropske unije i Srbije*, str. 3 www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/S.

³⁷ Vid. O ovome *Balkan Insight*, decembar 2008. (dokumenti).

Sjedinjenih Američkih Država i, u skladu sa tim, davanja bezrezervne podrške jednoj, albanskoj strani u sukobu. Svojevrsna ironija uloge Evropske unije u ovom procesu sastojala se u tome da ona, kao proglašeni autoritet za obe strane u sukobu, preuzme odgovornost za dovršenje američke politike pune podrške samo jednoj, albanskoj strani.

Preuzevši ulogu izvršioca američkog rešenja za problem Kosova i Metohije Evropska unija je izgubila na verodostojnosti svoje zajedničke spoljne i odbrambene politike, ali i na ubedljivosti, pa i privlačnosti, svoje politike proširenja. Ako je htela da rešenju ovog teškog pitanja pruži svoj doprinos polazeći od poverenja koje je stekla svojom politikom pridruživanja, Evropska unija je trebala poći od sasvim drugačijih spoljnopolitičkih premsisa u odnosu na one kojima su se rukovodile SAD. Umesto zajedničkih strategija, zajedničkih stavova i zajedničkih akcija, kao merodavnih instrumenata svoje zajedničke spoljne i bezbednosne politike, EU je o Kosovu i povodom Kosova godinama donosila zaključke i saopštenja Evropskog saveta i Saveta ministara.³⁸ Prvi koraci u dijalogu (poboljšanju odnosa) između srpske i albanske strane učinjeni su 2012. godine, gde se postepeno rešavaju teška pitanja za obe strane. Ovaj dijalog vodi se pod pokroviteljstvom visoke predstavnice EU za spoljnu politiku Ketrin Ešton. U prvoj fazi dijaloga (odvija se na visokom nivou), koji je trajao do decembra 2012., u centru pažnje bio je red nešto manje problematičnih tema, kao što je uvođenje integrisanog upravljanja administrativnom granicom, religijsko i kulturološko nasleđe, pa i određene šeme za povezivanje. U svim ovim oblastima već su postignuti određeni rezultati, a najvažnijim se upravo smatra uvođenje integrisanog upravljanja granicom, čime je svih šest prelaza između Srbije i KiM u funkciji. U ovim razgovorima obe strane su se usaglasile za uspostavljanje carina, kao i da se otvori fond za razvoj severnog dela KiM. Što se tiče slobode kretanja, dovoljno je, da se ulaskom na teritoriju KiM pokaže lična karta i ovaj propis je stupio na snagu. U drugoj fazi dijaloga akcenat je stavljen na sever KiM i na izgradnju tamošnjih struktura, koje odgovaraju potrebama tog stanovništva u oblasti bezbednosti i prava, i koje istovremeno garantuju ukupnu funkcionalnost institucija i uprava na KiM. Kosovskim Srbima mora se ponuditi jedna buduća perspektiva, gde bi bilo mnogo manje briga za njih i gde bi se njihove potrebe i prava ispunjavale.³⁹ Diskusije o severu KiM i zabrinutosti srpske zajednice konkretizovane su 19. aprila 2013. sa parafiranjem prvog sporazuma o principima normalizacije odnosa između Beograda i Prištine (poznat i kao Briselski sporazum).

³⁸ Slobodan Samardžić, *Problem Kosova i Metohije iz ugla evropskih integracija. Secesija Kosova kao pitanje odnosa Evropske unije i Srbije*, str. 8 idalje, [³⁹ Europäische Kommission, *Gemeinsamer Bericht an das Europäische Parlament und den Rat*, den 22.04.2013 JOIN \(2013 \) 7 final, str. 4 i dalje, \[http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/sr_spring_report_2013_de.pdf\]\(http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/sr_spring_report_2013_de.pdf\)](http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/S. Ovde se ne računaju godišnji izveštaji Komisije o Kosovu u procesu stabilizacije i pridruživanja (uz korektno određivanje njegovog statusa u skladu sa Rezolucijom SB UN 1244), koji se ne mogu tretirati kao akti spoljne politike Unije. Prvu zajedničku akciju o Kosovu donela je 10.aprila 2006. godine, od tada je to (zajednička akcija) jedini instrument delovanja Unije u ovoj stvari.</p></div><div data-bbox=)

Sporazum su ispred Republike Srbije potpisali tadašnji predsednik vlade Ivica Dačić i predsednik vlade samoproglasene republike Kosovo Hašim Tači. On predviđa osnivanje Zajednice srpskih opština na severu Kosova i Metohije. Pored toga, sporazumom je predviđeno ukidanje bezbednosnih struktura i pravosudnih institucija Republike Srbije na Kosovu i Metohiji. Regionalnog komandanta policije, za četiri opštine sa većinskim srpskim stanovništvom na severu Kosova, trebalo bi da imenuju načelnici tih opština. Apelacioni sud u Prištini uspostavio bi komisiju u kojoj bi većinu činili srpske sudije i koja bi bila nadležna za sve većinski srpske opštine.⁴⁰ Međutim, i dalje postoji dosta problematičnih pitanja, pre svega rasvetljavanje ratnih zločina nad Srbima i drugim nealbanskim stanovništvom, trgovina ljudskim organima, restitucija imovine, efikasnija zaštita religijskog i kulturološkog dobra, itd. Tako da se ne može sa sigurnošću reći, na koji način i u kojoj mериće se ovaj Briselski sporazum na dalje poštovati i sprovoditi.

Zaključna razmatranja

Može se konstatovati da se proces evropskih integracija Srbije nije odvijao na uobičajen način. Praktično se ni od jedne druge države, koja je težila ka EU, nije tražilo da priznaje deo svoje teritorije kao nezavisnu državu. Upravo je ova glavna prepreka (KiM) sporna, jer zadire u najvitalniju tačku života i funkcionalisanja jedne države, u njen suverenitet i teritorijalni integritet. Druga bitna prepreka (puna saradnja sa Haškim tribunalom, Srbija je ovaj uslov u međuvremenu ispunila) je nespecifičan uslov EU, jer njegovo ispunjenje zavisi od samog Tribunal-a, tj. njegove procene stepena saradnje. Takva procena je uvek zavisna od političkog oportuniteta ove, politički znatno determinisane, međunarodne *ad hoc* ustanove. Nevolja odnosa Srbije i EU sadržana je i u činjenici da Unija u procesu evropskih integracija Srbije nije predstavljala samo deo procesa nego i deo problema.⁴¹ Srbija je ipak, po oceni Evropske unije, u dovoljnoj

⁴⁰ Vid. http://sr.wikipedia.org/sr-el/Први_споразум_о_принципима_нормализације_односа. O ovome slično govori i Europäische Kommission, *Gemeinsamer Bericht an das Europäische Parlament und den Rat*, den 22.04.2013 JOIN (2013) 7 final, str. 5 i dalje. Briselski sporazum je sporan i izazvao je brojne negativne reakcije u Srbiji. Po mišljenju Koste Čavoškog, doktora pravnih nauka i redovnog profesora na Pravnom fakultetu Beogradskog univerziteta, ovaj sporazum nije u skladu sa srpskim Ustavom i zakonima, ni sa rezolucijom 1244. U tekstu sporazuma nigde se ne spominje Republika Srbija (misli se na neki ili bilo kakav oblik prisustva na KiM). Ovaj sporazum je kritikovan i od strane Srpske pravoslavne crkve, Srpske akademije nauka i umetnosti, pojedinih političkih partija, itd. Ustavni sud Republike Srbije ocenjuje ustavnost i zakonitost Briselskog sporazuma i vladinih uredbi koje iz njega proističu, a postupak je u toku.

⁴¹ Slobodan Samardžić, *Problem Kosova I Metohije iz ugla evropskih integracija. Secesija Kosova kao pitanje odnosa Evropske unije I Srbije*, str. 53, www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/S_Bez_obzira_na_ove_okolnosti_i_mogućnosti_realne_politike,_ostaje_činjenica_da_je_EU,_ušavši_u_proces_secesije_Kosova_kao_aktivni_činilac,_izvršila_čitav_niz_pravno_problematicnih_radnji_i_u_većem_broju_akata_prekršila_međunarodno_pravo,_svoje_unutrašnje_pravo_i_unutrašnje_pravo_Srbije_kao_ugovornog_partnera_u_procesu_evropskih_integracija._Ostaje_još_samo_da_se_se_vidi_da_li_će_se_i_kada_ovo_suštinsko_nepravo_pretvoriti_u_pravo.

meri ispunila političke i ekonomski kriterijume, kao i da je dala značajan doprinos u saradnji sa zemljama u regionu, što je dokazala nizom kontakata na visokom nivou sa zvaničnicima tih zemalja. Na osnovu poslednjeg, a i ranijih izveštaja, Evropska komisija preporučuje, da sa Srbijom otpočnu pregovori o pristupanju. Komisija će i dalje nadgledati ispunjavanje svih kriterijuma kao i uslova iz SSP-a, a posebno će usmeriti pažnju na odnose između Beograda i Prištine, reformu pravosuđa, borbu protiv korupcije, kao i na antidiskriminatorsku politiku.⁴² Ali, treba napomenuti da odavde ne proizilazi garancija, da će pregovori i početi i da će kasnije uslediti ulazak EU. To ne zavisi samo od volje i napretka Srbije, već i od druga dva faktora. Prvo, samo ponašanje ili pristup pojedinih država članica može da ima veliki uticaj na tok pregovora, blokada pristupnog procesa je moguća od strane jedne ili više članica EU. Drugo, debata o tzv. sposobnosti EU da prima nove države je takođe važna, kada se govori o proširenju EU, jer ova sposobnost u velikoj meri određuje brzinu integracije u EU.⁴³ Uglavnom, glavni cilj procesa reformi je u tome da se izgradi takva država, koja će biti u skladu sa principima EU, kompatibilna i sposobna za integraciju. Unija ne može da reši sve probleme, može samo da podrži neku zemlju, da lakše i brže prebrodi određene teškoće. Uspeh reformi, kao što je već rečeno, zavisi od konsenzusa političkih elita i šireg dela stanovništva.⁴⁴ Mnoge reforme jesu neophodne i treba da se implementuju u pravni poredak Srbije, kao što mnoge već i jesu. Problem je, da pritisak, koji EU ponekad jako vrši na Srbiju (posebno oko KiM), takođe ima i negativan efekat. Time se gubi volja za sprovodenje reformi kako kod političkih činioца, tako i kod građana. Pitanje Kosova i Metohije takođe deli i članice EU, njih pet još nije priznalo KiM kao državu. Sve u svemu, država Srbija i njeni građani moraju sami da donešu odluku (moguće je i referendum), da li je u njihovom interesu da pristupe Evropskoj uniji. Važno je da građani, koliko je to više moguće, aktivno učestvuju u različitim diskusijama. Građanima bi se morale pojasniti prednosti i mane evropskih integracija. Uslov za to je i da je pojedinac spremjan da učestvuje u ovom zadatku. Jedna poštena i otvorena diskusija zahteva takođe spremnost pojedinca da se informiše i da iskoristi odgovarajuće ponude.⁴⁵ Na kraju, može se konstatovati, da u ovoj dužničkoj

⁴² Europäische Kommission, *Gemeinsamer Bericht an das Europäische Parlament und den Rat, den 22.04.2013 JOIN(2013) 7 final*, str. 14 i dalje, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/sr_spring_report_2013_de.pdf. Pregovori su zvanično otpočeli 21.1.2014. Treba istaći I bolju saradnju između Srbije i Hrvatske, 16. januara 2013. Je usledio I sastanak dvojice premijera, ali i ovde je ostalo još nerešenih pitanja, kao npr. povratak izbeglica, stanarska prava, ratni zločini, spor oko granice. Slično je i sa BiH.

⁴³ Jelena Ćeranić, Proces stabilizacije i pridruživanja – globalni politički okvir za pregovore Evropske unije sa zemljama Zapadnog Balkana, u: Dimitrijević/Miljuš (urs), *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije*, str. 218. Poznati primjeri blokade su: slovenački veto prema Hrvatskoj zbog graničnog spora, grčko protivljenje ulaska Makedonije u EU, zbog naziva njene države, kao i veto Holandije protiv Srbije.

⁴⁴ Ljubica Đorđević, *Srbien und EU: Staatsreform und europäische Integration*, str. 226 i dalje.

⁴⁵ Thiele, *Europarecht*, str. 40. Španija, Kipar, Slovačka, Rumunija i Grčka nisu priznale, u tim zemljama takođe postoje slični problemi, odnosno separatističke težnje. U velikoj

krizi postaje jasno, koje poražavajuće posledice može da ima nepridržavanje određenih kriterijuma od strane pojedinih članica EU. Iz preranog ulaska Grčke u evro zonu, države članice moraće da izvuku neke pouke, pa je teško je za očekivati, da će države članice u budućnosti praviti ustupke u pogledu uslova za pristupanje. Takođe, treba reći da još ne postoji jedan opšte prihvaćeni plan za konačnu političku i društvenu strukturu EU. Uprkos ovome, Evropa se nalazi u jednom širokom pokretu (kretanju).⁴⁶

Bibliografija

1. Bergmann, Jan, Mickel, Wolfgang (urs), *Handlexikon der Europäischen Union*, [Priručnik Evropske unije] 4. Auflage, Nomos Verlag, Baden – Baden, 2012.
2. Bieber, Roland, Epiney, Astrid, Haag, Marcel, *Die Europäische Union: Europarecht und Politik*, [Evropska unija: evropsko pravo i politika] 9. Auflage, Nomos Verlag, Baden-Baden, 2011.
3. Crnobrnja, Mihailo, Trbovich, Ana S, *Relations between Serbia and the European Union History and Prospects*, Faculty of Economics, Finance and Administration, Beograd, 2007, Internet 22.10.2012, www.fefa.edu.rs/files/sveska02RelationsBetweenSerbiaAndTheEuHistoryAndProspects.pdf
4. Ćeranić, Jelena, Proces stabilizacije i pridruživanja – globalni politički okvir za pregovore Evropske unije sa zemljama Zapadnog Balkana, u: Dimitrijević, Duško, Miljuš, Brano (urs), *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije(II)*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012, str. 204-220.
5. Đorđević, Ljubica, *Serbien und EU: Staatsreform und europäische Integration*, [Srbija i EU: reforma države i evropske integracije], 1. Auflage, Nomos Verlag, Baden – Baden, 2007.
6. Europa, *Zusammenfassungen der EU – Gesetzgebung, Der Prozess bis zum Beitrittes eines neuen Mitgliedstaates*, [Proces do pristupanja EU od strane neke nove članice] Internet 9.11.2012, www.europa.eu/legislation_summaries/enlargement/_114536_de.htm.
7. Europäische Kommission, *Erweiterungsstrategie und wichtigste Herausforderungen 2012-2013*, Brüssel, den 10.10.2012 COM (2012) 600 final, Internet 12.10.2012, www.ec.europa.eu/enlargement/strategy_paper_2012_de.pdf
8. Europäische Kommission, *Stellungnahme der Kommission zum Antrag Serbiens auf Beitritt zur Europäischen Union*, Brüssel, den 12.10.2011 KOM (2011) 668

meri su neizvesni kalendarji, okvirni uslovi za prijem novih država posle ulaska Hrvatske. Razlog nije samo već spomenuti umor od proširenja, već i nedostatak zrelosti za pristupanje potencijalnih kandidata, pre svega sa Zapadnog Balkana i istočne Evrope. Čak i ako se većina država EU izjasni za prijem novih članica, mora se računati sa ulaganjem veta iz sopstvenih redova. Pristupanje EU zavisi naravno i od unutrašnjih i spoljašnjih faktora država kandidata. Unija mora konkretnije da se bavi problemima, koji stoje na putu daljim integracijama.

⁴⁶ Mickel, Bergmann (urs), *Handlexikon der Europäischen Union*, str. 1080. Kako god da se EU uredi, odlučujuće za njen status je ponašanje država i međunarodnih organizacija. Pitanje za novom strukturu EU ima smisla, jer se sa ovim pitanjem povezuju geografsko širenje i samim time dalji pristupi Evropskoj uniji, vid. Schorkopf, *Der Europäische Weg*, str. 190 i dalje.

- endgültig, Internet 30.9.2012, www.ec.europa.eu/enlargement/package/sr_rapport_2011_de.pdf
9. Europäische Kommission, *Gemeinsamer Bericht an das Europäische Parlament und den Rat, Brüssel*, den 22.04.2013 JOIN (2013) 7 final, Internet 04.12.2013, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/sr_spring_report_2013_de.pdf
 10. European Commission, *Serbia 2012 Progress Report, Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*, Brussels, 10.10.2012 SWD (2012) 333 final, Internet, 14.10.2012, www.ec.europa.eu/enlargement/package/sr_rapport_2012_en.pdf
 11. European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*, 10.10.2012 COM (2012) 600 final, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf
 12. Jašarević, Senad, *Harmonizacija radnog prava Srbije sa pravom Evropske unije*, u: Dimitrijević, Duško, Miljuš, Brano (urs), *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije (II)*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012, str. 654-665.
 13. Länderprogramm für Serbien im Rahmen der IPA – Komponente „Hilfe beim Übergang und Institution en aufbau“ für 2012, [Program za Srbiju u okviru instrumenta za prepristupnu pomoć, akcenat na institucionalnoj nadogradnji], Anhang 2012 22967.
 14. Lopandić, Duško, Razvoj saradnje Srbije i Crne Gore sa Evropskom unijom, u: Grečić, Vladimir (ur.), *Položaj Srbije i Crne Gore u savremenim međunarodnim ekonomskim procesima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2004, str. 21-30.
 15. Priebe, Reinhard, Beitreitsperspektive und Verfassungsreformen im Westlichen Balkan [Perspektiva za pristupanje i ustavne reforme na Zapadnom Balkanu], u: Ehlermann, Claus-Dieter/Everling, Ulrich (urs), *Europarecht [Evropsko pravo]*, Nomos VerlagEuR – Heft 3, Baden – Baden, 2008, str. 301-320.
 16. Rötting, Michael, *Das verfassungsrechtliche Beitreitverfahren zur Europäischen Union: und seine Auswirkungen am Beispiel der Gotovina-Affäre im kroatischen Beitreitverfahren* [Ustavnopravni proces pristupanja EU: i njegova dejstva na primeru Gotovina afere u hrvatskom procesu pristupanja], Dordrecht [u.a.]: Springer, Heidelberg, c 2009.
 17. Samardžić, Slobodan, *Problem Kosova i Metohije iz ugla evropskih integracija. Secesija Kosova kao pitanje odnosa Evropske unije i Srbije*, www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/S
 18. Schlussfolgerungen der Europäischen Kommission zu Serbien [Zaključci Evropske komisije za Srbiju], Internet, 11.10.2012, www.ec.europa.eu/enlargement/package/sr_conclusions_2012_de.pdf
 19. Schmalenbach, Kirsten, AEUV Art. 217 [Assoziierungsabkommen], [Ugovor o funkcionisanju EU član 217, Sporazum o pridruživanju], u: Calliess, Christian/Ruffert, Matthias (urs), *EÜV/AEUV [Ugovor o EU i funkcionisanju EU]*, 4. Auflage, C.H. Beck Verlag, München, 2011, str. 2143-2158.
 20. Schorkopf, Frank, *Der Europäische Weg [Evropski put]*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2010.
 21. Schröter, Helmuth, Wettbewerbsregeln: Meilensteine auf dem Weg zum EU-Beitritt (dargestellt am Beispiel Serbiens) [Pravila konkurencije: trnovit put ka

- EU (pričazanona primeru Srbije)], u: Meng, Werner/Ress, Georg/Stein, Torsten (urs), *Europäische Integration und Globalisierung [Evropske integracije i globalizacija]*, 1. Auflage, Nomos Verlag, Baden – Baden, 2011, str. 497-513.
22. Thiele, Alexander, *Europarecht [Evropsko pravo]*, 9. Auflage, niederle media, Fachverlag für Studienliteratur, Altenberge, 2012.
23. Vukadinović, Radovan D, Ustavni okvir usklađenog tumačenja i primene Prelaznog trgovinskog sporazuma i Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, u: Dimitrijević, Duško/Miljuš, Brano (urs), *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom EU (II)*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012, str. 17-38.
24. Zečević, Radoje, *Pravo Evropske unije*, 2. izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2009.

Mr Nikola DRAGIŠIĆ

SPECIFIC FEATURES AND DIFFICULTIES IN THE PROCESS OF ACCESSION OF THE REPUBLIC OF SERBIA ABSTRACT TO THE EUROPEAN UNION

ABSTRACT

The article analyses the path of the Republic of Serbia to the European Union, this including the concrete results it has achieved on this path as well as the difficulties which follows this process. They primarily concern the normalisation of relations with Kosovo and Metohia as well as the political and economic reforms which have not been completely carried out that is actually, the fulfilment of the political and economic criteria – the so-called Copenhagen criteria. Further constructive dialogue between Belgrade and Prishtina is a necessary condition for Serbia to start its accession negotiations with the EU and its possible integration in the Union. In spite of this, the EU is of the opinion that Serbia has achieved significant results and that it is in a good way to attain the level which is necessary for a country to achieve for the accession to the EU. The paper consists of the following six parts: the first, introductory part generally considers the conditions for the accession to the EU, the second discusses the beginning of Serbia's European integration, the third part is focused on the Stabilisation and Association Agreement that is practically an integral part of the process of accession, the fourth speaks of the hitherto progress Serbia has made on its path toward the EU, this including the opinion of the European Commission, the fifth part regards the Kosovo and Metohija issue, and in the final part the author makes conclusions.

Key words: Serbia, European Union, European integration, political and economic reforms, criteria, dialogue, negotiations, concrete results – success.

UDK: 341.217(4-672EU:410)
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 40-55
Izvorni naučni članak
Primljen: 15. januar 2014.

Prof. dr Slobodan M. ZEČEVIĆ¹

Da li Velika Britanija istupa iz članstva u Evropskoj uniji?

SAŽETAK

U televizijskom obraćanju javnosti, 23. januara 2013. godine, britanski premijer Dejvid Kameron (David Cameron) saopšto je nameru da, ukoliko njegova konzervativna stranka pobedi na izborima 2015. godine, u 2017. godini raspiše referendum o ostanku ili izlasku Velike Britanije iz Evropske unije. Stavovi Kamerona poklapaju se sa izraženom britanskom evroskeptičnom politikom u proteklim decenijama. Međutim, u vezi sa prethodno iznetim, postojii dilema koliko je mogućnost da Britanija izade iz Evropske unije zakonita, stvarna i realna u pravnom, ekonomskom i političkom smislu. Naime, Britanija je prihvatile evropsku integraciju kao učešće u zajedničkom tržištu, ali je odbacivala nadnacionalnu koncepciju Žana Monea (Jean Monnet) o federalnoj Uniji bez federalne države i ustava. Danas Velika Britanija želi da predvodi države članice van zone evra u borbi protiv inicijative Komisije o izmeni ugovora o osnivanju u pravcu preobražaja Unije u „federaciju država-nacija.“ Iako je izlazak iz Evropske unije za Veliku Britaniju pravno moguć, on nije realan jer je ekonomski i politički rizičan i neisplativ.

Ključne reči: Evropska unija, federalizam, institucionalni sistem, izlazak, integracija, referendum, Komisija, Evropski parlament, Sud pravde, suverenitet, prelivanje, nadnacionalni model.

Uvod

Predsednik vlade Velike Britanije Dejvid Kameron (David Cameron), u obraćanju javnosti 23. januara 2013. godine, najavio je da je spreman da otvari pitanje redifinisanja odnosa njegove države sa Evropskom unijom.²

¹ Prof. dr Slobodan M. Zečević, Naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd, Trg Nikole Pašića 11, e-mail: vzecevic@eunet.rs.

² Andrew Olson, Peter Griffiths, *Cameron promise Britons vote on EU exit*; Internet, <http://www.reuters.com/>, 23.01.2013, article/2013/23/us-britain-europe; <http://www>.

Naime, Kameron smatra da su poremećaji u zoni evra, nastali usled svetske ekonomske i finansijske krize, idealna prilika da se ponovo pregovora o odnosima u Evropskoj uniji. S tim u vezi, britanski premijer predlaže reformu Unije zasnovanu na ekonomskoj konkurentnosti, na fleksibilnosti u pogledu stepena učešća odnosno članstva država članica u Uniji, na mogućnost povraćaja nadležnosti državama članicama koje su prethodno bile prenete na Uniju, čime praktično traži poništaj načela nepovratnosti,³ kao i na snažnijoj ulozi nacionalnih parlamenta u odnosu na institucije u Briselu. Kameron se dalje zalaže za radikalno političko rešenje, koje nije viđeno još od krize iz 1975. godine koju je izazvala tadašnja laburistička vlada⁴ pokušajima da dovede u pitanje pristupanje Velike Britanije Evropskoj ekonomskoj zajednici. Kameronovi planovi su doduše hipotetički. Uslov za održavanje referendumu u 2017. godini, na kome bi se Britanci izjašnjivali da li žele da ratifikuju novi, eventualno postignuti sporazum o reformi Evropske unije ili da izađu iz prethodno pomenute, jeste da njegova konzervativna stranka pobedi na izborima 2015. godine. U slučaju da se britanski zahtevi usvoje od strane partnera u Uniji, Kameron bi se „srcem i dušom“ borio da se građani Britanije izjasne za ostanak u Evropskoj uniji.⁵

Inicijativa britanskog premijera Dejvida Kamerona u ovom trenutku otvara više pitanja. Reč je, pre svega, o istorijskoj analizi korena britanskog evro-skepticizma, kao i da li ovaj posle više decenija može da zada konačan udarac procesu evropske integracije. S druge strane, nameće se pitanje koliko je teoretska mogućnost da Britanija da izađe iz Evropske unije zakonita, stvarna i realna u pravnom, ekonomskom i političkom smislu, ili se pak radi o podizanju političke temperature da bi se stavovi Velike Britanije više uvažili u pregovorima o novoj reformi Evropske unije.

I *Istorijski korenii britanskog evroskepticizma*

1. Istorijat britanske evroskeptične politike

Evroskepticizam u stavovima britanskog premijera Dejvida Kamerona nije iznenađujući, već bi pre moglo da se smatra plodom istorijskog kontinuiteta u politici Velike Britanije prema evropskim integracionim procesima. Primera radi, posle Drugog svetskog rata kada je rasla svest o potrebi da se uspostave federalne veze između evropskih država u cilju očuvanja mira na kontinentu, Winston Čerčil (Winston Churchill) 1946.

³ lefigaro.fr/international/; <http://www.euractiv.com/fr/uk-europe/le-discours-de-david-cameron-cla-news-517059>, 23.01.2013.

⁴ Michel Clapie, *Manuel des institutions européennes*, Flammarion, 3 edition, Paris, 2010, p. 23.

⁴ Guy Isaac, Marc Blanquet, *Droit général de l'Union européenne*, Sirey, 10 edition, Paris, 2012, p. 42; Philippe Manin, *L'Union européenne*, Pedone, N 6, Paris, 2005, p. 114.

⁵ Andrew Olson, Peter Griffiths, *Cameron promise Britons vote on EU exit*, Internet, <http://www.reuters.com>, 23.01.2013.

godine na Ciriškom univerzitetu istupa sa tezom da treba da se uspostave „Sjedinjene Države Evrope“ čiji bi stubovi bili Francuska i Nemačka, dok bi Velika Britanija i njene kolonije ostale van „Evropske federacije.“⁶ Na Haškom kongresu pro-evropskih pokreta 1948. godine, britanski delegati odbacili su federalni koncept ujedinjene Evrope jer su smatrali da je Velika Britanija kolonijalna sila koja ne može da pristane da evropska „nadnacionalna vlast“ bude nadređena britanskom parlamentu.⁷ Na osnovu britanske inicijative iz 1949. godine osnovan je Savet Evrope,⁸ međunarodna organizacija regionalnog karaktera zasnovana na poštovanju državnog suvereniteta koja nije dala nikakve integrativne rezultate, mada nije ni imala nadležnosti u oblasti ekonomije, spoljne politike ili odbrane.⁹ Ništa se nije promenilo ni prilikom osnivanja prve Evropske zajednice, Evropske zajednice za ugalj i čelik 1951. godine. Inicijalnu deklaraciju francuske vlade iz 1950. godine prihvatile su Nemačka, Italija, Belgija, Holandija i Luksemburg, ali ne i vlada Velike Britanije koja je svoju odluku obrazložila odbijanjem da nacionalnu tešku industriju stavi pod nadležnost nadnacionalnih evropskih organa.¹⁰ Velika Britanija odbila je da učestvuje i u projektima Evropske odbrambene i političke zajednice iz 1952. i 1953. godine, opet radi očuvanja državnog suvereniteta.¹¹ Isto važi i za ugovor o Evropskoj ekonomskoj zajednici potpisani 1957. godine u Rimu, kao jedan od najvažnijih kad je o evropskim integracijama reč. Međutim, Velika Britanija je već 1961. godine promenila mišljenje i podnela kandidaturu za ulazak u Evropsku ekonomsku zajednicu zbog neodrživog ekonomskog položaja i slabljenja britanskog političkog uticaja u Evropi.¹² Naime, britanska preduzeća našla su se pred carinama i drugim taksama za izvoz robe na tržište Zajednice kao njihovog najvažnijeg trgovinskog partnera. Međutim, francuski predsednik De Gol (De Gaulle) je u vezi sa kandidaturom Britanije najavio upotrebu veta u institucijama Zajednice zbog bliskih odnosa ove prve sa Sjedinjenim Američkim Državama.¹³ Pitanje proširenja Zajednice ostalo je sporno i posle ovog događaja¹⁴ jer je Francuska ponovo najavila veto na Britansku kandidaturu od 10. maja 1967. godine koju je podnела

⁶ Louis Cartou, Jean-Louis Clergerie, Annie Gruber, Patrick Rambaud, *L' Union europeenne*, Dalloz, 6 edition, Paris, 2006, p. 33.; Marcel Scotto, *Les institutions européennes*, Le Monde editions-poche, Paris, 1997, p. 26.

⁷ Dušan Siđanski, *Federalistička budućnost Evrope*, Prosveta, Beograd, 1996, str. 41 i dalje.

⁸ Michel Clapie, *Manuel des institutions européennes*, Flammarion, 3 edition, Paris, 2010, p. 91.

⁹ Philippe Manin, *Les communautés européennes – L' Union européenne*, Pedone, 4 edition, Paris, 1998, p. 13.

¹⁰ Jean Bolouis, *Droit institutionnel de L' Union européenne*, Montchrestien, 5 edition, Paris. 1995, p. 11 i 12.

¹¹ Marcel Scotto, *Les institutions européennes*, Le Monde editions-poche, Paris, 1997, p. 30.

¹² Abdelkhaled Berram dane, Jean Rossetto, *Droit de l' Union européenne*, Montchrestien, lextenso-editions, Paris, 2010, p. 45.

¹³ Philippe Manin, *L' Union européenne*, Pedone, Paris, 2005, p. 39.

¹⁴ Slobodan Zečević, *Evropska unija- pravo i institucionalni sistem*, Evropski univerzitet, Beograd, 2011, str. 48.

laburistička vlada Harolda Vilsona (Xarold Wilson). Pristupanje Velike Britanije Evropskim zajednicama usledilo je tek po De Golovom odlasku sa vlasti 1. januara 1973. godine, u paketu sa Irskom i Danskom.¹⁵

Međutim, ulazak Velike Britanije u Evropsku ekonomsku zajednicu iz ekonomskih interesa nije umanjio britanski otpor nadnacionalnom odnosno federalnom konceptu na kome je Zajednica i bila zasnovana. Tako, neposredno po pristupanju Velike Britanije Zajednici dolazi do promene vlade u ovoj zemlji. Novoimenovana laburistička vlada nije zadovoljna uslovima pod kojim je Britanija pristupila Zajednici smatrajući da ne dobija dovoljno sredstava za razvoj. Naime, značajna evropska sredstva odlazila su na finansiranje zajedničke poljoprivredne politike u kojoj je Britanija, zbog slabe poljoprivrede, malo učestvovala.¹⁶ Nešto kasnije, tadašnji britanski premijer Margaret Tačer (Margaret Thatcher) osporila je 1979. godine koncept „sopstvenih prihoda Zajednice“ kao privid, zatraživši da se poštuju sledeća načela: doprinosi država članica u budžet Zajednice treba da odgovaraju učešću njihovog bruto nacionalnog proizvoda u ukupnom bruto nacionalnom proizvodu Zajednice (svako prema svom bogatstvu); svaka država članica treba da prima približno onoliko koliko uplaćuje u budžet Zajednice. Velika Britanija zatim odbija da pristupi sporazumima iz Šengena iz 1985. i 1990. godine kojim su ukinute granične kontrole za države potpisnice.¹⁷ Ipak, veoma važan raskid sa federalnim nadnacionalnim konceptom postepenog prenosa nadležnosti Velika Britanija je učinila prilikom donošenja ugovora o Evropskoj uniji iz Maastrichta 1993. godine,¹⁸ a zatim i ugovora iz Amsterdama 1999. godine.¹⁹ Imajući u vidu da je vršen postupan, ali stalan prenos nadležnosti od država članica ka Zajednici i Uniji, u jednom trenutku došle su na red i vrlo osetljive oblasti usko vezane za državni suverenitet. Reč je, na primer, o monetarnim nadležnostima ili pak nadležnostima vezanim za nadzor nad državnim granicama i migracionim tokovima.²⁰ S tim u vezi, Velika Britanija odbila je da se odrekne nacionalne valute i da učestvuje u stvaranju „evra“ kao zajedničke evropske valute pod nadležnošću Evropske centralne banke kao federalnog organa.²¹ Pored toga, Britanija se opredelila za “opting out” formulu kada je reč o nadzoru nad granicama i primeni pravnih tekovina iz Šengena, predviđenih ugovorom iz

¹⁵ Louis Cartou, Jean-Louis Clergerie, Annie Gruber, Patrick Rambaud, *L' Union européenne*, Dalloz, 6 edition, Paris, 2006, p. 50.

¹⁶ Philippe Moreau Defarges, *Les institutions européennes*, Armand Colin, 3 edition, Paris, 1998, p. 56.

¹⁷ Slobodan Zečević, *Evropska unija- pravo i institucionalni sistem*, Evropski univerzitet, Beograd, 2011, str. 269.

¹⁸ *Les traités de Rome, Maastricht, Amsterdam et Nice – textes comparés*, La documentation Francaise, Paris, 2002.

¹⁹ Georges Berthu, Dominique Souchet, *Le traité d' Amsterdam, contre la démocratie*, O.E.I.L., Francois-Xavier de Guibert, Paris, 1998.

²⁰ Michel Clapie, *Manuel des institutions européennes*, Flammarion, 3 edition, Paris, 2010, p. 26.

²¹ Guy Isaac, Marc Blanquet, *Droit général de l' Union européenne*, Sirey, 10 edition, Paris, 2012, p. 11.; Philippe Manin, *L' Union européenne*, Pedone, N 6, Paris, 2005, p. 48.

Amsterdama 1999. godine.²² Time se po prvi put odustalo od jednoobraznog produbljuvanja integracionih procesa u svim državama članicama, odnosno do pojave u praksi „Evrope sa više brzina.“ Ova odluka Velike Britanije dovela je do jaza u integraciji između država članica koji preti da se produbi. Velika Britanija je, takođe, bila veoma uzdržana u pogledu ostvarivanja predloga ugovora koji uspostavlja evropski ustav iz 2004. godine²³ koji, na njenu sreću, nije ratifikovan u Francuskoj i Holandiji na referendumima 2005. godine, tako da i nije stupio na snagu.²⁴

2. Britanski koncept uređenja odnosa između evropskih država

Iz prethodno iznetog proizilazi da je Velika Britanija zapravo opredeljena za politiku očuvanja državnog suvereniteta i za koncept međudržavne saradnje u odnosima između evropskih država. Problem je u tome što je ovakav stav u suprotnosti sa duhom ugovora o osnivanju Evropskih zajednica i Evropske unije čija je specifičnost upravo bila u uvođenju federalnih mehanizama²⁵ nepovratnog prenosa nadležnosti od država članica ka institucijama u Briselu, kao i zakonskog uređivanja na nivou Unije.²⁶ Evropsko zajedničko tržište nije bilo samo bescarinsko područje slobodne privredne razmene, već carinska unija unutar koje su bile predviđene nadležnosti institucija Zajednica, odnosno današnje Unije, da putem zakonodavnih akata regulišu i uspostave pravila proizvodnje, zaštite konkurenциje, pružanja usluga, poljoprivredne proizvodnje, saobraćaja, ekoloških standarda, režima kretanja ljudi i kapitala itd... Ovaj evropski zakonodavni postupak vremenom je sve više dobijao federalne odlike u smislu da Komisija, kao jedna vrsta vlade Unije, predlaže zakonske akte Evropskom parlamentu i Savetu kao zakonodavnim većima.²⁷ Federalne aspekte Zajednice, odnosno Unije, pojačavalo je i to što pravni poredak Unije ima prvenstvo nad nacionalnim pravom država članica²⁸ i što se neposredno primenjuje na pravna i fizička lica koja mogu da se pozivaju na isti pred nacionalnim sudovima u ostvarivanju svojih prava. U tom pravnom kontekstu Sud pravde Evropske unije izborio se da poput Vrhovnog suda u federalnim državama bude krajnji uređivač i tumač prava.²⁹

²² Jean Paul Jacque, *Droit institutionnel de l' Union europeenne*, Dalloz, 5 edition, Paris, 2009, p. 174.

²³ Valery Giscard d' Estaing, *La constitution pour l' Europe*, Albin Michel, Paris, 2003, P. 11.

²⁴ Guy Isaac, Marc Blanquet, *Droit général de l' Union européenne*, Sirey, 10 edition, Paris, 2012, p. 28; Michel Clapie, *Manuel des institutions européennes*, Flammarion, 3 edition, Paris, 2010, p. 185; Armel Pecheul, *Le traité de Lisbonne, La constitution malgré nous?*, Editions Cujas, Paris, 2008, p. 19.

²⁵ Slobodan Samardžić, *Evropska unija*, Institutu za evropske studije, Edicija-analize, Beograd, 1998, str. 51 i dalje.

²⁶ Michel Clapie, *Manuel des institutions européennes*, Flammarion, 3 edition, Paris, 2010, p. 117.

²⁷ Philippe Manin, *L' Union européenne*, Pedone, N 6, Paris, 2005, p. 20.

²⁸ Guy Isaac, Marc Blanquet, *Droit général de l' Union européenne*, Sirey, 10 edition, Paris, 2012, p. 397.

²⁹ Philippe Manin, *L' Union européenne*, Pedone, N 6, Paris, 2005, p. 21.

S obzirom na suštinske konceptualne razlike u pristupu evropskim integracijama između Francuske i Nemačke s jedne i Velike Britanije s druge strane, postavlja se pitanje zašto je uopšte Velika Britanija pristupila Evropskim zajednicama i Evropskoj uniji? Odgovor leži u ekonomskim interesima Velike Britanije čija privreda nije mogla da izdrži da bude izolovana carinskim i drugim barijerama od svojih ekonomskih partnera sa kontinenta.³⁰ Pokušaj Velike Britanije da parira Evropskoj ekonomskoj zajednici osnivanjem rivalske organizacije „Evropskog udruženja za slobodnu razmenu – EFTA“, osnovanog 20.11.1959. godine, nije mogao da nadomesti britanski hendikep na tržištu Zajednice.³¹ EFTA je bila ustrojena u skladu sa britanskim shvatanjima, tako da poštuje državni suverenitet država članica čime je bila lišena integrativnih i federalnih karakteristika. Naime, EFTA nije poput Zajednice bila carinska unija, već samo bezcarinska zona između država potpisnica. Carinska unija podrazumeva ustanovljavanje zajedničke carinske tarife, ali i sprovođenje prethodno utvrđene zajedničke komercijalne politike u odnosima sa trećim državama. Time se odstranjuju problemi vezani za određivanje porekla proizvoda, šverc i ugrožavanje konkurenциje unutar zajedničkog tržišta. Takođe, u praksi se pokazalo da evropskim državama, radi privrednog razvoja, treba čvršći entitet sa federalnom pravnom regulativom i modelom donošenja zakonodavnih akata u oblasti privrede. Stoga se većina članica EFTA, u periodičnim razmacima, pridružila Evropskim zajednicama ili Evropskoj uniji uključujući i Veliku Britaniju (Irska, Danska, Portugalija, Švedska i Austrija).³² U ovom kontekstu treba imati u vidu da je posle samo 7 godina članstva u Zajednici uspela da poveća plasman svoje robe na njeno tržište za 25 odsto.³³

II

Ugovorima iz Lisabona istupanje države članice iz Evropske unije postaje zakonito i pravno regulisano

U vezi sa pitanjem mogućnosti izlaska država članica iz Evropske unije postojala su teorijska razmimoilaženja.³⁴ Po jednoj tezi, istupanje nije bilo moguće zbog federalnih odlika Evropske ekonomске zajednice. Naime, ustavi federalnih država ne predviđaju pravo na otcepljenje, iako u praksi

³⁰ Denys Simon, *Le système juridique communautaire*, PUF, 3 edition, Paris, 2001, p. 46.

³¹ Philippe Moreau Defarges, *Les institutions européennes*, Armand Colin, 3 edition, Paris, 1998, p. 22.

³² Slobodan Zečević, *Evropska unija- pravo i institucionalni sistem*, Evropski univerzitet, Beograd, 2011, str.106 i dalje.

³³ Jean Shapira, Georges Le Tallec, Jean-Bernard Blaise, *Droit européen des affaires*, PUF, Paris, 1994, p. 151.

³⁴ Slobodan Zečević, *Evropska unija- pravo i institucionalni sistem*, Evropski univerzitet, Beograd, 2011, str. 122 i 123; Jean Boulouis, *Droit institutionnel de l' Union européenne*, Montchrestien, 5 edition, Paris, 1995, p. 53; Philippe Manin, *L' Union européenne*, Pedone, N 6, Paris, 2005, p. 113.

ponekad dolazi i do takvog razvoja događaja, što se može videti na primeru nekadašnjih socijalističkih federacija poput Sovjetskog Saveza, SFR Jugoslavije ili Čehoslovačke. Pored toga, teoretičari koji su osporavali pravo na istupanje iz Unije pozivali su se na činjenicu da ova počiva na međunarodnim ugovorima,³⁵ zaključenim na neodređeno vreme, kojima nije predviđena mogućnost otkazivanja, te bi u skladu sa članom 54. Ženevske konvencije ovi ugovori trajno obavezivali države članice.³⁶ Ipak, u praksi je preovladala teza da je istupanje iz Evropske unije moguće, jer države članice stupanjem u Uniju nisu u potpunosti izgubile svoj suverenitet.³⁷ Ovakav stav potvrđen je 1974. godine kada su britanski laburisti zapretili izlaskom iz Evropske ekonomski zajednice ukoliko se ne izmeni sporazum o pristupanju koji su zaključili njihovi konzervativni prethodnici.³⁸ Francuska i Nemačka smatrale su da sporazum koji je potpisani ne može da se menja, ali u suštini nisu osporavale zakonitost britanskog zahteva za istupanjem. Kriza je završena kompromisom između Velike Britanije i ostalih država članica koji je postignut u Dablinu 1975. godine. Laburistička vlada, i pored toga što je Britanija tipično parlamentarna država, u kojoj Parlament ima nadležnost odlučivanja o najvažnijim pitanjima, ipak je konsultovala svoje građane na referendumu o pitanju daljeg članstva Britanije u Zajednici. Na referendumu, većina Britanaca izjasnila se u prilog tome da njihova država ostane članica Evropske ekonomski zajednice.

Rešenjem sadržanim u predlogu Evropskog ustava, koje je kasnije preneto u Lisabonske ugovore iz 2009. godine, razrešene su sve nedoumice u vezi sa pitanjem istupanja iz Evropske unije.³⁹ Naime, ugovorom o Evropskoj uniji iz Lisabona, izričito je predviđeno pravo država članica da u skladu sa svojim ustavnim pravilima donesu odluku o „povlačenju“ iz Evropske unije.⁴⁰ S tim u vezi, država koja želi da se povuče saopštava svoju nameru Evropskom savetu. Zatim, na osnovu smernica koje određuje Evropski savet Unija pregovara i zaključuje sporazum sa pomenutom državom kojim se reguliše način istupanja i budući međusobni odnosi.

³⁵ Guy Isaac, Marc Blanquet, *Droit général de l' Union européenne*, Sirey, 10 edition, Paris, 2012, p. 41.

³⁶ Jean Boulouis, *Droit institutionnel de l' Union européenne*, Montchrestien, 5 edition, Paris, 1995, p. 53.

³⁷ Philippe Manin, *Les communautés européennes – L' Union européenne*, Pedone, 4 edition, Paris, 1998, p. 80.

³⁸ Philippe Moreau Defarges, *Les institutions européennes*, Armand Colin, 3 edition, Paris, 1998., p. 77.

³⁹ Predlog ugovora koji uspostavlja Evropski ustav, član I-59.

⁴⁰ Jean-Luc Sauron, *Comprendre le traité de Lisbonne*, Gualino éditeur, Paris, 2008; Član 50. ugovora o Evropskoj uniji.

III

Da li je za Veliku Britaniju u ekonomskom i političkom smislu isplativo da izade iz Evropske unije?

Članstvo države u Evropskoj uniji podrazumeva pristup evropskom unutrašnjem tržištu od oko 500 miliona stanovnika, što je veće ekonomsko područje od Sjedinjenih Američkih Država i Japana zajedno. Evropska unija nije samo bescarinski prostor slobodne privredne razmene već i pravna tvorevina čiji pravni poredak mora da poštuje 27 država članica. Stoga, Dejvid Kameron u svom izlaganju ističe „da je Velika Britanija članica Evropske unije jer to doprinosi zaposlenosti, britanskoj trgovini i investicijama. Mi smo trgovačka nacija i potrebna su nam otvorena tržišta“, zaključuje Kameron. Velika Britanija izvozi 51 odsto robe i usluga na tržište Evropske unije, a samo 13 odsto na tržište Sjedinjenih Američkih Država.⁴¹ Članstvo u Evropskoj uniji, po nekim procenama, omogućilo je Velikoj Britaniji da otvorи 3,5 miliona radnih mesta kroz razvoj poslova britanskih preduzeća na kontinentu. Sloboda kretanja ljudi, zagarantovana u okviru Evropske unije, podstakla je pak 1,6 miliona Britanaca da se naseli u drugim državama članicama.

Šta bi za Veliku Britaniju bila alternativa Evropskoj uniji? Velika Britanija može da se vrati u članstvo EFTA koja danas okuplja Island, Linhenštajn, Norvešku i Švajcarsku, ali tržište ovih država odgovara tržištu Londona sa predgrađima. Pripunjanje Severno-američkom sporazumu o slobodnoj razmeni, čiji su članovi Sjedinjene Američke Države, Kanada i Meksiko (400 miliona stanovnika), bilo bi drugo rešenje. Ipak, treba imati u vidu da ove države imaju zajedničke granice, te bi članstvo u ovom sporazumu stavilo Britaniju u položaj “off -shore” člana.

Iz prethodno iznetog, jasno je da za Veliku Britaniju nije realno i prihvatljivo da potpuno prekine veze sa Evropskom unijom,⁴² jer bi to vodilo ka ponovnom uvođenju carina i drugih privrednih prepreka za britansku robu i stanovništvo. U slučaju povlačenja iz Evropske unije, najrealnije bi bilo da Velika Britanija pristupi sporazumu o „Evropskom ekonomskom prostoru“ iz 1994. godine, bilo samostalno bilo, što je manje verovatno, ponovnim pripunjanjem Evropskom udruženju za slobodnu razmenu – EFTA. Naime, Evropski ekonomski prostor je sporazum o ekonomskoj uniji između država članica Evropske unije i članica EFTA.⁴³ Ovim sporazumom predviđen je slobodan protok robe, ljudi, sloboda pružanja usluga i kretanja kapitala između strana potpisnica. Sporazum se odnosi na usaglašavanje politika konkurenčije, zaštite potrošača i obrazovanja. U suštini, države članice EFTA primenjuju pravne tekovine

⁴¹ Sophie Loussouarn, *Bouter l' Anglais.... une sortie du Royaume-Unie tuerait-elle l' Europe ou la sauverait-elle?*, Internet, <http://www.atalantico.fr>, 24-01-2013.

⁴² Abdelkhaled Berramdan, Jean Rosseto, *Droit de L' Union européenne*, Montchrestien, Paris, 2010, p. 61.

⁴³ Louis Cartou, Jean-Louis Clergerie, Annie Gruber, Patrick Rambaud, *L' Union européenne*, Dalloz, 6 edition, Paris, 2006, p. 852, 853.

Evropske unije, uz pravo da budu konsultovane prilikom donošenja zakonodavnih akata Evropske unije. Sporazum o evropskom ekonomskom prostoru ne odnosi se na neprerađene poljoprivredne proizvode, na ribolov i ne sadrži odredbe o zajedničkoj carinskoj tarifi, kao ni odredbe o monetarnoj integraciji što je tipično za bezcarinsku zonu između suverenih država. U ovom kontekstu treba imati u vidu da je Švajcarska, kao članica EFTA, odbila da ratificuje sporazum o slobodnoj razmeni sa Evropskom unijom na referendumu 1992. godine, te je nešto kasnije zaključila bilateralni sporazum sa Unijom o slobodnoj razmeni, što bi mogla da uradi i Britanija.

Iako bi prethodno izneto rešenje bilo realno, i naizgled prihvatljivo u smislu regulisanja budućih odnosa između Velike Britanije i Evropske unije, u slučaju povlačenja iz članstva one prve, ono sadrži krupne manjkavosti. Naime, vlada Velike Britanije, kao zastupnik interesa jedne, u istorijskom i populacijskom smislu velike evropske države, bila bi lišena neposrednog političkog uticaja na odnose u Evropskoj uniji, imajući u vidu odsustvo njenih britanskih predstavnika u evropskim institucijama i neučestvovanje istih u postupku donošenja evropskog zakonodavstva. Ovakva pozicija bila je frustrirajuća i za manje države poput Norveške, te je politička elita iste u dva navrata (1973. i 1994. godine), tražila od norveških građana da se na referendumu izjasne o pristupanju Evropskoj uniji, što su ovi poslednji većinski odbili.⁴⁴ S druge strane, istupanje jedne velike članice kao što je Velika Britanija oslabilo bi Evropskoj uniji i njene ambicije da bude svetska sila koja može da se nosi sa Sjedinjenim Američkim Državama, Ruskom federacijom, Kinom ili Indijom. Naime, Velika Britanija je šesta u svetu po privrednoj snazi, sa ekonomskim adutima kao što je Londonska berza i ogromnim iskustvom u svetskoj trgovini. U ovom kontekstu ne treba gubiti izvida britanski vojni i diplomatski "know how,"⁴⁵ zbog kojeg je Francuska od 2010. godine uspostavila sa Velikom Britanijom sporazum o vojnoj saradnji.

U ovom kontekstu interesantno je da ni Sjedinjene Američke Države, sa kojima je Velika Britanija politički i vojno čvrsto povezana, ne podržavaju izlazak Britanije iz Evropske unije. Tako, američki predsednik Barak Obama želi jaku Britaniju u jakoj Uniji i smatra da je članstvo Britanije u Uniji obostrano korisno.⁴⁶ Dakle, Sjedinjene Američke Države žele ekonomsku i političku stabilnost na Evropskom kontinentu i nemaju nameru da se liše uticaja koji preko Velike Britanije mogu da imaju u srcu institucionalnog sistema Evropske unije.

⁴⁴ GuyIsaac, MarcBlanquet, *Droitgeneraldel' Unioneuropéenne*, Sirey, 10 edition, Paris, 2012, p. 15; Louis Cartou, Jean-Louis Clergerie, Annie Gruber, Patrick Rambaud, *L' Union européenne*, Dalloz, 6 edition, Paris, 2006, p. 50.

⁴⁵ Internet, 24-01-2013., <http://www.atalantico.fr/decryptage/bouter-anglais-sortie-royaume-unituerait-elle-europe-o...>, Sophie Lousouarn, *Bouter l' Anglais.... une sortie du Royaume-Unie tuerait-elle l' Europe ou la sauverait-elle?*

⁴⁶ Andrew Olson, Peter Griffiths, *Cameron promise Britons vote on EU exit*. Internet, <http://www.reuters.com>, 23.01.2013.

Imajući u vidu prethodno izneto jasno je da je izlazak Velike Britanije iz Evropske unije, u pravnom i političkom smislu moguć ali ne i realan, jer nije za ovu zemlju ekonomski i politički isplativ.

IV *Koji su motivi britanske inicijative za preispitivanje odnosa u Evropskoj uniji?*

Svetska finansijska kriza, kao i kriza evro-zone, posredno je pogodila britansku privrodu te sigurno ima uticaja na porast evroskepticizma u javnom mnjenju Velike Britanije, mada to nije slučaj samo u ovoj zemlji, već i u nekada „proevropski“ opredeljenim Španiji i Italiji. U tom nepovoljnem privrednom kontekstu došlo je do jačanja struje u vladajućoj konzervativnoj stranci Dejvida Kamerona koja smatra da Britanija treba da istupi i da poput Švajcarske i zaključi ugovor o slobodnoj trgovini sa Evropskom unijom. Pored toga, u Britaniji je primetan porast popularnosti „Nezavisne partije Ujedinjenog kraljevstva (UK Independence Party)“ koja se zalaže za izlazak Velike Britanije iz Evropske unije, dok su istovremeno ispitivanja javnog mnjenja, izvršena u novemburu 2012. godine, pokazala da 56 odsto Britanaca želi da njihova zemlja napusti Evropsku uniju.⁴⁷ Ipak, treba imati u vidu da su ispitivanja javnog mnjenja realitivna stvar. Istoriski gledano, popularnost evropske integracije u Velikoj Britaniji uvek je bila nešto niža nego u Francuskoj i Nemačkoj.⁴⁸ Tako je, početkom 80-tih godina prošlog veka, procenat građana koji su smatrali da je članstvo njihove države u Zajednicama, odnosno u Uniji, dobra stvar iznosio 24 posto u Velikoj Britaniji, 49 u Nemačkoj i 52 u Francuskoj. Početkom devedestih godina u Velikoj Britaniji ovaj procenat bio je 57, u Nemačkoj 70 u Francuskoj 71, dok je 2003. godine isti u Britaniji iznosio 28, u Nemačkoj 58 i u Francuskoj 44. Da su ispitivanja javnog mnjenja nepouzdani pokazatelj dokazuje i činjenica da su samo tri nedelje pre raspisivanja referenduma u Francuskoj o predlogu ugovora koji uspostavlja Evropski ustav, prognoze bile takve da će u maju 2005. godine francuski birači ratifikovati prethodno pomenuti,⁴⁹ a da se na referendumu dogodilo upravo suprotno.⁵⁰ Sličan razvoj događaja bio je i 1975. godine u vezi sa referendumom u Velikoj Britaniji o izlasku iz Zajednice, kada su ispitivanja javnog mnjenja davala pobedu onima koji se protive ostanku Velike Britanije u Zajednici, ali se na referendumu ubedljiva većina Britanaca izjasnila za ostanak.⁵¹

⁴⁷ Sophie Loussouarn, *Bouter l' Anglais.... une sortie du Royaume-Unie tuerait-elle l' Europe ou la sauverait-elle?* Internet, <http://www.atalantico.fr>, 24-01-2013.

⁴⁸ Сајмон Хикс, *Политички систем Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 155.

⁴⁹ Philippe Manin, *L' Union européenne*, Pedone, N 6, Paris, 2005, p. 64.

⁵⁰ Louis Cartou, Jean-Louis Clergerie, Annie Gruber, Patrick Rambaud, *L' Union européenne*, Dalloz, 6 edition, Paris, 2006, p. 102.

⁵¹ Guy Isaac, Marc Blanquet, *Droit general de l' Union européenne*, Sirey, 10 edition, Paris, 2012, p. 42.

Današnje političko i ekonomsko stanje u Evropi je turbulentno i otvara nove izazove. Građani Evropske unije u proteklih 15 godina nisu mogli da računaju na privredni rast i visok stepen zaposlenosti kao rezultat integrativnih procesa, stoga je u većini država članica i došlo do pada popularnosti evropske ideje. Evropska unija ponovo je prinuđena da razmišlja o reformama i pitanje je u kom pravcu treba da idu promene. Sam Dejvid Kameron smatra da Velika Britanija treba da ostane u Evropskoj uniji pod uslovom da ova poslednja usvoji britanske poglede na izlazak iz krize, jer je „nemoguće da se glava i dalje drži u pesku.“⁵² U ovom kontekstu Kameron pre svega misli da Evropska unija treba da bude ekonomski konkurentna, što podrazumeva veću fleksibilnost tržišta rada u vidu jednostavnijeg pravnog postupka otpuštanja radnika onda kada preduzeća imaju smanjen obim porudžbina. S tim u vezi, Velika Britanija mogla bi da ima podršku Nemačke koja je sama preduzela radikalne reforme u tom pravcu tokom vladavine prethodne socijaldemokratske većine. Iako je Francuska poznata po svom modelu socijalne države,⁵³ u ovom trenutku i vlada socijalističkog predsednika Olanda (Hollande) spremna je na promene u istom smeru.⁵⁴ Velika Britanija se, takođe, tradicionalno zalaže za smanjivanje budžeta Evropske unije,⁵⁵ čemu se protivi Francuska jer smatra da upravo dodelom budžetskih sredstava Unija treba da finansira evropske industrijske i infrastrukturne projekte i time podstakne privredni rast i zapošljavanje. Međutim, u ovom kontekstu izgleda da Velika Britanija računa na podršku nemačke vlade.⁵⁶

Međutim, za Veliku Britaniju je još važnije da se u narednom periodu pozicionira prema budućim institucionalnim reformama u Evropskoj uniji. U tom smislu, vlada Velike Britanije teži da se nametne kao predvodnik 10 država koje su van evro-zone i da promoviše ideju o fleksibilnijim odnosima u Evropskoj uniji. Ovakvi stavovi Kameronove vlade naišli su na loš prijem pre svega u Francuskoj, a i u Nemačkoj.⁵⁷ Tako, francuski predsednik Fransoa Oland (Francois Hollande) i ministar spoljnih poslova Loran Fabius (Laurent Fabius) ističu pravilo, koje je inače važilo u okviru nekadašnjih Evropskih zajednica, da evropska integracija nije meni „a la carte“ gde svako uzima samo ono što mu se sviđa i što mu treba.⁵⁸ Oland

⁵² Florentin Collomp, *Cameron: un referendum sur une sortie de l' Europe*, Internet, <http://www.lefigaro.fr>, 23.01.2013.

⁵³ Henri-Louis Vedi, *L' Europe a vingt cinq*, Dunod, Paris, 2004, p. 104.

⁵⁴ Agnes Laurent, *Flexibilité du travail: Le gouvernement leve un tabou*, Internet, <http://www.lexpansion.fr>, 05.09.2012.,

⁵⁵ Philippe Moreau Defarges, *Les institutions européennes*, Armand Colin, 3 edition, Paris, 1998, p. 56.

⁵⁶ James Forsyth, *Britain' s accidental EU exit*. Internet, <http://www.spectator.com.uk>, 12.01.2013.

⁵⁷ Holande a Cameron: "Pas possible de negocier l' Europe", Internet, <http://www.lefigaro.fr>, 23.01.2013.

⁵⁸ Holande a Cameron: "Pas possible de negocier l' Europe", Internet, <http://www.lefigaro.fr>, 23.01.2013.

smatra da se „Evropa prihvata onakva kakva je. Iako sutra može da evoluira, niko Uniju ne sme da umanji i unizi pod izgovorom da time predlaže da ostane u njoj.“ Oland ne spori pravo Velike Britanije da putem referendumu odluči da li ostaje u Evropskoj uniji, ali ne prihvata uslovljavanje pregovora o budućim institucionalnim promenama britanskim referendumom. Fabius sa svoje strane simbolično ukazuje „da kada bi Evropa bila fudbalski klub, niko ne može da pristupi tom klubu i kad je već u njemu da traži da se igra ragbi.“ Francuski ministar spoljnih poslova, u razgovoru sa britanskim privrednicima, istakao je da će da prostre „crveni tepih“ vladiti Britanije ako bude izlazila iz Unije. Ovim Fabius uzvraća britanskom ministru spoljnih poslova koji je izjavio da će da prostre „crveni tepih“ francuskim privrednicima koji se nastanjuju u Velikoj Britaniji bežeći od visokih francuskih poreza. Fabiusova politička taktika zapravo ide u pravcu alarmiranja britanskih privrednika koji iz ekonomskih razloga ne žele da se njihova država povuče iz Unije. Jasno je izražena zabrinutost londonskog „City-a“ da bi Kameranova politika mogla da dovede do smanjivanja stranih investicija u Velikoj Britaniji, kao i da on svojim izjavama podstiče političku i poslovnu neizvesnosti time što potpiruje spekulacije o tome da tržište Britanije neće biti sastavni deo evropskog unutrašnjeg tržišta. Iz prethodno iznetog, uočava se da francuski zvaničnici ističu u prvi plan obavezu da se poštuju izvorna „nadnacionalna načela“ na kojima je počivala evropska integracija, a koja su u suštini federalne prirode.⁵⁹ Reč je o skupu pravila koji podjednako važe za sve učesnike, jer u suprotnom sam proces integracije ne može da bude stvaran i primenljiv.⁶⁰

Stav Nemačke prema politici vlade Velike Britanije nešto je blaži, ali se u osnovi poklapa sa francuskim.⁶¹ Naime, nemački ministar spoljnih poslova Gvido Vestervele (Guido Westerwelle), iako prevashodno naglašava želju da Velika Britanija ostane u Evropskoj uniji, smatra da Evropa nije „zbir nacionalnih interesa“ već „sudbinska zajednica“, kao i da je Britanija potrebna Uniji kao njen punopravni i konstruktivni član. Nemački ministar zaključuje, kao i Loran Fabius, da za Uniju biranje „a la carte“ nije rešenje.

V

Koliko su premostive razlike u koncepciji reformisanja Evropske unije između Velike Britanije i njenih partnera?

Obraćanje javnosti Dejvida Kamerona postavlja pitanje da li vlada Velike Britanije uopšte može da prati tendenciju koja najvaljuje viši stepen integracije unutar Evropske unije? Naime, svetska finansijska kriza

⁵⁹ Denys Simon, *Le système juridique communautaire*, PUF, 3 edition, Paris, 2001, p. 108.

⁶⁰ Philippe Manin, *L'Union européenne*, Pedone, N 6, Paris, 2005, p. 106, 509.

⁶¹ Holande a Cameron: "Pas possible de negocier l'Europe", Internet, <http://www.lefigaro.fr>, 23.01.2013.

postavila je Evropsku uniju pred nove izazove. Mehanizam na kome počiva evro pokazao se neodgovarajućim i došlo je do izraženih privrednih problema u državama članicama. Ove strukturne greške ispravljane su na račun građana Unije, što je dovelo do nezadovoljstva, zabrinutosti i nepoverenja u proces evropske integracije koji nije više proizvodio viši standard i ekonomski prosperitet. U javnosti se pojavila sumnja u bespovratnost zajedničke valute i celikupnog evropskog projekta. S tim u vezi, predsednik Komisije Žoze Manuel Barozo (Jose Manuel Barroso) u govoru pred evropskim poslanicima 12. septembra 2012. godine⁶² o stanju Unije, istakao je da ona mora da ide u drugom pravcu i usvoji drugačiju filozofiju u budućnosti koja bi bila prilagođena novom svetu u nastajanju. Globalizacija traži povećanje evropskog jedinstva kroz veću integraciju, ali ova poslednja je pak uslovljena jačanjem evropske demokratije, odnosno demokratizacije institucionalnog sistema Evropske unije. U svetu koji je u punom preobražaju, da bi evropske države očuvale svoje interese Unija mora da postane ozbiljan akter na globalnom nivou. Tako Barozo daje primere koji odražavaju brzinu i obim aktuelnih preobražaja. U XX veku država od 10 do 15 miliona stanovnika mogla je da bude svetska sila, ali danas i najveće evropske države izgledaju beznačajne u odnosu na Sjedinjene Američke Države ili Kinu. Istoriski procesi se ubrzavaju, pa je tako Velikoj Britaniji trebalo 155 godina da udvostruči svoj unutrašnji bruto društveni proizvod, Sjedinjenim Američkim Državama 50, a Kini svega 15 godina. Stoga Barozo smatra da je neophodno da se ojača ekonomска unija u smislu potpunog ostvarivanja unutrašnjeg evropskog tržišta. Takođe, neophodna je reforma tržišta rada u pravcu ravnoteže između fleksibilnosti i sigurnosti, kao i stvaranje pravog evropskog tržišta rada, odnosno mogućnosti za svakog građanina Unije da lako nađe posao u drugoj državi članici. Ovakvi predlozi poklapaju se sa gledištem vlade Velike Britanije. Međutim, Barozo takođe smatra da je u interesu država članica da usaglase svoje poreske politike. U ovom kontekstu treba imati u vidu da je Velika Britanija privržena niskim porezima i niskom nivou socijalne zaštite što joj, uz fleksibilni pravni režim otpuštanja radnika, omogućava da privuče strane investitore i da održi stopu nezaposlenosti na nižem nivou nego recimo u Francuskoj (7,9 odsto dok je u Francuskoj u novembru 2012. broj nezaposlenih dostigao 10,8 odsto).⁶³ Stoga je Velika Britanija tradicionalno skeptična kada je reč o usaglašenom poreskom režimu na evropskom nivou. Još veća razmimoilaženja mogu da se uoče između vlade Velike Britanije i predsednika Komisije u pogledu visine budžeta Evropske unije. Tako predsednik Komisije smatra da budžet Evropske unije treba da bude „ambiciozan“, okrenut investicijama, privrednom rastu, istraživanjima i modernizaciji poljoprivrede, dok se vlada Britanije energično protivi njegovom rastu. Predsednik Komisije smatra da je Evropskoj uniji, u stvari, potrebna efikasna vlada i adekvatan budžet da bi došlo do ekonomskih

⁶² Jose Manuel Durao Barroso, Internet, <http://www.europa.eu>, 17.09.2012.

⁶³ Sophie Loussouarn, *Bouter l' Anglais.... une sortie du Royaume-Unie tuerait-elle l' Europe ou la sauverait-elle?*, Internet, <http://www.atalantico.fr>, 24-01-2013.

rezultata i izlaza iz krize. Pri tome, Barozo misli da postojeći evropski institucionalni sistem ne treba da se menja, već da treba da se iskoriste postojeće institucije tj. Komisija i Evropski parlament, ali da se ojača njihova demokratska legitimnost i nadležnosti. U tom smislu, Barozo se zalaže za jačanje evropskih političkih partija jer se do sada politička rasprava vodila na nacionalnom nivou. Tako bi se na izborima za Evropski parlament kandidovale evropske političke partije koje bi unapred istakle svog kandidata za predsednika Komisije i to već od parlamentarnih izbora 2014. godine. Barozo na kraju predlaže da Evropska unija evoluira u pravcu demokratske „federacije država-nacija“, čime bi se odgovorilo na rastući nacionalizam i populizam u Evropi. Institucije evropske federacije (Evropski parlament i Komisija) imale bi veće i dublje nadležnosti u ekonomskoj i monetarnoj sferi. Ovakve reforme zahtevaju donošenje novog ugovora u oblasti evropskih integracija kojim bi bili izmenjeni postojeći. Upravo od ovakvog razvoja događaja strahuje i vlada Velike Britanije koja Evropsku uniju nikada nije videla kao „federaciju država-nacija“, već više kao područje slobodne trgovinske razmene iz koga britanska preduzeća izvlače korist. Dakle, za vladu Velike Britanije evropska integracija nije i ne treba da bude zajednički federalni projekat, već samo sredstvo preko koga će Velika Britanija ostvariti svoje ekonomske interese, uz minimalna ustupanja državnog suvereniteta. Velika Britanija i dalje se protivi nadnacionalnom modelu federalne unifikacije koji se odvija bez stvaranja federalne države i ustanovljavanja ustava. Na ovaj, po prirodi progresivni tok, koji se odvija u etapama i stvara nepovratnu integraciju u određenim oblastima, a koji istovremeno stalno traži dalje i dublje integriranje, u Velikoj Britaniji tradicionalno se loše gledalo. Britanci su prethodno opisani proces nazivali „efektom prelivanja (spill over effect).“⁶⁴

Zaključak

Planovi britanskog premijera Dejvida Kamerona o održavanju referendumu o ostanku ili izlasku Velike Britanije iz Evropske unije su hipotetički. Naime, kao prvo Kameronova konzervativna stranka treba da pobedi na parlamentarnim izborima u Velikoj Britaniji 2015. godine. U slučaju da izgubi, lider laburističke stranke Milibrand stavio je do znanja da se protivi održavanju takvog referendumu, jer je štetan po britanske ekonomske interese. Kao drugo, rezultat referendumu je uslovljen prethodnim dogovorima o reformi Evropske unije između Britanije i njenih evropskih partnera. U slučaju da se prihvate britanski stavovi sam Kameron bi vodio kampanju da Velika Britanija ostane u Uniji, imajući u vidu značajnu ekonomsku dobit koju članstvo u Uniji donosi britanskoj privredi. Politika Kameronove vlade sledi evroskeptične stavove koje je Velika Britanija ispoljavala prema evropskim integracionim procesima u prethodnim decenijama. Naime, Britanija je

⁶⁴ Michel Clapie, *Manuel des institutions européennes*, Flammarion, 3 edition, Paris, 2010, p. 23; Denys Simon, *Le système juridique communautaire*, PUF, 3 edition, Paris, 2001, p. 108; Armel Pecheul, *Le traité de Lisbonne, La constitution malgres nous?*, Editions Cujas, Paris, 2008, p. 13.

shvatala evropsku integraciju kao učešće u zajedničkom tržištu, i u suštini je odbacivala nadnacionalnu koncepciju Žana Monea o federalnoj Uniji bez klasične federalne države i ustava, kao i o postepenom, progresivnom ali nepovratnom prenosu nadležnosti od država članica ka Zajednici odnosno Uniji. U ovom trenutku, međutim, sve je jasnije da prenos pojedinih nadležnosti zadire u samu srž državnog suvereniteta. Stoga, Velika Britanija i ne učestvuje u monetarnoj uniji, ili pak u primeni pravnih tekovina sporazuma iz Šengena o prelasku granica i imigraciji. Takođe, za Veliku Britaniju biće veoma teško da prihvati predloge Komisije o izmeni ugovora o osnivanju u pravcu preobražaja Unije u „federaciju država-nacija.“ Naime, ovde je reč o jačanju ovlašćenja Evropskog parlamenta i Komisije kao jedne vrste vlade Evropske unije, kao i jačoj integraciji u ekonomskoj sferi. Stoga su koncepcione razlike između Velike Britanije s jedne, i Francuske i Nemačke s druge strane, u ovom trenutku veoma izražene i prete da polarizuju Evropsku uniju na one države članice koje su na višem i one na nižem nivou integracije. Time bi, više nego ikad, došla do izražaja primena ideje o „Evropi sa više brzina,“ koja je inače u suprotnosti sa inicijalnim i suštinskim načelom o jednoobraznosti pravnog poretka Evropske unije. Iako izlazak Velike Britanije nije realan u ekonomskom i političkom smislu jer je štetan po britanske interese, a i nema ni podršku Sjedinjenih Američkih Država kao najvažnijeg britanskog saveznika, suverenistički stavovi Velike Britanije prete da izazovu institucionalnu krizu unutar Evropske unije. Ostaje da se vidi da li će, kao i mnogo puta do sada, države članice Evropske unije pronaći kompromisno rešenje o budućim institucionalnim rešenjima.

Bibliografija

1. Berram dane, Abdelkhaleq, Rosseto, Jean, *Droit de l' Union europeenne*, Montchrestien, Paris, 2010.
2. Berthu, Georges, Souchet, Dominique, *Le traite d' Amsterdam, contre la democratie*, O.E.I.L., Francois-Xavier de Guibert, Paris, 1998.
3. Boulouis, Jean, *Droit institutionnel de l' Union europeenne*, Montchrestien, 5 edition, Paris, 1995.
4. Cartou, Louis, Clergerie, Jean-Louis, Gruber, Annie, Rambaud, Patrick, *L' Union europeenne*, Dalloz, 6 edition, Paris, 2006.
5. Clapie, Michel, *Manuel des institutions europeennes*, Flammarion, 3 edition, Paris, 2010.
6. Giscard, d' Estaing Valery, *La constitution pour l' Europe*, Albin Michel, Paris, 2003.
7. Hiks, Sajmon, *Politički sistem Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
8. Isaac, Guy, Marc Blanquet, *Droitgeneral del' Union europeenne*, Sirey, 10 edition, Paris, 2012.
9. Jacque, Jean-Paul, *Droit institutionnel de l' Union europeenne*, Dalloz, 5 edition, Paris, 2009.
10. Manin, Philippe, *L' Union europeenne*, Pedone, N 6, Paris, 2005.
11. Moreau, Defarges Philippe, *Les institutions europeennes*, Armand Colin, 3 edition, Paris, 1998.

12. Pecheul, Armel, *Le traite de Lisbonne, La constitution malgres nous?*, Editions Cujas, Paris, 2008.
13. Rideau, Joel, *Droit institutionnel de L' Union et des communautes europeennes*, L.G.D.J., 4 edition, Paris, 2002.
14. Samardžić, Slobodan, *Evropska unija*, Institut za evropske studije, Edicija-Analize, Beograd, 1998.
15. Shapira, Jean, Le Tallec Georges, Blaise Jean-Bernard, *Droit europeen des affaires*, PUF, Paris, 1994.
16. Sauron, Jean-Luc, *Comprendre le traite de Lisbonne*, Gualino editeur, Paris, 2008.
17. Simon, Denys, *Le systeme juridique communautaire*, PUF, 3 edition, Paris, 2001.
18. Siđanski, Dušan, *Federalistička budućnost Evrope*, Prosveta, Beograd, 1996.
19. Vedi, Henri-Louis, *L' Europe a vingt cinq*, Dunod, Paris, 2004.
20. Zečević, Slobodan, *Evropska unija – pravo i institucionalni sistem*, Evropski univerzitet, Beograd, 2011.

Prof. dr Slobodan M. ZEČEVIĆ

IS GREAT BRITAIN LEAVING THE EUROPEAN UNION?

ABSTRACT

In his TV address to the public on 23 January 2013, British Prime Minister David Cameron said that if his Conservative Party won the 2015 elections it would schedule a referendum whether Great Britain should remain or leave the European Union. Cameron's positions coincide with the prominent British politics of Euroscepticism in the last decades. However, concerning what has been said above, there is a dilemma how much the possibility of Great Britain to leave the European Union is legally, politically and economically lawful, genuine and realistic. Apart from this, there is a question to what degree Britain's European institutional concepts are reconcilable with the increasing tendency of Germany and France towards the federalisation of the European Union institutional system. Actually, Britain accepted the European integration as participation in the common market, but rejected the supranational conception of Jean Monnet on the federal Union being a federal state and having its own Constitution. Today, Great Britain wishes to lead the member states out of the Eurozone in the fight against the Commission's initiative on the change of the Treaty Establishing the European Community towards the transformation of the Union into a "federation of nation states". For this reason, the differences in conceptions between Great Britain, on one hand, and France and Germany, on the other, are prominent and threaten to polarise the European Union even more to those member states at the higher and those at the lower level of integration. This is opposite to the original principle of a uniform legal order of the European Union. Although leaving the European Union by Great Britain is legally possible, it is not realistic, because it is economically and politically risky and does not pay.

Key words: European Union, federalism, institutional system, getting out, integration, referendum, Commission, sovereignty, spillover, supranational model.

UDK: 327(497.11:497.6:560)
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 56-69
Izvorni naučni članak
Primljen: 15. januar 2014.

Dorđe PAVLOVIĆ¹

Trilateralna saradnja Srbije, Bosne i Hercegovine i Turske

SAŽETAK

Autor u ovom radu analizira trilateralnu saradnju Srbije, Bosne i Hercegovine i Turske u protekle četiri godine kao oblik multilateralne saradnje balkanskih država. Budući da je ovaj proces doneo mnogo rezultata i imao sopstvene institucionalne mehanizme, rad je podeljen na pet delova. Spoljnopolitički kontekst saradnje ovih triju država prikazan je u prvom delu rada, dok je drugi deo posvećen predstavljanju institucionalnih mehanizama saradnje. Rezultati procesa prikazani su u trećem delu, reakcije na trilateralu u četvrtom, a perspektive ove saradnje predložene su u poslednjem delu rada.

Ključne reči: Srbija, Bosna i Hercegovina, Turska, trilateralna saradnja, Deklaracija o Srebrenici, Republika Srpska, spoljna politika.

Uvod

Aktuelni nastup Turske na Balkanu privlači veliku pažnju, kako zbog svog intenziteta, tako i zbog sveobuhvatnosti u pogledu teritorijalnog dometa i slojevitosti u pogledu različitih oblasti saradnje. Trilateralna saradnja Srbije, Bosne i Hercegovine (BiH) i Turske odvija se u okvirima tog nastupa Ankare, ali je njen razvoj uslovljen i drugim političkim činiocima. Da bismo uspešno sagledali domete ove saradnje, potrebno je uporediti stanje odnosa ove tri države pre uspostavljanja saradnje i današnje stanje, posle četiri godine njenog postojanja. Pri tome, potrebno je uvideti i mehanizme koji su pokretali i održavali saradnju, a na kraju sagledati i čijim interesima je trilateralna najviše pogodovala. Određivanje faktora koji utiču na nastavak saradnje pomoći će nam da procenimo njene perspektive.

¹ Đorđe Pavlović, student doktorskih akademskih studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, e-mail: djolefpfn@yahoo.com.

Kontekst trilateralne saradnje

Bilateralni odnosi BiH i SR Jugoslavije (ubuduće: SRJ) neposredno posle potpisivanja Dejtonskog sporazuma bili su loši. Iako su se Slobodan Milošević i Alija Izetbegović 1996. godine dogovorili o uspostavljanju diplomatskih odnosa, do toga je došlo tek posle političke promene u SRJ – 15. januara 2001. godine. Saradnju dve zemlje opterećivala su veoma značajna pitanja: nepostojanje međudržavnog sporazuma o granici, problemi sukcesije bivše zajedničke države, kao i spor po tužbi BiH protiv SRJ za genocid, koji se odvijao tokom 2006. i 2007. godine pred Međunarodnim sudom pravde, a završio se odlukom da Srbija nije kriva za genocid, ali snosi odgovornost što nije učinila sve da do genocida ne dođe. Do 2009. godine zaključen je ukupno 21 bilateralni sporazum između Beograda i Sarajeva. Od 2006. godine BiH nije imala ambasadora u Beogradu, zbog izostanka agremana za predložene ličnosti.

Odnosi Republike Srpske (RS) i SRJ uspostavljeni su pre odnosa BiH i SRJ, jer je 1992. godine u Beogradu osnovan Ekonomski biro Republike Srpske, koji je posle priznanja BiH od strane SRJ prerastao u Predstavništvo RS u SRJ.² Paralelizam odnosa SRJ sa BiH i njenim entitetom RS nastavljen je i zaključenjem „Sporazuma o specijalnim paralelnim vezama između Republike Srpske i Savezne Republike Jugoslavije“ marta 2001, koji je 2006. godine zamenjen obuhvatnijim „Sporazumom o uspostavljanju specijalnih paralelnih odnosa između Republike Srpske i Republike Srbije“.

Bilateralna saradnja BiH i Turske uspostavljena je 6. februara 1992. godine, kada je Turska prva u svetu priznala nezavisnu BiH. Po uspostavljanju diplomatskih odnosa zaključen je 21 međudržavni ugovor, ali je saradnja bila asimetrično fokusirana na Federaciju BiH i razvijanje odnosa sa muslimanskim stanovništvom. Osim toga, Ankara je ostvarivala značajan uticaj u Sarajevu i preko članstva u Savetu za sprovođenje mira.

Sa druge strane, odnose Srbije i Turske devedesetih godina XX veka narušili su turski stavovi tokom rata u BiH i tokom agresije NATO-a na SRJ. Od 2000. godine odnosi su se kretali u povoljnijem smeru, naročito imajući u vidu sastanke ministara spoljnih poslova i odbrane dve zemlje. Međutim, ponovo su zahladneli zbog odluke Turske da među prvima prizna nezavisnost južne srpske pokrajine 18. februara 2008. godine. Srbija je uložila protest Ankari i povukla svog ambasadora na konsultacije, vrativši ga tek nakon osam meseci. Ključni unutarpolitički moment za promenu ovih spoljnopoličkih okolnosti bili su dolazak Ahmeta Davutoglua (Ahmet Davutoğlu) na čelo turske diplomatičke maja 2009. godine i promena vlasti u Srbiji u julu 2008. godine.

Institucionalni mehanizmi trilateralne saradnje

Inicijativu za pokretanje trilateralne saradnje Srbije, BiH i Turske izneo je pomenuti turski ministar spoljnih poslova, a prva dva sastanka trojice

² http://www.predstavnistvorsbg.rs/predstavnistvo_rs/index.php/rs/predstavnistvo/istorijat-predstavnistva.html, 1/10/2012.

šefova diplomatijskih poslova (Davutoglu, Vuka Jeremića i Svena Alkalaja) održana su u Istanbulu u oktobru i novembru 2009. godine. Njihovi sastanci nastavili su se ubrzanim tempom u januaru 2010. u Beogradu i Sarajevu, Ankari u februaru i Istanbulu u aprilu i junu iste godine. Nakon promene vlasti u Srbiji i BiH 2012. godine, održana su još dva sastanka trojice ministara spoljnih poslova (Davutoglu, Ivana Mrkića i Zlatka Lagumdžije): u maju 2013. godine u Sarajevu i u septembru 2013. godine u Njujorku. Ovi sastanci nazvani su *trilateralnim konsultativnim mehanizmom* (trilateral consultation mechanism).

Sastanci ministara spoljnih poslova bili su ujedno i priprema za *samite* u okvirima trilaterale. Do sada su održana tri samita: 24. aprila 2010. godine u Istanbulu, 26. aprila 2011. godine u Karađorđevu i 14-15. maja 2013. godine u Ankari. Na samitima su učestvovali: predsednik Turske Abdullah Gul (Abdullah Gül), predsednici Srbije Boris Tadić (na prva dva samita) i Tomislav Nikolić (na trećem samitu), dok je BiH na prvom samitu predstavljao predsedavajući Predsedništva BiH Haris Silajdžić, a drugom i trećem prisustvovali su svi članovi Predsedništva BiH - Bakir Izetbegović, Željko Komšić i Nebojša Radmanović. U radu samita u Istanbulu učestvovali su i ministri spoljnih poslova trilaterale.

Institucionalnu novinu, neposredno pre i tokom trećeg samita, predstavljali su *sastanci ministara ekonomije i trgovine* tri države. Naime, 11. aprila 2013. godine ministar spoljne i unutrašnje trgovine Srbije Rasim Ljajić i ministar spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH Mirko Šarović sastali su se u Ankari sa turskim ministrom ekonomije Zaferom Çaglajanom (Zafer Çağlayan), a njihov drugi sastanak održan je na početku trećeg samita trilaterale 14. maja 2013. godine. Tom prilikom organizovan je i poslovni forum privrednika tri države, a predviđen je i operativniji vid ekonomske saradnje, koji bi trebalo da se ostvari osnivanjem *Trilateralnog trgovinskog odbora* (Trilateral trade committee).

Rezultati trilateralne saradnje

Od početka saradnje, u oktobru 2009, desio se niz događaja koji su konkretni rezultat trilateralnog procesa. Pošto je inicijativa za ovu saradnju potekla od Turske, njen prvi rezultat, koji je trebalo da joj da i značajan zamah, bila je *poseta turskog predsednika Srbiji* 26. oktobra – prva posle 23 godine. Tom prilikom potpisano je pet međudržavnih sporazuma, od kojih je najvažniji sporazum o ekonomskoj saradnji, koji predviđa slobodnu trgovinu između dve zemlje.³ Dva predsednika razgovarala su o podršci srpskim evrointegracijama, turskim ulaganjima u građevinsku industriju, izgradnji puteva u Sandžaku uz turski kredit i stanju u islamskoj zajednici u Srbiji.

³ Podaci o svim sklopljenim sporazumima preuzeti su sa sajta Ministarstva spoljnih poslova Srbije (<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilaterala/45-bilaterala/680-turska?lang=cyr>, [http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilaterala/582-bosna-hercegovina?lang=cyr](http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilaterala/45-bilaterala/582-bosna-hercegovina?lang=cyr), 1/10/2012).

Sledeći potez u okvirima trilaterale bilo je *davanje agremana Boriši Arnautu* od strane Beograda 8. februara 2010, čime je okončana situacija da BiH nema ambasadora u Srbiji. Ministarstvo spoljnih poslova Srbije skoro tri godine nije odgovaralo na zahtev za davanje agremana prvo za Borišu Arnauta, a potom i za Seada Avdića. Na sastancima trilateralnog konsultativnog mehanizma dogovoren je da BiH ponovo zatraži agreman za Arnauta i da Srbija odobri taj agreman.

Odmah posle toga *zaključeni su i prvi bilateralni sporazumi između Srbije i BiH u okvirima trilaterale*: u Sarajevu je 16. februara zaključen sporazum o saradnji u oblasti obrazovanja, kulture i sporta, u Beogradu 26. februara sporazumi o izmenama i dopunama ugovora o pravnoj pomoći u građanskim i krivičnim stvarima, i o izvršavanju sudskih odluka u krivičnim stvarima, a u Mostaru 13. aprila 2010. zaključen je *sporazum o saradnji u oblasti turizma*. Nastavljeno je srpsko-tursko regulisanje međusobnih odnosa: 10. marta 2011. u Ankari *Srbija i Turska* zaključile sporazum o saradnji u borbi protiv teških krivičnih dela, naročito terorizma i organizovanog kriminala i sporazum o saradnji u oblasti zaštite životne sredine.

Narodna skupština Republike Srbije donela je 31. marta 2010. godine *deklaraciju kojom je osudila zločin u Srebrenici*. Deklaracija ima 4 stava, od kojih se u prvom osuđuje zločin u Srebrenici i upućuje izvinjenje porodicama žrtava što nije učinjeno sve da se taj zločin spreči. Ovaj deo deklaracije uglavnom se oslanjao na pomenutu presudu Međunarodnog suda pravde po tužbi BiH protiv Srbije. U deklaraciji se potom insistira na hapšenju Ratka Mladića, međunarodnom pomirenju u BiH i izražava se nada da će se i organi država sa prostora bivše SFRJ izviniti za zločine nad srpskim stanovništvom.

Prvi samit trilaterale završen je donošenjem *Istanbulске deklaracije* 24. aprila 2010.⁴ U njoj je kao ključni cilj trilaterale pomenuto unapređenje odnosa BiH i Srbije. S tim u vezi, naglašena je privrženost teritorijalnom jedinstvu BiH i njenom putu u NATO, uzajamna podrška u procesu evropskih integracija i kandidaturama u međunarodnim integracijama. Pozdravljeni su dotadašnji rezultati trilaterale, a predviđeno je i njeno proširenje sa političkih pitanja na oblasti ekonomije, zaštite životne sredine, kulture, energetike i saobraćaja. Predviđeno je i institucionalizovanje samita i redovno održavanje njegovih sednica tri puta dvogodišnje. Na kraju dokumenta, kao neka vrsta akcionog plana do sledećeg samita, određene su poseta Predsedništva BiH Beogradu i prisustvo predsednika turske Vlade i srpskog predsednika na 15. komemoraciji srebreničkog zločina. Plan aktivnosti je samo polovično ispunjen odlaskom Tadića u Srebrenicu.

Turska diplomacija pomogla je španskom predsedništvu EU da dogovori *formulu o statusno neutralnom učešću predstavnika tzv. Kosova* na sastanku ministara spoljnih poslova iz regionala, održanog 2. juna 2010. godine.⁵

⁴ <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=60>, 1/102012.

⁵ Žarko Petrović, *Republika ili sila na Zapadnom Balkanu*, ISAC fond - Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd, 2011, str. 7.

Predsednik turske vlade Redžep Tajip Erdogan (Recep Tayyip Erdođan) i ministar spoljnih poslova posetili su Beograd 12. jula 2010. godine, sastajući se sa srpskim predsednikom, predsednikom vlade i ministrom spoljnih poslova. Tom prilikom potpisani je *sporazum o ukidanju viza između dve zemlje i pet sporazuma iz oblasti infrastrukture*. Do tada je Srbija bila jedina balkanska država koja je sa Turskom imala vizni režim. Erdogan je najavio zajednički rad na osposobljavanju aerodroma u Lađevcima za civilnu upotrebu, uz proširenje vojne saradnje. Posle sastanka u Beogradu, zvaničnici su u Novom Pazaru otvorili Turski dom kulture „Kemal Ataturk“. Takođe, Erdogan je najavio izgradnju puteva i industrijske zone u sandžačkom regionu.

U drugoj polovini 2010. godine u Beogradu su *zaključena još dva sporazuma između Srbije i BiH*: 24. septembra zaključen je sporazum o policijskoj saradnji, a 1. novembra sporazum o veterinarskoj saradnji. Sa druge strane, turski ministar spoljnih poslova *prvi put je posetio Banjaluku* 29. januara 2011. godine, kada se susreo sa Miloradom Dodikom.

Drugi samit trilaterale održan je simbolično u Karađorđevu - mestu u kome su se bivši predsednici Hrvatske i Srbije Tuđman i Milošević dogovarali o podeli BiH. Na samitu je, pored srpskog i turskog predsednika, bilo prisutno i celo Predsedništvo BiH. Osim ponovnog naglašavanja procesa evropskih integracija kao okvira u kome se nalaze sve tri države, kao ciljevi trilateralne saradnje određeni su: promovisanje mira, tolerancije i zajedničke budućnosti.⁶ Ponovo je dogovoren da se saradnja sa političkog nivoa prenese i na ekonomski, kulturni, sportski, obrazovni, međureligijski i naučni nivo. Tadić je izjavio da Srbija neće podržati referendum koji bi ugrozio teritorijalnu celovitost BiH (u tom trenutku Milorad Dodik najavljuje referendum u RS ukoliko se nastavi nasilna centralizacija nadležnosti u BiH), a Izetbegović da Sandžak ne može dobiti autonomiju unutar Srbije, jer su dezintegracije na Balkanu završene. Ovog puta akcioni deo dogovora bila je najava trilateralnog samita do kraja 2011. godine u BiH. Taj samit, međutim, nije bio realizovan u pomenutom periodu.

Srbija i BiH zaključile su 9. juna 2011. sporazum o privremenom zapošljavanju državljana dve zemlje, čime je BiH postala prva zemlja sa kojom je Srbija zaključila takav sporazum. *Prva zvanična poseta srpskog predsednika BiH* realizovana je 6. jula 2011. godine u Sarajevu. Tom prilikom Tadić se susreo sa tročlanim Predsedništvom BiH, predsednikom Saveta ministara BiH i kolegijumom Parlamentarne skupštine BiH. Ponovo je potvrdio rešenost Srbije da poštuje teritorijalnu celovitost BiH i sve dogovore koje postignu tri konstitutivna naroda, kao i da Beograd status garanta Dejtonskog sporazuma neće iskoristiti za mešanje u unutrašnje stvari BiH.

Jedan od svega dva bilateralna sporazuma između BiH i Turske u okvirima trilateralne zaključen je 15. februara 2012. godine u Ankari, a sporazum se ticao readmisije. Usledio je nastavak regulisanja odnosa između Srbije i BiH

- 14. marta 2012. potpisana je sporazum o uzajamnoj konzularnoj pomoći u trećim državama.

Turski šef diplomatičke posete Sarajevo 28. avgusta 2011. i 3-4. maja 2012. godine. Oba puta susreo se sa ministrima spoljnih poslova i odbrane BiH, tročlanim Predsedništvom i predsednikom Saveta ministara BiH. U Ankari je 27. juna 2012. potpisana sporazum između BiH i Turske u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Predsednik predsedništva BiH Izetbegović boravio je 30-31. jula 2012. godine u poseti Turskoj, gde se sastao sa predsednikom Gulom, predsednikom vlade Erdoganom i ministrom spoljnih poslova. Erdogan je u pratnji ministara spoljnih poslova, energetike, ekonomije, saobraćaja i odbrane posetio Sarajevo 14-15. septembra 2012. godine. Turski ambasador u Srbiji potpisao je sporazum sa ministrom odbrane Šutanovcem 28. aprila 2012. godine o donaciji 10 miliona evra za pretvaranje aerodroma „Morava“ u Lađevcima u civilni aerodrom.

Posle promene vlasti u Srbiji, predsednik vlade Dačić bio je prvi zvaničnik koji je otisao u posetu BiH septembra 2012. godine. Takođe, Dačić je održao i sastanke sa premijerom, predsednikom i ministrom unutrašnjih poslova Turske 23. novembra 2012. godine. Međutim, *trilateralna je zapala u prvu kriju* zbog političkih nesuglasica novoizabrano predsednika Srbije Tomislava Nikolića i člana Predsedništva BiH Bakira Izetbegovića. Nikolićeva izjava data 1. juna 2012. da u Srebrenici nije počinjen genocid, nego strašan zločin, značajno je narušila odnose Beograda i Sarajeva. Sa druge strane, Nikolićev pozitivan odnos prema nastavku saradnje sa Turskom tokom njegove posete Istanbulu 26. juna 2012. godine, ugrožen je izjavom predsednika turske vlade Erdogan da je BiH Turskoj navodno poverio pokojni predsednik Izetbegović 2003. godine. Navedena izjava doprinela je mnoštvu negativnih komentara među srpskim i hrvatskim političarima u BiH, ali i predstavnicima Srbije.⁷

Trebalo bi primetiti da je propuštena prilika da se u Sarajevu u septembru 2012. organizuje trilateralni sastanak šefova vlada, jer su se Dačićeva i Erdoganova poseta mimoišle za jedan dan. Takođe, prema rečima predsedavajućeg Predsedništva BiH Izetbegovića, na njegovo inistiranje otkazan je trilateralni samit u Istanbulu navodno planiran za novembar 2012. godine. Izetbegović se na taj potez odlučio zbog ponovljenog poricanja srebreničkog genocida od strane predsednika Nikolića u italijanskoj štampi, kao i zbog izjava o „nestajanju“ BiH u makedonskim medijima. Nikolićev kabinet saopštilo je da do trilateralnog samita nije ni trebalo da dođe, jer ga je on otkazao zbog ranije preuzetih obaveza. Izetbegoviću je zasmetala i činjenica da je Nikolić posetio Banjaluku 25. decembra 2012. godine, a da prethodno nije posetio Sarajevo.

Trilateralna je *novi impuls* za saradnju dobila Mrkićevom posetom Sarajevu 28. decembra 2012. godine, kao i sastankom Davutoglu i Mrkića u Beogradu 2. januara 2013. godine, kada je potpisana sporazum o

⁷ Vesna Perić Zimonjić, *Balkans Bristles Under Turkey's Gaze*, Internet, <http://www.ipsnews.net/2012/07/balkans-bristle-under-turkeys-gaze/>, 1/10/2012.

zapošljavanju osoblja u diplomatsko-konzularnim predstavništvima. Usledila je poseta predsednika Nikolića Turskoj 4-5. februara, kao i dolazak Radmanovića i Izetbegovića u Beograd 23. aprila, a dva dana kasnije Nikolić se izvinio za zločin u Srebrnici. Takođe, 11. aprila u Ankari *prvi put je održan trilateralni sastanak ministara ekonomije i trgovine*, na kome je dogovorena priprema sporazuma o ekonomskoj saradnji tri partnera.

Otklanjanjem nesuglasica na političkom nivou omogućen je i nastavak sastanaka ministara spoljnih poslova trilaterale, posle gotovo trogodišnje pauze. U Sarajevu su se Mrkić, Lagumđžija i Davutoglu 8. maja usaglasili o održavanju narednog samita trilaterale, kao i o tome da bi sastanci ministara spoljnih poslova trilaterale trebalo da budu češći, najavljujući naredni za kraj oktobra 2013. godine u Beogradu. Ministri su tom prilikom odredili *četiri prioritetne oblasti saradnje* u narednom periodu: ekonomija, obrazovanje, kultura i turizam. Drugi od svega dva bilateralna sporazuma BiH i Turske u okviru trilaterale zaključen je 7. maja 2013. godine, a ticao se saradnje u oblasti namenske industrije.⁸

Treći samit trilaterale održan je u Ankari 14-15. maja 2013. godine. Na početku samita održan je drugi trilateralni sastanak ministara ekonomije i trgovine, koji je rezultirao potpisivanjem Deklaracije o ekonomskoj i trgovinskoj saradnji i Protokola o formiranju trojnog trgovinskog odbora. Poseban značaj samitu dalo je održavanje poslovnog foruma privrednika Srbije, BiH i Turske. Sa druge strane, samit se okončao usvajanjem deklaracije, u kojoj je, osim prethodno potvrđenih principa saradnje, dogovorena i međusobna podrška kandidaturama u međunarodnim organizacijama, izražena podrška Procesu saradnje u Jugoistočnoj Evropi, a upućen je i poziv parlamentima tri države da započnu trilateralni oblik saradnje. Takođe, dogovoren je održavanje samita najmanje jednom godišnje, uz najavu narednog u Sarajevu 2014. godine.⁹ Prvi put je tokom trilaterale pomenuto i pitanje turskog priznanja „Kosova“, kada je predsednik Nikolić zamolio Ankaru da ne lobira za priznanje prištinskih vlasti, niti za njihovo članstvo u međunarodnim organizacijama.

Poslednji trilateralni sastanak ministara spoljnih poslova održan je u Njujorku 26. septembra 2013. godine na marginama zasedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u prostorijama turske misije pri toj organizaciji. Ministri su se saglasili da bi trilateralne sastanke trebalo održavati u sličnim prilikama u narednom periodu, kao i da se njihov naredni sastanak održi do kraja decembra 2013. godine u Beogradu. Ministar Lagumđžija je nagovestio sporazum tri ministarstva spoljnih poslova o zajedničkom korišćenju resursa, kao i trilateralnu parlamentarnu saradnju.¹⁰

⁸ <http://www.indikator.ba/index.php/ekonomija/aktuelnosti/35828-namjenska-industrija-bih-turska>, 20/12/2013.

⁹ http://www.mfa.gov.tr/ankara-summit-declaration-adopted-at-the-conclusion-of-turkey-_bosnia-herzegovina-_serbia-trilateral-summit_-15-may-2013_-ankara.en.mfa, 20/12/2013.

¹⁰ <http://www.aa.com.tr/en/balkanlar/233520 – bosnia-serbia-and-turkey-agreed-on-a-trilateral-meeting-in-october>, 20/12/2013.

Druga kriza trilateralne uzrokovana je izjavom predsednika turske vlade Erdogana u Prizrenu 23. oktobra 2013. godine da je „Turska Kosovo, a Kosovo je Turska“, što je izazvalo oštре reakcije srpskih zvaničnika. U tom kontekstu, predsednik Nikolić je 26. oktobra odlučio da zamrzne učešće u trilaterali sve dok se Turska ne izvini za pomenutu izjavu, nazvavši je „agresijom bez oružja“.¹¹ Takođe, srpska vlada povukla je iz postupka ratifikacije tri sporazuma sa Turskom: o uzajamnoj pravnoj pomoći u građanskim i trgovinskim stvarima, o uzajamnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima i o izručenju. Istovremeno je srpski ministar građevinarstva i urbanizma Velimir Ilić saopštio da Srbija odbija turski predlog donacije za aerodrom u Lađevcima, jer je nepovoljan za srpsku stranu. Nakon tih poteza srpske strane, bosanskohercegovačka i turska strana izrazile su nadu da to ne znači i kraj trilateralne, a Lagumđžija je saopštio da bi naredni trojni sastanak ministara spoljnih poslova mogao da se održi u januaru 2014. godine.

Međunarodna politika br. 1153-1154, januar-jun 2014. godine

Ekonomска saradnja Turske i Srbije značajno je unapređena od početka trilateralne saradnje i zaključivanja brojnih trgovinskih sporazuma. Naime, srpski izvoz u Tursku tri godine za redom znatno se uvećavao, dostižući rekordnih 186,6 miliona dolara 2012. godine, a pozitivan trend nastavljen je i u 2013. godini. Turski izvoz u Srbiju uvećao se za četvrtinu u istom periodu, tako da je srpska privreda prilično popravila spoljnotrgovinski deficit sa Turskom. Međutim, vrednost srpskog izvoza tokom posmatranog perioda skoro je dvostruko manja od turskog.¹² Skromniji rezultati ostvareni su u trgovinskoj razmeni BiH i Srbije, sa blagim rastom i suficitom na srpskoj strani. Na razmenu BiH i Turske velike posledice ostavila je globalna finansijska kriza, ali podaci iz 2013. godine ukazuju na oporavak saradnje.

Reakcije na trilateralnu saradnju

Ovaj način saradnje tri države nije ostao bez odjeka unutar i van njihovih granica. Evropska komisija ocenila je pozitivno ulogu Turske i pomirenje Srbije i BiH u okvirima trilateralne. Međutim, srpska opozicija nije odobravala preveliko približavanje Turskoj jer je verovala da će trilateralna saradnja *ugroziti odnose sa RS*. U BiH prvi samit trilateralne u Istanbulu najviše je osuđivao srpski član Predsedništva BiH Radmanović, tvrdeći da Silajdžić nije imao mandat da potpisuje Istanbulsку deklaraciju i da će on glasati protiv nje ukoliko se nađe na dnevnom redu Predsedništva.¹³ Predsednik RS Milorad Dodik bio je uzdržan od komentarisanja učešća Srbije u trilateralu, mada je ukazivao da je jedan od ciljeva trilateralne saradnje izolacija Banjaluke.

Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMPP)

¹¹ <http://www.predsednik.rs/node/948>, 20/12/2013.

¹² <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=53&p=1&pp=0&>, 20/12/2013.

¹³ *Helsinki bulletin*, No 64, Helsinki committee for human rights in Serbia, Belgrade, May 2010, p. 3.

Da bi dokazali svoju privrženost saradnji sa RS, zvaničnici Srbije odlučili su da nastave proces paralelne saradnje sa tim entitetom, a novina koju su uveli bile su *zajedničke sednice vlada Srbije i RS*. Prva je održana 18. marta 2011. godine u Banjaluci, a tom prilikom doneta je odluka da Srbija odobri dva kredita RS u ukupnom iznosu od oko 10 miliona evra. Druga sednica odžana je 16. decembra iste godine u Beogradu, kada su potpisana tri memoranduma o saradnji ministarstava dve strane, a dogovorenih su i otvaranje multidisciplinarnog instituta „Ivo Andrić“ u Višegradi, izrada studije o komplementarnosti privreda Srbije i RS, izgradnja memorijalnog centra „Donja Gradina“, kao i pozajmica 20.000 tona pšenice RS. Treća po redu sednica dve vlade održana je 2. oktobra 2012. godine u Banjaluci, a sastankom su dominirali dogovori o izgradnji hidrocentrala na Drini i pripremama za izgradnju gasovoda Južni tok. Nastavljene je i organizacija sednica Saveta za saradnju Srbije i RS 26. decembra 2012. godine. Četvrta sednica 4. jula 2013. godine rezultirala je zaključenjem Memoranduma o razumevanju u rešavanju odnosa „Srbijagasa“ i „Gaspromet“, Memoranduma o jačanju veza matice i dijaspore, Sporazuma o saradnji ministarstava kulture i obrazovanja, kao i Protokola o stručno-tehničkoj saradnji u oblasti poljoprivrede, prehrambene industrije, ruralnog razvoja, veterinarstva, šumarstva i vodoprivrede. Takođe, dve vlade uspostavile su i zajednički Organizacioni odbor za obeležavanje stogodišnjice Prvog svetskog rata. Nakon toga, 11. septembra potписан je Protokol o izgradnji mosta na Drini između vlada RS i Srbije. Usledila je sednica Saveta za saradnju Srbije i RS 31. oktobra. Na petoj zajedničkoj sednici 16. decembra 2013. godine dve vlade potpisale su memorandum o razumevanju o poslovno-tehničkoj saradnji. Međutim, izrazita diplomatska izolacija koju je Banjaluci nametnuo turski spoljnopolitički angažman na Balkanu, i slabljenje veza sa Beogradom (naročitom nejakim vezama Dodika i naprednjaka kao ključne stranke srpske vlade), naveli su rukovodstvo RS da se okreće nezadovoljnicima takvog stanja - Izraelu i, u manjoj meri, Grčkoj.¹⁴

Perspektive trilateralne saradnje

Nastavak trilateralne saradnje zavisiće od više faktora, koji ne pogađaju na isti način sve tri države koje učestvuju u saradnji. Izdvajamo tri faktora koja se, prema našem mišljenju, mogu smatrati najznačajnijim.

Prvi faktor su otvorena pitanja koja opterećuju odnose tri države. Kao što smo mogli da vidimo, ta pitanja su uzroci dve krize trilaterale: prvu krizu pokrenule su Nikolićeve izjave o prirodi srebreničkog zločina, a drugu krizu Erdoganova izjava tokom posete Prizrenu o pripadnosti „Kosova“ Turskoj. Karakteristike druge krize su znatno teže, budući da je shvatanje statusa južne srpske pokrajine, kao bilateralni problem Beograda i Ankare koji neće biti rešen u dogledno vreme, postavljen kao prepreka

¹⁴ Miloš B. Marković, "Preko prošlosti u budućnost: povratak Turske na prostor bivše Jugoslavije", u: *Politeia*, br. 2, Fakultet političkih nauka, Banjaluka, decembar 2011, str. 68.

nastavka trilateralne saradnje. Sa druge strane, trilateralna je započela uspešnom posredničkom ulogom Turske, ali je pomenuta druga kriza nastala kada je upravo posrednik inicirao sukob, što dovodi u pitanje međusobno poverenje i nastavak saradnje u ovom obliku. Predsednik turske vlade Erdogan iskristalisa se u političara koji je svojim provokativnim izjavama najviše naškodio razvoju trilaterale.

Drugi faktor koji opredeljuje nastavak trilaterale je obim pitanja u kojima trilateralna može biti uspešna. Iako je određeni broj otvorenih pitanja između BiH i Srbije rešen u dosadašnjoj saradnji, ostaje izvestan broj nerešenih, kao što je regulisanje državne granice. Međutim, trilateralna bi mogla da se pokaže uspešnom ukoliko se dalje unaprede ekonomski i kulturna saradnja, što uglavnom podrazumeva veća ulaganja Turske u ostale dve zemlje trilaterale, koja se, uprkos tome što su najavljuvana više puta, nisu dogodila u značajnijem obimu. Sa druge strane, jedna od perspektivnih oblasti saradnje je pokretanje parlamentarne dimenzije trilaterale, što je nagovešteno u deklaraciji sa trećeg samita.

Treći faktor koji može uticati na nastavak saradnje su međunarodni i unutrašnji problemi koji mogu privući pažnju tri države, kao što su trenutno sirijska kriza, pregovori Beograda i Prištine ili eventualno pogoršanje političkih prilika u BiH. Takođe, održavanje izbora u BiH i Turskoj 2014. godine verovatno će uticati na odlaganje nastavka trilateralne saradnje. Nasuprot relativno pozitivnom odvijanju saradnje Srbije i RS, proces evropskih integracija verovatno će primorati Beograd da se u određenoj meri distancira od bliže saradnje sa Dodikom u narednom periodu.

Zaključak

Trilateralna saradnja Srbije, BiH i Turske do sada je značajno promenila međusobne odnose ovih zemalja. Saradnja je počela kada je došlo do svojevrsne prekretnice u turskoj spoljnoj politici prema Zapadnom Balkanu - *priznanju Srbije kao glavnog aktera na tom prostoru*. Nova srpska vlada sastavljena 2008. godine takođe je značajno doprinela početku trilaterale.¹⁵ Izbor Bakira Izetbegovića za člana Predsedništva BiH uticao je pozitivno na nastavak saradnje posle prvog trojnog samita, imajući u vidu njegove donekle umerenije političke stavove u odnosu na njegovog prethodnika Silajdžića.¹⁶ Posmatrajući dosadašnji razvoj trilaterale, uslovno možemo izdvajiti dva perioda uspona saradnje (od oktobra 2009. do Nikolićevog izbora za predsednika Srbije u maju 2012. godine, kao i od početka 2013. godine do Erdoganove izjave u oktobru iste godine) i dve krize, od kojih je druga relativno ozbiljnija.

¹⁵ Doğa Ulaş Eralp, *Turkey and Bosnia-Herzegovina: A Future Reflecting on the Past*, SETA Policy Brief No 46, August 2010, p. 6.

¹⁶ Hajrudin Somun, "Bosnian-Turkish-Serbian summit: a new image of Karadjordjevo?", *Today's Zaman*, 1 May 2011, Internet, http://en.zaman.com.tr/en/newsDetail_getNewsById.action?newsId=5379, 1/10/2012.

Saradnja se odvijala pomoću tri mehanizma: samita, sastanaka šefova diplomatičke politike (tzv. trilateralni konsultativni mehanizam), a od 2013. godine i sastancima ministara trgovine i ekonomije. Sastanci ministara spoljnih poslova bili su na početku učestali i služili su kao priprema prvog samita, koji je kao rezultat imao Istanbulsku deklaraciju, koja je dala smernice budućeg rada i potvrdila privrženost država očuvanju teritorijalnog integriteta BiH. Drugi samit imao je samo zajedničko saopštenje za medije, a njemu nisu prethodili trilateralni sastanci ministara spoljnih poslova. Treći samit bio je najoperativniji, imajući u vidu proširenje saradnje na oblast ekonomije. Stoga se, kao najviše telo saradnje može odrediti samit, a glavni kanal komunikacije bili su bilateralni i trilateralni sastanci šefova diplomatičke politike.

Saradnja je imala i brojne rezultate za relativno kratko vreme na različitim poljima: od onih političkih (normalizacija diplomatskih odnosa Srbije i BiH, Istanbulska deklaracija, Deklaracija o Srebrenici, Ankarska deklaracija, brojni bilateralni ugovori), preko ekonomskih (slobodna trgovina Srbije i Turske dovele je do znatnog povećanja trgovinske razmene dve zemlje, a dogovoren je osnivanje trilateralnog trgovinskog odbora) do kulturnih (otvaranje Turskog doma u Novom Pazaru, obnova tvrđave Ram, obnova Šeih Mustafine grobnice na Kalemeđdanu). Pri tome, upečatljiv je bio značajan porast broja međusobnih poseta i zaključenih ugovora.

Sa stanovišta turskih interesa, trilateralna saradnja je bila uspešan način da se Turska nametne kao pomiritelj Srbije i BiH, uvećavajući svoj ugled i uticaj u tim zemljama. Ne treba zanemariti ni pozitivnu sliku koju je Turska o sebi ostavila i u svetu, a naročito u EU i SAD. „Nije poenta za Tursku da proširi uticaj na Balkanu zbog samog uticaja, niti ekonomske i političke dominacije. Ankara želi da dokaže da je njen uticaj ključni za stabilnost regionala i da bez Turske neće biti konačnog političkog rešenja na Zapadnom Balkanu.“¹⁷ Turska spoljna politika na Balkanu menja se na taj način što pridaje više važnosti ekonomskim odnosima i saradnji sa nedržavnim akterima, što je u određenoj meri otklon od realističkog fokusa na političko-bezbednosnim pitanjima ka liberalističkom.¹⁸ Pored toga, Turska je predstavila sva svoja ulaganja u Srbiji i BiH kao značajan doprinos trilateralu, iako su ona realizovana samo u korist muslimanskog stanovništva u obe zemlje. To je posebno vidljivo kada se sagledaju projekti u oblasti kulture koje je Turska finansirala u Srbiji, budući da je odabrala samo projekte kojima se obnavljaju objekti iz doba otomanske vladavine. Kada je u pitanju BiH, Turska se prema Bošnjacima ponaša kao zaštitnik, želeći da od BiH napravi državu u kojoj dominira muslimansko stanovništvo. Ukoliko trilateralu posmatramo u okvirima šireg konteksta turskog spoljnopolitičkog nastupa, njom je načinjen pokušaj sprovođenja dva operativna principa spoljne politike Turske: principa *nula problema sa susedima* (*zero problems towards*

¹⁷ Stratfor, "Surveying Turkish Influence in the Western Balkans", *NSPM in English*, 2.9.2010, Internet, <http://www.nspm.rs/nspm-in-english/surveying-turkish-influence-in-the-western-balkans.html>, 1/10/2012.

¹⁸ İnan Rüma, "Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?", *Turkish Policy Quarterly*, Volume 9 Number 4, Winter 2010/2011, p. 134.

*neighbours) i principa aktivne i preduhitujuće mirovne diplomatiјe (proactive and preemptive peace diplomacy).*¹⁹ Ne manje značajna je i tendencija Turske da trilateralna saradnja dobije parlamentarnu dimenziju, kao i osiguravanje podrške Procesu saradnje u Jugoistočnoj Evropi, u okviru koga Ankara nastoji da ostvari veći uticaj u regionu.

Srbiji je trilateralna saradnja donela normalizaciju odnosa sa zapadnim susedom, a naročito sa njegovim muslimanskim delom. Najvažnija politička dobit bila je pristanak bošnjačkih predstavnika iz BiH na saradnju sa Beogradom *iako srpski zvaničnici o srebreničkom zločinu ne govore kao o genocidu.*²⁰ Ekonomski deo srpske koristi od ove saradnje ipak je okrenut ka Turskoj porastom trgovinske razmene posle potpisivanja ugovora o slobodnoj trgovini između dve zemlje i turskim ulaganjima u srpsku infrastrukturu. Negativna strane trilaterale za Srbiju bile su: udaljavanje od Banjaluke zbog Deklaracije o Srebrenici i približavanja Sarajevu i Ankari, jačanje turskog uticaja u Raškoj oblasti zbog ulaganja i kulturnih aktivnosti Ankare, kao i spremnost srpske vlasti da sarađuje sa Turskom u jeku njene privredne ekspanzije na KiM. Naime, Srbija je pokazala Banjaluci da se zbog zahteva za regionalnim pomirenjem u okvirima evropskih integracija može udaljiti od RS i osporiti pravo RS na referendum o istupanju iz BiH kao poslednje sredstvo političke borbe za održanje Dejtonskog sporazuma. Stoga je Beograd i preuzeo mere na paralelnom približavanju Banjaluci preko zajedničkih sedница dve vlade i Saveta za saradnju, kao i novih sporazuma, što je trebalo da ublaži negativne reakcije na trilateralu u RS. Paralelno sa tim, Beograd je intenzivirao saradnju sa Istanbulom, iako je baš za vreme trilaterale turska kompanija „Limak“ zakupila na 20 godina prištinski aerodrom, turski konzorcijum počeo gradnju autoputa koji spaja KiM sa Albanijom, na Kosmetu se pojavila turska banka „VKT“, a mnoge turske firme intenzivno su se interesovale za privatizaciju na KiM.²¹ Takva snažna ekonomска podrška tzv. Kosovu ostala je bez ikakavih posledica po srpsko-turske odnose. Do njihovog narušavanja došlo je tek Erdoganovom izjavom, koja je donela veliku neizvesnost nastavku trilateralne saradnje.

Interesima BiH takođe je odgovarala normalizacija odnosa sa Srbijom i potvrda Beograda da nastoji da se teritorijalna celovitost BiH održi. Međutim, interesi Bošnjaka bili su više ispunjeni nego interesi bosanskih Srba i Hrvata. Bošnjacima su deklaracija o Srebrenici i slična izjava predsednika Nikolića bile od izuzetnog značaja, dok su ostala dva konstitutivna naroda u BiH sa podozrenjem gledala na trilateralu kao na instrument jačanja Bošnjaka.

Ova saradnja prvenstveno je bila usmerena na poboljšanje odnosa Srbije i BiH, a potom i na proširenje saradnje Srbije i Turske. Turska se nametnula kao regionalni faktor sa snažnom podrškom SAD, predstavljajući sebe kao

¹⁹ Ahmet Davutoglu, "Turkey's Zero Problems Foreign Policy", *Foreign Policy*, May 20 2010.

²⁰ Igor Jovanovic, *New Beginnings in the Balkans?*, ISN ETH Zurich, 21 May 2010.

²¹ Žarko N. Petrović, *Turkey's new approach to the Western Balkans*, ISAC Fund – International and security affairs Centre, Belgrade, 8th April 2011, p. 14.

efikasnog medijatora.²² Koliko će biti zainteresovanosti za nastavak trilaterale prevashodno zavisi od tri faktora: otvorenih pitanja koja opterećuju odnose tri države, karaktera dnevnog reda buduće saradnje, razvoja međunarodnih događaja koji se tiču ove tri zemlje, kao i unutarpolitičkih dešavanja u njima.

Bibliografija

1. Davutoglu, Ahmet, *Turkey's Zero Problems Foreign Policy*, Foreign Policy, May 20 2010.
2. *Helsinki bulletin*, No 64, Helsinki committee for human rights in Serbia, Belgrade, May 2010.
3. Jeftić-Šarčević, Nevenka, *Zapadni Balkan u projekciji „Turske strateške vizije“*, Međunarodni problemi, broj 4, 2010.
4. Jovanovic, Igor *New Beginnings in the Balkans?*, ISN ETH Zurich, 21 May 2010.
5. Marković, B. Miloš "Preko prošlosti u budućnost: povratak Turske na prostor bivše Jugoslavije", u: *Politeia*, br. 2, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, decembar 2011.
6. Petrović, Žarko, *Republika ili sila na Zapadnom Balkanu*, ISAC fond - Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd, 2011. godine
7. Petrović, N. Žarko, *Turkey's new approach to the Western Balkans*, ISAC Fund - International and security affairs Centre, Belgrade, 8th April 2011
8. Perić Zimonjić, Vesna *Balkans Bristles Under Turkey's Gaze*, <http://www.ipsnews.net/2012/07/balkans-bristle-under-turkeys-gaze/>, 1/10/2012.
9. Stratfor, *Surveying Turkish Influence in the Western Balkans*, NSPM in English, 2.9.2010, <http://www.nspm.rs/nspm-in-english/surveying-turkish-influence-in-the-western-balkans.html>
10. Rüma, İnan, *Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?*, Turkish Policy Quarterly, Volume 9 Number 4, Winter 2010/2011.
11. Somun, Hajrudin "Bosnian-Turkish-Serbian summit: a new image of Karadjordjevo?", *Today's Zaman*, 1. May 2011, Internet, http://en.zaman.com.tr/en/newsDetail_getNewsById.action?newsId=5379, 1/10/2012.
12. Ulaş Eralp, Doğa *Turkey and Bosnia-Herzegovina: A Future Reflecting on the Past*, SETA Policy Brief No 46, August 2010.
13. http://www.predstavnistvorsbg.rs/predstavnistvo_rs/index.php/rs/predstavnistvo/istorijat-predstavnistva.html, 1/10/2012.
14. <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=60>, 1/10/2012.
15. http://www.b92.net/info/dokumenti/index.php?nav_id=508633, 1/10/2012.
16. <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralna/45-bilateralna/680-turska?lang=cyr>, 1/10/2012.
17. <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralna/45-bilateralna/582-bosna-hercegovina?lang=cyr>, 1/10/2012.

²² Nevenka Jeftić-Šarčević, „Zapadni Balkan u projekciji ‘Turske strateške vizije’“, *Međunarodni problemi*, broj 4, 2010, str. 707.

18. http://www.mfa.gov.tr/ankara-summit-declaration-adopted-at-the-conclusion-of-turkey--bosnia-herzegovina--serbia-trilateral-summit_15-may-2013_ankara.en.mfa, 20/12/2013.
19. [http://www.aa.com.tr/en/balkanlar/233520 -- bosnia-serbia-and-turkey-agreed-on-a-trilateral-meeting-in-october](http://www.aa.com.tr/en/balkanlar/233520--bosnia-serbia-and-turkey-agreed-on-a-trilateral-meeting-in-october), 20/12/2013.
20. <http://www.predsednik.rs/node/948>, 20/12/2013.
21. <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=53&p=1&pp=0&>, 20/12/2013.
22. <http://www.indikator.ba/index.php/ekonomija/aktuelnosti/35828-namjenska-industrija-bih-turska>, 20/12/2013.

Đorđe PAVLOVIĆ

TRILATERAL COOPERATION AMONG SERBIA, BOSNIA AND HERZEGOVINA AND TURKEY

APSTRACT

In this paper, the author analyses trilateral cooperation among Serbia, Bosnia and Herzegovina and Turkey in the past four years as a special contemporary form of multilateral cooperation of the Balkan countries. As this process has brought many results and has had its own institutional mechanisms, the paper is divided in five parts. The foreign policy context of cooperation among these three countries is shown in the first part of this paper, while the second one is dedicated to the presentation of institutional mechanisms of cooperation. Results of this process are shown in the third part of the paper, reactions to the trilateral in the fourth, and future perspectives of this cooperation are presented in the last part.

Key words: Serbia, Bosnia and Herzegovina, Turkey, trilateral cooperation, Srebrenica Declaration, Republic of Srpska, foreign policy.

UDK: 327.7/8(581)
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 70-89
Izvorni naučni članak
Primljen: 31. januar 2014.

*Dr Marko NIKOLIĆ
MA Jelica GORDANIĆ¹*

Aktuelni problemi međunarodne zajednice u rešavanju avganistanske krize i moguće implikacije na odnose u regionu

SAŽETAK

U radu je načinjen pokušaj dijagnosticiranja osnovnih aspekata, obima i stepena angažovanja međunarodne zajednice u izgradnji savremenog avganistanskog društva i države, u skladu sa ciljevima najznačajnijih subjekata međunarodnih odnosa. Najveća pažnja posvećena je aktivnostima Ujedinjenih nacija (UN) i NATO-a, ali u širem kontekstu i Kine, Rusije i EU. U tom smislu, centralne tačke analize predstavljaju polazni ciljevi vezani za izgradnju i uspostavljanje stabilnog sistema političkih institucija i delotvornog sprovođenja javnih politika, kao i vojnih, policijskih i drugih institucionalnih kapaciteta sa bezbednosnim nadležnostima, a u funkciji stvaranja prepostavki za eventualni postepeni privredni razvoj Avganistana i normalan život stanovništva. Autori zaključuju da međunarodna vojna i civilna misija nisu uspele da u potpunosti ostvare političke ciljeve, dok su bezbednosni ciljevi ostvareni samo u manjoj meri.

Ključne reči: UN, NATO, Kina, Rusija, EU, vojna intervencija, organizovani kriminal, terorizam, ljudska bezbednost, Avganistan.

Uvod

Teroristički napadi u SAD-u 11. septembra 2001. godine uslovili su kvalitativno drugačiji pristup zapadnih zemalja, posebno anglosaksonskih, u

¹ Dr Marko Nikolić, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, e-mail: markon@diplomacy.bg.ac.rs; MA Jelica Gordanić, doktorant na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, e-mail: jelica@diplomacy.bg.ac.rs.

Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, Ministarstva nauke Republike Srbije, ev. br. 179029, za period 2011-2014. godine.

borbi protiv terorizma. Napadi, u kojima je nešto manje od tri hiljade civila izgubilo život, prema mnogim analitičarima bili su samo povod za promociju i potonju primjenu ofanzivne strategije u Avganistanu u 21. veku.² Odgovornost za napade u SAD-u preuzima Islamska teroristička organizacija Al-Kaida.³ Ovo je poslužilo kao osnov za oblikovanje i pripremanje terena za vojno angažovanje SAD-a i otpočinjanje „preventivnog rata“ na tuđoj teritoriji, sa proklamovanim ciljem borbe protiv međunarodnog terorizma i njegovog legla u Avganistanu.⁴ Tu je Al-Kaida imala značajno uporište jer je kontrolisala 90% teritorije ove zemlje, uz podršku avganistanskih talibana. Odbijanje Talibana da isporuče Osamu bin Ladenu predstavljalo je povod da velike sile, predvođene SAD-om i Velikom Britanijom, vojno napadnu Avganistan. Napad je imao za cilj rat protiv terorizma i uništenje terorističke infrastrukture u ovoj državi.⁵ Ciljevi se se kasnije proširili na „uvodenje demokratije“, ali i pronalazak bin Ladenu, uništenje Al-Kaide, i organizovanje suđenja glavnim zapovednicima terorističkih napada u SAD-u.

„Pravnu“ osnovu i potporu ovog angažovanja predstavljala je odluka američkog Kongresa od 18. septembra 2001. godine, kojom je „autorizovana“ upotreba vojne sile protiv „terorista“ (Talibana). Na taj način „status“ Talibana nije podrazumevao zaštitu vojnika u ratu koju predviđaju Ženevske konvencije. Iz Vašingtona su stizala i pojašnjenja da Povelja UN ne zabranjuje vojnu interevnciju u slučaju „samoodbrane“, pri čemu je napad na Avganistan kvalifikovan upravo kao takav akt. Prilikom analize i pokušaja razumevanja čitave problematike, treba imati u vidu i činjenicu da Avganistan poseduje značajnu stratešku poziciju na Srednjem Istoku, pri čemu se na njegovoj teritoriji dokazano proizvodi i trguje narkoticima u značajnim svetskim razmerama. Dakle, razlozi i interesi zaposedenja njegove teritorije jesu prevashodno vojno-strateški, ali i finansijski, jer podrazumevaju mogućnost većeg stepena kontrole ogromne količine nelegalnog novca i kapitala. U tom smislu, može se povući značajna paralela sa politikom i nastupom Zapada na Kosovu i Metohiji.

U narednom delu rada, sagledaćemo aktuelne napore međunarodne zajednice u Avganistanu – pre svega Organizacije Ujedinjenih nacija i njениh specijalizovanih agencija. Osvrnućemo se na aktivnosti u ulogu NATO pakta u ovom području, kao i odnos Rusije, Kine i Evropske unije prema avganistanskom pitanju. Ukazaćemo i na jedan od najozbiljnijih problema Avganistana – nelegalnu proizvodnju i trgovinu narkoticima.

² Jesse Green, Dead, Accounting of the, New York news and politics, Internet: <http://nymag.com/news/9-11/10th-anniversary/number-of-deaths/> 20/05/2014.

³ Bin Laden Claims Responsibility for 9/11, Fox News.com, Internet: <http://www.foxnews.com/story/2004/10/30/bin-laden-claims-responsibility-for-11/> 20/05/2014.

⁴ O preventivnom ratu opširnije videti u: Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 182-184.

⁵ Infinite Justice, out – Enduring Freedom, in, BBC News, 25 September 2001, Internet: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1563722.stm> 20/05/2014.

Delovanje Ujedinjenih nacija (UN) i NATO pakta u Avganistanu

Kao i u slučaju Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) i Iraka, vojno angažovanje SAD-a i koalicionih partnera bez prethodnog odobrenja Saveta bezbednosti UN, pokrenulo je brojne polemike stručne i šire međunarodne javnosti, sa izraženim etičkim (moralnim) i pravnim predznakom. Konkretno, osnovno pitanje svodilo se na to da li je ulazak stranih trupa na avganistansku teritoriju, u svetlu Povelje UN, legalan čin?⁶ Iz ugla međunarodnog prava odgovor je nesumnjivo negativan, iz barem nekoliko razloga.

Prvo, po Povelji UN, upotreba vojne sile bez odobrenja Saveta bezbednosti, a protiv teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti jedne države, predstavlja akt agresije.⁷ Samo u slučaju da su prava određene države povređena nezakonitim aktivnostima druge države, može se govoriti o pravu odnosne države na samoodbranu (upotrebu vojne sile sa ciljem obrane i odvraćanja od agresije i/ili napada). Međutim, budući da čak nijedna od 19 osoba osumnjičenih za napade u SAD nije bila državljanin Avganistana, ni taj argument nije imao pravno utemeljenje.⁸ I tvrdnja Vlade SAD-a da je cilj vojnih operacija u Avganistanu bila prevencija novih napada ostaje nelogična, budući da se čekalo skoro mesec dana na preduzimanje akcije „samoodbrane“. Ipak, američki politički lideri toga razdoblja, naročito iz administracije Bush-Čejn, isticali su da su UN bile saglasne s američkim napadom na Avganistan. To je naknadno ponovio i sadašnji predsednik SAD-a Barak Obama u svom govoru 2009. godine: „Savet bezbednosti UN odobrio je korišćenje svih potrebnih koraka da se odgovori na napade iz 11. septembra 2001. godine, kako bi američki vojnici legitimno ušli u Avganistan“.⁹ Međutim, i u slučaju navedenog citata primetno je da je i američki predsednik upotrebio termin „legitimno“, a ne „legalno“, te se može prepostaviti da je i on bio svestan da se u slučaju intervencije njegove zemlje u Avganistanu ne može govoriti o legalitetu.

Kao što je opšte poznato, Povelja UN obezbeđuje rešavanje međunarodnih sporova mirnim putem.¹⁰ Njen 51. član naglašava da je

⁶ Marjorie Cohn, *Afghanistan: The Other Illegal War*, AlterNet, 31 July 2008., Internet: http://www.alternet.org/story/93473/afghanistan%3A_the_other_illegal_war 20/05/2014.

⁷ Bez obzira na različita tumačenja, u tom smislu dovoljno je samo nepristrasno protumačiti jasan sadržaj VII Glave Povelje UN.

⁸ David Ray Griffin, “Did 9/11 Justify the War in Afghanistan”, *Global research*, 25. June 2010. Internet, <http://www.globalresearch.ca/did-9-11-justify-the-war-in-afghanistan/19891,20/09/2013>.

⁹ Govor predsednika Obame „The Way Forward in Afghanistan and Pakistan“ at the U.S. Military Academy at West Point, December 1, 2009, Internet, <http://www.msnbc.msn.com/id/34231058,21/09/2013>.

¹⁰ U članu 33. Povelje UN se navodi: „Stranke u svakom sporu, čije trajanje može ugroziti održanje međunarodnog mira i bezbednosti, treba da traže rešenje pre svega putem pregovora, istražne komisije, posredovanja, izmirenja, sudskog rešavanja, pribegavanja regionalnim ustanovama ili sporazumima, ili drugim mirnim načinima po svom vlastitom izboru“.

korišćenje sile opravdano samo u slučajevima samoodbrane.¹¹ Po Povelji UN, očigledno je da je Savet bezbednosti jedino telo koje može odobriti upotrebu sile u međunarodnim odnosima.

Dan nakon napada u SAD-u 11. septembra 2001. godine, Savet bezbednosti UN doneo je Rezoluciju 1368 kojom je osudio terorističke napade, pozivajući države članice da zajedničkim snagama izvedu pred lice pravde počinioce i pomagače napada, ali i Međunarodnu zajednicu da se odlučno angažuje u borbi protiv terorizma.¹² Intervencija u Avganistanu navela je pojedine teoretičare na zaključak da „svi međunarodno priznati politički subjekti nisu ni ravnopravni ni punoletni – niti u civilizacijskom, niti u kulturnom, niti u moralnom, niti u političkom smislu“, pri čemu „pravo na preduzimanje intervencije ekskluzivno poseduju samo najmoćnije države sveta“.¹³ Drugi opet smatraju i da je u slučaju Avganistana Savet bezbednosti UN imao nekoliko mogućnosti koje nije iskoristio. Mogao je, primera radi, predložiti SAD-u da tuže Avganistan pred Međunarodnim sudom pravde zbog skrivanja Bin Ladena i pomagača; SAD su preventivno mogle i da prekinu diplomatske i ekonomске odnose sa ovom zemljom; Međunarodna zajednica mogla je osnovati Tribunal za osumnjičene u terorističkim napadima 11. septembra (kao u slučaju Jugoslavije ili Ruande); i konačno, upotreba oružane sile mogla se odvijati kroz međunarodne institucije i u saradnji sa Komitetom vojnog štaba.¹⁴

Ipak, očigledno je da je Zapadna koalicija imala poseban interes da samostalno napadne Avganistan. Tokom jednonedeljnog zasedanja Generalne skupštine UN o terorizmu početkom septembra 2001. godine, Generalni sekretar UN Kofi Annan naglasio je: „Kao što smo skupili volju i resurse potrebne za uspeh u borbi protiv terorizma, moramo brinuti i za sve žrtve terorizma, bilo da su neposredne mete, ili populacija koja će biti pogodjena našim zajedničkim naporima“.¹⁵ Očigledno je da se u središtu pažnje UN tada nalazilo pitanje humanitarnih posledica vojnih napada u Avganistanu, a ne pitanje njihovog legaliteta i opravdanosti. U tom smislu, upućen je i poziv donatorima koji su sakupili 5 milijardi dolara za pomoć

¹¹ Član 51. Povelje UN: „Ništa u ovoj Povelji ne umanjuje urođeno pravo na individualnu ili kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv člana UN, dok Savet bezbednosti ne preduzme mere potrebne za očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti. O merama koje preduzmu članovi pri vršenju ovoga prava na samoodbranu biće odmah izvešten Savet bezbednosti ...“.

¹² Resolution 1368 (2001) Adopted by the Security Council at its 4370th meeting, on 12 September 2001, Internet, <http://www.un.org/News/Press/docs/2001/SC7143.doc.htm>, 15/09/2013.

¹³ Mile Savić, Etika humanitarnih intervencija, *Sociološki pregled*, vol. XLIII, br. 4, 2009, str. 525-543. str. 527.

¹⁴ Opširnije kod: Marjorie Cohn, “Bombing of Afghanistan is illegal and must be stopped”, *International Review of Contemporary Law*, Special Edition, 2002, Internet, <http://www.iadllaw.org/files/BOMBING%20OF%20AFGHANISTAN%20IS%20ILLEGAL%20AND%20MUST%20BE%20STOPPED%20by%20Marjorie%20Cohn.pdf>, 20/09/2013.

¹⁵ “Afghanistan and the United Nations”, *UN News Centre*, Internet <http://www.un.org/news/dh/latest/afghan/un-afghan-history.shtml>, Datum pristupa 23.09.2013.

preko 7 miliona avganistanskih civila.¹⁶ Uloga UN potom se svela na promociju dijaloga između avganistanskih stranaka, sa ciljem uspostavljanja sveobuhvatne i jedinstvene Vlade. Generalni sekretar UN imenovao je Lakhdar Brahimiya za svog posebnog izaslanika za Avganistan. Intenziviran je i rad donatorskih konferencijskih komiteta, od koji je posebno važno ukazati na onu u Islamabadu podržanu od strane Svetske banke, UNDP-a i Azijiske banke za razvoj, na kojoj su razmatrane dugoročne i neposredne ekonomski potrebe Avganistana. Značajna je bila i ona održana nedugo zatim u Berlinu.

Savet bezbednosti UN potom je usvojio Rezoluciju 1373 kojom je osudio Talibane zbog pružanja utočišta Bin Ladenu, pozivajući avganistske snage da se suzdrže od svih akata kojim bi se kršile odredbe međunarodnih ljudskih prava. Takođe, one su pozvane i da omoguće slobodno kretanje osoblju UN i humanitarnih organizacija na svojoj teritoriji.¹⁷ Njom je uloga UN u avganistanskom pitanju označena kao "centralna", pri čemu su države članice pozvane da se angažuju u osiguravanju humanitarne i administrativne pomoći u društvenoj i ekonomskoj obnovi Avganistana.¹⁸

Na konferenciji u Bonu u decembru 2001. godine, predstavnici četiri suprotna avganistska tabora, ne uključujući talibane, potpisali su Bonski sporazum kojim je formirana Privremena avganistska vlast, označena kao „temelj avganistanske suverenosti“.¹⁹ Podržavajući Privremenu vladu, UN su Rezolucijom 1386 osnovale i „Snage za podršku međunarodnoj bezbednosti“ (International Security Assistance Force – ISAF).²⁰ Osnova za stvaranje ISAF-a pronađena je u odredbama Glave VII Povelje UN, pri čemu je zamišljeno da se Nova avganistska prelazna vlada, ISAF i međunarodne snage pod vođstvom UN zajednički angažuju u obnovi Avganistana i stvaranju sigurnog područja oko Kabula. Ta zamisao i aktivnosti pripremili su teren za stvaranje partnerstva između avganistanske Prelazne vlasti, Programa pomoći UN za misiju u Avganistanu (UNAMA) i ISAF-a.²¹ Na temelju Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1510, ISAF snage su u razdoblju 2003-2006. godine

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Resolution 1373 (2001). Adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001, Internet, <http://www.un.org/en/sc/ctc/specialmeetings/2012/docs/United%20Nations%20Security%20Council%20Resolution%201373%20%282001%29.pdf>, 20/09/2013.

¹⁸ Resolution 1378 (2001) Adopted by the Security Council at its 4415th meeting, 14 November 2001, Internet, <http://www.un.org/News/Press/docs/2001/sc7212.doc.htm>, 20/09/2013.

¹⁹ Ceo tekst Bonskog sporazuma dostupan na: <http://unama.unmissions.org/Portals/UNAMA/Documents/Bonn-agreement.pdf>, 28. 09. 2013.

²⁰ Resolution 1386 (2001) Adopted by the Security Council at its 4443rd meeting on 20 December 2001, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/708/55/PDF/N0170855.pdf?OpenElement>, Internet, 20/08/2013.

²¹ "About ISAF, History", *Afghanistan International Security Assistance Force*, Internet, <http://www.isaf.nato.int/history.html>, 21/09/2013.

postupno proširile nadležnosti za delovanje na celoj teritoriji Avganistana.²² Treba imati u vidu i važnu činjenicu da je, nakon početnog rukovođenja pojedinih država snagama ISAF-a u periodu od 6 meseci, NATO nad njima preuzeo celokupno vođstvo od 2003. godine. Uloga i funkcionisanje ISAF-a u konkretnom smislu ostvaruje se prisustvom na terenu, naoružavanjem i obučavanjem nacionalnih oružanih snaga i policije, pri čemu se ciljevi političkog karaktera ostvaruju pružanjem pomoći u obnovi i unapređenjem razvoja Avganistana. U saradnji sa „Pokrajinskim timovima za obnovu“ (Provincial Reconstruction Teams – PRT), ISAF je posebno angažovan u pomoći lokalnim samoupravama u osposobljavanju i jačanju institucionalnih mera neophodnih za uspostavljanje vladavine prava.²³

Ove lokalne timove (PRT) osnovala je Vlada SAD-a, i sačinjeni su od vojnih lica, diplomata i ekonomskih stručnjaka. U Avganistanu prvi put deluju od 2002, a u Iraku od 2008. godine. U slučaju Avganistana, deluju tri pokrajinska tima – regionalna komanda zapad (pod kontrolom italijanskih snaga), regionalna komanda jug (pod kontrolom SAD-a, Australije i Holandije) i regionalna komanda istok koju kontrolišu snage Poljske i SAD-a. Pokrajinski timovi u Avganistanu često se opisuju i kao „sredstvo za povećavanje dometa i poboljšanje legitimnosti centralne vlasti“.²⁴ Ciljevi ISAF misije izmenjeni su na Samitu NATO-a u Lisabonu u novemburu 2010. godine.

Šefovi država i vlada odlučili su da redefinišu i poboljšaju koncept misije podrške ISAF-a, i omoguće njegovu primenu putem afirmacije pet načela: veće uskalđenosti NATO/ISAF pomoći sa nacionalnim prioritetima vlade u Kabulu, razvoja saradnje kroz avganistske institucije, prilagođavanje profila i formacijskih odlika ISAF snaga, jačanje kapaciteta avganistskih snaga bezbednosti, kao i intenzivnija podrška razvoju civilnih aspekata misije ISAF u funkciji osposobljavanja domaćeg političkog vođstva i institucija.

Jedan od vidova angažovanja UN u Avganistanu jeste i pomenuta UNAMA, ili politička misija koju je uspostavio Savet bezbednosti UN rezolucijom 1401 iz 2002. godine, na zahtev same Avganistske vlade. Načelni ciljevi i ove misije svode se na uspostavljanje mira i stvaranje predpostavki za razvoj Avganistana. Sedište UNAMA je u Kabulu, a misija ima i regionalne kancelarije u Heratu, Bamjanu, Gardezu, Kandaharu, Džalalabadu, Kuduzu i Mazar-i-Sharifu. Kao ciljevi misije označeni su i

²² Resolution 1510 (2003) Adopted by the Security Council at its 4840th meeting, 13 October 2003.

²³ O Pokrajinskim timovima za odbranu detaljnije videti kod: Robert Beljan, Afghanistan: Lessons Learned from an ISAF Perspective, *Small Wars Journal*, Journal article 30 May 2013. Internet, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/afghanistan-lessons-learned-from-an-isaf-perspective>, 02.10.2013.

²⁴ Ensign Robert J. Bebber, The Role of Provincial Reconstruction Teams (PRTs) in Counterinsurgency Operations: Khost Province, Afghanistan, *Small Wars Journal*, Internet, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-role-of-provincial-reconstruction-teams-in-counterinsurgency-operations>, 19/09/2013.

tranzicija, jačanje suvereniteta zemlje i unutrašnje vlasti, ostvarenje vlasničkih prava, zaštita ljudskih prava, i posebno, osiguravanje regularnosti izbora.²⁵ Pripadnici UNAMA misije su tako pratili regularnost precedničkih izbora u Avganistanu 2004. i 2008. godine, kao i parlamentarnih 2005. i 2010. godine.²⁶

Sredinom marta 2013. godine Savet bezbednosti UN usvojio je Rezoluciju 2096 kojom je obnovljen mandat UNAMA misije i određen obim i domet aktivnosti koje treba preduzeti u narednih 12 meseci, kako bi Avganistan „nastavio svoju političku i bezbednosnu tranziciju“.²⁷

UNAMA, koju trenutno predvodi Jan Kubiš, specijalni izaslanik Generalnog sekretara UN, pozvana je da nastavi vođenje i koordiniranje međunarodnih civilnih napora u pravcu tranzicije avganistanskog društva i jačanja avganistanskog suvereniteta, vođstva i vlasništva. Savet bezbednosti UN izrazio je posebnu podršku avganistanskom tranzicionom procesu (lokalno poznatom kao Īteqal), sa ciljem preuzimanja pune odgovornosti avganistanskih institucija u oblasti bezbednosti, a u skladu sa svim odlukama donetim na međunarodnom nivou u proteklom razdoblju. Savet bezbednosti ostao je pri stavu da tranzicija predstavlja „ne samo bezbednosni proces, već podrazumeva i potpuno osposobljavanje avganistanskog vođstva u procesu upravljanja i razvoja“.²⁸

U tom smislu pozitivno je okvalifikovao dogovor avganistanske vlade i međunarodne zajednice o „obnovljenom i trajnom partnerstvu“ u okviru „Dekade transformacije“ (Transformation decade), koja će počivati na čvrstim međusobnim obvezama, i trajati od 2015-2025. godine.²⁹

Na zahtev avganistanskih vlasti, zadaci Misije ostali su posebno vezani za pomoć i podršku prilikom organizacija budućih izbora, kao i održivosti integriteta i izgradnje kapaciteta avganistanskih institucija uključenih u ovaj proces. O ovim pitanjima raspravljano je na nivou međunarodne zajednice, na sastancima u Londonu i Bonu, kao i na konferencijama u Tokiju i Čikagu.

U navedenoj Rezoluciji Savet bezbednosti UN ukazao je na centralnu ulogu i „načelo neutralnosti“ na kome počiva angažovanje UN na području Avganistana i pozdravio nivo ostvarene saradnje vlade ove zemlje i UN. Na tim osnovama, u Tokiju je definisan i „Okvir o uzajamnoj odgovornosti“, sa popratnim načelima partnerstva međunarodne

²⁵ Resolution 1401 (2002) Adopted by the Security Council at its 4501st meeting, on 28 March 2002, Internet, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Afgh%20SRES1401.pdf>, 20/09/2013.

²⁶ Oba puta pobednik na predsedničkim izborima bio je Hamid Karzai.

²⁷ Resolution 2096 (2013) Adopted by the Security Council at its 6935th meeting, on 19 March 2013, p. 1. Internet, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2096.pdf, <http://unama.unmissions.org/Default.aspx?tabid=12255&language=en-US>, 20/09/2013.

²⁸ Ibidem, p. 2.

²⁹ Ibidem, p. 2.

zajednice i Avganistana – pomoć održivom rastu i privrednom razvoju.³⁰ Na pomenutoj konferenciji u Tokiju, sedamdeset (70) predstavnika država i međunarodnih organizacija obećali su 16 milijardi dolara pomoći Avganistanu nakon što strane trupe napuste njegovu teritoriju 2014. godine. U Rezoluciji 2096 Savet bezbednosti potvrdio je i da će UNAMA povećati napore u pravcu koordinacije rada relevantnih agencija UN i njihovih fondova i programa u Avganistanu, sa ciljem „povećanja njihove zajedničke efektivnosti i punog usklađivanja sa prioritetnim programima avganistske vlade“.³¹

Njom je dodatno afirmisan i princip saradnje ISAF misije pod kontrolom NATO-a, sa ciljem dostavljanja humanitarne pomoći i zaštite ljudskih prava. U tom smislu, a u saradnji sa Visokim komesarom UN za ljudska prava, Misija će nastaviti rad na izgradnji „Avganistske nezavisne komisije za ljudska prava“.³²

Poseban značaj angažovanja UNAMA misije u Avganistanu ogleda se i u podsticanju regionalne saradnje. Ova zemlja je tako 2013. godine postala 49. članica „Energetske ugovorne povelje“ (Energy Charter Treaty), da bi u julu iste godine postigla značajan napredak i na projektu plinovoda Turkmenistan – Avganistan – Pakistan – Indija (TAPI). Takođe, u toku je i potpisivanje ugovora o prodaji i kupovini plina u Ašgabatu između Avganistana i Turkmenistana. Potvrda o poboljšanju ugleda i statusa Avganistana dolazi i sa sastanka ministara inostranih poslova „Šangajske agencije za saradnju“, koja pruža podršku ovoj zemlji kao „nezavisnoj, neutralnoj, mirnoj i prosperitetnoj državi slobodnoj od terorizma i kriminala“.³³ Takođe, počinju i intenzivne posete avganistanskog državnog vrha Iranu i Pakistanu.

Pored mirovnih misija UNAMA i ISAF, u Avganistanu deluju i brojne specijalizovane agencije UN, poput Programa za razvoj UN (UNDP), Kancelarije visokog komesara za ljudska prava (OHCHR), Visokog komiteta UN za izbeglice (UNHCR), Fonda UN za prava deteta (UNICEF), Centra za uklanjanje mina (MACCA), i dr. Primera radi, kroz različite projekte UNDP pokušava da smanji glad i siromaštvo, osigura osnovno obrazovanje, smanji smrtnost dece i broj zaraženih sidom, malarijom i drugim teškim bolestima. Kada su u pitanju izbeglice i interno raseljena lica, Agencija UN za izbeglice i Vlada Švajcarske održali su „Međunarodnu

³⁰ Detaljnije o Okviru o uzajamnoj odgovornosti videti na: <http://www.ausaid.gov.au/publications/pages/tokyo-mutual-accountability-framework.aspx>, Internet, 20. 09. 2013.

³¹ Resolution 2096 (2013) Adopted by the Security Council at its 6935th meeting, on 19 March 2013, op. cit., p. 3.

³² Detaljnije o Avganistanskoj nezavisnoj komisiji za ljudska prava videti na: Afghanistan Independent Human Rights Commission, <http://www.aihrc.org.af/en #>, Internet, 21. 09. 2013.

³³ Opširnije videti na: UNAMA-United Nations Assistance Mission in Afghanistan, <http://unama.unmissions.org/default.aspx>, Internet, 23. 09. 2013.

konferenciju o strategiji za avganistske izbeglice“ u maju 2013. godine, ohrabrujući njihov dobrovoljni povratak kroz reintegraciju i pomoć.³⁴

U ovoj oblasti, od 2001. godine, preko 5.7 miliona avganistskih izbeglica vratilo se svojim kućama uz pomoć najvećeg UNHCR programa za dobrovoljnu repatrijaciju, što se može smatrati značajnim uspehom, primera radi, u poređenju sa situacijom u bivšoj Jugoslaviji. S druge strane, prema podacima UNICEF-a iz 2007. godine 70% stanovništva Avganistana i dalje živi u siromaštvu i nekvalitetnim životnim uslovima. Čak 40% dece mlađe od 3 godine je neuhranjeno, dok je više od 100.000 ljudi (većina dece i žena) i dalje raseljeno zbog sukoba i sušne klime.³⁵ Takođe, oko 40-50% okruga u zemlji 2007. godine nije bilo dostupno misijama UN-a u dužem razdoblju zbog nesigurnosti i ograničenja kretanja.³⁶ Ipak, prema podacima iz Izveštaja Multiple Indicator Cluster Survey (MICS) rađenog 2012. godine, ostvareni su određeni pomaci nabolje u zdravstvu, obrazovanju žena i dostupnosti pitke vode, a smanjena je i stopa smrtnosti dece.

Sveukupno, specijalizovane agencije UN ostvarile su određene ciljeve, pri čemu najveći problemi ostaju vezani za oblast bezbednosti. To najbolje pokazuje primer tragičnog događaja iz aprila 2011. godine, kada je na demonstracijama povodom paljenja Kurana na Floridi, na severu Avganistana ubijeno oko 20 službenika UN, od strane radikalnih islamista. Prema podacima određenih britanskih izvora, dvojici službenika UN odrubljena je glava, za šta su optuženi talibani.³⁷

Povlačenje NATO-a iz Avganistana

Opšte je poznato da uporište i okosnicu NATO snaga u Avganistanu, kao i u mnogim drugim delovima sveta, čine američke snage. Polazeći od redefinisanja koncepta nacionalne bezbednosti i spoljnopolitičkih prioriteta SAD-a, nove strateške doktrine NATO-a, ali i velike svetske ekonomске krize, uticajni subjekti međunarodne zajednice doneli su odluku o postupnom povlačenju svojih snaga iz Avganistana. Tražeći efektivnu formulu svoje izlazne strategije, Obamina administracija opredelila se za više strane aktivnosti koje podrazumevaju nastavak angažovanja protiv talibanske gerile, intenziviranje kontakata i saradnje sa „kooperativnijim“ pripadnicima talibanskog pokreta, sa ciljem sticanja podrške za vladu u Kabulu, kao i podsticanje pregovara o održivom miru sa talibanskim vođstvom.³⁸ Zadnja

³⁴ Opširnije videti na: UNHCR, Afghan Solutions Strategy, <http://www.unhcr.org/pages/4f9016576.html>, Internet, 23/09/2013.

³⁵ Detaljnije videti na: UNICEF Afghanistan, Funding appeals and humanitarian action updates, http://www.unicef.org/infobycountry/afghanistan_31224.html, Internet, 29/08/2013.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Masakr u Avganistanu, Radio-televizija Srbije, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/868850/Ubijeni+pripadnici+UN+u+Avganistanu.html>, Internet, 23/09/2013.

³⁸ “Aid and Conflict in Afghanistan”, Asia Report N°210, 4 August 2011, International Crisis Group, www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/south-asia/afghanistan/210-%20Aid%20and%20Conflict%20in%20Afghanistan.pdf, p. 26.

smernica delovanja za cilj ima prevenciju širenja uticaja Al-Kaide među talibanskim vođstvom. Ipak, najveći problem za NATO partnerne predstavljaju nesuglasice među članicama NATO-a oko tačnog sadržaja nastavka misije u razdoblju posle 2014. godine. Nemačka vlada najavila je da će povući većinu svojih snaga, odnosno da će u razdoblju od 2014-2016. u okviru operacije „Odlučna podrška“ (Resolute Support) ostaviti samo 600-800 vojnika u svom sektoru na severu Avganistana.³⁹ Snage koje ostaju biće samo instruktori.⁴⁰ Zbog ovakve odluke Nemačke i druge članice rešile su da povuku ili smanje prisustvo svojih vojnih snaga. Francuska, Kanada i Velika Britanija odlučile su se za njihovo potpuno povlačenje zaključno sa 2015. godinom.⁴¹ Ipak, NATO planira da nastavi prisutnost u Avganistanu naročito putem davanja aktivne podrške reformi svih aspekata nacionalnih bezbednosnih snaga (misija „Odlučna podrška“), ali i na temelju potpisane Deklaracije o trajnom partnerstvu (Declaration on an Enduring Partnership) sa ovom zemljom na samitu NATO-a u Lisabonu 2010. godine.⁴² Viši civilni predstavnik NATO-a zadržava ključnu koordinacionu ulogu u procesu ostvarenja zajedničkih političko-vojnih ciljeva organizacije, avganistske vlade, lokalnih organizacija, kao i predstavnika vlada susednih zemalja i međunarodne zajednice. Takođe, pomenuto partnerstvo podrazumeva i trajnu saradnju potpisnika i podršku daljem jačanju kapaciteta avganistskih bezbednosnih institucija, naročito u pogledu antikorupcijskog angažovanja, ali i podsticanje razvoja domaćih preduzeća.⁴³ Zapravo, Dokumentom je stvoren izvestan vid strateškog partnerstva NATO-a i Avganistana, koje će omogućiti Avganistanu „strateško prepozicioniranje i razvoj“ u vojno-političkoj oblasti, a NATO-u uticaj u pogledu usmeravanja spoljnopolitičkih prioriteta i nastupa vlade u Kabulu.

Kina, Rusija i EU

Budući da poseduje višestruke interese u Avganistanu, Kina se u ovoj zemlji opredelila za nastup podudaran sa stremljenjima međunarodne

³⁹ Matthias Gebauer and Christoph Schult, „Test for NATO US Plans Mini-Force in post-2014 Afghanistan“, *Spiegel Online*, <http://www.spiegel.de/international/world/us-afghanistan-plan-to-force-nato-into-greater-role-after-withdrawal-a-884836.html>, 21/02/2013/.

⁴⁰ Matthias Gebauer, „Germany commits Troops for Post-2014 Mission“, *Spiegel Online*, <http://www.spiegel.de/international/germany/berlin-says-it-will-keep-up-to-800-soldiers-in-afghanistan-after-2014-a-895371.html>, 19/04/2013.

⁴¹ Ralf Beste, „Afghanistan Exit, Kabul and Berlin Estranged as Withdrawal Looms“, *Spiegel online*, <http://www.spiegel.de/international/world/tensions-rise-between-kabul-and-berlin-ahead-of-withdrawal-a-899319.html>. 14/05/2013.

⁴² „Declaration by the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership“, 20 November 2010, Lisbon, www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68724.htm, 14/05/2013.

⁴³ Rainer Glatz, „ISAF Lessons Learned: A German Perspective“, *Prism*, Vol. 2, No. 2, 2011, National Defense University Press, www.ndu.edu/press/lib/images/prism2-2/prism2-2.pdf.

zajednice, ali preko nezavisne politike koja oličava posebne kineske prioritete. Tematski, oni uglavnom imaju bezbednosni i ekonomski karakter. Uspostavljajući i zadržavajući dobre odnose s novom avganistanskim vladom Hamida Karzaija nakon 2002. godine, Kina se na prvom mestu interesovala za unapređenje bezbednosti i stabilnosti u ovoj slobodnoj, prevladavajuće muslimanskoj regiji Ksindžang (Xinjiang), upućujući tokom vremena sve intenzivniju finansijsku pomoć Avganistanu sa ciljem njegove ekonomске obnove, ali isključujući bilo kakvo direktno vojno angažovanje.⁴⁴

Razmatrajući i vrednujući bezbednosnu politiku međunarodne zajednice u Avganistanu, Kina se suzdržava od kritike američkog vojnog angažovanja u ratu u ovoj zemlji, sumnjajući u njegovu krajnju delotvornost. U tom smislu, ona je odbila američki predlog da učestvuje u „Američkoj severnoj distribucionoj mreži“ (American Northern Distribution Network – NDN) u Avganistanu.⁴⁵ S druge strane, ona ne gleda blagonaklono ni na Talibane zbog njihovih bliskih veza sa „Istočno-turkistanskim“ organizacijom ili „ujgurskom separatističkom grupom“ (“East Turkistan” organization – Uyghur separatist group). U tom smislu, Kina se ipak trudi da izbegne direktan sukob sa Talibanim.⁴⁶

Načelno, ona u potpunosti podržava „Kabulski proces“ (“Kabul Process”) sa ciljem preuzimanja vlasti Avganistanaca u Avganistanu u svim područjima, spremajući se istovremeno i za eventualni neuspeh čitavog procesa.⁴⁷ Iako u poređenju sa ostalim velikim silama izgleda da angažovanje Kine u Avganistanu ima „najniži intenzitet“, bez obzira na izraženu geografsko-stratešku blizinu i zainteresovanost, mora se napomenuti da spoljna politika ove velike i uticajne zemlje, kao i u ostalim delovima sveta, podrazumeva i uključuje nastup sa izuzetnom strateškom dubinom i širinom, koju prate ogromni kapaciteti balansiranja i usmeravanja različitih procesa i njihovih ishoda.⁴⁸ Posebno je indikativno i važno što ovakav nastup i pristup podrazumeva odsustvo bilo kakvog nasilja.

Kina se još tokom 1999. godine aktivno uključila u „Proces 6 plus 2“ pod pokrivenljtsvom UN-a (Format “6 plus 2”), zajedno sa šest suseda Avganistana – Tadžikistanom, Uzbekistanom, Pakistanom, Turkmenistanom i Iranom, uz Rusiju i SAD, a sa ciljem političkog pomirenja i uspostavljanja mira u Avganistanu.⁴⁹ Proces je zamrznut nakon što su su američke trupe

⁴⁴ Opširnije kod: Zhao Huasheng, *China nad Afghanistan—China's interests, stances and perspectives*, p. 1. Internet, www.csis.org/files/publication/120322_Zhao_ChinaAfghan_web.pdf, 20/09/2013.

⁴⁵ Ibidem, p. 6.

⁴⁶ Ibidem, p. 7.

⁴⁷ Ibidem, p.7.

⁴⁸ Christian Le Miére, “Kabul’s New Patron? The growing Avghan-Chinese Relationship”, *Foreign Affairs*, April 13, 2010, Internet, <http://www.foreignaffairs.com/articles/66194/christian-le-miere/kabuls-new-patron>, 21/08/2013.

ušle u ovu zemlju 2001. godine. Nakon toga, Kina je uzela aktivno učešće u svim značajnim međunarodno-političkim aktivnostima povodom Avganistana, poput konferencija u Londonu (2006), Parizu (2008), Hagu (2009), i potom ponovno Londonu, Istanbulu i Kabulu (2010).⁵⁰ Započinjanjem „kabulskog procesa“ i najavljivanjem povlačenja ISAF-a iz Avganistana 2014. godine, dužnost međunarodne zajednice Kina vidi u „pet vidova podrške“ (five supports): procesu izgradnje mira i rekonstrukcije „pod avganistanskim vođstvom i vlasništvom“ (“Afghan-led and Afghan-owned process”); pružanjem pomoći vlastitim kapacitetima za izgradnju u cilju očuvanja nacionalnog pomirenja i stabilnosti; podršku ekonomski obnove i razvoja Avganistana; i pomoći zemlji da razvija svoje spoljne odnose na osnovama principa poštovanja, jednakosti i zajedničkih interesa, naročito putem dobrosusedske saradnje i unapređenja odnosa u regionu.⁵¹

U ekonomskom smislu treba napomenuti da „Kineska metalurška grupa“ (China’s Metallurgical Group) planira da uloži preko 4 milijarde dolara u Avganistan u narednih pet godina, a čitav posao vredće preko 10 milijardi.⁵² Takođe, Kini je pripao i projekt za eksploataciju rezervi nafte i prirodnog plina u severnoistočnoj avganistanskoj provinciji „Saripul i Fariab“ (Sari Pul and Faryab), što predstavlja prvi slučaj odobrenja avganistanske vlade stranom partneru da se na njihovo teritoriji bavi ovim poslom.

Po ugovoru potpisanim s Kineskom nacionalnom naftnom korporacijom (China National Petroleum Corporation - CNPC) u decembru 2011. godine, avganistanska vlada dobiće 70% od profita dobijenog prodajom zajedničkih naftnih resursa.⁵³ Takođe, iako Avganistan nije ni članica, ni promatrač „Šangajske organizacije za saradnju“ (Shanghai Cooperation Organization - SCO), Kina podržava i podstiče aktivnosti ove organizacije u Avganistanu.⁵⁴

Kada je u pitanju Rusija, ona iskazuje posebno interesovanje za bezbednosnu situaciju u Avganistanu nakon povlačenja NATO trupa 2014. godine. Ruski ministar obrane Sergej Košelev (Sergei Koshelev) smatra da bi bilo kakva eskalacija nasilja u Avganistanu u narednom razdoblju imala „negativan uticaj i na bezbednost Rusije i evropskih naroda“.⁵⁵ Ruski stručnjaci ističu da se u ovom slučaju ne radi ni o kakvoj verziji „Vijetnamskog sindroma“ ili ekspanzionističkoj težnji poput one koja je u velikoj meri uticala

⁵⁰ Ibidem, p. 5.

⁵¹ Ibidem, p. 5.

⁵² Ibidem, p. 6.

⁵³ Ibidem. Takođe, o ekonomskom angažovanju Kine u Avganistanu videti detaljnije kod: Erica Downs, “China buys into Afghanistan”, *SAIS Review*, Vol. XXXII, No. 2 (Summer-Fall 2012), Internet, <http://www.brookings.edu/research/papers/2013/02/21-china-afghanistan-downs>, 21/09/2013.

⁵⁴ Zhao Huasheng, *China nad Afghanistan-China's interests, stances and perspectives*, op. cit., str. 9.

⁵⁵ Fred Weir, “Russia going back to Afghanistan? Kremlin confirms it could happen”, Internet, <http://www.csmonitor.com/World/Europe/2013/0401/Russia-going-back-to-Afghanistan-Kremlin-confirms-it-could-happen>, 23/09/2013.

na raspad Sovjetskog saveza, već o angažovanju Rusije, nakon prethodnih konsultacija sa NATO-om i njegovog povlačenja, prevashodno u ekonomskoj oblasti, i bez bilo kakvog vojnog učestvovanja, iako je NATO-u svojevremeno ustupila jednu transportnu bazu.⁵⁶ Ipak, poseban aspekt i značaj ruskog angažovanja u Avganistanu ostaće vezan za potrebu reparacije i dalje prisutne stare generacije sovjetskog naoružanja u oružanim snagama Avganistana, na koju su SAD do sada potrošile stotine miliona dolara.⁵⁷ Takođe, Rusija će posebnu pažnju obratiti i na prekogranične aktivnosti islamskih militantnih grupacija u svojim bivšim republikama Tadžikistanu i Uzbekistanu, kao i na intenzivne tokove i trgovinu narkotika u području bivše sovjetske središnje Azije. Rusija je zabrinuta da će, nakon povlačenja NATO-a, biti ostavljena sama da se suočava sa međunarodnom narko mafijom, kriminalom i korupcijom u ovom rubnom području.⁵⁸ Jasno je da je, poput Kine, a u kontekstu najavljenog odlaska NATO-a, i Rusija živo zainteresovana za jačanje svog uticaja i prisutnosti u Avganistanu. Očigledno je, međutim, da će ona pokušati da ih osigura prevashodno ekonomskim sredstvima i investicijama, najverovatnije u energetskom sektoru. Na takvoj strategiji i prisutpu jedino bi i mogao počivati koncept izgradnje „Nove Evroazijske Unije“ o kojoj se priča u pojedinim stručnim krugovima.

Polazeći od aktivnosti međunarodne zajednice i NATO-a u Avganistanu, Evropska unija (EU), odnosno Evropski parlament (EP), izradio je i usvojio svoju „Novu strategiju“ prema Avganistanu u decembru 2010. godine. Njena pažnja bila je usmerena na četiri glavna područja: međunarodna pomoć i koordinacija, posledice mirovnog procesa, uticaj policijske obuke, uklanjanje gajenja opijuma putem podsticaja alternativnih načina razvoja avganistanskog društva.⁵⁹ Pritom, Parlament je naglasio da se „uprkos decenijskom međunarodnom učestvovanju i investiranju“ situacija u Avganistanu „pogoršava u bezbednosnoj i socijalno-ekonomskoj oblasti“.⁶⁰ U tom smislu pozvao je Visokog predstavnika za spoljnu i bezbednosnu politiku, Savet i Komisiju EU da oforme tim istraživača koji bi se strateški i sastavno pozabavio pitanjem Avganistana, naročito u oblasti borbe protiv korupcije, unapređenja uspostavljanja mira, vladavine prava i borbe protiv proizvodnje i trgovine narkoticima.⁶¹ Takođe, Evropski parlament usvojio je i Rezoluciju o ženskim pravima u Avganistanu 2009. godine.⁶² Konačno,

⁵⁶ Ibidem, p. 2.

⁵⁷ Ibidem, P. 2.

⁵⁸ Ibidem, P. 2.

⁵⁹ *A New Strategy for Afghanistan*, PE440.141

European Parliament resolution of 16 December 2010, (2009/2217(INI)) Internet, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0490+0+DOC+XML+V0//EN>, 20/09/2013.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² European Parliament resolution on women's rights in Afghanistan, Internet, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B6-2009-0252&language=FR>, 21/09/2013.

doneo je i „Rezoluciju o sporazumu saradnje, partnerstva i razvoja između EU i Avganistana“ (European Parliament resolution on the EU - Afghanistan cooperation agreement on partnership and development) 2013. godine, kojom se pruža podrška jačoj izgradnji demokratskih institucija u ovoj zemlji, preuzimanju odgovornosti avganistanske vlade za bezbednost nakon povlačenja NATO snaga, ali i izražava željenje što nije značajnije zaživela inicijativa EU o borbi protiv proizvodnje narkotika u Avganistanu.⁶³

Bez obzira na trajnu vrednost promocije iznetih stavova, mora se zaključiti da EU još uvek ne poseduje značajniji kapacitet i mehanizme uticaja i samostalnog delovanja u kriznim žarištima u svetu, pa i u Avganistanu, nezavisno od međunarodne zajednice i NATO-a.

Borba protiv nelegalne proizvodnje narkotika

Avganistan je najveći nezakoniti proizvođač opijuma u celom svetu, ispred Mijanmara, „Zlatnog trokuta“ i Latinske Amerike.⁶⁴ Nelegalna proizvodnja opijuma u Avganistanu je u stalnom porastu od 2001. godine.⁶⁵ Kancelarija Ujedinjenih nacija za pitanje droga i kriminala (United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC) objavila je podatak da je u svakoj vegetacionoj godini u razdoblju 2004-2007. u Avganistanu bilo više proizvedenog opijuma nego u vreme vladavine talibana (1994-2001).⁶⁶ Iznesene činjenice svedoče o tome da međunarodna zajednica nije mogla, nije htela ili nije imala interesa da se obraćuna sa pomenutim kriminalnim aktivnostima. Odsustvo rezultata pravda se podatkom da od izvozne vrednosti opijata, koja iznosi preko 4 milijarde dolara godišnje, četvrtina otpada na zaradu farmera i poljoprivrednika u Avganistanu, odnosno prehranu 200 hiljada porodica.⁶⁷ Avganistan je i najveći proizvođač kanabisa u svetu.⁶⁸ Indikativno je i da je talibanski vođa Mula Muhammed Omar (Mullah Mohammed Omar), u vreme svoje vladavine pre vojne intervencije u Avganistanu, bio najveći borac protiv uzgajanja maka, uspevajući da njegovu proizvodnju smanji za „99%, naravno samo računajući teritoriju koju su kontrolisali talibani“.⁶⁹ I iz EU stižu

⁶³ European Parliament resolution on the EU-Afghanistan cooperation agreement on partnership and development (2013/2665(RSP)), Internet, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXTMOTIONB7-2013-02830DOCXMLV0//EN, 23/09/2013.

⁶⁴ „UNODC 2010 world drug report“, strana 43, Stalna internet adresa: www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lo-res.pdf.

⁶⁵ Opširnije u: Mina Zirojević-Fatić, Srđan Korać, Povlačenje NATO-a iz Avganistana-uspešno okončanje misije ili ne?, *Međunarodni problemi*, 2013, str. 386-404.

⁶⁶ United Nations Office on Drugs and Crime. *Afghanistan Opium Survey 2007*, p. 3. Internet, www.unodc.org/pdf/research/AFG07_ExSum_web.pdf, 21/09/2013.

⁶⁷ *Opium Amounts to Half of Afghanistan's GDP in 2007, Reports UNODC (Press release)*. UNODC. November 16, 2007, Internet, www.unodc.org/india/afghanistan_gdp_report.html.

⁶⁸ No Operation, Internet, Presstv.ir. <http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=122108§ionid=351020403>. 11/01/2013/.

⁶⁹ Mina Zirojević-Fatić, Srđan Korać, Povlačenje NATO-a iz Avganistana-uspešno okončanje misije ili ne?, str. 393.

obavještajni podaci da je Avganistan glavni dobavljač heroina za Evropu „već duže od 10 godina”.⁷⁰ Evropske zemlje koje prijavljuju najveću količinu zaplenjenih narkotika iz Avganistana jesu Velika Britanija, Španija, Nemačka, Grčka, Francuska, Turska i Holandija.⁷¹

Ozbiljnije akcije međunarodne zajednice (NATO snaga) u suzbijanju ovih nelegalnih aktivnosti počele su tek 2001. godine izradom okvira UN, u čemu su u najvećoj meri učestvovali Velika Britanija i Avganistan.⁷² Konkretne aktivnosti podrazumevale su iskorenjivanje biljaka, čak i uz vojno učestvovanje i otpore lokalnog stanovništva i „gospodara rata”.⁷³ Prepreku za napore međunarodnih snaga predstavlja i činjenica da su mnogi osumnjičeni trgovci drogom sada visoki zvaničnici u vlasti Karzaija, što je predstavnike Međunarodne kancelarije za narkotike i sprovođenje zakona navelo na zaključak da se proizvodnja opijuma u Avganistanu odvija pod zaštitom avganistske vlade Hamida Karzaija.⁷⁴ Ipak, teško je prepostaviti da od takve situacije i međunarodne snage nemaju određene koristi.⁷⁵ Postoje mišljenja koja ističu da trgovci drogom imaju važnu „posredničku” ulogu u borbi međunarodne zajednice protiv terorizma. Da se u tom smislu paralelno odvija i borba uticajnih država za kontrolu proizvodnje i distribucije narkotika svedoči i podatak da je NATO u martu 2010. godine odbacio predlog Rusije o potrebi uništavanja maka prskanjem, uz obrazloženje vezano za „zabrinutost zbog prihoda avganistanskog naroda”.⁷⁶ Ipak, krajem septembra iste godine agenti Federalne službe Rusije za kontrolu opojnih droga, zajedno sa avganistanskim i američkim kolegama, učestvovali su u operaciji uništavanja velike količine droge na proizvodnom području blizu Džalalabada. U rjoj je uništeno 932 kg visokokvalitetnog heroina i 156 kg opijuma, ulične vrednosti od oko 250 miliona američkih dolara, kao i velika količina tehničke opreme.⁷⁷ Precednik Avganistana Hamid Karzai nazvao je ovu operaciju „povredom avganistanskog suvereniteta i međunarodnog prava”.⁷⁸ Ipak, činjenica da je od preuzimanja dužnosti ISAF-a proizvodnja

⁷⁰ Ibidem, str. 393.

⁷¹ Ibidem, str. 393.

⁷² Ibidem, str. 394.

⁷³ Ibidem, str. 394.

⁷⁴ „Afghanistan riddled with drug ties”, *Christian Science Monitor*, Internet, www.csmonitor.com/2005/0513/p01s04-wosc.html, u Mina Zirojević-Fatić, Srđan Korać, Povlačenje NATO-a iz Avganistana-uspešno okončanje misije ili ne?, op.cit., str. 395.

⁷⁵ Thomas A. Schweich, „Is Afghanistan a Narco-State”, July 27, 2008, *The New York Times* (Afghanistan). Internet, www.nytimes.com/2008/07/27/magazine/27AFGHANT.html?hp, u Mina Zirojević-Fatić, Srđan Korać, Povlačenje NATO-a iz Avganistana-uspešno okončanje misije ili ne?, op. cit., str. 395.

⁷⁶ David Brunnstrom, „NATO rejects Russian call for Afghan poppy spraying,” March 24, 2010, *Reuters*, Internet, <http://www.reuters.com/article/idUKTRE62N56U20100324>, u Mina Zirojević-Fatić, Srđan Korać, Povlačenje NATO-a iz Avganistana-uspešno okončanje misije ili ne?, op. cit., str. 395.

⁷⁷ Ibidem, str. 395.

⁷⁸ „Afghan President Karzai criticises US-Russia drugs raid”, BBC, October 31, 2010, Internet, <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11659814>, u Mina Zirojević-

heroina u Avganistanu povećana za 40 puta, navodi na zaključak da je takvo stanje stvari prevashodno u interesu SAD-a i najuticajnijih subjekata međunarodne zajednice.

Zaključak

Kada se u ovom momentu pogleda situacija u Avganistanu, može se reći da UN i cela međunarodna zajednica svoju ulogu nisu ispunili na odgovarajući način.

Ostvarenje društvenog okruženja za normalan svakodnevni život građana i oživljavanje privrednih aktivnosti ostvarene su u manjoj mjeri. Početni entuzijazam ugušili su ponovni talibanski napadi, ne samo na pripadnike mirovnih operacija, nego i na avganistsko stanovništvo. Cilj koji se odnosio na uspostavljanje efikasnih političkih institucija i funkcionalne javne administracije, sposobne za obnovu razorene zemlje i ostvarenje normalnog životnog standarda, čini se da nije ostvaren. Zbog prisutnog visokog stepena korupcije i nedostatka stručnih i obučenih javnih rukovodilaca, domaće institucije nisu uspele celovito da sprovedu sve programe namenjene pomoći stanovništvu, tako da većina novca nije stigla do krajnjih korisnika. Time su izneverena očekivanja avganistanskog naroda o poboljšanju kvaliteta života.

U područjima u kojima se stalno vode borbe, ne može biti govora o ostvarenju bezbednog okruženja. U zapadnim delovima zemlje bezbednosna situacija je nešto bolja, ali ipak nestabilna. Kada međunarodne trupe napuste teritoriju Avganistana, pred novom vladom biće težak zadatak. Biće neophodno vrhunsko političko umeće usmereno ka eventualnom unapređenju odnosa sa talibanskim gerilom, kao i kvalitetno vođenje tek izgrađenih vojnih i policijskih kapaciteta.

Iako za avganistsko stanovništvo ta mogućnost deluje primamljivo, odlazak međunarodnih snaga sa teritorije Avganistana mogao bi samo da pogorša ionako napetu situaciju. Postoji opasnost da će, nakon odlaska stranih snaga, najavljenih 2014. godine, država upasti u anarhiju i vratiti se na razdoblje iz poslednje decenije XX veka.

Poseban, strateški problem Avganistana predstavlja vezanost za proizvodnju, distribuciju i trgovinu narkoticima. Budući da se u ovoj oblasti ostvaruju enormni profiti čak i na međunarodnom nivou, verovatno je da je u ovaj posao uključen veliki broj značajnijih subjekata međunarodnih odnosa-formalno ili neformalno. Kapital koji se stiče na ovaj način direktno je suprotstavljen proklamovanim težnjama ka ostvarenju mira, prosperiteta, vladavine prava, bezbednosti, itd. Budući da su od 2001. godine NATO snage (ali i snage nekih drugih država)⁷⁹ prisutne u Avganistanu, pri čemu

Fatić, Srđan Korać, Povlačenje NATO-a iz Avganistana-uspješno okončanje misije ili ne?, op. cit., str. 395.

⁷⁹ Npr. Makedonije i BiH.

je samo proizvodnja heroina od tada povećana za 40 puta, logično je konstatovati da je NATO za to imao određeni, značajan interes.

Iako je pristup Kine i Rusije avganistanskom problemu kvalitativno drugačiji, realno je naglasiti da će i njihove aktivnosti u ovoj zemlji u budućnosti biti uslovljene vlastitim interesima. Može se pretpostaviti da bi njihov prevashodno ekonomski pristup, a u uslovima svetske ekonomske krize i činjenice da obe ipak poseduju značajne ekonomske resurse, mogao predstavljati činioce koji bi mogli da utiću na izvesno uravnoteženje situacije u Avganistanu. Konkretno, poboljšanje situacije na terenu, čini se, ipak će biti direktno uslovljeno eventualnom novom geopolitičkom „raspodelom“ u odnosima najuticajnijih međunarodnih subjekata (pre svih SAD, Kine i Rusije), odnosno „dogovornim“ balansiranjem ostvarenja njihovih interesa i potreba u Avganistanu. U tom smislu, ova zemlja zaista poseduje izuzetno značajnu poziciju u samom „trbuhu“ Srednjeg istoka i Azije. Ipak, za sada, ne postoje uočljivi indikatori koji bi ukazivali na osnovanu pretpostavku da i u tom smislu može biti značajnijih kvalitativnih pomaka.

Bibliografija

1. "Afghan President Karzai criticises US-Russia drugs raid", *BBC*, October 31, 2010, Internet, <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11659814>
2. "Afghanistan riddled with drug ties", *Christian Science Monitor*, Internet, www.csmonitor.com/2005/0513/p01s04-wosc.html
3. "Afghanistan: The Long, Hard Road to the 2014 Transition", *Asia Report* №236, 8 October 2012, International Crisis Group, Internet, www.crisisgroup.org/~/media/Files/asia/south-asia/afghanistan/236-afghanistan-the-long-hard-road-to-the-2014-transition.pdf
4. "Agreement on Provincial Arrangement in Afghanistan Pending the Establishment of Permanent Government Institutions", Bonn, December 2001, Internet, www.un.org/News/dh/latest/afghan/afghan-agree.htm
5. *A New Strategy for Afghanistan*, PE440.141
6. European Parliament resolution of 16 December 2010, (2009/2217(INI)) Internet, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0490+0+DOC+XML+V0//EN>, 20/09/2013;
7. "Aid and Conflict in Afghanistan", *Asia Report* №210, 4 August 2011, International Crisis Group, Internet, www.crisisgroup.org/~/media/Files/asia/south-asia/afghanistan/210-%20Aid%20and%20Conflict%20in%20Afghanistan.pdf
8. Avramov Smilja, Kreća Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 2008.
9. Barfield, Thomas, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton University Press, Princeton (NJ), 2010.
10. Beljan, Robert, "Afghanistan: Lessons Learned from an ISAF Perspective", Internet <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/afghanistan-lessons-learned-from-an-isaf-perspective>, *Small Wars Journal*, Journal article 30. May 2012/4/08/2013;

11. Beste, Ralf, "Afghanistan Exit, Kabul and Berlin Estranged as Withdrawal Looms", *Spiegel online*, Internet, <http://www.spiegel.de/international/world/tensions-rise-between-kabul-and-berlin-ahead-of-withdrawal-a-899319.html>.
12. Brunnstrom, David, "NATO rejects Russian call for Afghan poppy spraying" by David Brunnstrom, Mar 24, 2010, *Reuters*, Internet, www.reuters.com/article/idUKTRE62N56U20100324
13. „Bonski sporazum”, Internet, <http://unama.unmissions.org/Portals/UNAMA/Documents/Bonn-agreement.pdf>
14. Cohn, Marjorie, "Bombing of Afghanistan is illegal and must be stopped", *International Review of Contemporary Law*, Special Edition, 2002, Internet, <http://www.un.org/news/dh/latest/afghan/un-afghan-history.shtml>
15. Cohn, Marjorie, Afghanistan: The Other Illegal War, *AlterNet*, 31 July 2008., Internet: http://www.alternet.org/story/93473/afghanistan%3A_the_other_illegal_war
16. "Declaration by the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership", 20 November 2010, Lisbon, Internet, www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68724.htm
17. Downs Erica, "China buys into Afghanistan", *SAIS Review*, Vol. XXXII, No. 2 (Summer-Fall 2012), Internet, <http://www.brookings.edu/research/papers/2013/02/21-china-afghanistan-downs>
18. *European Parliament resolution on women's rights in Afghanistan*, Internet, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B6-2009-0252&language=FR>
19. *European Parliament resolution on the EU-Afghanistan cooperation agreement on partnership and development (2013/2665(RSP))*, Internet, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXTMOTIONB7-2013-02830DOCXMLV0//EN
20. Fatić Zirojević, Mina, Srđan Korać, „Povlačenje iz Avganistana: uspešno okončanje NATO misije ili ne?”, *MP*, Beograd, 2013
21. Gebauer, Matthias, "Germany commits Troops for Post-2014 Mission", *Spiegel Online*, Internet, <http://www.spiegel.de/international/germany/berlin-says-it-will-keep-up-to-800-soldiers-in-afghanistan-after-2014-a-895371.html>
22. Gebauer, Matthias, Schult, Christoph „Test for NATO US Plans Mini-Force in post-2014 Afganistan”, *Spiegel Online*, 21/02/2013; Internet, <http://www.spiegel.de/international/world/us-afghanistan-plan-to-force-nato-into-greater-role-after-withdrawal-a-884836.html>; Glatz, Rainer, "ISAF Lessons Learned: A German Perspective", *Prism*, Vol. 2, No. 2, 2011, National Defense University Press, Internet, www.ndu.edu/press/lib/images/prism2-2/prism2-2.pdf;
23. Green Jesse, Dead, Accounting of the, New York news and politics, Internet: <http://nymag.com/news/9-11/10th-anniversary/number-of-deaths/>
24. Griffin, David Ray, "Did 9/11 Justify the War in Afghanistan?" *Global research*, 25. June 2010. Internet, <http://www.globalresearch.ca/did-9-11-justify-the-war-in-afghanistan/19891,23/08/2013;>
25. Kearns, Gerry, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

26. Le Miére Christian, "Kabul's New Patron? The growing Afghan-Chinese Relationship", *Foreign Affairs*, April 13, 2010, Internet, <http://www.foreignaffairs.com/articles/66194/christian-le-miere/kabuls-new-patron>, 21/08/2013
27. Livingston, Ian S., and O'Hanlon, Michael, "Afghanistan Index – also including selected data on Pakistan", Brookings Institute, 26 April 2013, Internet, www.brookings.edu/~/media/Programs/foreign%20policy/afghanistan%20index/index20130426.pdf
28. "Opium Amounts to Half of Afghanistan's GDP in 2007, Reports UNODC" (Press release). UNODC. November 16, 2007, Internet, www.unodc.org/india/afghanistan_gdp_report.html
29. President Barack Obama's speech, "The Way Forward in Afghanistan and Pakistan", at the U.S. Military Academy at West Point, December 1, 2009, Internet, <http://www.msnbc.msn.com/id/34231058>, 24/08/2013;
30. "Putin slams ISAF for turning blind eye to Avغانistan drug problem", Internet, www.rt.com/news/putin-terrorism-threats-radicalism-001,
31. *Reform drug policy*, Internet, www.reformdrugpolicy.com/wp-content/uploads/2011/09/AfghanTalibanOpium.pdf,
32. "Resolution 1510 (2003)", UN Security Council, 4840th meeting, 13 October 2003, Internet, www.nato.int/isaf/topics/mandate/unscr/resolution_1510.pdf, 23/09/2013;
33. Resolution 1386 (2001) Adopted by the Security Council at its 4443rd meeting on 20 December 2001, Internet, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/708/55/PDF/N0170855.pdf?OpenElement>, 22/09/2013;
34. Resolution 1373 (2001). Adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001, Internet, <http://www.un.org/en/sc/ctc/specialmeetings/2012/docs/United%20Nations%20Security%20Council%20Resolution%201373%20%282001%29.pdf>
35. Resolution 1378 (2001) Adopted by the Security Council at its 4415th meeting, 14 November 2001, Internet, <http://www.un.org/News/Press/docs/2001/sc7212.doc.htm>
36. Resolution 2096 (2013) Adopted by the Security Council at its 6935th meeting, on 19 March 2013.
37. Savić, Mile, „Etika humanitarnih intervencija“, *Sociološki pregled*, vol. XLIII, No. 4 (2009)
38. Schweich, Thomas A. "Combating Synthetic Drugs, A Global Challenge: U.S. and International Responses," Internet, www.usinfo.state.gov/usinfo/USINFO/Products/Webchats/uncnd_01_mar_2007.html,
39. Schweich, Thomas A., "Is Afghanistan a Narco-State?" July 27, 2008, *The New York Times* (Afghanistan), Internet, [ww.nytimes.com/2008/07/27/magazine/27AFGHAN-t.html?hp](http://www.nytimes.com/2008/07/27/magazine/27AFGHAN-t.html?hp)
40. Schwirtz, Michael, "Russia Joins Drug Raid in Afghanistan, Marking Advance in Relations With U.S." 29/10/ 2010, *The New York Times* (Afghanistan; Russia; United States), Internet, http://www.nytimes.com/2010/10/30/world/asia/30opium.html?_r=1&hpw
41. *The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction*, Internet, www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_62086_EN_emcdda_tds_herointrafficking_2008.pdf

42. *The opium economy in Afghanistan*, UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME, 2003, Internet, www.unodc.org//pdf/publications/afg_opium_economy_www.pdf
43. UNAMA-United Nations Assistance Mission in Afghanistan, <http://unama.unmissions.org/default.aspx>
44. "UNITED NATIONS Office on Drugs and Crime—Afghanistan Opium Survey 2007", Internet, www.unodc.org/pdf/research/AFG07_ExSum_web.pdf
45. "UNODC 2010 world drug report", Internet, www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lo-res.pdf,
46. Weir, Fred, "Russia going back to Afghanistan? Kremlin confirms it could happen", Internet, <http://www.csmonitor.com/World/Europe/2013/0401/Russia-going-back-to-Afghanistan-Kremlin-confirms-it-could-happen>
47. Zhao, Huasheng, *China nad Afghanistan—China's interests, stances and perspectives*, Internet, www.csis.org/files/publication/120322_Zhao_ChinaAfghan_web.pdf.

Dr Marko NIKOLIĆ
MA Jelica GORDANIĆ

CURRENT PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY IN RESOLVING THE AFGHAN CRISIS AND POSSIBLE IMPLICATIONS FOR REGIONAL RELATIONS

ABSTRACT

In this paper, the authors try to diagnose the fundamental aspects, scopes and the extent of the international community's commitment in building of the modern Afghan state and society in line with the objectives of the major subjects of international relations. The focus is on the activities of the United Nations (UN) and the NATO, but in a broader context also on China, Russia and the EU. In this sense, the central point of the analysis are the objectives related to development and establishment of a stable system of political institutions and the effective implementation of public policies as well as military, police and other institutional capacities with security responsibilities in order to create the preconditions for possible gradual economic development of Afghanistan and normal life conditions. The authors conclude that the international military and civilian missions have failed in the achievement of political objectives, while the security objectives have been attained to a lesser extent.

Key words: UN, NATO, China, Russia, EU, military intervention, organized crime, terrorism, human security, Afghanistan.

UDK: 327.316.722(4-672EU:497.11)
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 90-112
Izvorni naučni članak
Primljen: 15. januar 2014.

Stefan NEDELJKOVIĆ¹

Evropeizacija Srbije

SAŽETAK

Tekst se bavi primenom teoretskih pristupa procesu evropeizacije, pre svega institucionalizma racionalnog izbora i noramativnog institucionalizma, i to na primeru Srbije. Citav proces evropeizacije postavljen je u kontekst šireg procesa evropskih integracija regionala Zapadnog Balkana, a tekst otkriva najdublje interese kojima se rukovode Evropska unija i Srbija u samom procesu. Ovakav pristup procesu evropeizacije odslikava karakteristike puta Srbije ka EU, a posebna pažnja je posvećena politici uslovljavanja, koju Evropska unija sprovodi prema Srbiji, kao državi koja želi da postane njen član. Tekst se naročito bavi jasnoćom uslova, brzinom nagrađivanja i centrifugalnim silama samog procesa.

Ključne reči: evropeizacija, političko uslovljavanje, Kosovo, kredibilitet, institucionalizam racionalnog izbora, normativni institucionalizam.

Uvod

Izučavanje procesa evropeizacije dugo vremena bilo je ograničeno na analizu iskustava zapadnoevropskih zemalja, država članica Evropske unije (EU). Usko određenje ovog procesa, u dosadašnjim analizama, zapravo potiče iz činjenice da je proces evropeizacije relativno nov koncept jer „tek krajem prošlog veka, termin evropeizacija pojavljuje se kao potpuno nova oblast istraživanja u procesu evropskih integracija“.²

¹ Stefan Nedeljković, saradnik u nastavi i student doktorskih studija na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, e-mail: nedeljkovic_stefan@yahoo.com.

² Ulrich Sedelmeier, *Europeanisation in new member and candidate states*, London School of Economics & Political Science, 2006, p. 4, Available from: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2006-3/download/lreg-2006-3Color.pdf>, (Accessed 10 December 2013).

Prilagođavanje novih članica EU nije se posmatralo kao posledica procesa njihovog pristupanja EU. Proučavanje procesa evropeizacije ima korene još u periodu kada su stvarane Evropske zajednice i teoretičari su se uglavnom bavili procesima koji su se odvijali u zapadnoevropskim državama nakon Drugog svetskog rata, i to u smislu koji je opisivan sintagmom „Evropeizacija, zapadni stil“.³ Međutim, proces evropeizacije nakon pada komunizma, počeo se vezivati sa promenama u državama centralne i istočne Evrope (CIE) i sa spajanjem istoka i zapada Evrope, pa je stoga, postavljen u kontekst proširenja EU. Krajem XX i početkom XXI veka počinje da se koristi sintagma „Evropeizacija, istočni stil“,⁴ koja je povezana sa tranzicijom zemalja CIE i njihovim prilagođavanjem zapadnom modelu političkog i ekonomskog uređenja, dok je EU zauzela ulogu centra tog procesa. Međutim, taj proces je znatno drugačiji od onog koji se odvijao u zapadnoevropskim zemljama, pa su nova istraživanja proširila analizu procesa evropeizacije, tako da je čitav proces postao podkategorija šireg procesa evropskih integracija.

Proces evropeizacije možemo zapravo definisati kao „značajan stepen uticaja koji akteri i institucije EU ostvaruju na buduće članice Unije kroz proces prilagođavanja pravilima EU“.⁵ Claudio Radelj definiše evropeizaciju kao „proces a) konstrukcije b) difuzije i c) implementacije formalnih i neformalnih pravila, procedura, političkih paradigm, stilova i normi koji su najpre bili definisani i konsolidovani u procesima politika EU, a zatim preneti u logiku domaćeg diskursa, političkih struktura i javnih politika“.⁶ Evropeizacija je jedan veoma složen proces koji se sastoji iz nekoliko delova. Najpre, tu se radi o samom uticaju koji institucije EU sprovode na nacionalnom nivou država koje žele da pristupe Uniji, zatim, definicija obuhvata i uticaj samog procesa približavanja neke države članstvu u EU na samu EU i sistem upravljanja EU, i na kraju, ova definicija obuhvata i period nakon učlanjenja određene države u EU, i to u smislu da postoji proces „razmene“ između nove članice i starih članica EU i njenih institucija, kao i mogući nadzor nad sprovođenjem pravila EU u novoj članici u određenom vremenskom periodu (proces poznatiji kao *monitoring*). Izučavanje ovog procesa može nam dati i širu perspektivu instrumenata koje EU koristi kako bi uticala na prilagođavanje zemalja kandidata i njihovu pripremu za članstvo u Uniji. Institucije EU zapravo se ne mogu oslanjati samo na instrumente koji proizilaze iz osnivačkih akata, već moraju da koriste i neke druge instrumente, poput uslovljavanja, normativnog pritiska i ubeđivanja.

³ Othon Anastasakis, *The Europeanization of the Balkans*, Brown Journal of World Affairs, 2005, p. 78, Available from: http://www.sant.ox.ac.uk/seesox/anastasakis_publications/Anastasakis_Brown.pdf, (Accessed 12 December 2013).

⁴ Ibidem, p. 79.

⁵ Ibidem, p. 4.

⁶ Claudio Radaelli, *Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change*, European Integration Online Papers, 2000, p. 70, Available from: <http://eiop.or.at/eiop/comment/1999-007c.htm>, (Accessed 1 December 2013).

Moramo imati u vidu i to da, zemlje kandidati nemaju uticaja na donošenje pravila EU koje moraju da usvoje ako žele da pristupe Uniji, a asimetrija moći u odnosu na EU dovela je do toga da čitav proces funkcioniše odozgo na dole, bez prevelikih mogućnosti da zemlje kandidati za članstvo u EU ugrade svoje interesne na nivo Unije.

Kada govorimo o zemljama jugoistočne Evrope, naročito o regionu Zapadnog Balkana, moramo imati u vidu da je to region sa suprotstavljenim konceptima razvoja, geostrateških interesa i kulturoloških specifičnosti. Proces evropeizacije, u kontekstu proširenja EU na region Zapadnog Balkana, podrazumeva prilagođavanje zemalja tog regiona modelu zapadnoevropskog, društveno-političkog i ekonomskog uređenja, kako bi jednog dana postale članice EU, s tim da moramo napomenuti da je taj proces daleko teži za te zemlje nego što je bio za zemlje južne i zapadne Evrope, koje su pristupile EU u drugoj polovini i krajem XX veka, ali i za zemlje CIE, zbog istorijskog iskustva regionala, brojnih međuetničkih sukoba i specifičnosti. Stoga možemo govoriti i o sintagmi „Evropeizacija, jugoistočni stil“.⁷

Ključno pitanje, u okviru analize procesa evropeizacije, svakako je na koji način i kojim intenzitetom proces evropskih integracija proizvodi promene zemalja kandidata za članstvo u EU, u ovom slučaju Srbije. Zavisna varijabla istraživanja svakako treba biti domet uticaja evropskih integracija na Srbiju, a uslovi i faktori koji utiču na efektivnost tog uticaja mogli bi biti nezavisna varijabla. Uz ove dve grupe varijabli, nezaobilazna je i analiza i drugih alternativnih varijabli, poput strategija i instrumenata koje EU koristi u procesu evropskih integracija. Jedan od takvih instrumenata je i politika uslovljavanja u okviru koje EU predstavlja nagrade, ali i negativne efekte, za ispunjavanje odnosno neispunjavanje zahteva. U ovu grupu nezavisnih varijabli mogu spadati i analize raznih kanala uticaja EU, pre svega međuvladinih i društvenih kanala. Kroz međuvladine kanale, EU direktno utiče na vlade i kreatore politika zemalja kandidata, dok kroz društvene kanale, indirektno utiče na domaće društvene grupe koje vrše pritisak na svoje vlade. Stoga, koristeći se pre svega teorijskom argumentacijom institucionalizma racionalnog izbora, akcenat u ovom istraživanju biće stavljen na pružanje odgovora na sledeće pitanje: Na koje načine proces evropskih integracija utiče na transformaciju ukupnog društveno-političkog i ekonomskog sistema Srbije?

2. Institucionalizam u kontekstu evropskih integracija

Odgovor na prethodno postavljeno pitanje može se pronaći ako sledimo institucionalističku argumentaciju, konkretno, argumentaciju institucionalizma racionalnog izbora, kombinujući je sa argumentacijom normativnog odnosno sociološkog institucionalizma.

Institucionalisti racionalnog izbora dele mnoge tvrdnje sa realistima o međunarodnom sistemu-da je anarhičan, da su države zainteresovane samo sa sopstvene interese, da su one racionalni akteri koji žele da prežive i da nesigurnost preovlađuje u odnosima među državama. Ali, institucionalizam uopšte, sa druge strane, tvrdi potpuno suprotno od realista – da je saradnja između država moguća. Saradnja može biti racionalna strategija država koje tragaju za sopstvenim interesima u određenim uslovima. Realisti sumnjaju u saradnju ako nema prinudne moći, dok institucionalisti, s druge strane, smatraju da institucije, koje se definišu kao skup pravila, normi, praksi i procedura odlučivanja, mogu pomoći u prevazilaženju nesigurnosti te saradnje. Institucije proširuju vidike interakcije, stvarajući igru od više rundi, a ne samo od jedne. „Tačno je da države mogu prevariti svoje partnere u jednoj rundi, ali države znajući da će morati da sarađuju sa istim partnerima više puta, biće podstaknute da ispunjavaju kratkoročne dogovore kako bi mogle da nastave saradnju i ubiraju plodove te saradnje na duže staze“.⁸ Drugo, institucije poboljšavaju protok informacija o ponašanju država. One sakupljaju informacije i daju prognoze o tome da li će se države pridržavati pravila. Države tako znaju da neće moći da izbegnu poštovanje pravila. Institucije pak mogu poboljšati efikasnost. Veoma je skupo za države da pregovaraju sa ostalima na *ad hoc* osnovi. Institucije mogu redukovati transakcione troškove tako što će biti centralizovani forum na kome države mogu da se sastanu.

Kada govorimo o evropskim integracijama, institucionalisti racionalnog izbora insisitaju na tome da su trgovinska integracija i politička saradnja glavne poluge procesa proširenja EU. Frank Schimmelfening govori o međunarodnim institucijama kao institucijama koje karakteriše „egoizam, materijalizam, individualizam i instrumentalizam“.⁹ U EU u centru pažnje je distribucija moći i bogatstva, pa su prema tome zemlje članice EU vođene materijalnim aspektima u samom procesu proširenja Unije, a EU ima sposobnost i moć da pomogne državama članicama i da redukuje probleme i troškove koji mogu da se pojave prilikom proširenja. Prilikom proširenja dolazi do porasta broja članica organizacije i do potrebe promena unutar same organizacije. EU je prema ovom shvatanju organizacija zasnovana na dobrovoljnoj osnovi, a članice dele zajedničke koristi i gubitke budući da proširenje vodi širenju broja članica, a samim tim i do nejednakе raspodele dobara među članicama. To znači da će se EU širiti i dalje samo ako su troškovi proširenja manji ili jednaki doprinosima članica.

⁸ Christer Jönsson, Jonas Tallberg, *Institutional Theory in International Relations*, 2000, p. 4, Available from: <http://www.uni-muenster.de/Politikwissenschaft/Doppeldiplom/docs/IIR.pdf>, (Accessed 1 December 2013.)

⁹ Frank Schimmelfening, Ulrich Sedelmeier, *Theorizing the EU enlargement-research focus, hypotheses, and the state of research*, Journal of European Public Policy, 2002, p. 509, Available from: <http://stephenkinsella.net/WordPress/wp-content/uploads/2008/08/713774508.pdf>, (Accessed 1 November 2013)

Šimelfening i Zedelmajer razlikuju tri vrste koristi i troškova proširenja EU. Prva grupa koristi i troškova dotiče tzv. „*transakcione troškove*“¹⁰ i *koristi povezane sa njima*. Oni podrazumevaju, pored finansijskog momenta i neophodnost poboljšanja funkcionisanja institucija EU, a dodatni službeni jezici u EU zahtevaju i ogromne troškove prevođenja svih pravila i dokumenata EU. S druge strane, primetne su koristi i troškovi za samu zemlju kandidatkinju.

Najbitnija, direktna korist od članstva Srbije u carinskoj uniji svakako je ukidanje granične kontrole prema članicama EU, što podrazumeva direktну uštedu vremena i troškova kontrole, administrativne procedure i carinjenja robe, pa samim tim bi se ubrzao i pojedinacni protok osoba i roba. Posredni učinak ukidanja kontrole je znatno veći – smanjenje transakcionih troškova i percepcija Srbije kao stabilnog i sigurnog partnera u Uniji omogućili bi zaključenje čvrstih poslovnih prekograničnih ugovora između preduzetnika i ojačali njihove veze. Slobodan protok roba koristiće i građanima zbog većeg izbora uvoznih proizvoda i usluga, kao i boljeg kvaliteta i niže cene domaćih proizvoda i usluga zbog pritska konkurenциje. Kao i u prethodno navedenim oblastima, i u ovoj oblasti postoje brojni izazovi. U slučaju Hrvatske, „najočiglednije je smanjenje fiskalnih prihoda zbog smanjene carinske zaštite prema trećim zemljama i obaveze uplate 75% prihoda od carina u budžet EU.“¹¹ Takođe, jača konkurenca preduzetnika i radnika iz drugih članica EU povećaće pritisak na domaće preduzetnike i radnu snagu, jer to uključuje i potrebu povećanja kvaliteta proizvoda, smanjenje cena i pronalaženje novih proizvodnih mogućnosti. Čitav proces liberalizacije tržišta Srbije mogao bi da ugrozi slabija preduzeća, koja bi morala da upgrade sve ove standarde modernog funkcionisanja privrede, što za njih može biti preskupo. Povećana izloženost srpske privrede trendovima tržišne konkurenčnosti zasigurno će doprineti gašenju nekih preduzeća i gubitku radnih mesta za određeni broj građana. Istovremeno, Srbija bi mogla da ima ogromnih problema u trgovini sa preostalim zemljama CEFTA-e, jer će momentom stupanja u EU, ona izgubiti pravo na članstvo u CEFTA-i. Da situacija bude još teža, danas, Srbija ima deficit u trgovini uglavnom sa zemljama CEFTA-e i predstavlja glavnu pokretačku snagu ovog sporazuma. Šrpski proizvođači bi tako mogli da izgube povlašćeni položaj na tržištima ovih zemalja, kao što je Hrvatska izgubila taj položaj 1.7.2013. godine, što je proizvelo niz problema u pokušajima Hrvatske da zadrži barem neke privilegije na tržištima zemalja CEFTA-e.

S druge strane, moramo spomenuti i finansijski momenat koji bi zauzeo veoma važno mesto prilikom pristupanja Srbije Uniji. Naime, „korišćenje sredstava iz fondova EU podrazumeva primenu niza mehanizama kojima je cilj osigurati što veću delotvornost, učinkovitost i transparentnost u pogledu trošenja javnih investicijskih sredstava.“¹² To

¹⁰ Ibidem, p. 510.

¹¹ Ibidem, str. 55.

¹² Ibidem, str. 122.

znači da bi se projekti sprovodili samo ukoliko postoje prethodno dobro strateški pripremljeni programi i poštovanje procedure. Istovremeno, finansijska sredstva koja bi Srbiji bila na raspolaganju prilično su izdašna. Kolika bi sredstva bila, pokazuje primer Hrvatske. Naime, „u prvih šest meseci članstva, iz Kohezionog i strukturnih fondova za Hrvatsku je predviđeno 687,5 miliona evra iz važećeg finansijskog okvira EU. S obzirom na to, da će Hrvatska prvih šest meseci članstva u evropski budžet uplatiti 267,7 miliona evra, računica pokazuje da će za jedan evro, koji uplati, dobiti tri evra. U idućim godinama članstva, sredstva će se postupno povećavati, a nivo tog povećanja zavisi delimično i od uspešnosti korišćenja.“¹³

Takođe, imamo prisutne i „političke troškove“¹⁴ i koristi povezane sa njima, koji su rezultat proširenih institucija EU. Naravno, koristi koje će se pojaviti kao rezultat rada samih institucija, dele i stare i nove članice. Za zemlje kandidate, politički troškovi podrazumevaju proces daljeg prilgođavanja državnih politika onim u EU, jer je to proces koji nikada ne prestaje.

Tu moramo posebno istaći politiku u okviru prostora Slobode, bezbednosti i pravde, i to da Srbija i pre formalnog početka pregovora o članstvu u EU ima izvesne koristi. Naime, to se odnosi pre svega na Šengenski prostor i mogućnost putovanja bez viza. Predviđeno je da bi Srbija, nakon pristupanja Uniji, mogla pristupiti i Šengenskom prostoru u roku od 5 godina. Kao što je poznato, samo članstvo u EU ne znači da neka zemlja može automatski postati članica Šengenskog prostora, a konačnu odluku o tome mora doneti jednoglasno Savet ministara EU. Posebno su bitni kriterijumi koje neka zemlja mora da ispuni na tom putu, a dobro je poznat i primer Rumunije i Bugarske, koje iako su postale članice EU još 2007. godine, nisu još uvek postale članice Šengenskog prostora. Glavni kamen spoticanja na tom putu može biti nedovoljna borba protiv korupcije ili neučinkovita kontrola granica. Stoga je neophodno da Srbija nastavi sa započetim reformama, odnosno neophodno je da ojača policijski sistem i sistem pravosuđa. Takođe, ispunjavanje uslova u oblasti Slobode, bezbednosti i pravde podrazumeva i neke druge standarde koje treba sprovesti. Tzv. Program iz Stokholma za period od 2010. do 2014. godine, veliku pažnju posvećuje bezbednosti, pa je tako usvojena i „Strategija unutrašnje bezbednosti EU“, radi jačanja mera u borbi protiv različitih oblika trans-nacionalnih pretnji poput organizovanog kriminala i terorizma, trgovine narkoticima, korupcije, trgovine ljudima i oružjem.“¹⁵

Tesno povezana politika sa politikom u okviru Slobode, bezbednosti i pravde svakako je politika koja dotiče pitanje građanstva. Nakon pristupanja Uniji, građani Srbije postaće građani EU, što praktično znači da će dobiti pravo slobodnog kretanja i prebivanja na teritoriji svih

¹³ Ibidem, str. 122.

¹⁴ Ibidem, p. 511.

¹⁵ Ibidem, str. 140.

država članica Unije, da će imati pravo da glasaju i da se kandiduju na izborima za Evropski parlament i na lokalnim izborima prema mestu prebivališta. Takođe, građani Srbije bi članstvom Srbije u EU dobili i pravo zaštite svojih prava od strane bilo kog diplomatskog i konzularnog predstavništva bilo koje članice EU, a istovremeno će moći da konkurišu za poslove u javnoj upravi bilo koje institucije EU, poput građana ostalih članica EU. U ovoj oblasti svakako postoje i brojni problemi sa kojima će se Srbija suočiti, poput većih troškova promene ličnih dokumenata, većeg useljavanja stranaca i povećanja eventualne međukulturalne distance u društvu i integrisanja tih osoba u srpsko društvo.

Kada govorimo o oblasti pravosuđa, na osnovu reformi koje će uslediti, srpsko pravosuđe trebalo bi da deluje nezavisnije, profesionalnije i stručnije. Kao primer reformi, koje očekuju Srbiju, navodi se često slučaj reformi u Hrvatskoj. Naime, u Hrvatskoj „je izmenjen postupak za imenovanje članova Državnog veća sudija i uvedeni su novi kriterijumi za imenovanje sudija i državnih tužilaca. Poboljšan je sistem stručnog usavršavanja pravosudnih službenika, sudija, državnih tužilaca i njihovih zamenika. Kandidat koji konkuriše za položaj sudske mociće da počita usavršavanje i mociće da položi državni ispit.“¹⁶ Isto tako, u Hrvatskoj je nakon izvršenih reformi prisutno povećanje učinkovitosti sudskih postupaka i njihovo okončanje u razumnom roku. „Ukupan broj nerešenih predmeta u aprilu 2011. godine iznosio je 774.781, u odnosu na 1.640.182 predmeta u 2004. godini.“¹⁷ Takođe, očekuje se da Srbija tokom pregovaračkog procesa uspostavi čvršći zakonodavni okvir za borbu protiv korupcije, a biće ojačana i uloga Agencije za borbu protiv korupcije. U Hrvatskoj su „mere depolitizacije donesene u okviru zakonodavnog akta o policiji, kojim se uvodi objektivniji i transparentniji sistem napredovanja policijskih službenika.“¹⁸

Na polju reforme javne uprave, očekuje se da će Srbija stvoriti uslove za dalje reforme neefikasnog sistema. Primer Hrvatske: „Tokom prve godine nakon pristupanja EU, Hrvatskoj će biti na raspolaganju privremena finansijska pomoć od 29 miliona evra za jačanje i razvoj njenih administrativnih sposobnosti za sprovođenje zakonodavstva EU. Twinning je instrument pomoći zemljama korisnicama u razvoju moderne i učinkovite administracije, sa razvijenim strukturama, ljudskim resursima i potrebnim veštinama upravljanja, te jedan od glavnih alata EU za pomoć pri izgradnji institucija.“¹⁹ Istovremeno, srpska visoko centralizovana administracija biće decentralizovana, što će omogućiti povećanje dostupnosti i kvaliteta usluga građanima, naročito na lokalnom nivou, a naglasak će biti stavljen na neophodnost depolitizacije javne uprave, neutralnosti i transparentnosti napredovanja državnih službenika.

¹⁶ Ibidem, str. 126.

¹⁷ Ibidem, str. 128.

¹⁸ Ibidem, str. 128.

¹⁹ Ibidem, str. 133.

U području obrazovanja i nauke, Srbija bi kroz članstvo u Uniji mogla da ima višestruke koristi, a neke od tih koristi vidljive su čak i u pretpriступnom periodu. Srbija je danas članica programa Erasmus, najvećeg programa EU namenjenog razmeni studenata i nastavnog osoblja. Ulaskom u EU, Srbiji bi se otvorile brojne druge mogućnosti jer bi građani Srbije mogli da studiraju i rade na evropskim univerzitetima pod istim uslovima kao i državljeni države članice EU u kojoj se određeni univerziteti nalaze.

Istovremeno, imamo i „troškove gubitka autonomije“²⁰ i koristi povezane sa njima, budući da su se stare članice već odrekle dela suvereniteta, a sada moraju da dele sa novim članicama pravo na odlučivanje unutar institucija EU. To može dovesti do pojave osećanja većeg pripadanja „evropskom klubu“, jer se stare članice mogu osećati više „evropskim“ budući da su dugo članice EU, a videli smo da takva podela postoji, naročito ako je podstaknuta nekim prelomnim događajima, poput rata u Iraku, kada smo imali podelu na „staru“ i „novu“ Evropu. S druge strane, ako posmatramo moć, proširenje može imati veliki uticaj na unutrašnju raspodelu moći unutar same EU. Sa proširenjem, članice EU zabrinute su zbog distribucije koristi koja se sada deli između njih i novih članica u institucijama EU. To može imati uticaja na njihovu poziciju jer koristi sada utiču na dobiti država i gubitak moći, a to povlači i odluku starih članica EU o ulasku novih članica u Uniju. Dobar primer za to je protivljenje Španije, Portugalije i Grčke brzom pritupanju zemalja CIE, jer bi se postojeći kohezioni i strukturni fondovi, naročito oni koji se odnose na poljoprivredu, morali deliti na veći broj zemalja nego što je to bio slučaj do tada. Države koje smatraju da će proširenje doneti nove koristi pozitivno će gledati na pristup novih članica. S druge strane, ako zemlja predstavlja pretnju i ako je slaba, to može povući negativnu međuzavisnost po EU i dati negativni rezultat. To znači da članice EU neće zagovarati proširenje ako su troškovi veći. S jedne strane, ekonomска integracija rezultiraće promenama u oblasti trgovine i investicija u slabije razvijene države i samim tim one će biti privučene integracijama. Ako je država zavisna od trgovinske saradnje sa članicama ekonomске unije, članstvo će joj biti u interesu. S druge strane, sa ekonomskim proširenjem, tržište EU će rasti jer su tržišta novih članica velika prilika za investitore, a proizvođači u njima mogu plaćati niže namete i ne moraju toliko brinuti o zaštiti životne sredine.

Dobar primer mogućih koristi i troškova autonomije, odnosno njenog gubitka, jeste i pomenuta Zajednička poljoprivredna politika. Kada govorimo o Zajedničkoj poljoprivrednoj politici, onda moramo naglasiti da postoji ogroman interes Srbije da jednog dana postane članica EU. Naime, teret subvencionisanja poljoprivrednog sektora postepeno bi se prenosio sa domaćeg nivoa na nivo EU. Udeo finansijskih sredstava Unije sa početnih 25% povećavao bi se u roku od deset godina članstva Srbije u

²⁰ Ibidem, p. 511.

EU i na kraju bi iznosio svih 100%. Iznosi koji se mogu očekivati u narednim godinama, a koji ujedno znače znatno povećanje ukupnih ulaganja u poljoprivredu i posebno u ruralni razvoj, uticali bi na promene u postojećoj agrarnoj strukturi Srbije i povećali bi konkurentnost srpskih poljoprivrednih proizvoda. Ulazak na tržiste sa oko 500 miliona potrošača, za prozvođače koji „nose zaštićene oznake geografskog porekla, oznake izvornosti ili oznake tradicionalnog ugleda, kao i za ekološke proizvode“,²¹ donosi pogodnosti. Danas je poznato da između 50 i 60% stanovništva Srbije živi na selu. Srbija bi veliku zastupljenost ruralnih područja i brojnost ruralnog stanovništva mogla iskoristiti kao svoju komparativnu prednost, pa bi mogla da profitira od taksi i brojnih finansijskih pogodnosti po pitanju razvoja ruralnog turizma i poljoprivredne delatnosti, a ulaganje u socijalne, kulturne, obrazovne i privredne strukture, EU bi pomogla zadovoljenje potreba sela i seoskog stanovništva i omogućila bi zaustavljanje trenda iseljavanja. Ono što će biti veliki problem za srpsku poljoprivrodu, naročito za percepciju EU u očima građana, identiteta Srbije i nacionalnog suvereniteta, jeste i činjenica da Zajednička poljoprivredna politika predstavlja komunitarizovanu oblast politika EU. Srbija će izgubiti značajno deo svoje autonomije u ovoj politici i moraće da primenjuje pravila koja važe u EU. Ne samo da će Srbija morati da uplaćuje doprinos za funkcionisanje Zajedničke poljoprivredne politike, već će morati da uskladi u potpunosti svoje zakonodavstvo sa zakonodavstvom EU.

Sa druge strane, osnovni zadatak *normativnog institucionalizma* je da objasni društveno ponašanje, odnosno način na koji institucije utiču na ponašanje aktera, uzimajući u obzir vrednosti i norme na kojima počivaju. Prema tumačenjima Marča i Olsena, institucije predstavljaju „rutine, procedure, konvencije, uloge, strategije, organizacione oblike i tehnologije oko kojih se konstruiše politička aktivnost. U njih takođe spadaju uverenja, paradigme, kodovi, kulture i znanja koja okružuju, podržavaju, elaborišu ili protivreče tim pravilima i rutinama. Opšte je mesto u empirijskim društvenim naukama da je ponašanje usmereno ili ograničeno kulturnim i društvenim normama. Delanje je pre posledica identifikacije normativno adekvatnog ponašanja, nego proračuna toga kolika je povratna korist iz alternativnih izbora. Rutine su nezavisne od pojedinačnih aktera koji ih izvršavaju i sposobne su da prežive značajan protok pojedinaca kroz njih“.²² „Po normativistima, ustanova uvek odslikava neke vrednosti koje su inherentne toj ustanovi; ustanova nastaje da bi ostvarila neku vrednost. Isto tako, ustanova je sve što može da indukuje ponašanje: Pravila, rutine, vrednosti, verovanja i društvene norme.“²³ Ova tvrdnja, kao i mnoge druge u vezi sa ispravnošću teorije

²¹ Ibidem, str. 68.

²² March, J. G., & Olsen, J. P., *Rediscovering institutions: The organizational basis of politics*, New York: The Free press, 1989, p. 22.

²³ Dušan Pavlović, *Sociološke osnove normativnog institucionalizma u političkoj nauci*, Sociološki pregled, vol. XLIII (2009), no. 2, 2009, str. 240.

normativnog institucionalizma, potiče upravo od napada Marča i Olsena na teoretičare institucionalizma racionalnog izbora i njihovog zahteva da se pažnja usmeri ne toliko na materijalne troškove i dobiti, koliko na na norme i vrednosti, i način na koji one utiču na ponašanje aktera. Marč i Olsen prave razliku između dva tipa delanja. Prvi tip delanja podrazumeva da akteri ulaze u odnose zbog uvećavanja lične koristi, i on je svojstven teoriji institucionalizma racionalnog izbora i *logici posledica*, kao centralnom pojmu ove teorije. Drugi tip delanja povezan je sa tzv. *logikom adekvatnosti*. Učešće aktera u interakciji sa drugim akterom ili akterima, povezuje se sa njegovom privrženošću ciljevima institucije, ne sporeći činjenicu da postoji i potpuno racionalna računica zbog koje neki akteri ulaze u interakciju sa drugim akterima. „Drugim rečima, ljudi se ponašaju onako kako se ponašaju zbog normativnih standarda koje nalaze u ustanovama, a ne zato što žele da maksimizuju korist“.²⁴ „Normativisti, za razliku od institucionalista racionalnog izbora, smatraju da pojedinci ne računaju nužno troškove i dobiti od učešća u ustanovama, već da se često podvrgavaju normama koje propisuju ustanove, bez obzira na to da li one imaju neke povoljne posledice po njihovo blagostanje“.²⁵ To znači da će akteri slediti pravila, čak iako im to nije u ličnom interesu, jer je takvo ponašanje plod njihove percepcije tih pravila i socijalizacije u skladu sa pravilima.

Normativni institucionalizam insistira na tome da su elite zemalja kandidata za članstvo u EU vremenom postale ubedjene u legitimnost pravila EU, a vlade zemalja kandidata usvajaju ta pravila bez obzira na materijalne koristi i troškove. Ako zemlja kandidatkinja smatra da je proces legitiman, najverovatniji ishod je usvajanje tih uslova i pravila. Budući da je vrlo problematično govoriti o učešću zemalja kandidata u kreiranju tih uslova i pravila, legitimnost raste ako EU koristi taktiku meke moći, pre nego tvrde moći, što podrazumeva nizak nivo uslovljavanja, koji omogućava da domaći akteri otpočnu sa procesom socijalnog učenja. Takođe, veća je verovatnoća da će pravila EU biti usvojena i smatrana legitimnim, ako su kodifikovana na međunarodnom nivou ili u pravnim tekovinama EU. Glavna pokretačka snaga u ovom procesu je svakako ubedivanje domaćih elita od strane EU u legitimnost određenih pravila. To je najbolje potvrđeno kroz tzv. *twinning* programe EU u okviru kojih stručnjaci iz EU pomažu i obrazuju svoje kolege iz Srbije i na taj način ih pripremaju za usvajanje pravila u njihovoj oblasti delovanja, dok srpski stručnjaci i elita koja učestvuje u tim programima, iskazuju podršku pravilima koja će biti usvojena, dajući im pun legitimitet.

2.1. Politika uslovljavanja i europeizacija Srbije

Ono što se mora posebno ispitati jeste svakako politika uslovljavanja koju EU koristi prema Srbiji.

²⁴ Ibidem, str. 241.

²⁵ Ibidem, str. 241.

Politika uslovljavanja svoje korene ima u procesu tranzicije zemalja CIE, kada su u njihovom slučaju bili aktuelni Kriterijumi iz Kopenhagena. Međutim, po pitanju regiona Zapadnog Balkana, ta politika ima drugačije obrise. Kriterijumi iz Kopenhagena su i dalje bez sumnje aktuelni i za region Zapadnog Balkana, ali novi uslovi su se pojavili iz potrebe sprovođenja mirovnih sporazuma koji su zaustavili ratove u ovom regionu. Naime, ne bi trebalo odbaciti ono što Anastasakis naziva „rastućom agendom uslovljavanja“.²⁶ Ako uporedimo kriterijume koje su zemlje CIE morale da ispune, i agendu uslova za zemlje Zapadnog Balkana, primetićemo da su ti uslovi danas mnogo širi. Uvećanje agende nije samo rezultat ratova u regionu već i sve više rastućih pravnih tekovina EU.

Danas možemo govoriti zapravo o tri nivoa uslovljavanja:

- „Prvi nivo čine Kriterijumi iz Kopenhagena, pre svega politički, ekonomski i pravni“²⁷
- „Drugi nivo uslovljavanja čine uslovi iz Procesa stabilizacije i pridruživanja, naročito u svetlu pridruživanja zemalja Zapadnog Balkana“²⁸
- „Treći nivo uslovljavanja čine uslovi postavljeni za svaku državu pojedinačno“²⁹ (poput uslova noramalizacije odnosa sa Kosovom kada govorimo o Srbiji)

2.1.1. Politika uslovljavanja iz ugla teorije institucionalizma racionalnog izbora

Kada govorimo o karakteristikama uslova koji treba da budu ispunjeni, teorija institucionalizma racionalnog izbora ukazuje na važnost „jasnoće“³⁰ zahteva EU kako bi uslovljavanje urođilo plodom. Jasnoća znači da kandidati moraju znati šta je potrebno da urade ako odluče da započnu proces usklađivanja sa zahtevima EU, budući da nesigurnost može proistekći iz konstantno promenljivih pravila unutar EU, poput pravila u Šengenskoj zoni, ili odsustva jedinstvenog modela EU u nekim politikama, ali i povremenih sukoba država članica sa Komisijom oko najboljeg modela pristupa prema zemljama kandidatima.

S druge strane, imamo i „kredibilitet“³¹ politike uslovljavanja. Kandidati moraju biti sigurni da će dobiti obećane nagrade kada ispune zahteve EU, ali tako da moraju verovati da će dobiti nagradu ako u

²⁶ Ibidem, p. 84.

²⁷ Tanja Miščević, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 54.

²⁸ Ibidem, str. 55.

²⁹ Ibidem, str. 56.

³⁰ Frank Schimmelfening, Ulrich Sedelmeier, *Theorizing the EU enlargement-research focus, hypotheses, and the state of research*, op. cit., p. 673.

³¹ Frank Schimmelfening, Ulrich Sedelmeier, *Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe*, 2004, p. 670, Journal of European

potpunosti ispune uslove. Stoga se kredibilitet odnosi na konzistentnost nagrađivanja na osnovu zasluga. Kredibilitet međutim, može biti ozbiljno uzdrman ako postoje konflikti unutar EU oko određenih pitanja u okviru politike proširenja ili ako postoji bojazan da iza svega stoe skriveni razlozi i motivi, ili dvostruki standardi i nagrađivanje onih kandidata koji to nisu zaslužili. Na primer, poseban slučaj predstavlja često nezadovoljstvo javnog mnjenja i političkih struktura u Srbiji povodom uslovljavanja saradjnjom sa Haškim tribunalom, jer se dešavalo da zemlje, koje su u potpunosti ispunile taj uslov, postanu članice EU ili imaju bolji položaj u procesu evropskih integracija. Po mišljenju svih rukovodstava Srbije od 2000. godine, primer Hrvatske najbolje svedoči o tome da je EU u jednom kratkom periodu, do hapšenja generala Gotovine, imala jednak pristup kao prema Srbiji, ali čim je on izručen Haškom tribunalu, EU je promenila kurs politike uslovljavanja i nije postavljala pitanje vraćanja građanskih prava prognanim Srbima od 1991. do 1995. godine kao posebnu prepreku učlanjenja Hrvatske u EU. Prema tom preovlađujućem mišljenju, Hrvatska je u međuvremenu postala članica EU, a prema Srbiji se uspostavljuju stalno novi uslovi za pristupanje Uniji, a najveći deo njih se tiče problema Kosova i eventualnog priznanja nezavisnosti Kosova zarad članstva u Uniji.

Naredni važan aspekt politike uslovljavanja je svakako *veličina i brzina isplate nagrade*. Ono što je paradoksalno, jeste i tvrdnja Šimelfeninga da je „obećanje proširenja snažnije od obećanja pristupanja Uniji“. Kada malo dublje analiziramo ovu rečenicu, videćemo da zapravo i nije toliko paradoksalna. Naime, pristupanje spada u dugoročne ciljeve i udaljenost nagrađivanja utiče na ispunjavanje uslova jer što je udaljenija nagrada ili konačni cilj, manje su šanse da zemlja kandidatkinja ubrzano i u kratkom roku ispuni nekiod uslova EU, ali sa druge strane, što je nagrada udaljenija, slabiji su pritisci EU da zemlja ispuni neki uslov. Pre nego što je EU započela sa politikom uslovljavanja, zemlje kandidati usvajale su pravila EU u samo nekim oblastima i bile su vrlo selektivne u tom procesu. Međutim, kada je EU lansirala svoje uslove za pristupanje zemalja CIE i Uniji Zapadnog Balkana i kada je započela sa ozbiljnim nadzorom izvršavanja obaveza, prilagođavanje pravilima EU je višestruko osnaženo. To prilagođavanje je intenzivirano kada je EU otvorila pregovore sa kandidatkinjama, što je poslužilo kao dokaz kredibilnosti članstva u EU. Istovremeno, „nadmoć EU u procesu pogadanja, koja proizilazi iz asimetrične međuzavisnosti je preduslov za sposobnost EU da ukine nagrade ukoliko njeni zahtevi nisu ispunjeni.“³² Punopravno članstvo je svakako krajnja nagrada koju može da ponudi EU, ali je uglavnom, isplata te nagrade veoma udaljena. Upotreba srednjoročnih nagrada je stoga vrlo važna jer EU može koristiti

Public Policy, Available from: http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/research%20groups/1/teamB-reader/Schimmelfennig%20%26%20Sedelmeier_Governance%20by%20conditionality.pdf, (Accessed 23 November 2013)

³² Ibidem, p. 671.

trgovinske povlastice i pomoć u raznim oblastima dok zemlja ne bude spremna za članstvo. Čitav ovaj proces odnosi se i na sposobnost EU da vrši tzv. monitoring i da nadgleda efikasno ispunjavanje zahteva. EU je ta koja formuliše pravila, a zemlje Zapadnog Balkana imaju ograničenu ili skoro nikakvu mogućnost da utiču na formulisanje tih pravila. Postoji nekoliko razloga za to: Prvo, „Srbija, kao i ostale zemlje Zapadnog Balkana nisu članice EU, pa njihov uticaj na norme i procedure EU ne postoji. Drugo, zemlje kandidati ne mogu menjati pravila pristupanja. One uglavnom imaju obavezu da ih poštuju. Štaviše, uzimajući u obzir da su sve zemlje regionala postavile pristupanje EU na vrh svojih spoljnopolitičkih agendi, one su prihvatile da ispunjavaju uslove EU, ciljeve i kriterijume. Treće, asimetrija moći potiče i od slabih, često nelegitimnih ili nestabilnih elita ovih zemalja, ili neizvesne ekonomski situacije i finansijske zavisnosti od Zapada.“³³ Tu moramo dodati i praktično-političke razloge asimetrije koji se uglavnom sastoje u tome da je EU bila ili jeste još uvek pristuna direktno na teritorijama nekih zemalja regionala, poput Srbije po pitanju Kosova (EULEX) ili Bosne i Hercegovine u okviru policijske misije. To znači da su zemlje, na čijim teritorijama postoji direktna strana uprava, dosta ograničene da samostalno nameću svoje interesе drugoj strani ili pravila igre.

Takođe, zanimljiva je i teza Vahudove, koja identificuje „*pasivno i aktivno nивелисање*“³⁴ država kandidata sa EU, što podrazumeva da EU može vrlo efikasno uticati na promene politika onih država koje žele da joj pristupe. Aktivno i pasivno nivelišanje su zapravo manifestacije tvrde i meke moći EU, naročito ako imamo u vidu Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku. Pasivno nivelišanje je „način na koji EU utiče na domaće politike određene zemlje kandidata za članstvo i to uglavnom kroz samo svoje postojanje i svakodnevno funkcionisanje“.³⁵ Aktivno nivelišanje podrazumeva „aktivne napore EU u promovisanju reformi u zemljama kandidatima na njihovom putu ka članstvu u EU“,³⁶ a to podrazumeva stavljanje u izgled političkih i ekonomskih koristi od članstva u EU, potencijalnih troškova isključenosti iz evropskih integracija i tretman koji EU ima prema trećim državama. Kako bi ovo aktivno nivelišanje imalo efekta, članstvo u EU mora se postaviti visoko na lestvici prioriteta, kao konačna nagrada. Takođe, asimetrična međuzavisnost omogućava EU da kroz direktno uslovljavanje utiče na uspešnost nivelišanja u zemljama kandidatima. Države koje žele da postanu članice EU, dobrovoljno stavljuju reforme svojih politika na ocenu Uniji, a na kom mestu u „redu“ za članstvo u EU će se zemlja naći, zavisi od ispunjavanja kriterijuma koje je postavila EU. Formalni oblik svega ovoga nalazi se u

³³ Ibidem, p. 82.

³⁴ Milada Vachudova, *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism*, 2005, p. 63, New York: Oxford University Press Inc.

³⁵ Ibidem, p. 63.

³⁶ Ibidem, p. 105.

Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Kada jednom uđe u sporazumno odnos sa državom kandidatom, EU dobija više mogućnosti da sproveđe oba pomenuta oblika nivisanja, i to pre svega kroz stavljanje u izgled potencijalnog isključenja države kandidata za članstvo iz daljeg procesa evropskih integracija, ili njegovog usporavanja, ili kroz pružanje produbljene pomoći toj zemlji, kao nagrade za ispunjavanje uslova. U SSP-u čak postoji i klauzula o eventualnoj suspenziji ili čak otkazu ugovornog odnosa ukoliko Komisija ustanovi ozbiljno kršenje ugovornih obaveza. Drugim rečima to znači korišćenje „štapa i šargarepe“.³⁷

Stoga, Srbija mora imati u vidu *tri vrste agendi* koju na putu ka EU mora da ispuni, uz ove dobro poznate uslove. To se pre svega odnosi na „*normativnu agendu*“,³⁸ koja je oličena u univerzalnim standardima koje svaka zemlja koja postaje član EU, mora da ispuni. Međutim, odsustvo jasnog cilja tih uslova, i potpuno odsustvo jasnog modela univerzalnih standarda, naročito po pitanju poštovanja ljudskih prava, daju za pravo EU da neograničeno dugo vremena postavlja uslove koje ni zemlje članice EU ne bi mogle da ispune zbog različitih tradicija. S druge strane, to se odnosi i na „*funkcionalnu agendu*“,³⁹ odnosno model institucija koji EU zahteva od Srbije i svih zemalja koje žele da pristupe EU. Naime, i ovde postoji potpuno odsustvo jasnog modela institucija koji EU zahteva, upravo zbog nejedinstva u samoj Uniji i različitih tradicija, što dodatno unosi nemir i zbumjenost ne samo u institucijama i društvu Srbije, već i šire. Kada je reč o tzv. „*realpolitičkoj agendi*“,⁴⁰ tu moramo biti oprezni, jer se ta agenda često koristi za zaustavljanje Procesa stabilizacije i pridruživanja. Naime, ova agenda podrazumeva da svaka članica EU može izneti svoje uslove za određenu zemlju koja se približava članstvu u EU, i to na potpuno diskrecioni način. Dovoljno je samo setiti se uslova Holandije prema Srbiji odnosno saradnje sa Haškim tribunalom, što je, čini se, bio samo sekundarni uslov za Srbiju u Procesu stabilizacije i pridruživanja, koji je trebalo da zamagli pravi uslov-pitanje Kosova. Takođe, dovoljno je setiti se Mađarske koja zahteva posebna prava za mađarsku nacionalnu manjinu u Srbiji, ili Rumunije koja ne odustaje od pitanja položaja Vlaha u Srbiji, koje smatra delom rumunskog nacionalnog korpusa, iako Vlasi to ne žele, ili spora Grčke i Makedonije oko imena Makedonije, koji je potpuno zaustavio proces evropskih integracija Makedonije, ili sporova Slovenije i Hrvatske oko Piranskog zaliva, reke Dragonje i Ljubljanske banke, koji su takođe potpuno zaustavili na godinu i po dana proces evropskih integracija Hrvatske.

³⁷ Hakeem Smith, *Europeanization through CFSP and European Union Enlargement: An Analysis of the EU-Serbia Stabilization and Association Agreement*, 2013, p. 9, University of North Carolina at Chapel Hill, Available from: <http://www.unc.edu/depts/tam/docs/smith-fall11.pdf>, (Accessed 15 December 2013)

³⁸ Anastasakis Othon, *The EU's political conditionality in the Western Balkans: Towards a more pragmatic approach*, University of Oxford, 2008., p. 371.

³⁹ Ibidem, p. 371.

⁴⁰ Ibidem, p. 371.

2.1.2. Politika uslovljavanja iz ugla teorije normativnog institucionalizma

Za teoriju racionalnog izbora karakteristično je shvatanje da mora postojati sistem nagrada i kazni koji će aktere primorati da se ponašaju u skladu s ciljevima organizacije, ali za normativni institucionalizam karakteristično je to što ta sredstva nisu eksterna, već ugrađena u norme kroz socijalizaciju. „Drugim rečima, podvrgavanje normama je stvar navike, rutine ili naučene prakse kroz koju su pojedinci prošli i nakon koje su sposobni da samocenzurišu svoje postupke. Za takvo ponašanje nije potreban spoljni prinudni mehanizam, već umesto njega, vrednosti su te koje jačinom svoje snage usmeravaju pojedince na određeno delovanje“.⁴¹

Sa normativističkog stanovišta, kao što je i navedeno, mnogo toga se može objasniti pomenutom logikom adekvatnosti. Za teoriju institucionalizma racionalnog izbora karakteristično je shvatanje da unutar institucija mora postojati sistem nagrada i kazni koji će aktere navesti da se ponašaju u skladu sa određenim ciljevima i interesima. Međutim, normativni institucionalizam insistira na tome da ti instrumenti navođenja na određeno ponašanje nisu eksterni, već ugrađeni u institucionalne norme. Podvrgavanje tim normama je stvar navike, rutine i za takvo ponašanje nije potreban spoljni prinudni mehanizam. Umesto toga, vrednosti jačinom svoje snage usmeravaju aktere na određeno ponašanje. EU nastoji da izveze u zemlje kandidate model političkog i ekonomskog razvoja koji važi u EU, a koji je zasnovan na ekonomskoj liberalizaciji i pravilima slobodnog tržišta, demokratskih normi i praksi, kao i zaštiti ljudskih prava. Demokratski principi, prava manjina, jednake mogućnosti svih su vrednosti i principi koje EU želi da podeli sa budućim članicama EU. Međutim, malo je verovatno da će na kraju puta, čitav proces biti uspešan kao u zemljama zapadne Evrope, ako izostane istinska posvećenost zemalja kandidata za članstvo normama i vrednostima koje važe u EU. Spoljni pritisci i uslovljavanja jednostavno neće urodit plodom, ako se bude insistiralo samo na pukom usvajanju pravila, a da se nakon toga ona ne poštuju istinski i ukoliko ne dobiju pored legaliteta i legitimitet.

2.1.3. Empirijski nalazi

Potvrda normativističkih tvrdnji najpre se može naći u otpočinjanju Procesa stabilizacije i pridruživanja sa Srbijom i ostalim zemljama Zapadnog Balkana na samitu u Solunu 2003. godine. EU je i bez rešenih problema koji su postojali ili postoje u ovim zemljama, a koji ih ne kvalifikuju za članstvo u EU, ipak otpočela sa procesom koji će te zemlje na kraju učiniti podobnim za članstvo u Uniji. Kada je reč o Srbiji, Evropska komisija je ubrzao nakon toga, 2004. godine, promovisala novi pristup prema Srbiji i Crnoj Gori (SCG) – dvostruki ili paralelni kolosek – koji je Savet ministara EU podržao u oktobru iste godine. Ovaj pristup

⁴¹ Dušan Pavlović, *Sociološke osnove normativnog institucionalizma u političkoj nauci*, Sociološki pregled, vol. XLIII (2009), no. 2, 2009, str. 242.

omogućio je da i pored nepostojanja jedinstvenog i funkcionalnog trgovinskog i carinskog sistema, SCG zaključi jedinstven Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) koji je trebalo da sadrži posebne anekse za svaku državu članicu SCG, prateće protokole, zajedničke i jednostrane deklaracije. Nedugo zatim, Savet ministara usvojio je mandat za pregovore o SSP-u ovlastivši Evropsku komisiju da iste i započne. Međutim, na ovom mestu se nalaze primeri koji odgovaraju obema teorijama – i institucionalizmu racionalnog izbora i normativnom institucionalizmu. Pritisci Havijera Solane na SCG i to tako da, ukoliko ustavne promene budu nefunkcionalne, EU je mogla da povuče svoju finansijsku pomoć i posebno izglede za članstvo SCG u EU, predstavlja logiku posledica na delu, dok pozitivno uslovljavanje, koje se ogledalo upravo u pokretanju pregovora o SSP-u i naročito Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope i pored nefunkcionalnosti državne zajednice, predstavlja primenu logike adekvatnosti jer je EU smatrala da će to pozitivno uticati ne samo na SCG već i na reforme širom regiona Zapadnog Balkana. Međutim, veoma brzo nakon toga, primer primene logike posledica i teorije institucionalizma racionalnog izbora ogledao se u otkazivanju naredne runde pregovora sa Srbijom 3. maja 2006. godine, od strane EU, zbog nepotpune saradnje Srbije sa Haškim tribunalom.

S druge strane, normativističke tvrdnje još jednom su se pokazale tačnim kada je nastavljen proces evropskih integracija Srbije 2006. godine, nakon izlaska Crne Gore iz državne zajednice sa Srbijom. Naime, posle istupanja Crne Gore iz zajedničke države, Srbija je nasledila pravo na međunarodno-pravni subjektivitet i postala naslednik državne zajednice SCG. Stoga je, na predlog Evropske komisije, Savet ministara EU potom usvojio izmenjeni mandat za pregovore o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Srbijom. Nakon jedanaestomesečne pauze, i pored činjenice da uslovi koje je Komisija formulisala, kao potpuna saradnja sa Tribunalom u Hagu, zapravo još uvek nisu ispunjeni, pregovori dve strane su obnovljeni održavanjem treće runde pregovora, što se može tumačiti kao *adekvatan* potez od strane EU u tom trenutku.

Kada je potpisani SSP, 2008. godine, na snagu je umesto njega stupio Prelazni sporazum, koji definiše trgovinski deo SSP-a. Za stupanje na snagu Prelaznog sporazuma nije bilo potrebno da se izvrši ratifikacija u državama članicama EU, budući da trgovinske odredbe spadaju u isključivo nadležnost EU, dok neke odredbe SSP-a spadaju u podeljenu nadležnost EU i država članica, a ratifikacija može trajati veoma dugo, kako zbog proceduralnih razloga, tako i zbog političkih opstrukcija. Odluka Vlade Srbije o početku jednostrane primene Prelaznog sporazuma od 1. januara 2009. godine, i pored projekcije velikih gubitaka koje će zemlja pretrpeti zbog takve odluke,⁴² takođe je primer primene

⁴² „Kad bi odustali od Prelaznog sporazuma...“, *Politika*, Dostupno preko: <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Kad-bi-odustali-od-Prelaznog-sporazuma.lt.html>, (Pristupljeno 2. januara 2014.).

logike adekvatnosti. Prema izjavi ministra finansija od 6. decembra prošle godine, jednostrana primena Prelaznog sporazuma proizvela je budžetski gubitak od oko 267 miliona evra. Srbija je jednostrano preuzeila obavezu da ukine sve carine, količinska ograničenja, kao i mere sa istim dejstvom na uvoz u Srbiju robe iz Evropske unije. Prema normativnom institucionalizmu sledi zaključak da je Srbija početkom jednostrane primene ovog sporazuma, i pored materijalnih troškova, želeta da pokaže da joj je stalo do ugovornog povezivanja sa EU, izražavajući privrženost pravilima trgovine koji važe u EU, odnosno sa važećim normama i vrednostima jedinstvenog tržišta, smatrajući ih legitimnim.

Odnose između Srbije, zemalja Zapadnog Balkana i EU možemo shvatati i kao posledicu razumevanja procesa koji je započet 2003. godine. Za veme Hladnog rata, EU i Srbija imale su ujednačene odnose, a SFRJ je bila jedina zemlja istočnog bloka koja je imala potpisani sporazum sa EU o trgovinskoj saradnji. Međutim, SFRJ nije bila deo Evropske zajednice i evropski projekat nikako nije bio potpun bez nje, a da ne pominjemo isključenost zemalja CIE iz tog procesa. Kada je Berlinski zid pao, posebna odgovornost pojavila se na strani EU za sanaciju podeljenosti Evrope i za strašne posledice ratova na području bivše Jugoslavije. Ova posebna odgovornost, koju je EU imala i ima prema regionu Zapadnog Balkana, pronašla je svoj praktični izraz u brojnim ugovorima koje je potpisala sa zemljama tog regiona, a kao vrhunac ugovornih odnosa svakako se pominje SSP. Istovremeno, iako bi mnogi povezali izdašna novčana sredstva sa teorijom institucionalizma racionalnog izbora, ipak je teorija normativnog institucionalizma uspela da objasni ovaj fenomen. Srbija je od Evropske unije (EU), od 2000. godine do danas, dobila više od dve milijarde evra bespovratne pomoći, a 2013. godine i 170 miliiona evra podrške budžetu. U okviru Instrumenta za pretpriступnu pomoć (IPA), od 2007. do 2013. Srbija je od EU godišnje bespovratno dobila oko 200 miliona evra, što uključuje 100 miliona evra budžetske podrške i 12 miliona evra za projekte prekogranične saradnje. Logično objašnjenje je da je EU smatrala da je to „prava stvar“ koju treba učiniti, odnosno da je to priklado, ili adekvatno.

Kada govorimo o problemu Kosova, nakon proglašenja nezavisnosti 2008. godine, Srbiji je jasno stavljen do znanja da ukoliko ne pokaže punu fleksibilnost u pogledu rešenja kosovskog problema i upućivanja misije EU na Kosovo, od njenog brzog puta ka članstvu u Uniji nema praktično ništa. Zbog toga je 2009. godine Srbija prihvatile ovu misiju, uz uslov statusne neutralnosti, što je Unija formalno ispoštovala. Najnoviji razvoj događaja pokazao je da EU ne želi da unese u svoje okvire nerešeni teritorijalni problem, poput onog na Kipru, što je u nekoliko navrata i podvučeno. Politika uslovljavanja i dalje je vrlo prisutna u procesu evropskih integracija Srbije, što potvrđuje i situacija oko davanja statusa kandidata za članstvo Srbiji i odluka o otpočinjanju pregovora o članstvu. Naime, ovde moramo napomenuti da je Komisija istovremeno sa davanjem statusa kandidata Srbiji 2012. godine, mogla predložiti i datum zakazivanja

početka pregovora o članstvu sa tom Srbijom. Međutim, imajući u vidu sadašnje stanje na Kosovu i nedavno upućene zahteve Srbiji od strane pojedinih čelnika Unije i država članica oko tzv. normalizacije odnosa sa vlastima na Kosovu, ali i nejedinstvo u Uniji po tom pitanju, to se i nije desilo. Tek nakon potpisivanja Briselskog sporazuma između Srbije i Kosova, pod nadzorom EU, Evropski savet je u decembru 2013. godine odredio Srbiji i datum početka pregovora o članstvu, pošto je ocenio da je ona ispunila u potpunosti odredbe Briselskog sporazuma i dogovorenih tačaka u pregovorima sa vlastima Kosova.

Opisani problem može se tumačiti upotrebom teorije institucionalizma racionalnog izbora. Naime, ako imamo u vidu logiku posledica, Srbija nije imala izbora nego da prihvati uslove vezane za Kosovo. Neprihvatanjem uslova slanja misije EU na Kosovo i nepristajanjem Srbije na tzv. normalizaciju odnosa sa Kosovom u vidu potpisivanja Briselskog sporazuma ili uopšte pregovora sa vlastima u Prištini, velika je verovatnoća da bi EU zaustavila proces evropskih integracija Srbije, odnosno Srbija zasigurno ne bi dobila datum za otpočinjanje pristupnih pregovora, što znači da bi materijalni troškovi drugačijeg pristupa bili veći od koristi. Ovde vidimo i paradoks teorije normativnog institucionalizma, budući da srpske elite, iako ne smatraju uslove vezane za Kosovo legitimnim, i dalje nastoje da ispunе te uslove, jer su proračuni koristi od njihovog ispunjavanja veći u odnosu na troškove. Jednostavnije rečeno, teorija institucionalizma racionalnog izbora odnela je prevagu nad teorijom normativnog institucionalizma.

3. Zaključak

Proces proširenja EU je suštinski proces koji se tiče svih zemalja kandidatkinja za članstvo i koji uključuje brojne zahteve koji treba da budu ispunjeni pre samog prostupanja. U zavisnosti od političke i ekonomskog situacije u svakoj od zemalja kandidata, možemo govoriti o mestu određene zemlje u redu za članstvo u EU. Ispunjavajući uslove EU, država može da se rekonstruiše i da izvrši reforme, a u mnogim slučajevima i da prima izdašnu finansijsku pomoć EU.

Analiza evropeizacije zemalja kandidata za članstvo u Evropskoj uniji dosta dugo je bilo ograničeno na analizu procesa koji su se odvijali u zapadnoevropskim državama članicama EU. Međutim, ono što se dugo smatralo procesom evropeizacije u literaturi, krajem XX veka nije bilo usko ograničeno samo na postojeće zemlje članice EU, pa se polako počinjalo govoriti o tom procesu kao sinonimu za uticaj EU ili tzv. domaći uticaj EU na potencijalne nove članice EU u centralnoj i istočnoj Evropi. Usko određenje ovog procesa u dosadašnjim analizama zapravo potiče iz dva paralelna razloga, odnosno procesa: Prvi takav razlog leži u činjenici da je proces evropeizacije relativno nov koncept. Tek krajem 90-ih godina prošlog veka, termin evropeizacija se pojavljuje kao potpuno nova oblast istraživanja u procesu evropskih integracija. Iako su prilagođavanja

zemalja kandidata za članstvo u EU analizirana i ranije, termin evropeizacija, kakvog ga danas poznajemo, gotovo da nije korišćen u pomenutim analizama. Drugi mnogo važniji razlog jeste i činjenica da je prilagođavanje budućih članica EU bilo rezultat činjenice da takva prilagođavanja nisu posmatrana iz ugla uticaja EU na nove članice, pa samim tim ni kao posledica procesa evropeizacije. Tako je 90-ih godina došlo do potpunog preokreta u ovom konceptu, što se moglo primetiti u slučajevima dve grupe zemalja koje su se kretale ka članstvu u EU, a njihovo prilagođavanje standardima EU posmatrano je kao direktna posledica uticaja same EU. Ova istraživanja su jednostavno proširila analizu procesa evropeizacije, a sam taj proces dobio je svoje mesto kao podkategorija šireg procesa evropskih integracija. Proces evropeizacije možemo zapravo definisati kao značajan stepen uticaja koji akteri i institucije EU ostvaruju direktno kroz proces prilagođavanja pravilima EU. Ključno pitanje u okviru analize procesa evropeizacije je svakako do koje mere je prisutan uticaj institucija EU na zemlje kandidate, odnosno na koji način i kojim intenzitetom EU proizvodi promene tih zemalja. Promene koje su evidentne već u ovom stadijumu evropskih integracija se moraju ispitati i sa drugog aspekta i stoga moramo postaviti logično pitanje – da li je samo EU zasluzna za te promene ili je reč i o domaćim naporima samih kandidata, kao i pod kojim uslovima kandidati usvajaju pravila EU?

Proces evropeizacije može se analizirati iz dve suprotstavljenje pespektive institucionalističke argumentacije – racionalnog institucionalizma i normativnog institucionalizma. Racionalni institucionalisti insistiraju na tome da uticaj EU na domaći nivo zemalja kandidatkinja ide uporedno sa tzv. logikom posledica, pre nego sa logikom adekvatnosti. Adaptacioni pritisak EU menja prilike koje omogućavaju domaćim akterima u zemljama kandidatima da maksimizuju svoju korist. EU na taj način omogućava da akteri na domaćem nivou, uz pomoć pravnih i političkih resursa, podstaknu promene na domaćem nivou. Formalne institucije na domaćem nivou su te koje olakšavaju ili ometaju promene kao odgovor na pritiseke EU. Sa druge strane, normativni institucionalizam insistira na tome da takvi odgovori i reakcije idu uporedno sa logikom adekvatnosti. Uticaj EU na domaćem nivou rezultat je socijalizacije gde domaći akteri internalizuju norme EU koje smatraju legitimnim. Sudar evropskih pravila i njihovog razumevanja na domaćem nivou, ali i neformalne institucije, glavni su posrednici koji omogućavaju domaćim akterima da se uključe u proces socijalnog učenja, usled čega pravila EU uzrokuju promene njihovih interesa i identiteta. Takve studije se spore oko političkog uslovljavanja – institucionalizam racionalnog izbora govori o njemu kao o strategiji, dok sociološki institucionalisti govore o tom fenomenu kao o procesu ubedivanja i socijalizacije.

Normativni institucionalizam ističe da uticaj EU na zemlje kandidate ne zavisi isključivo od percepcije materijalnih interesa na obema stranama.

Ako se zemlje kandidati, elite i javnost, pozitivno identifikuju sa EU, najverovatniji ishod biće otvorenost zemalja kandidata za ubeđivanje i razmatranje pravila EU koje EU promoviše kao legitimna i adekvatna. Transnacionalne mreže, koje povezuju elite u zemljama kandidatima sa EU, su posredujući faktor uticaja EU i za institucionaliste racionalnog izbora i za normativne institucionaliste. Normativisti naglašavaju posebno ulogu transnacionalnih epistemičkih zajednica koje ne samo da sprovode svojevrsni pritisak na vlade tih zemalja, već sprovode i politiku ubeđivanja u legitimnost pravila koje treba zemlja da usvoji.

Od početka procesa pridruživanja, EU je Srbiji dala ogromna finansijska sredstva, u vidu trgovinskih koncesija, ugovornih obaveza i finansijske pomoći kako bi joj pomogla u ispunjavanju uslova za članstvo. Sa aspekta teorije institucionalizma racionalnog izbora, stare članice EU žele da se proširenje EU ostvari i na Srbiju jer bi imale ekonomsku i političku dobit. EU želi da Srbija postane članica Unije zbog sopstvenih interesa. Sa proširenjem, EU želi da smanji efekat prelivanja moguće nestabilnosti iz regiona Zapadnog Balkana, naročito imajući u vidu problem koji Srbija ima sa Kosovom. Politička nestabilnost Srbije i regiona Zapadnog Balkana je nešto što će još neko određeno vreme predstavljati problem za proširenje EU. Politika uslovljavanja je i dalje vrlo prisutna u procesu evropskih integracija Srbije, što potvrđuje i situacija oko davanja statusa kandidata za članstvo Srbiji i odluka o otpočinjanju pregovora o članstvu. EU kao institucija ima veliki uticaj na domaće politike u Srbiji, a kroz činjenicu da je najveći trgovinski partner Srbije, stvorila je zavisnu vezu Srbije sa EU. Sa pozicije institucionalizma racionalnog izbora, to može biti objašnjeno time da EU samo sledi sopstvene interese, a pomažući Srbiji, EU podseća na to da bi put Srbije ka članstvu u Uniji bio mnogo sporiji bez te pomoći. Sa stanovišta Srbije, prisniji odnosi sa EU poboljšali bi ekonomске, političke i društvene prilike, ali uz nešto ograničeniji suverenitet, što Simelfening i Zedelmajer nazivaju troškovima autonomije. Iako su troškovi autonomije veliki, Srbija bi uz zaštitu EU na međunarodnoj ravni ipak imala više koristi, naročito u smislu stabilizacije i bezbednosti same zemlje. Kada je reč o ispunjavanju uslova iz SSP-a, možemo videti zapravo moć EU jer je Srbija veliki deo preuzetih obaveza ispunila, a sam SSP, kao poseban instrument koji je kreiran specijalno za region Zapadnog Balkana, pokazuje da EU oblikuje region na osnovu sopstvenih interesa. Srbija je preduzela veoma važne korake nakon pada komunističkog režima i ona je kao postkomunistička zemlja prepoznala članstvo u EU kao strateški cilj. Srbija želi da bude razvijena evropska država i da dobije pun pristup tržištu EU i strukturnim fondovima, a EU želi da stvori stabilnost zarad sopstvenog interesa i da zaokruži istorijski proces proširenja i ujedinjenja kontinenta, jer bez članstva regiona Zapadnog Balkana taj proces ne bi bio u potpunosti uspešan. EU želi Srbiju u svom članstvu jer veruje da su ekonomski dobiti veće od troškova. To je u skladu sa tvrdnjama o pozitivnoj međuzavisnosti. EU ima priliku da jača jer bi prijem novih članica uvećao njeno tržište i povećao prilike za investitore koji traže

povoljne lokacije sa niskim tarifama za svoje investicije, što je u skladu sa racionalističkom pretpostavkom, a Srbija ima povoljan geostrateški položaj i neiskorišćene resurse, poput jeftine radne snage i kvalifikovanih radnika. Tržište u Srbiji nudi najniže takse i troškove proizvodnje, kao i jeftinu radnu snagu, što je vrlo povoljno za EU. Podržavajući proširenje na Srbiju EU želi da dobije priliku za investiranje na tržištu koje je vrlo važno na Zapadnom Balkanu, a može biti i most prema drugim ekonomijama poput Kine i Rusije.

Bibliografija

1. Alendar, Branislava, „SR Jugoslavija i Evropska unija“, u Dobrosav M. Mitrović i Obrad Račić (ur.): *Pravo Evropske unije*, Službeni glasnik, 1996, Beograd, str. 87-105.
2. Anastasakis, Othon, *The EU's political conditionality in the Western Balkans: Towards a more pragmatic approach*, 2008, University of Oxford, Available from: <http://www.sant.ox.ac.uk/seesox/pdf/politicalconditionality.pdf>, (Accessed 17 December 2013).
3. Anastasakis, Othon, *The Europeanization of the Balkans*, Brown Journal of World Affairs, 2005, Available from: http://www.sant.ox.ac.uk/seesox/anastasakis_publications/Anastasakis_Brown.pdf, (Accessed 12. December 2013).
4. Börzel, Tanja; Risse, Thomas, *When Europe hits home: Europeanization and domestic change*, EIOP, 2000.
5. „Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union”, European Commission, 2008. Available from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:en:PDF>, (Accessed 20.8.2013).
6. „Council Joint Action 2007/203/CFSP of 27 March 2007”, Official Journal of the European Union, L 90/94, 30.3.2007, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:090:0094:0094:EN:PDF>, (Accessed 13 April 2013)
7. „Conclusions on enlargement and stabilization and association process”, Council of EU, 2013, Available from: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/genaff/134234.pdf, (Accessed 20 November 2013).
8. „First Commission report on progress by Kosovo towards visa liberalization”, 2012, European Commission, Available from: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-108_en.htm, (Accessed 21 November 2013).
9. „Feasibility study for Stabilization and association agreement between European Union and Kosovo”, 2013, European Commission, Available from: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/ks_feasibility_2012_en.pdf, (Accessed 20. December 2013).
10. „Godišnjak Evropskog pokreta u Srbiji 2008-2010”, *Evropski pokret u Srbiji*, 2010, Dostupno preko: http://www.emins.org/sr/publikacije/knjige/10-godisnjak_2008-2010.pdf (Pristupljeno 22. decembra 2013)
11. „Kosovo-EU relations: The history of unfulfilled aspirations?” Kosovo Foundation of open society, 2013, Available from: <http://kfos.org/wp-content/uploads/2013/04/Kosovo-EU-Relations-The-History-of-Unfulfilled-Aspirations.pdf>, (Accessed 20 December 2013).

12. Lopandić, Duško, *Reforma Evropske unije, Zapadni Balkan i Srbija*, Beograd, Institut ekonomskih nauka, 2007.
13. Mišević, Tanja, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
14. Mišević, Tanja, „Pregovori Srbije i EU o zaključenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju“, u Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu pridruživanja EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 147-152.
15. Pavlović, Dušan, *Sociološke osnove normativnog institucionalizma u političkoj nauci*, Социолошки преглед, vol. XLIII (2009), no. 2, 2009.
16. “*Proposal for a Council decision on the conclusion of a Framework Agreement between the European Union and Kosovo*”, European Commission, 2011, Available from: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/ks_proposal_general_principles_en.pdf, Accessed 20 November 2013).
17. “*Press release 3251th meeting*”, Council of EU, 2013, Available from: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/genaff/137614.pdf, (Accessed 20 December 2013).
18. “*Recommendation for a Council decision authorising the opening of negotiations on a Stabilisation and association agreement between EU and Kosovo*”, European Commission, 2013, Available from: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/ks_recommendation_2013_en.pdf, Accessed 20 November 2013).
19. Radaelli, Claudio, *Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change*, European Integration Online Papers, 2000, Available from: <http://eiop.or.at/eiop/comment/1999-007c.htm>, (Accessed 1 December 2013) *countries of Central and Eastern Europe*, Journal of European Public Policy, 2004., Available from: http://www.mzes.unimannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/research%20groups/1/teamB-reader/Schimmelfennig%20%26%20Sedelmeier_Governance%20by%20conditionality.pdf, (Accessed 2 November 2013).
20. „*Srbija u procesu evropskih integracija*”, *Evropski pokret u Srbiji*, 2012., Dostupno preko: <http://www.emins.org/sr/publikacije/knjige/12-srbija-u-procesu-ei.pdf>, (Pristupljeno 1. decembra 2013.)
21. Schimmelfening, Frank and Sedelmeier, Ulrich, *Theorizing the EU enlargement-research focus, hypotheses, and the state of research*, Journal of European Public Policy, 2002., Available from: <http://stephenkinsella.net/WordPress/wp-content/uploads/2008/08/713774508.pdf>, (Accessed 1 November 2013).
22. Schimmelfening, Frank, Sedelmeier, Ulrich, *Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidatecountries of Central and Eastern Europe*, 2004., str. 670., Journal of European Public Policy, Available from: http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/research%20groups/1/teamB-reader/Schimmelfennig%20%26%20Sedelmeier_Governance%20by%20conditionality.pdf, (Accessed 23 November 2013).
23. Smith, Hakeem, *Europeanization through CFSP and European Union Enlargement: An Analysis of the EU-Serbia Stabilization and Association Agreement*, 2013., University of North Carolina at Chapel Hill, Available from: <http://www.unc.edu/depts/tam/docs/smith-fall11.pdf>, (Accessed 21 December 2013).
24. Samardžić, Slobodan, *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.

25. Samardžić, Slobodan, *Problem Kosova i Metohije iz ugla evropskih integracija: Secesija Kosova kao pitanje odnosa Evropske unije i Srbije*, 2009, Dostupno preko: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/S.-Samardzic-Problem-Kosova-i-Metohije-iz-ugla-evropskih-integracija.doc>, Pриступljeno 4. decembra 2013.
26. Sedelmeier, Ulrich *Europeanisation in new member and candidate states*, London School of Economics & Political Science, 2006. Available from: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2006-3/download/lreg-2006-3Color.pdf>, (Accessed 10 December 2013).
27. Vachudova, Milada, Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism", New York: Oxford University Press Inc., 10 December 2005.

Stefan NEDELJKOVIĆ

EUROPEANIZATION OF SERBIA

ABSTRACT

This text is analyzing the use of theoretical approaches to the process of Europeanization, especially the rational choice institutionalism and normative institutionalism, on example of Serbia. The whole process of Europeanization is set in the context of wider process of European integration of the Western Balkans region, and the text is revealing the deepest interests, which guide the European Union and Serbia in this very process. This approach to the process of Europeanization shows the characteristics of the Serbian path towards EU, and a special attention is paid to the political conditionality, which the European Union is using against Serbia, as a country that wishes to join it. The text is especially dealing with the clarity and the speed of rewarding, as well as centrifugal forces of the process itself.

Key words: Europeanization, political conditionality, Kosovo, institutionalism of rational choice, normative institutionalism, credibility.

UDK: 327(282.243.7); 327:911.3(497.11)
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 113-127
Izvorni naučni članak
Primljen: 31. mart 2014.

Međunarodna politika br. 1153-1154, januar-jun 2014. godine

Dr Dušan PROROKOVIĆ¹

Bitka za kontrolu Dunava i uticaj na geopolitički položaj Srbije

SAŽETAK

Dunav je jedan od najvažnijih saobraćajnih koridora u Evropi. To je razlog stalne bitke velikih sila – geopolitičkih aktera za kontrolu Dunava, koja traje poslednja dva veka. Sa kanalom Rajna-Dunav uspostavljena je geopolitička horizontala. To je omogućilo Nemačkoj, vodećoj centralnoevropskoj zemlji da postane još nezavisnija. Nemački odnos prema atlantizmu, s jedne strane, i evroazijanizmu, s druge, ima značajan uticaj na geopolitički položaj Srbije.

Ključne reči: Dunav, Rajna, geopolitika, medjunarodne komisije za Dunav, srednjoevropski kontinetalizam, atlantizam, evroazijsvo, Dunavska strategija.

Sliv Dunava je po površini od oko 810.000 km² jedan od najvećih u Evropi. U njega ulaze, pored pritoka iz deset pribrežnih država, i reke iz još devet država dunavskog basena.²

Tabela br. 1: Procentualno učešće pribrežnih zemalja u slivu Dunava

Nemačka	7,5	Srbija	10,3
Austrija	10,3	Bugarska	5,2
Slovačka	5,8	Rumunija	28,9
Mađarska	11,7	Moldavija	1,7
Hrvatska	4,5	Ukrajina	3,8

¹ Autor je doktor političkih nauka, doktorant na Fakultetu bezbednosti i izvršni direktor Centra za strateške alternative iz Beograda, e-mail: prorokovic@yahoo.co.uk.

² Podaci u tabelama br. 1, 2 i 3, preuzeti sa CD izdanja L'Encyclopaedia Universalis: André Blanc; Pierre Carrière, *Le Danube*. U: Encyclopaedia Universalis, 10e, 2005. I: Laurent Touchart, *Danube*. U: Encyclopaedia Universalis. Dostupno na: Internet, http://www.universalis.fr/encyclopedie/danube/#i_49838 (stranica poslednji put posećena 30.07.2013). Od Dunava, čiji je tok dugačak 2.889 km, u Evropi je jedino duža Volga sa svojih 3.534 km. Takođe, basen Volge koji se prostire na oko 1.380.000 km² veći je od basena

Za sve pribrežne zemlje, kao i za većinu država iz sliva, ova reka ima veliku privrednu važnost. Tokom istorije, na njenim obalama nastajale su mnoge civilizacije.³ To nije slučajnost: reka je bila bogata ribom, a njene vode korišćene su za navodnjavanje useva u priobalju; razmena proizvoda obavljana je rečnim putem, a klisure ili močvare u različitim delovima Evrope predstavljale su prirodna skloništa pred osvajačima i pljačkašima.

Danas je Dunav jedan od najznačajnijih kontinentalnih rečnih transportnih koridora. U pribrežnim zemljama to je uslovilo razvoj brodogradnje, trgovine i rečnih luka sa pripadajućom infrastrukturom. Pored toga realizovani su i projekti iskorišćavanja hidroenergetskog potencijala reke, razvoja ribarstva, turizma i izgradnje sistema za navodnjavanje obradivih površina.⁴

Tabela br. 2: Procentualno učešće ostalih zemalja basena u sливу Dunava

Švajcarska	0,32	BiH	4,8
Italija	0,15	Crna Gora	oko 0,01
Češka	2,6	Makedonija	oko 0,01
Poljska	0,09	Albanija	oko 0,01
Slovenija	2,2		

Zajedno sa slivovima Rajne, Elbe, Odre i Visle, basen Dunava oivičava srednjoevropski geopolitički prostor, kontinentalnu celinu koja se nalazi između Crnog mora na istoku, Severnog mora na zapadu, Baltičkog mora na severu, te Jadranskog i Egejskog mora na jugu.⁵

Dunava. Ipak, pojedini teoretičari otvaraju pitanje: koliko je Volga „evropska“ reka? Ovo pitanje povezano je i sa stariim raspravama o tome: gde je, zapravo, granica Europe na istoku? I, ukoliko kod geografa ne postoji sumnja u odgovor na ovo pitanje, kod političara i geopolitičara stvari stoje nešto drugačije, pošto se pod granicom ne podrazumeva isključivo geografska granica, već ponekad i „strategijska“ ili „civilizacijska“ granica. O ovoj nedoumici, više se može pronaći u radu: Nikolaj Danilevski, *Rusija i Evropa*. Službeni list SRJ, Beograd, 1994, str. 43-92.

³ O ovome biše u: Milutin Garašanin, *Praistorija na tlu SR Srbije I-II*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973.

⁴ Pet podunavskih zemalja koriste hidroenergetski potencijal Dunav u značajnoj meri: Nemačka, Austrija, Slovačka, Srbija i Rumunija. Najveća hidroelektrana na Dunavu je „Đerdap“. U ukupnoj količini proizvedene električne energije dunavske hidroelektrane u Austriji donose oko 20%, a Slovačkoj oko 16% (iz hidroenergetskog sistema „Gabčíkovo“-svk. *Gabčíkovo-Nagymaros*). Pored toga, vode iz hidro-sistema Dunava koriste se za hlađenje reaktora tri nuklearne elektrane u tri različite zemlje: NE Paks (u Mađarskoj; mađ. *Paksi Atomerőmű*), NE Kozloduj (Bugarska; bug. *Козлодуй*) i NE Černa voda (Rumunija, rum. *Cernavodă*). Što se turizma tiče, u poslednje dve decenije došlo je do popularizacije rečnih krstarenja Dunavom, te su tako turistički sadržaji podunavskih gradova obogaćeni, a prihodi od turizma povećani.

⁵ Inače, basen Dunava se prostire na površini većoj od teritorija Francuske, Švajcarske, Belgije, Holandije i Luksemburga zajedno. O geopolitičkom značaju Dunava i njegovoj kontinentalnoj ulozi više se može pronaći u: Milomir Stepić, Srpsko pitanje-geopolitičko pitanje. Jantar grupa, Beograd, 2004.

Posle završetka izgradnje kanala Rajna-Majna-Dunav 1992. godine, Dunav postaje „kičma“ evropske geopolitičke horizontale, a slivovi Rajne i Dunava tvore najvažniji geostrategijski prostor na kontinentu, sa ogromnim geoekonomskim potencijalom.⁶ Inače, posmatrano sa geološkog stanovišta, veza između Dunava i Rajne može se pratiti od početka perioda pleistocena (trajao od 1,8 miliona godina do 11,5 hiljada godina pre nove ere) do danas. Nekada su vodotoci koji se danas nalaze na izvorisu Rajne oticali u Dunav, dok je sada situacija obrnuta. Pošto je u današnje vreme nivo položaja Dunava viši od nivoa položaja Rajne, a planinski masiv koji deli dva toka sastavljen od propusnog krečnjaka, deo voda podzemnim rekama otiće od Dunava ka Rajni. Tokom sušnih leta u planinskim delovima Nemačke ponekad dolazi do isušivanja dela gornjeg vodotoka Dunava, odnosno do oticanja svih voda u podzemne tokove. Ova pojava naziva se i „poniranje Dunava“ (*Donauversickerung*).⁷

Mapa br. 1: Slivovi najvećih evropskih reka⁸

Veliki značaj Dunava uticao je i na to da se u poslednjih vek i po povede duga „politička bitka“ oko regulisanja plovidbe rekom. Jačanjem ruskog prisustva na Balkanskom poluostrvu od druge decenije XIX veka, smanjio se broj plovidbi Dunavom od srednjoevropskih zemalja ka Crnom moru. Rusija je ovo smišljeno radila, te je u donjem toku Dunava, koji je bio pod njenom kontrolom, uvodila duge karantine, povećavala

⁶ Više podataka o karakteristikama i značaju kanala Rajna-Majna-Dunav može se pronaći na: Internet, <http://en.structurae.de/structures/data/index.cfm?id=p0000147> (stranica poslednji put posećena 03.08.2013)

⁷ O ovome više u: Heinz Hötzl, "Origin of the Danube-Aach system". U: Environmental Geology, vol. 27, Nr. 2, pp. 87-96.

⁸ Mapa preuzeta sa: *Internet*, <http://info-sed.plan-loire.fr/letude-des-sediments-a-large-echelle/> (stranica poslednji put posećena 01.08.2013).

tarife skladištenja i pretovara, usled čega u jednom periodu ušće Dunava postaje transportno „usko grlo”.⁹ Cilj je bio da se tokovi trgovine preusmere i tako poveća promet u crnomorskoj luci Odesi, tada „južnom ruskom prozoru“ ka Mediteranu. Ovo nije odgovaralo nizu evropskih država, koje posle pobede u Krimskom ratu potiskuju Rusiju iz donjeg toka Dunava i definišu nova pravila igre.

Mapa br. 2: Tok Dunava od Nemačke do Crnog mora¹⁰

Pariskim mirovnim ugovorom iz 1856. godine nametnuti su novi uslovi oslabljenoj Turskoj, pa Velika Britanija, Francuska, Pruska i Austrija faktički preuzimaju kontrolu nad deltom Dunava, te tako dolaze u priliku da kontrolišu trgovinu rekom. Tada su formirane dve komisije: Evropska komisija za Dunav (fra. *Commission Européen du Danube*; u koju su ulazile Austrija (potom od 1879. Austrougarska), Velika Britanija, Francuska, Pruska, Sardinija, Rusija i Turska); i Obalska komisija (u koju su ulazile sve pribrežne zemlje, uključujući i vazalne Srbiju, Vlašku i Moldaviju). Sa jedne strane, ovakvom nagodbom je tada najmoćnija svetska sila – Velika Britanija dobila mogućnost da kontroliše donji tok Dunava – neuralgičnu geopolitičku tačku preko koje je, oslanjajući se na balkanske pravoslavne narode, Rusija mogla da izvrši strategijski prodor ka Mediteranu.¹¹ Sa druge strane, samo pribrežnim zemljama, članicama Obalske komisije,

⁹ O značaju Odese po geopolitički položaj Rusije i njenog prerastanja u „treći ruski grad“ više u: Константин Смольников, *История Одессы. Исторический очерк*. Optimum, Одесса, 2007. O značaju donjeg toka Dunava za jačanje ruskog uticaja u ustaničkoj Srbiji, može se zaključiti iz: *Istoriya srpskog naroda* (T. V-1). Srpska književna zadruga, II izdanje, Beograd, 1994, str. 64-156.

¹⁰ Mapa preuzeta sa: Internet, <http://www2.demis.nl/mapserver/mapper.asp> (stranica poslednji put posećena 01.08.2013).

¹¹ Evropska komisija za Dunav bila je ovlašćena da kontroliše deltu Dunava, a posle Berlinskog kongresa 1878. godine njena nadležnost je proširena za oko 80 kilometara

dato je pravo da transportuju robu iz jedne rečne luke u drugu, usled čega se jačala pozicija Austrije na Balkanu. Iako je po završetku Prvog svetskog rata uspostavljen režim slobodne plovidbe rekom od rumunske Braile do nemačkog Ulma, a Statutom Dunava iz 1921. godine data su veća prava i nepriveđenim zemljama, Evropska komisija za Dunav nastavila je da funkcioniše i kontroliše rečnu deltu.¹² U praksi, sve do sredine tridesetih godina XX veka Velika Britanija je (uz pomoć Francuske) strateški kontrolisala Dunav.

Nemačka ovim nije mogla da bude zadovoljna.¹³ Još u maju 1918. godine, Nemačka je sklapajući separatni mir sa Rumunijom pokušala da ustanovi formiranje Komisije za ušće Dunava (eng. *Commission of the Mouth of the Danube*), u koju bi ulazile pribrežne podunavske i crnomorske zemlje, dok bi tok Dunava od Braile pa dalje uzvodno bio „u rukama pribrežnih zemalja“.¹⁴

Mapa br. 3: Delta Dunava i zona kontrole Evropske komisije za Dunav (osenčena)¹⁵

uzvodno do Galacija (rum. *Galati*), da bi potom na Londonskoj konferenciji 1883. bila proširena za još oko 20 kilometara uzvodno do grada Braile (rum. *Braila*).

¹² Statut Dunava usaglašen je 1920. godine (stupio na snagu godinu dana kasnije) na Pariskoj konferenciji na kojoj su učestvovali: Austrija, Belgija, Bugarska, Čehoslovačka, Francuska, Nemačka, Velika Britanija, Grčka, Mađarska, Italija, Rumunija i Jugoslavija. U Evropsku komisiju za Dunav su od 1921. godine ulazile, pored pribrežnih zemalja još i: Velika Britanija, Francuska i Italija.

¹³ O dešavanjima u nemačkom društву i pritiscima na zvaničnu politiku, što je uzrokovalo i agresivniji politički nastup u Podunavlju, može se više pronaći u radu: Jiří Kořalka, *Všeňemecký svaz a česká otázka koncem 19. Století*, ČSAV, Praha, 1963.

¹⁴ Edward Krehbiel, "The European Commission of the Danube: An Experiment in International Administration", *U: Political Science Quarterly*, Volume 33, Number 1, March 1919, pp. 38-55.

¹⁵ Heinrich Kiepert, *Die Donaumündung im Jahre 1867*. U: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, Bd. IV, Berlin, 1867. Mapa preuzeta sa: Internet, Mapa preuzeta sa: <http://chroma.to/photos/5699609> (stranica posljednji put posećena 03.08.2013)

Nemački uticaj rapidno raste od 1936. godine, kada nacistički režim vodeći politiku „uspostavljanja kontrole nad svim vodnim resursima“ počinje da nastupa sve agresivnije.¹⁶ Iskoristivši stalno rumunsko nezadovoljstvo, usled čega je do 1938. godine Evropska komisija za Dunav često bila blokirana rumunskim vetom i novom realnošću koja je nastala posle Minhenskog sporazuma (pripajanje Austrije, nastanak nezavisne marionetske Slovačke i teritorijalno proširivanje Mađarske), Nemačka 1940. godine formira Dunavski rečni savet (eng. *The Consultative Commission for Danubian Affairs Above Brăila*) sa sedištem u Bratislavi, u koji pored nje još ulaze i: Slovačka, Mađarska, Jugoslavija, Bugarska i Italija.¹⁷

Pokušaj „sila pobednika“ SAD, Velike Britanije i Francuske da se po okončanju Drugog svetskog rata sve vrati na prethodno stanje nije urođio plodom. Uz veliki angažman Sovjetskog saveza u Beogradu jula 1948. sazvana je Dunavska konferencija (DK) na kojoj je formirana Dunavska komisija koja postoji i danas. Za deo američkih analitičara ponašanje Sovjetskog saveza bilo je očekivano, zbog geopolitičkog značaja Dunava. Prema Šarloti Rasmussen (*Charlotte Rasmussen*), za Rusiju je ova reka bila od životnog značaja, simbol carističke politike *Drang nach Westen* u XVIII veku.¹⁸

Dunavska komisija je najstarija aktivna subregionalna međunarodna organizacija u ovom delu Evrope. Pored formiranja Komisije, u Beogradu je usvojena i *Konvencija o režimu plovidbe na Dunavu*, čime su podunavske zemlje dobile upravu nad celim plovnim tokom Dunava.¹⁹ Time je sADBina Dunava vraćena u ruke pribrežnih zemalja, a zvanična Moskva je izvojivala jednu od prvi hladnoratovskih pobeda.

Tabela br. 3: Dužina toka Dunava kroz pribrežne države (u km)

Nemačka	687,00	Srbija	587,35
Austrija	357,50	Bugarska	471,55
Slovačka	172,06	Rumunija	1075,00
Mađarska	417,20	Moldavija	0,57
Hrvatska	137,50	Ukrajina	53,94

Iako ima deset pribrežnih zemalja, Dunavska komisija danas ima jedanaest članica, a to su: Rusija (kao sukcesor SSSR, ali i zahvaljujući posebnom sporazumu sa Moldavijom), Moldavija, Ukrajina, Bugarska,

¹⁶ O nemačkim ratnim ciljevima i značaju Dunava više u: Norman Rich, *Hitler's War Aims: the Establishment of the New Order*, W. W. Norton & Company, New York, 1974, pp. 311-313.

¹⁷ Otto Popper, „The International Regime of the Danube“. U: *Geographical Journal*, Vol. 102, N. 5/6, November-December 1943, pp. 240-253.

¹⁸ Charlotte Rasmussen, „Freedom of the Danube“. U: *Current History*, N. XII, January 1947, pp. 27-31.

¹⁹ Podaci dostupni na: Internet, www.danubecommission.org. (stranica poslednji put posećena 05.08.2013)

Rumunija, Srbija, Hrvatska, Mađarska, Slovačka, Austrija i Nemačka. Status posmatrača imaju: Belgija, Grčka, Kipar, Makedonija, Holandija, Turska, Francuska, Crna Gora i Česka. „Nakon otvaranja kanala Rajna-Majna i stvaranja jedinstvenog plovног puta između Crnog mora i Severnog mora, veliki broj zemalja i organizacija su inicirale povezivanje sa DK. Dunav je takođe proglašen kao poseban transevropski saobraćajni koridor od posebnog značaja. Postoji i inicijativa za organizovanje nove diplomatske konferencije o dunavskoj saradnji, u cilju proširenja, za sada uskih nadležnosti i aktivnosti Dunavske komisije“.²⁰

Pored Dunavske komisije, od 1994. godine funkcioniše i Međunarodna komisija za zaštitu reke Dunav (eng. *The International Commission for the Protection of the Danube River*), a od 2001. i Proces saradnje na Dunavu (eng. *Danube Cooperation Process*).²¹ Proces saradnje na Dunavu predstavlja „političko-diplomatsku inicijativu koja ima za cilj pružanje novog političkog podstrelka za jačanje i razvoj višestranih odnosa između podunavskih zemalja, bez uspostavljanja novih institucija“.²² Ciljevi ove međunarodne organizacije vezani su za unapređivanje ekonomske, plovidbene, ekološke, kulturne i turističke saradnje, a utisak je da se na ovaj način pokušava napraviti paralelna struktura, koja bi postojala pored Dunavske komisije, ali kojom bi rukovodile EU, uz veliki upliv SAD-a koje imaju status „gosta“. Uz navedene, postoji i jedno posebno regionalno udruženje, paradiplomatska inicijativa – *Radna zajednica podunavskih zemalja*.²³

Pored svega, Savet EU je u junu 2011. usvojio i Dunavsku strategiju EU (eng. *EU Strategy for the Danube Region*).²⁴ Posle prijema Bugarske i

²⁰ Duško Lopandić, *Regionalne inicijative u jugoistočnoj Evropi*, Institut za medjunarodnu privrednu i politiku: Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2001, str. 159.

²¹ Članice Međunarodne komisije za zaštitu reke Dunav su: Austrija, Nemačka, BiH, Bugarska, Hrvatska, Mađarska, Česka, Slovačka, Rumunija, Moldavija, Srbija, Slovenija, Crna Gora, Ukrajina i EU. O aktivnostima više na internet stranici: <http://www.icpdr.org/main>. Članice Procesa saradnje na Dunavu su: Austrija, BiH, Bugarska, Hrvatska, Česka, Nemačka, Slovačka, Mađarska, Moldavija, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Ukrajina i Srbija. Članovi su još i, kao osnivači: Evropska komisija i Pakt stabilnosti jugoistočne Evrope (koji je u međuvremenu ugašen). Status gostiju imaju: Francuska, Makedonija, Rusija, Turska i SAD. O aktivnostima više na: Internet, <http://danubecooperationprocess.com>. (stranica poslednji put posećena 03.08.2013)

²² Dostupno na: Internet, www.mfa.rs. (stranica poslednji put posećena 05.08.2013)

²³ Radna zajednica podunavskih zemalja uključuje u svoj rad države, oblasti, regije i gradove iz pojedinih zemalja, pa su tako članice: Grad Beč, Burgenland, Gornja Austrija (Austrija); Loveč, Montana i Ruse (Bugarska); Česka; Hrvatska; Baden-Virtenberg, Bavarska (Nemačka); Bač-Kiškun, Baranja, Budimpešta, Pešta, Feher, Đer-Mošon-Šopron, Komoran-Eštergon, Tolna (Mađarska), Moldavija, Udruženje podunavskih oblasti (Rumunija); Slovačka; Srbija; Odesa (Ukrajina). Ciljevi ovog udruženja su: podsticaj privrednog razvoja, saobraćaj, regionalno planiranje, turizam, kultura, nauka, zaštita životne sredine. O ovome više u: Duško Lopandić, *Regionalne inicijative u jugoistočnoj Evropi*, Institut za medjunarodnu privrednu i politiku: Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2001, str. 159.

²⁴ O Dunavskoj strategiji se više može pronaći na: Internet, http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/danube/index_en.cfm (stranica poslednji put posećena 21.06.2013)

Rumunije 2007. i Hrvatske 2013. godine, Dunav je *de facto* postao unutrašnji plovni put EU.²⁵ Dunav je u planovima modernizacije saobraćajnih koridora EU označen kao Koridor VII. Dunavska strategija EU bazira se na tri stuba: 1) uspostavljanje sistema bezbedne plovidbe i razvoja transporta i prateće infrastrukture; 2) zaštita životne sredine i održivo korišćenje prirodnog bogatstva; 3) ekonomski razvoj i jačanje regionalne saradnje i partnerstva u regionu.²⁶ Najznačajniji „politički segment“ svakako je prvi stub, jer se tu otvara pitanje: pod čijom kontrolom se nalazi trgovina Dunavom? Još od 1948. godine „sudbina Dunava“ je u rukama pribrežnih zemalja, što se danas često navodi kao ograničavajući faktor. Dok se danas koristi oko 85 odsto transportnih kapaciteta Rajne, na Dunavu je to svega oko 9 odsto. Prema jednoj od iznetih računica, procena je da bi povećavanjem kapaciteta plovidbe za 30 odsto na relaciji Crno more-Severno more preko 5 milijardi tona tereta moglo da bude preusmereno na Koridor VII.²⁷ Prostor za povećavanje obima transporta na Dunavskom koridoru je ogroman, što u uslovima kada je propusna moć železničke mreže sve manja, a troškovi drumskog transporta (usled konstantnog povećavanja cene sirove nafte) rastu, od velikog značaja za privredu EU.

Da bi se ovaj plan ostvario, za EU je značajno da postoje „delotvorne rečne komisije“.²⁸ Verovatno je da bi EU želela da se formiraju tela poput Centralne komisije za navigaciju Rajnom (fra. *Commission Centrale pour la Navigation du Rhin*).²⁹ Time bi se olakšala mogućnost uvođenja obavezujućih pravnih normi za sve pribrežne zemlje, kojima bi se uspostavili jedinstveni standardi plovidbe, pretovara i utvrdio obrazac tarifiranja usluga, što bi značilo i uspostavljanje jedinstvenog režima plovidbe Dunavom. U tom kontekstu se i ustanovljavanje *Međunarodne komisije za zaštitu reke Dunav* može posmatrati kao prvi korak u pokušaju pravljenja nove „Međunarodne dunavske komisije“ pod kontrolom

²⁵ Posle prijema Srbije, Dunav bi i *de iure* postao unutrašnji plovni put EU. S obzirom da je jedini rukavac u delti Dunava koji se stalno održava za plovidbu i preko kojeg se može vršiti medjunarodni transport rumunska Sulina, moldavski i ukrajinski deo plovног puta u delti Dunava bi mogli biti zaobidjeni.

²⁶ Prema: Internet, <http://www.dunavskastrategija.rs/srp/strategija/> (stranica poslednji put posećena 03.07.2013)

²⁷ O ovome se više može pronaći na: Internet, http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperation/baltic/pdf/macroregional_strategies_2009.pdf (stranica poslednji put posećena 06.08.2013)

²⁸ EU je projektom pod nazivom NAIADES definisala ciljeve u oblasti razvoja unutrašnjih plovnih puteva. U ovom planu se govori o nezamenljivoj ulozi „delotvornih rečnih komisija“. Više na: Internet, <http://www.naiades.info/>. (stranica poslednji put posećena 03.08.2013)

²⁹ Članice ove organizacije su pribrežne zemlje: Nemačka, Francuska, Švajcarska, Holandija i Belgija. Posmatrači su još i: Austrija, Bugarska, Luksemburg, Mađarska, Slovačka, Češka, Rumunija, Velika Britanija, Srbija i Poljska. Poseban vid saradnje postoji sa institucijama EU. O svemu više na zvaničnoj stranici: Internet, <http://www.ccr-zkr.org>. (stranica poslednji put posećena 05.08.2013)

EU.³⁰ Time bi, suštinski, upravljanje resursima prešlo iz ruku pribrežnih zemalja u ruke EU. O „sudbini Dunava“ bi odlučivala EU!

Posmatrano iz današnje, (dnevno)političke perspektive, lako se može braniti teza kako su predložene mere EU „spasenosno rešenje“ i za samu EU i za pribrežne zemlje. Ipak, posmatrano sa geopolitičkog aspekta, otvara se nekoliko važnih pitanja. „Velika politička bitka“ na Dunavu, koja traje skoro dva veka, zapravo je geopolitički motivisana. Današnji stavovi i inicijative važnih činilac međunarodnih odnosa zato se mogu posmatrati i samo kao jedna od etapa u geopolitičkoj borbi.

Mapa br. 4: Kanal Rajna-Majna-Dunav³¹

Medunarodna politika br. 1153-1154, januar-jun 2014. godine

Stvaranjem kontinentalne geopolitičke horizontale pravcem Rajna-Dunav, panevropski Koridor VII postaje važna karika u povezivanju kavkasko-kaspijskog regiona sa akvatorijem Atlantskog okeana, pre svega njegovim severnim delom. Dunavski region nije samo geoekonomski celina i potencijalni *mestorazvoj*, prostor na kojem bi se sjedinjavale socijalno-politička sredina i njegova teritorija.³² Gledano iz ugla vodećih evropskih država, ovo je i značajan tranzitni pravac za dalje transferisanje zapadnoevropskih i srednjoevropskih ekonomskih, kulturnih i vojnih interesa i uticaja ka srednjoazijskom i bliskoistočnom regionu. Podela članica EU na „zapadnoevropske“ i „srednjoevropske“ je geopolitički važna.³³

³⁰ O važnosti Međunarodne komisije za zaštitu reke Dunav i upoređivanja sa komisijom za Mekong više se može pronaći u: Susanne Schmeier, *Governing International Watersources. River Basin Organizations and the sustainable governance of international shared rivers and lake*, Routledge, New York, 2012.

³¹ Mapa preuzeta sa: Internet, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Constanta-Rotterdam_DE.PNG (stranica poslednji put posećena 03.07.2013)

³² Pojam „mestorazvoj“ prvi je počeo da koristi ruski teoretičar Petar Savickij (*Петр Николаевич Савицкий*) i pod njim je podrazumevao „geografsku jedinicu na kojoj dolazi do sjedinjavanja socijalno-političke sredine i njene teritorije“. O ovome više u: Peter N. Savickij, *Šestina sveta. Rusko jako zeměpisný a historický celek*, Melantrich, Praha, 1933, str. 195.

³³ Ovu podelu autor opširno analizira u radu: Dušan Proroković, *Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku XXI veka*, Službeni glasnik: Geopolitika, Beograd, 2012. U

Zapadnoevropski „rimland“ je područje talasokratskih zemalja, pomorskih naroda i njihovih kultura, dok je srednjoevropska unutrašnjost prostor telurokratskih država, kontinentalnih naroda i kultura.³⁴ Jačanje evropske geopolitičke horizontale garantuje kontinentalnom delu EU samostalniji geopolitički nastup u budućnosti. Sa jedne strane, time se telurokratske srednjoevropske zemlje u velikoj meri oslobađaju zavisnosti od talasokratskih SAD-a i njihovih zapadnoevropskih saveznika. Sa druge strane, za srednjoevropske zemlje otvaraju se sasvim nove perspektive na istoku, što može dovesti i do stvaranja novih „geostrateških i geoekonomskih partnerstava“. Kontinentalna geopolitička horizontala tako može postati zapadna osovina u novom savezništvu srednjoevropskog kontinentalizma sa evroazijstvom. Zaistočnoevropske pribrežne zemlje ovo je dugoročno rešenje. Time se stvara solidna osnova za njihov privredni razvoj i tehnološko osavremenjavanje.

Tabela br. 4: BDP po glavi stanovnika pribrežnih zemalja Rajne (u dolarima)

Francuska	Holandija	Nemačka	Belgija	Švajcarska
41,141	46,142	41,513	43,686	79,033

Stavljanje „sudbine Dunava u ruke EU“ nije samo po sebi rešenje za nerazvijene države iz donjeg toka reke. Poređenje sa Rajnom nije na mestu, pa je pitanje i koliko bi preuzimanje iskustava Centralne komisije za navigaciju Rajnom u upravljanju Dunavom dalo rezultat. Pet država kroz koje protiče Rajna su na otprilike istom nivou razvoja, sa tradicionalno velikom međusobnom razmenom i međuzavisnim ekonomskim i naučnim sistemima.³⁵ Podunavske zemlje su na različitim nivoima ekonomskog razvoja, pa je tako BDP per capita Nemačke veći šest do deset puta od onog koji imaju Rumunija, Bugarska i Srbija. Najznačajniji spoljnotrgovinski partner svih pribrežnih zemalja je Nemačka i o nekoj „međuzavisnosti“ ne može se uopšte govoriti, već samo o „jednostranoj zavisnosti“ ostalih od Nemačke!

zaključku se i navodi da su „zapadnoevropska“ i „srednjoevropska“ geopolitička koncepcija različite, u mnogim stvarima i suprotstavljene.

³⁴ Podela na talasokratske i telurokratske zemlje je uzeta prema postavci nemačkog teoretičara Karla Šmita. Šmit predstavlja svetsku istoriju kao kontinuitet borbe između kontinentalnih i pomorskih država, slikovito to opisujući kroz naziv knjige o strategiji francuskog admirala Kasteksa: *More protiv zemlje* (*La Mer contre la Terre*). Za njega je ova borba „iskonski antagonizam“, opisana još u jednom od tumačenja starozavetne priče, o borbi između Levijatana (ogromne mitske ribe, predstavljane kao moćnog kita) i *Behemota* (snažne suvozemene životinje, predstavljane kao bika sa velikim rogovima ili ogromnog slona). O ovome se više može pronaći u radu: Karl Šmit, *Zemlja i more*. U: Aleksandar Dugin, *Osnovi geopolitike, knjiga 2, Prostorno misliti*, Ekopres, Zrenjanin, 2004, str. 302-303. O značaju Dunava za celokupnu srednju Evropu više se može pronaći u: Oskar, Krejčí, *Geopolitika stredoevropského prostoru*, Professional Publishing, Praha, 2009.

³⁵ U poređenju BDP po glavi stanovnika navedenih pet zemalja uočljivo je da samo Švajcarska „odskače“ od ostalih.

Tabela br. 5: BDP po glavi stanovnika pribrežnih dunavskih zemalja
(u dolarima)³⁶

Nemačka	41,513	Srbija	4,943
Austrija	47,083	Bugarska	7,033
Slovačka	16,899	Rumunija	7,935
Mađarska	12,736	Moldavija	2,037
Hrvatska	12,972	Ukrajina	3,877

Pored toga, istorijska iskustva na Dunavu iz perioda do 1948. godine, ali i na primer iz projekta izgradnje panevropske železničke pruge koja je povezivala srednju Evropu sa Bosforom, preko teritorija Srbije i Bugarske posle 1878. godine, pokazuju da je uticaj prolaska važnih saobraćajnih koridora preko teritorija balkanskih država imao ograničene efekte na njihov ukupni razvoj. Od svega su, ipak, najveću korist imali oni koji su upravljali ovim kapitalnim projektima. Nesumnjivo, sprovođenje Dunavske strategije može doneti određenu korist pribrežnim zemljama, ali se može pokazati i kako sve to neće uticati na promenu sadašnjih nepovoljnih makroekonomskih trendova.

Tek samostalnjijim nastupom srednjoevropskog kontinentalizma i njegovim „savezništvom“ sa evroazijskom, zemlje donjem toka Dunava i zapadne crnomorske obale postaju središnja karika novog geopolitičkog lanca, tranzitna zona preko koje će se odvijati dinamična razmena između srednje Evrope i partnera na istoku. Tada bi i plan o izgradnji kanala moravsko-vardarskim pravcem od Dunava do Soluna postao izvestan i izvodljiv. Ovim vodnim pravcem srednja Evropa i evropske članice novonastajuće evroazijske integracije dobit će siguran transportni koridor ka Mediteranu, koji ne bi zavisio od političkih i bezbednosnih okolnosti na Bliskom istoku.

Mapa br. 5: Projektovana trasa kanala Dunav-Morava-Vardar-Solun³⁷

³⁶ U tabelama br. 4. i 5. korišćeni su podaci Međunarodnog monetarnog fonda iz publikacije: *World Economic Outlook Database-April 2013*, International Monetary Fund, New York, 2013.

³⁷ Mapa preuzeta sa internet stranice dnevnih novina „Vesti“. Dostupno na: Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ekonomija/289472/A-kakva-je-kineska-korist-od-kanala-do-Soluna> (stranica poslednji put posećena 03.07.2013)

U istoriji je postojalo nekoliko inicijativa o stvaranju jedinstvene srednjoevropske integracije, koja bi obuhvatala zemlje iz basena Dunava, a u koju ne bi ulazila Nemačka. Sredinom XIX veka Lajoš Košut (*László Kossuth*) predlagao je formiranje federacije, koja bi se prostirala od Karpat do Jadranskog mora, i od panonskog Podunavlja do Crnog mora. To bi uključivalo pored Ugarske i: Transilvaniju, Rumuniju, Hrvatsku, Srbiju i ostale južnoslovenske zemlje po oslobođenju od otomanske okupacije.³⁸ Za Milana Hodžu, koji je svoj rad napisao posle potpisivanja Minhenskog sporazuma, slobodu malim narodima garantovalo je samo njihovo međusobno povezivanje. To bi na srednjoevropskom geopolitičkom koridoru značilo formiranje *Podunavske federacije*, koju bi sačinjavale: Poljska, Čehoslovačka, Austrija, Mađarska, Jugoslavija, Rumunija, Bugarska i Grčka. Federacija bi se, sa preko 100 miliona stanovnika, prostirala na respektabilnih 582.000 kvadratnih milja, a integracija bi počela stvaranjem carinske unije.³⁹ Tokom Drugog svetskog rata i američka diplomacija razmišljala je o mogućnosti stvaranja „velike političke konfederacije“ sa zajedničkom spoljnom politikom i odbranom, a u koju bi ulazili: Čehoslovačka, Mađarska, Austrija, Jugoslavija, Bugarska, Rumunija, Grčka, a moguće i Turska.⁴⁰ Ipak, ni jedna od ovih inicijativa nije realizovana. Između ostalog i zato što je nemoguće isključiti Nemačku iz ovakvih planova.

Nemačka je ključna srednjoevropska država, sa zavidnom tradicijom i značajnom ulogom. Telurokratski, srednjoevropski kontinentalizam ne može postojati bez Nemačke i nemačkih geopolitičkih interesa. Zato se cela računica o položaju i razvoju zemalja iz donjeg toka Dunava u velikoj meri svodi na pitanje: kako će se geopolitički postaviti Nemačka? Ukoliko se uspravljanje Nemačke u respektabilnog geopolitičkog igrača u globalnim razmerama bude dešavalo uz usaglašavanje ciljeva sa evroazijstvom, donji tok Dunava je kontaktna i tranzitna zona, što otvara mogućnosti dugoročne stabilizacije i dinamičnog razvoja istočnoevropskih podunavskih država. U slučaju da Nemačka ostane privržena evroatlantizmu, pokušavajući tako da se pozicionira kao jedna od globalnih „subimperijalnih sila“, sliv Dunava bi predstavljao samo novi strateški koridor talasokratskim zemljama, svojevrsni *Via militaris* kojim bi se ojačalo prisustvo SAD-a na prostoru donjeg toka Dunava i zapadne (verovatno i severne) crnomorske obale. Time bi se uticaji i interesi telurokratskog evroazijsvta potisnuli daleko ka severu i kontinetalnoj unutrašnjosti. U tom slučaju, podunavske zemlje imale bi veliki strateški značaj za SAD, jer se preko njih okružuje evroazijski „Heartland“, ali bi ostale ekonomski periferija i granična oblast prema drugim geopolitičkim celinama.⁴¹ To bi, u najboljem slučaju, donelo

³⁸ Peter Rokai [i dr.], *Istoriya Mađara*, Clio, Beograd, 1999, str. 422-460.

³⁹ Milan Hodža, *Federácia v Strednej Európe a iné štúdie*, Kalligram, Bratislava, 1997, str. 65, 231-235.

⁴⁰ Lukač Pavol, „Neznámy stredoeurópsky federalista“. U: *Historická revue*, číslo 4/2000, ročník XI, Bratislava, 2000, str. 14-15.

⁴¹ Pojam „Heartland“ prvi je u geopolitiku uveo Halford Makinder (*Halford Mackinder*). Više se može pronaći u njegovom radu: Halford Dž. Makinder, *Demokratski ideali i*

održavanje postojećih odnosa, i države iz donjeg toka Dunava dugoročno bi ostale na repu ekonomskih dešavanja.

Od navedenog u velikoj meri zavisi i geopolitički položaj Srbije. U najboljem slučaju, izgradnjom kanala Dunav-Morava-Vardar-Solun Srbija može postati važno raskršće rečnih saobraćajnica koje vode od Crnog mora sa istoka i Egejskog mora sa juga, ka Severnom moru. Pored toga, Srbija je i tranzitna zona ka jadranskom priobalju sa kojim je povezana železničkim koridorom Beograd-Bar što njen položaj dodatno poboljšava! U takvom razvoju situacije Srbija se oslanja na dva sigurna saveznika-Rusiju i Nemačku, sa kojima može razvijati ekonomske odnose i produbljivati političku saradnju. U najgorem slučaju, ukoliko bi Dunav postao evroatlantistički „vojni put“ ka južnom obodu ruske zone interesa, Srbija bi postala duboko geopolitički izolovana. Sa jedne strane, Srbija bi ostala problematična zemlja za SAD, jer je za talasokratske ciljeve „srpsko pitanje“ deo problema, a ne deo rešenja na Balkanu. Sa druge strane, obnovila bi se teza Milorada Ekmećića kako je Srbija „geografski neprijatelj Nemačke“.⁴² To bi uticalo na dalju eroziju srpske pozicije i dramatično pogoršavanje ionako lošeg geopolitičkog položaja zemlje. Između ove dve krajnosti može se pojavitи čitav niz rešenja, ali nesumnjivo, po srpske interese mnogo je bolje da, što se „dunavskog geopolitičkog vektora“ tiče, on u budućnosti bude koridor koji povezuje dve telurokratske geopolitičke koncepcije: srednjoevropski kontinentalizam i evroazijstvo.

Bibliografija

1. Bideleux, Robert, *European integration and disintegration*. Routledge, London, 1996.
2. Blanc, André; Carrière, Pierre, „Le Danube“. U: „Encyclopaedia Universalis“ (CD), 10e, Paris. 2005.
3. Danilevski, Nikolaj, *Rusija i Evropa*. Službeni list SRJ, Beograd, 1994.
4. Dugin, Aleksandar, *Osnovi geopolitike*, knjiga 2, Prostorno misliti, Ekopres, Zrenjanin, 2004.
5. Ekmećić, Milorad, *Dugo kretanje izmedju klanja i oranja: istorija Srbije u novom veku 1492-1992*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.
6. Garašanin, Milutin, *Praistorija na tlu SR Srbije I-II*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973.
7. Hodža, Milan, *Federácia v Strednej Európe a iné štúdie*, Kalligram, Bratislava, 1997.
8. Hötzl, Heinz, „Origin of the Danube-Aach system“. U: Environmental Geology, vol. 27, Nr. 2, pp. 87-96.

stvarnost. Metaphysica, Beograd, 2009. O spoljnoj politici SAD, njenoj tradiciji i aktuelnim strategijama više se može pronaći u radu: Oskar Krejčí, *Zahraniční politika USA*, Professional Publishing, Praha, 2009.

⁴² Više u zaključima iznetim u radu: Milorad Ekmećić, *Dugo kretanje izmedju klanja i oranja: istorija Srbije u novom veku 1492-1992*, Evro-Giunti, Beograd, 2010.

9. Krehbiel, Edward, "The European Commission of the Danube: An Experiment in International Administration". U: *Political Science Quarterly*, Volume 33, Number 1, March 1919, pp. 38-55.
10. Kořalka, Jiří, Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. Století, ČSAV, Praha, 1963.
11. Krejčí, Oskar, Geopolitika středoevropského prostoru, Professional Publishing, Praha, 2009.
12. Krejčí, Oskar. Zahraniční politika US, Professional Publishing, Praha, 2009.
13. Lopandić, Duško, Regionalne inicijative u jugoistočnoj Evropi, Institut za međunarodnu privrodu i politiku: Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2001.
14. Lukáč, Pavol, „Neznámy stredoeurópsky federalista“. U: Historická revue, číslo 4/2000, ročník XI, 2000, s. 14-15.
15. Makinder, Halford Dž. Demokratski ideali i stvarnost, Metaphysica, Beograd, 2009.
16. Popper, Otto, „The International Regime of the Danube“. U: *Geographical Journal*, Vol. 102, N. 5/6, November-December 1943, pp. 240-253.
17. Proroković, Dušan, „Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku XXI veka“, *Službeni glasnik: Geopolitika*, Beograd, 2012.
18. Rasmussen, Charlotte, "Freedom of the Danube". U: *Current History*, N. XII, January 1947, pp. 27-31.
19. Rich, Norman, Hitler's War Aims: the Establishment of the New Order, W. W. Norton & Company, New York, 1974.
20. Rokai, Peter [i dr.], Istorija Mađara, Clio, Beograd, 1999.
21. Savickij, Peter, Šestina sveta. Rusko jako zeměpisný a historický celek, Melantrich, Praha, 1933.
22. Schmeier, Susanne, Governing International Watersources. River Basin Organizations and the sustainable governance of international shared rivers and lakes, Routledge, New York, 2012.
23. Stepić, Milomir, *Srpsko pitanje-geopolitičko pitanje*, Jantar grupa, Beograd, 2004.
24. Stojić-Karanović, Edita; Petrović, Dragan, „Dunavska strategija“, Institut za međunarodnu politiku i privrodu, Beograd, 2010.
25. Touchart, Laurent, "Danube". U: Encyclopaedia Universalis. Dostupno na: Internet, http://www.universalis.fr/encyclopedie/danube/#1_49838.
26. EU Strategy for the Danube Region, European Commission, Brussels, 2011. Dokument dostupan na: http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/danube/index_en.cfm. World Economic Outlook Database-April 2013, International Monetary Fund, New York, 2013.
27. Commission Centrale pour la Navigation du Rhin: <http://www.ccr-zkr.org>
28. Ministarstvo spoljnih poslova Srbije: www.mfa.rs
29. Naiades (Next Generation European Inland Waterway Ship and Logistic System): <http://www.naiades.info/>
30. The Danube Commission: www.danubecommission.org.
31. The Danube Cooperation Process: <http://danubecooperationprocess.com>.
32. The Internet, Commission for the Protection of the Danube River: <http://www.icpdr.org/main>

Dr Dušan PROROKOVIĆ

STRUGGLE FOR CONTROL OF THE DANUBE AND ITS IMPACT ON SERBIA'S GEOPOLITICAL POSITION

ABSTRACT

The Danube is one of the most important traffic corridors within Europe. That is the reason why the struggle between the great powers-geopolitical players for the control of the Danube is permanent in last two centuries. With the Rhine - Danube canal the European geopolitical horizontal has been made. This has provided Germany, which is the leading central European country, more independent role. German position towards atlantism on one hand and eurasianism on the other has an important influence on the geopolitical position of Serbia.

Key words: Danube, Rhine, geopolitics, international commissions for Danube, Central European continentalism, atlantism, eurasianism, Danube strategy.

UDK: 327:551.588(98)
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 128-139
Izvorni naučni članak
Primljen: 20. februar 2014.

Dr Milovan RADAKOVIĆ¹

Karakteristike i posledice klimatskih promena na Arktiku na međunarodne odnose

SAŽETAK

Globalne klimatske promene imajuće svoje posledice i na međunarodne odnose. Najveće će svakako biti na prostorima Severnog i Južnog pola. Kada je reč o Arktiku, ove promene odvijajuće se u nekoliko dimenzija. Prva je, svakako, bezbednost. Naime, granice arktičkih država, koje su zbog niskih temperature, snega i leda bile gotovo neprohodne, u bliskoj budućnosti mogle bi imati karakteristike klasičnih granica. Druga dimenzija su resursi. Na Arktiku postoje velike količine energenata i minerala, koji do sada nisu bili eksploratišani. I konačno, još jedna dimenzija koju donosi promena klime na Arktiku, je saobraćajna komponenta. Toplja klima i toplije struje na kopnu i moru u ovom delu sveta, otvorice i nove trgovачke i putne pravce.

Ključne reči: Arktik, klimatske promene, teritorijalni sporovi, Rusija, SAD, Kanada, EU, Kina, resursi, bezbednost, saobraćaj, međunarodni odnosi.

Uvod - klima, prostor i ljudi -

Arktik se nalazi u oblasti Severnog ledenog okeana, u čijem se središtu nalazi Severni pol.² Na krajevima okeana nalaze se delovi evroazijskog kopna, Severne Amerike i Grenlanda. Ovo je deo zemlje gde vladaju

¹ Dr Milovan Radaković, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail: mradakovic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanje položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljнополитички, међународно економски, правни и безбедносни аспекти”, (br. 179029) za period 2011-2014. godine.

² Arktik obuhvata severnu polarnu oblast, i to Severni ledeni okean, ostrvo Novu Zemlju, Špicberška ostrva, Franc-Jozefovu zemlju, Novosibirsku ostrvu, Franklinov arhipelag sa Bafinovom zemljom i Grenlandom. Ovde se dodiruju najseverniji delovi evropskog, azijskog i američkog kopna, što čini površinu od 26 mil.km kopna i mora.

ekstremno niske temperature. Oko 2/3 artičkih oblasti zahvata Severni ledeni okean, koji je najvećim delom godine prekriven uglavnom tankim ledenim slojem. Temperatura vode na površini iznosi -1C, zimske vazdušne temperature spuštaju se i do -40, a u letnjim mesecima se kreću od nule do jednog stepena. U kratkom letnjem periodu sante leda se otapaju i lome, i na taj način plivaju na površini okeana. Slomljene ledene bregove, nose morske struje i vetrovi pa one, u manjoj ili većoj meri, i danas predstavljaju opasnost za plovidbu. Plovidbu severnim pomorskim putem olakšava uticaj tople Golfske struje, koja temperaturu okeana znatno ublažuje do luke Murmansk.

Oblast Arktika danas ima 700.000 stanovnika. Reč je uglavnom o raznim lovačkim plemenima, uglavnom pripadnicima eskimskih i indijanskih plemena. Pored njih brojni su i pripadnici turkijskog naroda Jakuti. Stanovnici Arktika u potpunosti su se prilagodili životu u ovoj polarnoj oblasti. U zimskom periodu Arktik je okovan ledom, pa stanovnici žive u specijalnim zimskim kućicama koje zovu *iglu*, a u toplije vreme i sve češće u savremeno opremljenim kućama. Stanovništvo Arktika, koje se tradicionalno bavilo lovom i ribolovom, u poslednje vreme sve češće se bavi i rудarstvom.³

Novije doba, donosi globalno zagrevanje planete, što dovodi do klimatskih promena na Arktiku, odnosno smanjenje površina pod snegom i ledom. Količina leda u Severnom ledenom okeanu značajno je smanjena. Nestajanje leda se ubrzava. Stopa smanjenja ledenih površina u periodu od 1979-2000. godine iznosila je -6,4% po deceniji.⁴ Uzimajući u obzir samo poslednju deceniju, smanjenje ledenog pokrivača u septembru, kada led ima minimalnu površinu, bila je -18%.⁵ Smanjenje se pored ukupne površine pod ledom, odnosi i na debljinu ledenog pokrivača, kao i na gubitak višegodišnjeg (perenijalnog) leda. Smanjenje leda posledica je niza procesa kao što su globalno povećanje temperature, promene u oblačnosti, promene atmosferskih cirkulacionih šema, povećan transport starijeg leda iz artičke oblasti, povećanje toplotne energije iz Atlantika i Pacifika.

Nova geopolitička i geostrateška pozicija Arktika

Predviđanja o Arktiku bez leda nisu više stvar neke daleke budućnosti. Ova polarna oblast, bez leda, imaće u međunarodnim odnosima potpuno novu poziciju, geopolitičku i geostratešku ulogu. Arktik bez leda učinio bi

³ Još u vremenu od IX-XII veka počela su istraživanja u oblasti Artika. U tom periodu norveški Vikanzi otkrili su Island i Grenland. Posle Drugog svetskog rata, nastavljena su istraživanja ovog prostora, uglavnom radi podizanja arktičkih vazduhoplovnih baza. Dve američke podmornice "Nautilus" i "Skejt" stigle su 1958. na Severni pol, ploveći ispod polarnog leda.

⁴ Comiso JC. 2002. A rapidly declining perennial sea ice cover in the Arctic. *Geophysical Research Letters*, no. 29, 2002.

⁵ Perovich DK, Rihter-Menge JA. 2009, *Loss of sea ice in the Arctic*, Annual Review of Marine Science, no. 1, 2009.

prostor na kome se nalazi, novim pomorskim saobraćajnim središtem i važnom starteškom vojno-političkom pozicijom. Ova, u budućnosti, ne tako daleka nova pozicija Arktika, pojačala je aktivnost subarctickih država na zauzimanju njihove nove pozicije u ovom delu sveta, što je dovelo i do prvih pojačanih tenzija u ovom regionu. Granica između Rusije i Severne Amerike, koja se nalazi u oblasti ekstremno niskih temperature i koja je stalno pod snegom i ledom, dobila bi potpuno drugačiji smisao bez snega i leda. Tada bi predstavljala kopno na kome mogu biti stacionirane veće ili manje vojne jedinice, ali i oružja, kakve su na primer, nuklearne krstareće rakete i slično.⁶

U postojećim uslovima, za Kanadu je i dalje primaran saobraćajni aspekt. Za nju poseban značaj ima takozvani severozapadni artički prolaz, gde su kanadske vlasti zadužene za regulaciju saobraćaja. SAD, sa druge strane, ovaj prolaz tretiraju kao deo međunarodnih voda koje svi mogu nesmetano da koriste u cilju saobraćajno-pomorskog prometa. Ovo je nagoveštaj sukoba i tumačenja uloge i kontrole takozvanog severozapadnog prolaza, a ako on postane plovan, to će i diskusije pa i razni oblici pritisaka oko njega postati intenzivniji.⁷

Ali, nesuglasice oko pomorskih prolaza nisu jedine koje se odvijaju oko ovih ledenih prostora. U vreme ekonomске krize, porasla je potreba za novim izvorima, odnosno ležištima nafte i gasa. Porast cena energenata uslovio je sve koplikovanije metode eksploracije, kao što su dubokomorske bušotine širom planete, sve do peščanih dina na Bliskom istoku i škrinjaca u Kanadi. Energetska kriza uslovljava brzo pronalaženje novih naftnih izvora širom sveta. Otkrića koja su u poslednje vreme vršena na Arktiku ukazuju da se ispod mora i leda nalazi oko četvrtine svetskih zaliha energenata, prvenstveno nafte i plina.⁸ U arktičkim rudnicima postoje velika mineralna nalazišta. Uglavnom je reč o rudnicima nikla i bakra, a u novije vreme otvaraju se i rudnici fosfora i urana. Na teritoriji arhipelaga Nove Zemlje otkriveno je nekoliko desetina miliona tona nalazišta cinkovog i olovnog karbonata. Uz karbonate pronašao se i magnezijum čije se zalihe procenjuju na oko tri milijarde tona. Pored pomenutih minerala Arktik je bogat zlatom i dijamantima.

⁶ Kanada bi se među prvima našla u potpuno novoj geopolitičkoj poziciji.

⁷ Imajući u vidu ovakvu dinamiku otapanja leda, pomenuti pomorski prolazi mogli bi biti plovni veći deo godine već za desetak godina. Otvoreno more bi u tom smislu, omogućilo gradnju platformi za iskoriščavanje nafte i plina na Arktiku. Međutim, otapanje leda ne znači automatski da je okean na ovom delu potpuno slobodan za plovidbu. Naime, ledena kora koja se prilikom otapanja lomi, pretvara se u ledene bregove odnosno ledenjake. Veliki lednjaci koji plove otvorenim morem predstavljaju opsnost za brodove, ali i za platforme, a eventualno neko veće otopljenje leda stvorice i više ledenjaka. Neke od velikih naftnih kompanija, kao što je britanski ŠEL, iz ovih razloga su privremeno odustali od bušenja naftnih platformi na Arktiku. Naime, eksperti ove kompanije procenili su da bi u ovom trenutku eventualna eksploracija novih nalazišta i postavljanje platformi za njihovu eksploraciju predstavljali rizik za radnike na platformama.

⁸ Više o ovome pogledati u B.Beary, "Race for the Arctic", CQ Global Researcher, Vol. 2, No. 8, 2008.

Strateške pozicije na Arktiku i Ruski odgovor

Iz prethodno iznetih nalaza, jasno je zašto sa otapanjem leda na Arktiku, raste i tenzija oko njega. Jedna od najspornijih tačaka zainteresovanih strana oko Arktika je takozvani Lomonosov prevoj. Reč je o pomorskom planinskom lancu koji spaja kontinentalni deo Evroazije sa Severnom Amerikom. Rusi taj prevoj smatraju nastavkom kontinentalnog dela Azije. Međutim, Danci ga tretiraju kao produžetak Grenlanda.⁹ Mogući spor neće biti jednostavno rešen, jer bi strana koja bi bila nadležna za ovaj prevoj, imala pravo i na posed značajnog dela, još neprisvojenog dela Arktika, i svih pripadajućih bogatstava na tom prostoru. Kako bi naglasili svoju prisutnost na prostoru ovog prevoja, Rusi su 2007. godine uz pomoć batiskafa MIR-1 i MIR-2, postavili zastavicu svoje države na severni pol, simbolično stavljajući do znanja da tu teritoriju smatraju svojom. Međutim, rasprave i prava na prevoj Lomonosov daleko su od rešenja. U međuvremenu, sve države koje okružuju Arktik povećavaju izdatke usmerene ka svojim delovima na Arktiku u cilju jačanja civilnih, vojnih i ekonomskih prisutnosti, očekujući značajno smanjenje snega i leda na ovom prostoru, i korišćenje bogatstava koje je do sada, zbog hladnoće i drugih klimatskih uslova, bilo nedostupno.

U tom smislu, Marko Filijović u svom tekstu *Militarizacija Arktika-budućnost koja je već počela* (2011), navodi izjave pojedinih strana oko razgraničenja na Arktiku i ponašanje zainteresovanih država u slučaju sukoba. Proteklih godina Kanada je više puta napominjala da postoji potreba za potvrdom suvereniteta te zemlje na Arktiku. U tom smislu, spominjala se i mogućnost potrebe za preuzimanjem akcija radi zaštite kanadskog teritorijalnog integriteta na Arktiku, i da ta zaštita, iz godine u godinu, postaje sve važnija. Zvaničnici u Danskoj, sa druge strane, napominju da Danska poseduje već dosta podataka o geološkim nalazištima na Arktiku, a da je ruski zahtev za Lomonosovim prevojem neosnovan.¹⁰

Rusija je vrlo osetljiva na pojačano interesovanje za Arktik. Ovo pre svega iz razloga što je arktički region od velike važnosti za rusku privredu, ali i bezbednosne interese. Rusija je takođe preuzeila akcije obnavljanja jedne od najvećih baza na tom području koja je bila formirana još u vreme Sovjetskog Saveza. Reč je o bazi na Novosibirskim ostrvima koje je zatvoreno posle pada Sovjetskog Saveza. U novim uslovima, ova baza je vrlo važna za Rusiju zbog zaštite dostavnih puteva koji povezuju Evropu sa pacifičkim regionom preko Severnog ledenog okeana. Rusija već ima jedan stalni vojni garnizon na ovom prostoru, a predviđa se obnova aerodroma i

⁹ U vezi Lomonosovog prevoja, izjave zainteresovanih strana oscilirale su od umerenih, koje su se pozivale na međunarodno pravo, saradnju i zajednički razvoj regiona, pa do onih agresivnih koji su bili podstaknuti letovima ruskih bombardera uz samu granicu vazdušnog prostora Kanade. Pogledati, Marko Filijović, „Militarizacija Arktika-budućnost koja je već počela”, *Vojno delo*, 2011, str. 9.

¹⁰ Detaljnije, Marko Filijović, „Militarizacija Arktika-budućnost koja je već počela”, *Vojno delo*, br. 3, 2011, str. 9-24.

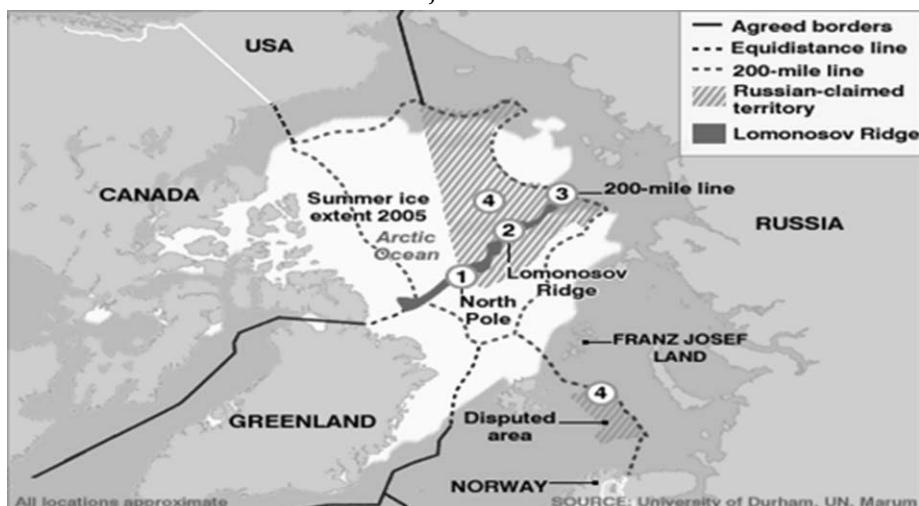
drugih postrojenja kao i izgradnja novih. Zvanična Moskva odbacuje svaku mogućnost da se Arktik stavi pod nadležnost međunarodne zajednice. Rusija planira da poveća broj ratnih brodova u regionu. Takođe i da poveća operativni radijus podmornica koje su u sastavu Severne flote.

Postoje najmanje tri elementa koji u velikoj meri utiču na strategiju te države prema Arktiku. To su :

- Posredno, ponovno uspostavljanje nacionalne kontrole nad energetskim sektorom;
- ostvarivanje većeg uticaja na tržišta gde se prodaju ruski energenti;
- sprečavanje bilo kakvog uzroka nestašice snabdevanja gasa, pa se u tom smislu predviđa i investiranje u razvoj u ovoj oblasti, kako zbog domaćeg tako i zbog stranog tržišta.¹¹

Očigledno je da je startegija Rusije prema Arktiku vrlo jasna. Ukoliko zadrži svoje pozicije u ovom regionu, Rusija bi mogla kontrolisati najveći deo energetskih kapaciteta na planeti. Ovakvo pozicioniranje, znatno bi učvrstilo njenu međunarodnu ekonomsku i političku poziciju kao globalne sile, znatno pomoglo u daljem razvoju i usmerilo veliki broj država ka njenim ekonomskim resursima, što bi moglo doprineti da Rusija ponovno zauzme poziciju koju je nekad imao Sovjetski Savez.

Teritorije na Arktiku

Izvor: Google, _44698484_arctic466.gif

¹¹ ECON, Artic Shipping 2030: From Russia with Oil, Stormy Passage, or Artic Great Game?", ECON Report 2007- 070, 2007.

Teritorijalna podela Arktika

Izvor Google, The New York Times, 2012.

Međunarodna politika br. 1153-1154, januar-jun 2014. godine

Arktička teritorijalna i druga pitanja

U odnosu na ostali deo Arktika, pozicije država koje mu gravitiraju su različite. Norveška, Finska, Danska i SAD nisu još istakle teritorijalne zahteve u odnosu na ovaj prostor. Kanada i Rusija jesu, u odgovarajućoj formi, a sa osloncem na takozvani sektorski pristup istakle svoje teritorijalne zahteve. Taj sektorski pristup polazi od shvatanja o geografskoj celini delova teritorije nad kojim država ima vlast i delova van njihove vlasti. Operacionalizovan je tako što se sa krajnjih tačaka obale države povlače linije koje se spajaju na Severnom polu.¹²⁾

Energetski potencijali na Arktiku, a pre svega promena klime, uticali su na arktičke države da uvažavajući međunarodno pravo, pokrenu i pitanje razgraničenja između sebe. Nekim ranijim odredbama međunarodnog prava određene su jurisdikcije svake pojedinačne države, a koje se odnose na prostor od 370 km od obale, dok konkretnu nadležnost nad preostalom teritorijom ne poseduje ni jedna država ili grupa država. Na tom prostoru nalaze se energetske rezerve, pa će se sa svakom eventualnom krizom oko istih, pojačati i tenzije na Arktiku.

Problem, koji se ovde pojavljuje kao konstanta, je različito tumačenje odredbi međunarodnog prava, kao i prava mora. U ovom slučaju pravo mora pokazuje suverenitet nad određenim prostorom kao i eksploataciju prirodnih resursa u podmorju.¹³⁾ Arktičke države žele da jasnim povlačenjem

¹²⁾ Ovaj deo teksta nastao je na osnovu podataka preuzetih iz knjige Prof. dr Milenka Kreće, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Beograd, 2010, deo XXI, Polarne oblasti, str. 395.

¹³⁾ U ovom konkretnom slučaju svaka od država čija se teritorija pruža prema Severnom polu tvrdi da poseduje ingerencije i neotuđivo pravo nad pojedinim delovima arktičkog

granica na Arktiku konačno prostorno odrede granice svoje države. Ovo dalje može podrazumevati da naučne ekspedicije na Arktiku prati i miltarizacija datog prostora, prvenstveno od strane velikih država, kao što su Kanada i Rusija.

Na samom Arktiku, svaka od arktičkih država, odredila je prvo svoj prostor za koji smatra da ima legitimno pravo da ostvari svoj suverenitet, a zatim i energetska nalazišta kao eventualno objekte odbrane.¹⁴ Može se pretpostaviti koliki su kapaciteti tih izvorišta, kada su eventualne pripreme preduzete već sada iako se procenjuje da će tehnološke i druge mere za eksploataciju datih izvora biti moguće tek 2025. godine.¹⁵ Na ovom prostoru, posle klimatskih promena koje su usledile, otvorile su se i nove transportne mogućnosti. Tako se otvorio novi pomorski pravac tzv. Severozapadni prolaz i pravac preko Severnog mora. Ti pravci otvorili su neke nesuglasice oko nadležnosti. Na primer, pitanje nadležnosti između Kanade i SAD-a oko korišćenja Severozapadnog prolaza, a takođe i između SAD-a i Rusije oko korišćenja putnog pravca preko Severnog mora.¹⁶

Najveći teritorijalni problem na Arktiku, predstavlja nepodeljen prostor između arktičkih država. Postoji pretpostavka da bi pravilnom podelom ovog dela Arktika, i svi ostali teritorijalni sporovi postepeno bili rešeni, a koji zbog klimatskih uslova na Arktiku do sada nisu uzimani u ozbiljnije razmatranje.¹⁷ Arktik je, pak, specifična oblast pa će na njega morati da se primenjuju i specifični vidovi međunarodnog, ali i pomorskog prava. Ukoliko se na ovom prostoru ne bude poštovalo *pravo*, kao disciplina koja je najviše u obavezi da reguliše odnose između ljudi i država, onda postoje velike šanse da se, na žalost, pojave konflikti koji su do sada bukvalno bili zaleđeni. Svaki konflikt, a posebno onaj između velikih država sa moćnom vojnom silom može dalje prouzrokovati niz drugih konflikata. Zato je važno da se eventualni sporovi na Arktiku rešavaju brzo, uz strogu primenu međunarodnog prava, sa specifičnostima koje bi bile prihvatljive za sve zainteresovane strane.

¹⁴ Rozoff R., Militarization of the Artic, Canada: Battle Line in East-West Conflict Over The Arctic, June 3, 2009.

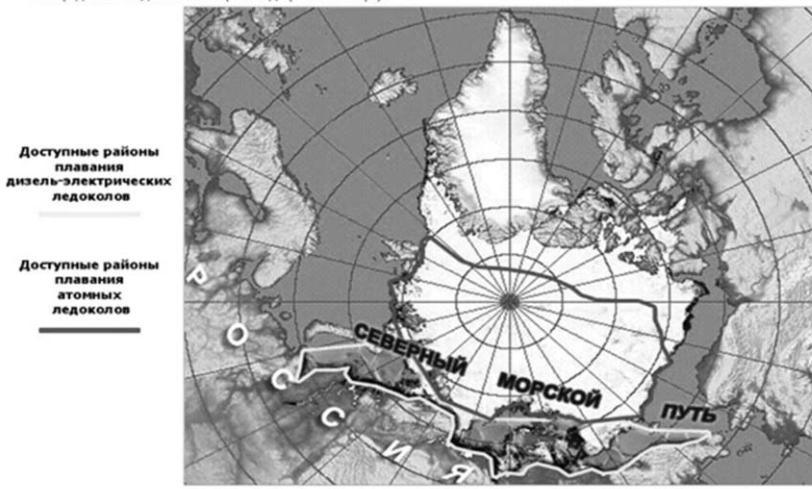
¹⁵ Pogledati, Marko Filijović, „Teritorijalno razgraničenje na Arktiku”, *Vojno delo*, Beograd, 2010, str. 94.

¹⁶ Ovi sporovi ponovo su aktivirali neke stare na ovom prostoru, kao što su sukob Kanade i Danske oko ostrva Has, kao i maritimne jurisdikcije nad Svalbardom. Sporovi oko maritimnih granica postoje između Norveške i Rusije – Berencovo more, zatim SAD i Rusije (Beringov prolaz).

¹⁷ Detaljnije, Marko Filivojević, „Teritorijalno razgraničenje na Arktiku”, *Vojno delo*, Beograd, 2010, str. 94, 95, 96.

Lomonosov prevoj

Распределение льдов в теплое время года (июль–сентябрь).

Izvor: Google, Wikipedia, 2013.

Kina na Arktiku

U bitku za resurse na Arktiku uključila se i Kina. Iako nema teritorijalnih poseda, očigledno je da Peking, Arktik doživljava kao baštinu čovečanstva, pa u tom smislu vodi diplomatsku akciju da se do sada neprisvojeni delovi Arktika, tretiraju kao međunarodno dobro, odnosno baštinom celog čovečanstva. Kina takođe lobira da stekne status posmatrača u Arktičkom veću,¹⁸ pa ulaže velika sredstva u rудarstvo u čitavoj Arktičkoj regiji. Ova pozicija Kine prema Arktiku, slična je poziciji koju ova država ima u Africi. Naime, na tom kontinentu Peking siromašnim zemljama daje velike svote novca ekonomski pomoći u zamenu za eksluzivna prava na iskorišćavanje prirodnih resursa na tom kontinentu. S tim u vezi, Kina ulaže napore da dobije ekskluzivna prava na iskorišćavanje prirodnih resursa Grenlanda, relativno slabo naseljenog ostrva sa sopstvenom upravom, ali pod suverenitetom Danske. Kina je na ovom prostoru otišla i korak dalje. Ona je ponudila povoljne trgovinske ugovore Danskoj, Švedskoj i Islandu.

Međutim, favorit Pekinga u Skandinaviji, odnosno u evropskom arktičkom prostoru je Island. Očigledno je da Kina procenjuje da je značaj Rejkjavika, njegove pozicije i statusa najprihvatljiviji za Kinu. Naime, procena je da će strateški značaj Islanda, male države na severu Atlantika, u budućnosti biti velika u odnosu na Arktik. U tom smislu Kina želi da

Medunarodna politika br. 1153-1154, januar-jun 2014. godine

Institut za međunarodnu politiku i privrednu (IMP)

¹⁸ Arktičko veće je visoki međuvladin forum, koji se bavi pitanjima od značaja za priarktičke države i autohtono stanovništvo na Arktiku. Članovi Arktičkog veća su: Kanada, Danska (sa Grenandom i Farskim ostrvima), Finska, Island, Norveška, Ruska Federacija, Švedska, SAD.

obezbedi islandske luke, kao potencijalne lučke baze za transport svojih kontejnera na daleki sever. Bez obzira na ovo, ukoliko Kina želi da eksploatiše prirodne arktičke resurse, moraće da uđe u saradnju sa drugim državama arktičkog pojasa. I to pre svega iz dva razloga. Prvo Kina nije arktička država pa nije ni u mogućnosti da neposredno eksploatiše prirodna bogatstva ovog regiona. Sa druge strane, bez obzira na njen ubrzani razvoj, ona još uvek nije tehnički u mogućnosti da u pravoj meri i u potpunosti eksploatiše prirodne izvore do kojih bude imala pristup. Na primer, Peking ne poseduje tehnologiju eksplotacije nafte na velikim dubinama, pa će, s tim u vezi, morati da se povezuje sa velikim naftnim kompanijama. Sa druge strane, zbog same eksplotacije arktičkih resursa, moraće da daje određene koncesije drugim stranama.

Ovakva ekonomski spoljnopolička pozicija Kine prema ovom prostoru, dovela je do reakcije SAD-a i EU, koje su povećali svoje ekonomski interes ka ovim prostorima. Evropska unija je, u tom smislu, stimulisala čitav region finansijskim injekcijama, kako da se eksplotacija ruda u čitavom regionu ne prepusti Kini. U vezi svog prisustva na Arktiku, Peking je izgradio čitavu naučnu bazu usmerenu ka prisustvu u tom regionu. U poslednjih deset godina, Kina je svoju arktičku naučnu infrastrukturu bazirala na četiri primarne kategorije: okeanografiju, biologiju, atmosfersku nauku i glaciologiju.¹⁹ Kineski istraživački centri fokusirani na arktički region su: Polarni istraživački institut Kine u Šangaju, Kineski institut za pomorska pitanja, koji se nalazi u okviru Državne okeanske administracije u Pekingu, Institut za okeanologiju, multidisciplinarni pomorski naučno-istraživački i razvojni institut pod okriljem Kineske akademije nauka u Pekingu, a arktička pitanja izučavaju se i na mnogobrojnim kineskim univerzitetima.²⁰

Pored resursa, Arktik za Kinu predstavlja i važan putni pravac. U letnjim mesecima pomenuti region postaje skoro u potpunosti prohodan, čime se relacija između Amerike i Azije znatno skraćuje.²¹ Uopšte govoreći, nearktičke države uglavnom pokazuju interesovanja za pitanja vezana za kontrolu transportnih puteva preko Arktika. Ovo pitanje je u direktnoj vezi sa pitanjem transporta na relaciji Severna Amerika-Istočna Azija, ali i Azija – Evropa.²² Kina ima razgranatu mrežu trgovine robama široke potrošnje,

¹⁹ Više o ovome, Lasserre Federic, China and the Arctic:Treat or Cooperation Potential for Canada? China papers, no. 11, CIC&CIR, Toronto-Ontario, Canada, 2010.

²⁰ Pogledati, Linda Jacobson, China Prepares for an Ice-free Arctic, SIPRI Insight on Peace and Security, No. 2010/2, Solna, Sweden, 2010. i Marko Filijović, „Kineska (polarna) igra”, Međunarodni problemi, br. 3, 2011.

²¹ Arktičke države pored privilegije na eksplotaciju arktičkih prirodnih bogatstava, imaju i privilegiju kontrole plovidbenih i drugih puteva u regionu. Zato je pitanje slobodnog prolaza vrlo važno za sve države, a posebno one velike i trgovачki jake, vrlo važno pitanje. Među njima, kao državi kojoj su vrlo važne pomorske luke i saobraćaj, imajući u vidu trgovinske kapacitete, posebno se ističe Kina.

²² Ukoliko ide preko Arktika, Kina je 4000 milja, bliža Evropskoj uniji, kao i istočnoj obali Severne Amerike. Pored toga, restrikcije po pitanju veličine plovila i drugih propozicija na Arktiku ne postoje za razliku od onih uslova koji važe za Panamski i Suecki kanal. Pri

ali je i država koja je jedan od najvećih uvoznika energenata. Uključenje Kine u tzv. Arktički proces imaće šire globalne posledice i predstavljaće još jedno značajno, novo pozicioniranje Kine u međunarodnim odnosima.²³

Kina nije jedina nearktička zemlja koja pokazuje interes za širi prostor Arktika, kao i za sam Arktik. Interes da budu deo arktičkog veća, a time dobiju i mogućnost eksploatacije rudnog bogatstva na Arktiku, pokazale su i Japan i Južna Koreja. Dakle, očigledno je da ekonomsko-politička borba za prirodna bogatstva Arktika dobija ubrzanje.

Zaključna razmatranja

Izmenjena pozicija Arktika u međunarodnim odnosima, posledica je promene klime na zemlji, odnosno globalnog zagrevanja, što ima za posledicu otapanje leda na Arktiku. S obzirom da ovo otapanje očigledno nije moguće sprečiti, granice između država na „krovu sveta” postaju sve markantnije. Ove granice mogu se dvostruko definisati, i kao nacionalne granice, ali i kao granice kontinenata. Kako one još nisu u punoj meri izdefinisane, postoji mogućnost sporova između arktičkih država.

Druga posledica promene klime je u emergentima koji do sada nisu bili eksploatisani u punoj meri na Arktiku. S obzirom da ostatak sveta oskudeva u energetskim kapacitetima, na Arktiku su vršena istraživanja, koja su pokazala da postoje velike zalihe prvenstveno u nafti i gasu, ali i u drugim emergentima. Zato su se sve arktičke države, ali i neke nearktičke, usmerile ka istraživanju ovih kapaciteta na Arktiku. Treća dimenzija tzv. arktičke politike, vezana je za saobraćajne puteve, koji u novim uslovima postaju sve prohodniji i koji značajno smanjuju put između pojedinih kontinenata.

Dakle, u novim uslovima Arktik postaje pristupačniji deo sveta i u tom smislu on može biti važan iz dva razloga. Prvo, kao novo, neiskorišćeno energetsko područje, a zatim i kao novi putni pravac. I u jednom i u drugom smislu postaće vrlo važan za sve artičke zemlje, ali i velike sile. Sasvim je izvesno da će istraživanja na Arktiku, kao i energetske izvore, na ovom prostoru pratiti obnavljanje ili izgradnja novih vojnih baza. U tom smislu Rusija je već preuzeila neke korake, čvrsto određujući svoj suverenitet na delu arktičkih teritorija, kao i najavu obnavljanja jedne vojne baze iz doba Sovjetskog Saveza, ali i izgradnju novih. U slučaju potpunog nestanka ledenog pokrivača na Arktiku, granice između Rusije i Kanade postaće kopnene, a ta nova situacija može doprineti novoj miltarizaciji na delu planete gde do sada te miltarizacije nije bilo.

Pored arktičkih zemalja koje imaju svoje interese, i neke nearktičke nacije prave svoje ekonomsko-političke i vojne strategije prema Arktiku.

tome, na Arktiku trenutno se ne naplaćuju nikakve transportne nadoknade. Pogledati, Joseph K. Spears, "China and the Arctic: the awakening snow dragon", *China Brief*, vol. 9, no. 6 (18/03), Washington, DC, 2009.

²³ Detaljnije pogledati, Filijović M., „Kineska (velika) polarna igra”, *Međunarodi problemi*, br. 3, 2011, str. 393.

Najmarkantnije u tom smislu su SAD i Kina. Vašington je bio pomalo iznenađen nervozom Kanade, kada je u pitanju Arktik. Naime predlog Vašingtona da arktički putni pravci postanu zapravo međunarodni, a arktički energetski izvori stavljeni pod međunarodnu kontrolu, u Otavi je primljena sa izvesnom dozom skepse. Takođe, Kanada pokazuje izvesnu dozu autonomnih političkih akcija kada je reč o Arktiku, što unosi izvestan nemir u administraciji Vašingtona.

Kina, iako nearktička država, takođe pokazuje veliko interesovanje za nove putne pravce preko Arktika, ali i za njegove energetske izvore. Arktički putni pravci, koji su usled klimatskih promena postali znatno prohodniji, Kini i njenoj trgovini značajno smanjuju razdaljinu do drugih kontinenata i zemalja. Kada je reč o energentima Kina nastoji da se na svaki način približi arktičkom klubu, a u međunarodnim organizacijama da prikaže energetska dobra Arktika kao blago celog čovečanstva. Ovakva pozicija Pekinga nije iznenađujuća s obzirom na njenu pulsirajuću ekonomiju koja traži nove pravce i brži prodor svoje robe na svetska tržišta, kao i nove energente koji postaju neophodan činilac svake, a posebno tako velike i impulsivno razvojne kineske ekonomije.

Iako nije moguće predvideti kada će, i da li će, nestati led sa Arktika, i koje sve to može imati posledice za celu planetu, sasvim je izvesno da je bitka za Arktik već odavno počela.

Bibliografija

1. Avijucki Vjačeslav, *Kontinentalne geopolitike-svet u XXI veku*, Clio, Beograd, 2009.
2. Artic Council, *Arctic Marine Shipping Assessment 2009 Report* (Arctic Council: Apr. 2009), 2009.
3. Bearym Brian, Race for the Arctic, *CQ Global Researcher*, Vol. 2, No. 8, Washington, DC, 2008.
4. Bžežinski, Z., *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 2001.
5. Blank, Stephen, "The Arctic: A Future Source of Russo-Chinese Discourd?" *China Brief*, Vol. 10, Washington, 2010.
6. Filijović, Marko, „Teritorijalna razgraničenja na Arktiku”, *Vojno delo*, Vol. 62, br. 2, Beograd, 2010.
7. Filijović, Marko, Militarizacija Arktika – budućnost koja je već počela, *Vojno delo*, Vol. 63, br. 3, Beograd, 2011.
8. Filijović, Marko, „Kineska (velika) polarna igra”, *Međunarodna politika*, Vol. LXIII, br. 3, Beograd, 2011.
9. Jacobson, Linda, China Prepares for an Ice-free Arctic, *SIPRI Innsigh on Peace and Security*, No. 2010/2, Sweden 2010.
10. Kreća, Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010.
11. Morton, Anker, The High Nort and Russo-Norwegian bilateral economic relations, *Russia, Finland and Norway: Economic Essays*, BOFIT Online no. 15 (Bank of Finland: Helsinki, 15/12), 2009.
12. Penkova, T. Russia in the Arctic race, ISPI, March, 2009.

13. Rozoff, R. Militarization of the Arctic. Canada-Battle Line in East-West Conflict Over The Arctic, June, 2009.
14. Lasserre, Frederic, "China and the Arctic: Threat Or Cooperation Potential for Canada", *China Papers*, No.11, CIC&CIR, Toronto-Ontario, Canada, 2010.

Dr Milovan RADA KOVIĆ

CHARACTERISTICS AND IMPACT OF CLIMATE CHANGE IN THE ARCTIC ON INTERNATIONAL RELATIONS

ABSTRACT

Global climate change will have its impact on international relations. The biggest consequences will certainly be in the regions of the North and South Pole. When it comes to the Arctic, these changes will take place in several dimensions. The first one is of course, security. The borders of the Arctic states have almost been impassable that for low temperatures, snow and ice might in the near future become standard borders by their characteristics. Another dimension is resources. In the Arctic, there are large amounts of energy substances and minerals, which have not yet been exploited. Finally, another dimension that will bring climate change to the Arctic will be the traffic component. Warmer climate and currents of the land and the sea in this part of the world will open new trade and travel routes.

Key words: Arctic, climate change, territorial disputes, Russia, USA, Canada, EU, China, resources, safety, traffic, international relations.

UDK: 343.21:341.4:341.311
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 140-161
Pregledni članak
Primljen: 9. februar 2014.

Prof. dr Dragan JOVAŠEVIĆ¹

Krivično delo agresije - međunarodno i nacionalno krivično pravo -

SAŽETAK

Međunarodno krivično pravo, kao sistem pravnih propisa sadržanih u aktima međunarodne zajednice, ali i u nacionalnom (internom) krivičnom zakonodavstvu pojedinih država, predviđa krivičnu odgovornost i kažnjivost za veći broj međunarodnih krivičnih dela među kojima se izdvaja zločin agresije. To je delo kojim se krše ratni zakoni i običaji rata (međunarodno humanitarno pravo) i kojima se povređuje mir među narodima i bezbednost čovečanstva. Za učinioce ovog krivičnog dela u određenim slučajevima primarna je nadležnost međunarodnih sudskih (nadnacionalnih) organa. Upravo o pojmu i karakteristikama krivičnog dela agresije sa teorijskog i praktičnog aspekta u međunarodnom i nacionalnom krivičnom pravu Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine govori autor u svom radu.

Ključne reči: međunarodno krivično pravo, krivično delo, agresija, nacionalno krivično pravo, odgovornost, kazna.

Pojam međunarodnog krivičnog prava

O pojmu i sadržini međunarodnog krivičnog prava² u pravnoj teoriji ne postoji jedinstveno shvatanje.³ Za njihovo određivanje od odlučujućeg je značaja rasprava o odnosu ove grane prava prema međunarodnom, ali i prema krivičnom pravu. Pri tome se različita shvatanja o međunarodnom krivičnom pravu međusobno ne isključuju, nego upravo nadopunjaju i

¹ Redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, Trg kralja Aleksandra 11, e-mail adresa: jovas@prafak.ni.ac.rs

² Pri tome treba reći da u pravnoj teoriji postoje i takva mišljenja (List) koja smatraju da je pojam međunarodnog krivičnog prava nelogičan i kao takav neprihvatljiv. (Meili, *Lehrbuch des Internationalen Strafrecht und Strafprozessrecht*, Berlin 1910, pp. 8-16).

³ Toma Živanović, „Međunarodno krivično pravo“, *Pravosuđe*, Beograd, br. 3, 1940, str. 3-7.

svako od njih izražava osobenu komponentu složene strukture i sistema međunarodnog krivičnog prava.⁴

1. Uže shvatanje međunarodnog krivičnog prava

Najstarije shvatanje međunarodnog krivičnog prava nastalo je u 19. veku i smatra da se pod ovim pojmom podrazumeva skup pravila o prostornom važenju nacionalnog krivičnog zakonodavstva ili skup pravila o primeni nacionalnog krivičnog zakona s obzirom na mesto izvršenja krivičnog dela ili s obzirom na državljanstvo njegovog učinioca. Dakle, ovakvo poimanje međunarodnog krivičnog prava usmereno je ka pitanjima prostorne (teritorijalne) važnosti domaćeg krivičnog zakona.⁵ Stoga je međunarodno krivično pravo određivano na dva načina i to:⁶ 1) kao krivično pravo u smislu nacionalnog prava svake države koja na osnovu svog suvereniteta u svom zakonodavstvu propisuje kako će se postupati sa kaznenopravnim sadržajima koji se mogu odnositi i na neke elemente inostranosti ili 2) kao međunarodno pravo sadržano u ugovorima između država ili u drugim izvorima prava kojima se uređuju međudržavni odnosi kada se radi o nekim krivičnopravnim sadržajima.⁷ Prvobitno nastalo kao skup odredbi nacionalnih krivičnopravnih sistema koji su namenjeni primeni u predmetima sa inostranim obeležjem,⁸ međunarodno krivično pravo danas se profiliše kao pravo koje obuhvata norme međunarodnog, naddržavnog, ali i norme nacionalnog prava koje pre svega uređuju određene skupine krivičnih dela, a zatim i druga pitanja celokupnog područja krivičnog prava u vezi sa međunarodnim odnosima.⁹ Isto tako, međunarodno krivično pravo određivalo se i kao ukupnost krivičnopravnih normi koje su vezane za međunarodne odnose.¹⁰

Nešto je šire shvatanje ove grane prava koje pored navedene sadržine obuhvata i pravila o pružanju međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima (izdavanje krivaca, važenje presuda inostranih sudova). Kako pojedine države, u nedostatku međunarodnih propisa, samostalno određuju važenje svojih krivičnih zakona u odnosu na delo izvršeno u inostanstvu i u

⁴ Profilisanje međunarodnog krivičnog prava kao samostalne pravne discipline uslovljeno je sledećim razlozima: 1) sintetičkim pristupom, 2) razrađivanjem pojmljova međunarodnog krivičnog dela i opštih uslova primene, 3) razvojem i univerzalizacijom koncepta ljudskih prava i 4) stvaranjem međunarodnih pravila postupanja i drugih pravila međunarodnog krivičnog prava u širem smislu reči. (*Crime sans frontières*, Edinburgh, 1998, pp. 13-17).

⁵ Vladimir Đuro Degan i Berislav Pavišić, *Međunarodno kazneno pravo*, Pravni fakultet, Rijeka, 2005, str. 3.

⁶ Vojislav Đurdić i Dragan Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, Nomos, Beograd, 2003, str. 13.

⁷ Željko Horvatić, *Kazneno pravo, Opći dio*, Pravni fakultet, Zagreb, 2003, str. 40-41.

⁸ Miodrag Simović, Milan Blagojević i Vladimir Simović, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Banja Luka, 2013, str. 11.

⁹ Berislav Pavišić, *Kazneno pravo Vijeća Europe*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, str. 13.

¹⁰ Bogdan Zlatarić, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Zagreb, 1979, str. 24.

odnosu na strane državljane kao učinioce krivičnih dela na svojoj teritoriji, to su se pojam i sadržina međunarodnog krivičnog prava, adekvatno međunarodnom privatnom pravu, ograničavali na rešavanje sukoba krivičnih zakona raznih država.¹¹ Tako se međunarodno krivično pravo shvatalo kao ukupnost normi nacionalnog kaznenog prava kojima je uređuje primena tog prava na krivična dela s elemenetom inostranosti ili prostorno važenje nacionalnog krivičnog prava.¹² Posmatrano na ovaj način, međunarodno krivično pravo se sve više shvata kao univerzalna celina prava. Pri tome se internacionalizacija krivičnog prava opisuje kao kretanje kojim krivično pravo prelazi nacionalne granice i postepeno se oslobađa suvereniteta države.¹³

2. Šire shvatanje međunarodnog krivičnog prava

No, međunarodno krivično pravo može se odrediti i na širi način. Prema ovom shvatanju ono obuhvata skup pravila kojima neka država propisuje krivična dela s elementom inostranosti i krivične sankcije za ta dela, kao i pravila koja su međunarodnog porekla. Pri tome, elemenat inostranosti označava činjenicu a krivični predmet u jednoj državi se nalazi u kontaktu sa neki stranim pravnim poretkom. Prema ovom shvatanju, međunarodno krivično pravo oznava skup pravila nacionalnog krivičnog prava koje se odnosi na predmete sa inostranim elementom kao bitnim sastojkom koji krivično pravo vezuje uz najmanje dva nacionalna sistema krivičnog prava. Međunarodno krivično pravo se tako definiše kao skup međunarodnih pravila koja propisuju šta su to međunarodna krivična dela i na čemu države zasnivaju obavezu da gone i kažnjavaju bar neka od njih. Ono takođe uređuje i postupke za gonjenje i suđenje licima koja se terete za vršenje tih krivičnih dela.¹⁴

Osobeno shvatanje međunarodnog krivičnog prava definiše ovu granu prava kao skup pravila koja određuju uslove i pretpostavke pod kojima se države moraju uzajamno pomagati u sudskim predmetima da bi osigurale vršenje svoje kaznene vlasti u okviru međunarodne zajednice.¹⁵ Slično ovome je i shvatanje prema kome međunarodno krivično pravo označavaju pravila krivičnog prava koja država donosi na osnovu međunarodnih ugovora, pri čemu u ovaj pojam ulaze i različiti oblici međunarodne krivičnopravne saradnje.¹⁶ Mogu se dalje u pravnoj teoriji pronaći i shvatanja prema kojima je međunarodno krivično pravo disciplina koja

¹¹ R. Cryer, *An introduction to international criminal law and procedure*, Cambridge, 2007, pp. 78-92.

¹² Petar Novoselec, *Opći dio kaznenog prava*, Pravni fakultet, Zagreb, 2004, str. 477-478.

¹³ Hajrija Sijarčić Čolić, „Evropsko krivično procesno pravo – regionalna pravna pravila o krivičnom postupku”, *Pravo i pravda*, Sarajevo, br. 1, 2008, str. 7.

¹⁴ Antonio Kaseze, *Međunarodno krivično pravo*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, str. 17.

¹⁵ Martens, *Traité de droit international penal*, Paris, 1887, p. 5.

¹⁶ Berislav Pavišić, Velinka Grozdanić i Petar Veić, *Komentar Kaznenog zakona*, Narodne novine, Zagreb, 2007, str. 399.

određuje nadležnost krivičnih sudova jedne zemlje u odnosu na nadležnost stranih sudova, zatim grana prava koja propisuje primenu materijalnih i procesnih krivičnih zakona u odnosu na mesto i lica kao i izvršenje stranih sudskih presuda, ili je to, pak, skup pravila o prostornom važenju krivičnih zakona, o delovanju stranih sudskih radnji, posebno krivičnih presuda, o sudskoj pomoći u krivičnim stvarima i ekstradiciji.¹⁷

Takođe se, međunarodno krivično pravo¹⁸ određuje kao oblast međunarodnog javnog prava koja se delimično naslanja na unutrašnje krivično pravo država, a bavi se pitanjima individualne krivične odgovornosti pojedinaca za izvršenje međunarodnih krivičnih dela. Čine je norme kojima se definišu međunarodna krivična dela, utvrđuje nadležnost za gonjenje i kažnjavanje lica koja su ih izvršila, uređuju pravila postupka pred međunarodnim krivičnim sudom i dr. Sadržaj tako shvaćenog prava nastao je svojevrsnim i osobujnim spajanjem relevantnih delova krivičnog i međunarodnog prava. Kompleksnost, mešovitost ili hibridnost ovog prava, s obzirom na njegove konstitutivne elemente, ipak ne znači da se ovde radi o „pukom spoju”, već se zbog specifičnosti međunarodnih odnosa normi iz tih grana prava i njihovim prilagođavanjem posebnim ciljevima međunarodnog krivičnog prava ono smatra sistemom posebnih i samo njemu svojstvenih pravnih normi.¹⁹

Pojedini autori²⁰ u poslednje vreme pojmu međunarodnog krivičnog prava određuju na bazi tri osnovna segmenta kategorijalnog sistema. Tako se pod ovim pojmom podrazumevaju: 1) međunarodni aspekti nacionalnog krivičnog prava, 2) krivični aspekti međunarodnog prava i 3) međunarodno krivično pravo *stricto sensu*. Tako se razlikuju tri oblika međunarodnog krivičnog prava. To su: 1) koji obuhvata tradicionalne (klasične) probleme u ostvarivanju krivičnog pravosuđa između dve ili više država u slučaju da državljanin jedne države izvrši krivično delo u inostranstvu (to su pitanja koja se odnose na ustanovljenje nacionalne jurisdikcije i primene nacionalnog krivičnog prava), 2) koji se odnosi na međunarodno krivično pravo koje uvodi međunarodna zajednica predvođena Organizacijom ujedinjenih nacija (sistem međunarodnog krivičnog pravosuđa) i 3) koji se odnosi na određene geografske celine i međunarodnu saradnju između najmanje tri države. Stoga se ono naziva i regionalno krivično pravo.

U krivičnopravnoj teoriji takođe se sreću i drugačija tumačenja ovog pojma. Tako se međunarodno krivično pravo određuje kao skup propisa međunarodne zajednice država ili ugovora između pojedinih država kojima se, radi zaštite međunarodnih odnosa (međunarodnog mira i bezbednosti čovečanstva), određuju međunarodna krivična dela i sankcije prema njihovim učiniocima.²¹ Ima i shvatanja prema kojima se pojmu

¹⁷ Bogdan Zlatarić, *Međunarodno krivično pravo*, op. cit., str. 15-18.

¹⁸ Boris Krivokapić, *Leksikon međunarodnog prava*, Beograd, 1998, str. 253.

¹⁹ Željko Horvatić, *Kazneno pravo*, Opći dio, op. cit., str. 41.

²⁰ Vlado Kambovski, *Međunarodno kazneno pravo*, Prosvetno del, Skoplje, 1998, str. 19.

²¹ Bora Čeđović, *Krivično pravo*, Opšti deo, Službeni list, Beograd, 2002, str. 51-52.

međunarodnog krivičnog prava ograničava na ukupnost normi međunarodnog prava kojima se određena ponašanja pojedinaca određuju kao međunarodna krivična dela (međunarodni zločini) i kojima se uređuju uslovi odgovornosti za njih nezavisno od nacionalnog prava.²² Ovako shvaćeno međunarodno krivično pravo, na današnjem stepenu razvoja, predstavlja ključnu osnovu za postojanje posebne skupine međunarodnih krivičnih dela koja su bitni sastojak celine pravnog sistema. Slično ovome je i shvatanje prema kome međunarodno krivično pravo predstavlja skup pravila i propisa sadržanih u aktima međunarodne zajednice i ugovorima zaključenim između pojedinih zemalja kojima se određuju međunarodna krivična dela i sankcije u cilju očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti čovečanstva, kao i skup propisa kojima se predviđaju uslovi o pružanju međunarodne pravne pomoći u pogledu primene krivičnih sankcija prema učiniocima krivičnih dela.²³

Često se pod pojmom međunarodnog krivičnog prava podrazumeva skup međunarodnih akata koji za države koje su ih prihvatile sadrži obavezu da predvide određena ponašanja u svom krivičnom zakonodavstvu kao krivična dela.²⁴ Prema ovim shvatanjima razlikuju se dve vrste međunarodnih krivičnih dela: a) dela u užem i b) dela u širem smislu.²⁵ Podela međunarodnih krivičnih dela na dela u užem i u širem smislu prvi put je usvojena na 14. Kongresu Međunarodnog udruženja za krivično pravo koji je održan 1989. godine u Beču. Međunarodna krivična dela u užem smislu su, zapravo, krivična dela sadržana u presudama Nirnberškog (1946. godine) i Tokijskog suda (1948. godine): zločin protiv mira, zločin protiv čovečnosti i ratni zločini. Za njih se još upotrebljava naziv: krivična dela po nirnberškom ili tokijskom pravu. U širem smislu, međunarodna krivična dela su sva ponašanja koja međunarodna zajednica želi da suzbije na nacionalnom nivou, propisujući obavezu za države da ih inkriminišu kao krivična dela i propišu za njihove učinioce određenu vrstu i meru kazne. To su dela u vezi sa: opojnim drogama, trgovinom belim robljem, oružjem, nuklearnim materijama, pornografijom, prostitucijom, bezbednošću vazdušnog ili brodskog saobraćaja i sl.²⁶

Od međunarodnog krivičnog prava, koje je imalo za predmet rešavanje sukoba o prostornom važenju krivičnih zakona i regulisanje međunarodne pravne pomoći, ono danas postaje međunarodno krivično pravo koje ima za predmet određivanje međunarodnih krivičnih dela i krivičnih sankcija za njihove učinioce. Danas se u pravnoj teoriji sve više insistira na ispitivanju mogućnosti uvođenja ne međudržavnog, nego međunarodnog

²² Bogdan Zlatarić i Mirjan Damaška, *Rječnik krivičnog prava i postupka*, Pravni fakultet, Zagreb, 1966, str. 160.

²³ Ljubiša Jovanović, *Krivično pravo, Opšti deo*, Policijska akademija, Beograd, 1995, str. 16.

²⁴ Borislav Petrović i Dragan Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Sarajevo, 2010, str. 23-25.

²⁵ Dragan Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Niš, 2011, str. 13-19.

²⁶ Zoran Stojanović, *Krivično pravo, Opšti deo*, Službeni glasnik, Beograd, 2000, str. 33.

krivičnog prava, ali kao naddržavnog sistema pravnih normi koje bi bile iznad nacionalnog krivičnog zakonodavstva. Na taj način bi se pružala delotvornija i nezavisnija krivičnopravna zaštita, nego što je to slušaj sa nacionalnim pravnim sistemom. Tako bi sama međunarodna zajednica postala nosilac nove (ne državne) međunarodne krivične vlasti. Ostvarenje ovih zahteva je u, prvom redu, uslovljeno rešavanjem brojnih pitanja na političkom, socijalnom i pravnom području. Zato se kao prvo postavlja i pitanje utvrđivanja polazne osnove za uspostavljanje novog sistema međunarodne krivičnopravne zaštite.²⁷

S obzirom na tendencije prisutne poslednjih godina u oblasti međunarodnog prava uopšte može se pretpostaviti dalje proširivanje sadržine ovako shvaćenog međunarodnog krivičnog prava. Tako se, posle stupanja na snagu Rimskog Statuta Međunarodnog krivičnog suda (tzv. Rimsko krivično pravo) 1. jula 2002. godine, može reći da je međunarodno krivično pravo sistem pravnih propisa utvrđenih ovim Statutom kojima se određuju međunarodna krivična dela, osnovi krivične odgovornosti i kažnjivosti njihovih učinilaca i sistem krivičnih sankcija, kao i postupak pred međunarodnim krivičnim sudom kao i pravnih propisa sadržanih u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu kojima se određuju osnovi i uslovi pružanja međunarodne krivično pravne pomoći.²⁸ To znači da danas, međunarodno krivično pravo dobija sve više supranacionalnu dimenziju u smislu neposredne primene međunarodnih normi na pojedine slučajeve izvršenja međunarodnih krivičnih dela. Takva afirmacija supranacionalne prirode ove grane prava manifestuje se, pre svega, kroz pojavu međunarodnih zločina – *delictum sui generis* koji se u formalnom smislu javljaju kao povrede zabrana sadržanih u međunarodnim konvencijama, a u materijalnom smislu kao povreda ili ugrožavanje opštih interesa međunarodne zajednice.²⁹

Krivično delo agresije u međunarodnom krivičnom pravu

Agresija u Nirnberškom i Tokijskom pravu

Nezapamćeni zločini, izvršeni od strane nacista i fašista širom sveta za vreme Drugog svetskog rata, doveli su do organizovanja nadnacionalnih sudskih organa koji su u sprovedenom krivičnom postupku izrekli presude najvišim nemačkim i japanskim političkim i vojnim rukovodiocima, a koje su potom i izvršene. Naime, savezničke sile su još 1942. godine potpisale sporazum u palati Sent Džeјms u Londonu kojim su ustanovali Komisiju UN za ratne zločine sastavljenu od sedamnaest predstavnika svojih država. Ova Komisija sačinila je 8.178 predmeta (dosijea) o licima koja su osumnjičena za najteže međunarodne zločine izvršene u ovom ratu, ali i

²⁷ Berislav Pavišić, Velinka Grozdanić i Petar Veić, *Komentar Kaznenog zakona*, op. cit., str. 400.

²⁸ Dragan Jovašević, *Leksikon krivičnog prava*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 275-276.

²⁹ Vlado Kambovski, *Međunarodno kazneno pravo*, op. cit., str. 27-29.

listu od 750 italijanskih ratnih zločinaca koji su osumnjičeni za izvršene zločine upotrebom zabranjenih gasova, ubistva civila i zarobljenika u Etiopiji za vreme kratkotrajnog rata počev 1935. godine.

Potom su savezničke sile donele odluku u vidu „Deklaracije”, na Moskovskoj konferenciji koja je održana 30. oktobra 1943. godine, da posle okončanja rata pred sud izvedu nemačke ratne zločince čiji zločini nemaju posebnu geografsku opredeljenost, dok je za ostale zločince dogovorenovo da im se sudi u državama gde su ta dela i izvršena. Kasnije, na konferencijama „velike trojice” (predsednika SAD-a, premijera Velike Britanije i predsednika vlade SSSR-a) u Teheranu od 28. novembra do 1. decembra 1943. godine, na Jalti od 4. do 11. februara 1945. godine i u Potstadmu od 17.jula do 2. avgusta 1945. godine, usaglašeni su stavovi o potrebi suđenja glavnim nemačkim ratnim zločincima.³⁰ Sledeći te ideje, savezničke sile su Londonskim sporazumom o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca Evropske osovine od 8. avgusta 1945. godine usvojile Statut Međunarodnog vojnog suda.³¹ Ovaj sud su sačinjavale četiri sudske i četiri zamenika koje su imenovale vlade: SAD-a, SSSR-a, Velike Britanije i Francuske. Predsednik suda biran je naizmenično po državama. Presude su donošene većinom glasova, a u slučaju jednakog broja glasova odlučivao je glas predsednika suda. Svaka od ovih država je takođe imenovala i po jednog javnog tužioca.

Pred Međunarodni vojni sud,³² koji je zasedao u Nirnbergu, izvedena su 22 optužena nemačka ratna zločinca.³³ Na sudskom procesu³⁴ koji je trajao duže od devet meseci, 1. oktobra 1946. godine od 22 optužena lica, presudom je njih dvanaest osuđeno na smrt vešanjem, tri lica na doživotni zatvor, a četiri ratna zločinca osuđena su na vremenske kazne zatvora u trajanju od 10 do 20 godina. Trojica optuženih (Šah – ministar finansija, Papen – diplomata i Friče – novinar) oslobođeni su od optužbe. Osuđeni su

³⁰ E. Smit, *The American Road to Nuremberg – the Documentary Record 1944-1945.*, University press, Stanford, 1982, pp. 118-155.

³¹ U literaturi se opravdano ističe da Nirnberški sud i nije bio međunarodni sud, već više „međusaveznički” sud, jer su ga činile sudske i zameničke komisije koje su bili predstavnici pobedničkih država: SAD-a, SSSR-a, Velike Britanije i Francuske. Takođe, to nije bio „vojni” sud jer su sve sudske i zameničke komisije, osim sovjetskih predstavnika, bili civilna lica. Vojni karakter ovih sudova doveden je u sumnju i sa aspekta okrivljenih lica kojima je suđeno pred ovim sudom. Naime, brojna okrivljena lica nisu imala svojstvo vojnog lica. Takođe ni krivična dela za koja je utvrđivana krivična odgovornost pred ovim sudom, nisu bila pretežno vojnog karaktera, odnosno vojne prirode.

³² Bogdan Zlatarić, „Haška konvencija iz 1907. godine i individualna krivična odgovornost za ratne zločine”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, broj 2, 1958, str. 296.

³³ Interesantno je da iz političkih razloga već u to vreme nije bilo inicijative pobedničkih sila da na isti način sude najodgovornijim licima u fašističkoj Italiji, bilo pred međunarodnim, bilo pred nacionalnim sudovima i pored istaknutih zahteva Etiopije, Grčke i Jugoslavije.

³⁴ Sudski proces u Nirnbergu je započeo 20. novembra 1945. godine i trajao je do 30. avgusta 1946. godine. Za vreme 218 radnih dana saslušano je oko 360 svedoka i pri tome je razmotreno više od 200.000 pisanih svedočenja koja su potvrđena zakletvom odsutnih svedoka iz raznih država.

kazne zatvora izdržavali u zatvoru Špandau, nad kojim su zajedničku upravu imale sve četiri sile pobednice.³⁵ Ovaj sud je u donetoj presudi osudio ne samo najviše političke i vojne rukovodioce Trećeg Rajha,³⁶ već je kao zločinačke osudio i sledeće organizacije (pravna lica) i to: a) vodstvo Nacionalsocijalističke partije, b) Gestapo – Tajnu državnu policiju, v) SS jedinice – nezavisne jedinice nacističke partije i g) SD – obaveštajnu organizaciju Trećeg rajha. Iako je bilo upornih zahteva, Nirnberški sud nije proglašio zločinačkim sledeća pravna lica i to: a) SA odrede – udarne odrede nacističke partije, b) Vladu Trećeg Rajha i v) Generalstab i Vrhovnu komandu nemačke armije.³⁷

Statut međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu, usvojen na osnovu Londonskog sporazuma savezničkih sila 8. avgusta 1945. godine,³⁸ u članu 6. određuje međunarodna krivična dela čiji će učinici kao pojedinci ili kao članovi organizacije biti suđeni od strane ovog suda. To su: 1) zločin protiv mira, 2) ratni zločini i 3) zločin protiv čovečnosti.³⁹ Pored neposrednih izvršilaca ovih međunarodnih krivičnih dela (zločina), krivično su odgovorna i lica koja se javljaju u svojstvu vođe, organizatora, podstrelkača ili drugog saučesnika, a koja su učestvovala u sastavljanju ili izvršenju nekog zajedničkog plana ili zavere radi izvršenja nekog od napred navedenih zločina. Ovde se, zapravo, radi o odgovornosti i kažnjavanju saučesnika za izvršena dela po principu subjektivne akcesorne krivične odgovornosti. Učiniocu ovih krivičnih dela u smislu odredbe čl. 27. i 28. Statuta, mogu se izreći sledeće vrste kazni: 1) smrtna kazna, 2) druga vrsta kazne (zatvora) koju sud nađe za pravednu i 3) konfiskacija (oduzimanje svake ukradene) imovine.

Zločin protiv mira (član 6. stav 2. tačka a. Statuta) predstavlja međunarodno krivično delo koje se sastoji u planiranju, pripremanju, započinjanju ili vođenju agresorskog rata⁴⁰ ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garancije, kao i u učestvovanju u nekom zajedničkom planu ili zaveri za izvršenje nekog od ovih dela.⁴¹ Ovde se radi o krivičnom delu koje je upravljeno protiv međunarodnog mira, a kojim se izaziva, planira, započinje ili vodi napadački ili agresivni

³⁵ Milan Marković, „Nirnberško suđenje – primena novih načela u međunarodnom krivičnom pravu”, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, br. 2, 1973, str. 173-185.

³⁶ Vladan Vasiljević, „Suđenje pred međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu i razvoj međunarodnog krivičnog prava”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br. 3, 1971, str. 305-334.

³⁷ Ljubomir Prljeta, *Zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, Službeni list, Beograd, 1992, str. 14-19.

³⁸ *Nirnberška presuda*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1948, str.13-19.

³⁹ Ljubomir Prljeta, *Zločin protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, op.cit., str.35-46.

⁴⁰ Sanda Fabijanić Gagro, „Promjena kvalifikacije oružanog sukoba”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, 2008, str. 1067-1092.

⁴¹ Milan Sukijasović, „Međunarodna krivična odgovornost za agresiju”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br. 3, 1957, str. 380-392.

rat (koji je inače zabranjen odredbama međunarodnog ratnog prava - Brijan-Kelogovim paktom ili Pariskim paktom iz 1928. godine).⁴² Prema ovoj odredbi samostalno krivično delo predstavljaju i pripremne radnje, kao i samo započinjanje (pokušaj) ovog dela.

Na drugom kraju sveta, na Dalekom istoku, odluka o kažnjavanju⁴³ najviših japanskih vojnih i političkih rukovodilaca za vođenje agresivnog rata i izvršene brojne zločine, doneta je još 1. decembra 1943. godine na konferenciji u Kairu kojoj su prisustvovali predstavnici SAD, Velike Britanije i Kine. Sve pojedinosti o tokijskom sudu, bile su precizirane i u aktu o kapitulaciji koji je Japan potpisao 2. septembra 1945. godine. Nešto pre toga, 26. jula 1945. godine savezničke sile donele su Potsdamsku deklaraciju na osnovu koje je potom osnovan Tokijski tribunal. Naime, odlukom (Posebnim proglašom - „Poveljom“) američkog komandanta za Daleki istok, generala Daglasa Makartura (a ne ugovorom saveznih pobedničkih sila kao u slučaju Nürnberškog suda), vojni sud je osnovan i radi suđenja japanskim vojnim i političkim rukovodiocima za zločine izvršene na Dalekom istoku. Ovaj sud je bio sastavljen od jedanaest sudija (bez zamenika) koje je imenovao vrhovni komandant na predlog vlada savezničkih država⁴⁴ koje su i potpisale akt o kapitulaciji Japana. Svaka od vlada država koje su bile u ratu sa Japanom imenovale su po jednog sudiju, a sud je donosio odluke većinom glasova. Glavnog tužioca ovog suda imenovale su SAD. Vrhovni komandant je takođe i odobravao izvršenje izrečenih kazni. Ovaj sud je na procesu, koji je vođen od 3. maja 1946. godine do 14. novembra 1948. godine⁴⁵ (kada je izrečena presuda), od 25 optuženih lica, sedam lica osudio na kaznu smrti, šesnaest lica na kaznu doživotnog zatvora, a dva lica su osuđena na kaznu zatvora u trajanju od 7 do 20 godina. Nijedan od optuženih nije oslobođen optužbe.

Tokijski sud formiran je na osnovu Statuta Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok.⁴⁶ Ovaj Statut u članu 5. određuje međunarodna krivična

⁴² Miloš Radojković, *Rat i međunarodno pravo*, Beograd, 1947, str. 41-49.

⁴³ Odluka o kažnjavanju japanske agresije doneta je 1. decembra 1943. godine na konferenciji u Kairu na kojoj su učestvovali američki predsednik Ruzvelt, kineski predsednik Čang Kaj Šek i britanski premijer Čerčil, a pojedinosti su precizirane u aktu o kapitulaciji Japana od 2. septembra 1945. godine.

⁴⁴ Članove Tokijskog suda imenovale su sledeće države: SAD, SSSR, Velika Britanija, Franuska, Kina, Australija, Kanada, Holandija, Novi Zeland, Indija i Filipini. Predsednik suda je bio australijanac Vilijam Veb, a glavni tužilac amerikanac Džozef Kinin koji je i sačinio tekst odluke („Povelje“) o ustavljenju ovog suda. Ova Povelja sadrži samo 17 članova (za razliku od Statuta Nürnberškog suda koji ima 30 članova). I ona sadrži istovetne odredbe o međunarodnim krivičnim delima, ali ne predviđa mogućnost da se određena pravna lica – organizacija ili grupa – proglaši za zločinačku organizaciju. Pored toga, nadležnost Tokijskog suda prostirala se na izvršena međunarodna krivična dela u periodu od 1. januara 1928. godine do 2. septembra 1945. godine.

⁴⁵ Optužnica pred Tokijskim sudom sadržavala je 1.218 stranica, sudska rasprava je održana na 818 sedница sudskega veća, gde je saslušano ukupno 418 svedoka uz 4.336 pismena svedočenja odsutnih svedoka, pri čemu se zapisnik sa suđenja sastojao od 48.412 stranice.

⁴⁶ Borislav Petrović, Mustafa Bisić i Velimir Perić, *Međunarodno kazneno sudovanje*, Privredna štampa, Sarajevo, 2011, str. 306-308.

dela čiji će učinioци kao pojedinci ili kao članovi organizacije biti suđeni od strane ovog suda. To su:⁴⁷ 1) zločin protiv mira, 2) konvencionalni ratni zločini i 3) zločin protiv čovečnosti.⁴⁸ Sud je ovlašćen u smislu člana 5. da sudi i kažnjava ratne zločince sa Dalekog istoka koji se, kao pojedinci ili članovi organizacije, terete za navedena međunarodna krivična dela. Učiniocu ovih krivičnih dela u smislu odredbe člana 16. Statuta, mogu se izreći sledeće vrste kazni: 1) smrtna kazna i 2) druga vrsta kazne (zatvora) koju sud nađe za pravednu.

Zločin protiv mira (član 5. stav 2. tačka a. Statuta) predstavlja planiranje, pripremanje, iniciranje ili vođenje objavljene ili neobjavljene ratne agresije ili rata čime se krši međunarodno pravo, povelje, sporazumi ili garancije ili učestvovanje u zajedničkom planu ili zaveri u svrhu ostvarivanja bilo kog od navedenih dela.

Agresija prema Zakonu broj 10. Kontrolnog saveta za Nemačku

Ista međunarodna krivična dela poznaje i Zakon broj 10. Kontrolnog saveta za kažnjavanje lica odgovornih za ratne zločine, zločine protiv mira i zločine protiv čovečnosti u članu 2. s tim što pored navedene tri vrste zločina poznaje i posebno delo koje se sastoji u samom članstvu u zločinačkoj grupi ili organizaciji koje su od strane Međunarodnog vojnog suda proglašene zločinačkim. U stavu 2. ovog člana Zakon je izričito odredio da se za ove zločine mogu kazniti sledeća lica: 1) svako lice bez obzira na državljanstvo ili svojstvo u kome je delalo ako je bilo glavni učinilac ili saučesnik, 2) lice koje je naredilo ili podsticalo ili se saglasilo sa izvršenjem nekog od ovih krivičnih dela, 3) lice koje je bilo povezano sa planovima ili radnjama koje su dovele do izvršenja nekog dela, 4) lice koje je bilo član organizacije ili grupe za vršenje ovih krivičnih dela, 5) lice koje je imalo visoki politički, građanski ili vojni položaj u Nemačkoj ili u nekoj zemlji koja je bila njen saveznik ili zajedno sa njom ratovala ili je bila njen satelit i 6) lice koje je imalo visok položaj u finansijskom, industrijskom ili privrednom životu bilo koje od tih zemalja.

Učiniocu nekog od ovih krivičnih dela, prema odredbi stava 3. ovog člana, mogu se izreći sledeće kazne: 1) smrtna kazna, 2) doživotni zatvor ili zatvor na određeni broj godina sa prinudnim radom ili bez prinudnog rada, 3) novčana kazna i zatvor sa ili bez prinudnog rada u slučaju neplaćanja novčane kazne, 4) konfiskacija imovine, 5) povraćaj nepravilno stečene imovine i 6) oduzimanje pojedinih ili svih građanskih prava.

Zločin protiv mira određen je u članu 2. stav 1. ovog Zakona. Ovo delo čini pokretanje invazije na drugu zemlju i ratova koji su u suprotnosti sa međunarodnim zakonima i sporazumima uključujući, ali ne ograničavajući se na planiranje, pripremanje, pokretanje ili vođenje ratne

⁴⁷ Dragan Jovašević, *Međunarodna krivična dela – odgovornost i kažnjivost*, Pravni fakultet, Niš, 2010, str. 156-161.

⁴⁸ Ljubomir Prljeta, *Zločin protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, op. cit., str. 35-46.

agresije ili rata čime se krše međunarodne povelje, sporazumi ili garancije ili učestvovanje u zajedničkom planu ili zaveri u svrhu ostvarivanja nekog od navedenih dela.⁴⁹

Agresija prema statutima Haškog tribunala i Tribunal-a za Ruandu

Rezolucijom Saveta bezbednosti Organizacije ujedinjenih nacija broj 827 od 25. maja 1993. godine, usvojen je Statut Međunarodnog tribunala za gonjenje lica odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene na teritoriji bivše SFR Jugoslavije počev od 1991. godine. Ovaj Statut (poznat kao Statut „Haškog tribunala“)⁵⁰ poznaće četiri vrste međunarodnih krivičnih dela.⁵¹ To su: 1) teške povrede Ženevske konvencije od 1949. godine, 2) kršenje zakona i običaja ratovanja, 3) genocid i 4) zločini protiv čovečnosti.⁵² Učiniocu ovih krivičnih dela od strane Tribunal-a može se prema članu 24. izreći samo jedna vrsta kazne i to kazna zatvora u trajanju prema opštoj praksi sudova u Jugoslaviji, pri čemu je sudsko veće obavezno da uzme u obzir težinu izvršenog krivičnog dela (objektivne okolnosti) i lična svojstva optuženog (subjektivne okolnosti). Uz kaznu se učiniocu međunarodnog krivičnog dela mogu izreći i sledeće sankcije: 1) povraćaj imovine njihovim pravim vlasnicima (restitucija) i 2) oduzimanje dobiti koja je pribavljena kriminalnom delatnošću.

Interesantno je da Statut Haškog tribunala ne poznaće krivično delo agresije. U osnovi ovog rešenja nalazi se politički stav država koje su zagovarale donošenje ovog međunarodnog dokumenta prema kome se u ratnim zbivanjima na teritoriji bivše SFR Jugoslavije nije desila agresija, pa stoga nema ni potrebe za inkriminacijom koja je upravljena protiv mira. Ni statuti drugih međovitih međunarodnih sudske organa npr. za Sijera Leone, Kambodžu, Liban, Irak ili Istočni Timor ne poznaaju krivično dleo genocida.⁵³

Slično rešenje zastupa i Statut tribunal-a za Ruandu. Naime, ista međunarodna krivična dela, kao i Statut Haškog tribunala, sa identičnim obeležjima i karakteristikama poznaće i Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu. Rezolucijom Saveta bezbednosti Organizacije ujedinjenih nacija broj 955 od 8. novembra 1994. godine usvojen je Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu. Ovaj Tribunal je nadležan za kažnjavanje lica koja su odgovorna za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja su izvršena na području Ruande, kao i njenih građana koja su izvršila takva dela na području susednih

⁴⁹ Borislav Petrović, Mustafa Bisić i Velimir Perić, *Međunarodno kazneno sudovanje*, op. cit., str. 295.

⁵⁰ Borislav Petrović i Dragan Jovašević, *Krivično (kazneno) pravo, Posebni dio*, Sarajevo, 2006, str. 87-98.

⁵¹ Ivo Josipović, „Pravni i politički aspekti nastanka Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju“, *Zbornik radova, Hrvatska i Ujednjeni narodi*, Zagreb, 1996, str. 183-196.

⁵² Dragan Jovašević, *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*, Beograd, 2002, str. 14.

⁵³ Borislav Petrović, Mustafa Bisić i Velimir Perić, *Međunarodno kazneno sudovanje*, op. cit., str. 397-409.

država u toku 1994. godine.⁵⁴ S obzirom da se prema pravnoj kvalifikaciji Saveta bezbednosti OUN ovde nije radilo o međunarodnom oružanom sukobu, to ovaj Tribunal i nije nadležan za krivično delo koje se sastoji u „teškom kršenju Ženevskih konvencija iz 1949. godine”, kao ni za „kršenje zakona i običaja rata”, niti za krivično delo agresije.

Naime, ovaj Statut (poznat i kao Statut tribunal za Ruandu) poznaje tri vrste međunarodnih krivičnih dela. To su: 1) genocid (član 2), 2) zločin protiv čovečnosti (član 3) i 3) zločin koji se sastoji u teškom kršenju člana 3. Ženevskih konvencija i Drugog dopunskog protokola iz 1977. godine (član 4).⁵⁵

Učiniocu ovih krivičnih dela od strane Tribunalala može se izreći samo jedna vrsta krivične sankcije, i to kazna zatvora koja se može javiti u dva oblika i to kao: 1) kazna doživotnog zatvora i 2) kazna zatvora u vremenski određenom trajanju. Pri odmeravanju kazne učiniocu međunarodnog krivičnog dela sudska veće Tribunalala za Ruandu obavezno je da uzme u obzir težinu izvršenog krivičnog dela (objektivne okolnosti) i lična svojstva optuženog (subjektivne okolnosti). Uz kaznu se učiniocu dela mogu izreći i dve mere i to: a) povraćaj imovine njihovim pravim vlasnicima (restitucija) i b) oduzimanje dobiti koja je pribavljenia kriminalnom delatnošću.

Agresija u Rimskom statutu stalnog Međunarodnog krivičnog suda

Rimski Statut stalnog Međunarodnog krivičnog suda⁵⁶ usvojen na Diplomatskoj konferenciji OUN u Rimu 17. jula 1998. godine propisuje da će se pred ovim sudom voditi krivični postupak, utvrđivati krivična odgovornost i izricati krivična sankcija licima koja su učinila najozbiljnije zločine priznate od strane međunarodne zajednice kao celine. U članu 5. ovog Statuta proglašena je nadležnost suda za sledeća međunarodna krivična dela:⁵⁷ 1) zločin genocida, 2) zločin protiv čovečnosti, 3) ratne zločine i 4) zločin agresije. Prema članu 77. učiniocu nekog od ovih međunarodnih krivičnih dela sud može izreći sledeće kazne: 1) zatvor u određenom trajanju koji ne može da pređe maksimum od 30 godina, 2) doživotni zatvor kada je ta kazna opravdana ekstremnom težinom zločina i individualnim okolnostima vezanim za učinioca dela, 3) novčanu kaznu prema kriterijumu koji je određen u Pravilima dokazivanja i procedure i 4) konfiskaciju prihoda, vlasništva i dobara koji su direktno ili indirektno pribavljeni izvršenim zločinom.

U međunarodnom krivičnom pravu, zločin agresije prvi put je definisan kao zločin protiv mira u Londonskom sporazumu kojim je osnovan Međunarodni vojni sud u Nurnbergu. U članu 6. Statuta

⁵⁴ Sanda Fabijanić Gagro, Zaštita osoba u nemeđunarodnom oružanom sukobu, *Pravni vjesnik*, Osijek, br. 2, 2008, str. 115-135.

⁵⁵ D. L. Jonson, "The International Tribunal for Rwanda", *International Review of Penal Law*, No. 1-2, 1996, pp. 211-233.

⁵⁶ Milan Sjekavica, „Stalni međunarodni kazneni sud”, *Pravnik*, Zagreb, br. 1, 2002, str. 73-87.

⁵⁷ Miodrag Starčević, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, JKCK, Beograd, 2002, str. 590-608.

Međunarodnog vojnog suda, koji je dodat uz Londonski sporazum, određeni su pojam i elementi agresije. Potom je Komisija za međunarodno pravo OUN 1996. Godine, u Nacrtu Kodeksa zločina protiv mira i bezbednosti čovečanstva u članu 16. odredila delo agersije. Ono postoji kada „pojedinac kao vođa ili organizator aktivno sudeluje ili naredi planiranje, pripemanje, otpočinjanje ili vođenje agresivnog rata koji predume neka država“. Međunarodno krivično delo agresije koje je inače navedeno u članu 5. Rimskog statuta iz 1998. godine nije bliže opisano po sadržini, karakteristikama i obeležjima bića.⁵⁸ No, u pogledu kvalifikacije ovog dela Statut Međunarodnog krivičnog suda upućivao je na odgovarajuću primenu Rezolucije Generalne skupštine OUN broj 3314 iz 1974. godine. Naime, u članu 3. ove Rezolucije je precizirano šta predstavlja akt agresije bez obzira da li je rat objavljen ili ne.⁵⁹

Prema ovoj odredbi delo agresije predstavljaju sledeći akti:⁶⁰

1. invazija ili napad oružanih snaga jedne države na teritoriju druge države, kao i svaka vojna okupacija, makar i privremena koja proizađe iz takve invazije ili napada ili aneksija teritorije ili dela teritorije druge države upotrebom sile,
2. bombardovanje teritorije neke države od strane oružanih snaga druge države ili upotreba bilo kog oružja od strane jedne države protiv teritorije druge države,
3. blokada luka ili obala jedne države od strane oružanih snaga druge države,
4. napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske ili vazduhoplovne snage, pomorsku ili vazdušnu flotu druge države,
5. upotreba oružanih snaga jedne države koje se s pristankom države prijema nalaze na njenoj teritoriji protivno uslovima predviđenim u sporazumu, odnosno ostajanje tih snaga na teritoriji države prijema i posle isteka sporazuma,
6. radnja jedne države koja svoju teritoriju stavi na raspolaganje drugoj državi da bi je ova iskoristila za izvršenje akta agresije protiv neke treće države i

⁵⁸ Posebna radna grupa za zločin agresije koja je osnovana pri Skupštini država članica Rimskog statuta svake godine zaseda na Univerzitetu Prinston u SAD-u u pokušaju da odredi pojam, elemente i karakteristike ovog međunarodnog krivičnog dela. Najveći problem u njegovom definisanju predstavlja odnos međunarodnog tužioca pri Međunarodnom krivičnom судu i Saveta bezbednosti u pogledu ocene da li je u konkretnom slučaju izvršena agresija jedne države na drugu državu. Naime, međunarodni tužilac ne bi trebalo da bude vezan za odluku nijednog političkog organa, pa čak ni takvog organa kao što je Savet bezbednosti, jer to može da bude protivno interesima pravde. S druge strane, najveće svetske sile, kao stalne članice Saveta bezbednosti ne žele da se odreknu donošenja tako važne odluke od značaja za pitanja međunarodnog mira i bezbednosti – da li je izvršena agresija i da takvu odluku prepuste inokosnom organu – međunarodnom tužiocu.

⁵⁹ K.A.Baginjan, *Agresija – tјagčajše međunarodnoe prestuplenie k voprosu ob opredelenii agresii*, Zercalo, Moskva, 1955, pp. 75-92.

⁶⁰ Ljubiša Lazarević, *Krivično pravo, Posebni deo*, Savremena administracija, Beograd, 1995, str. 80-82.

7. upućivanje od strane, odnosno u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika koji protiv druge države vrše akte oružane sile toliko ozbiljno da se oni izjednačuju sa napred navedenim aktima, odnosno predstavljaju značajno učešće jedne države u tome.

No, interesantno je rešenje prema kome je u Rezoluciji izričito navedeno da pored navedenih akata koji su određeni kao delo agresije, Savet bezbednosti OUN u skladu sa Poveljom Organizacije ujedinjenih nacija može odlučiti da se pod ovaj pojam podvedu i neki drugi akti ne ostavljajući kriterijum za ovo određivanje.⁶¹ Pri tome je u članu 5. Rezolucije izričito navedeno da nikakav razlog bilo koje prirode, političke, ekonomске, vojne ili druge vrste ne može opravdati agresiju. Agresivni rat je zločin protiv međunarodnog mira i svaka agresija povlači međunarodnu odgovornost.

Na Prvoj revizionoj konferenciji Rimskog statuta, koja je održana u Kampali juna 2010. godine, konsenzusom svih država članica usvojena je rezolucija⁶² kojom se Rimski statut u formi amandmana dopunjuje definicijom zločina protiv čovečnosti (čime se izbegava osnovni prigovor koji se odnosi na kršenje principa zakonitosti – da se kažnjava za krivično delo čija obeležja bića nisu propisana u odgovarajućem pravnom aktu pre nego što je učinjeno). Međutim, kao slabost ovog rešenja, u pravnoj teoriji se ističe, da se nadležnost stalnog Međunarodnog krivičnog suda za zločin agresije uspostavlja tek od 2017. godine, te da za ovo delo ne mogu i dalje da odgovaraju građani država koje nisu članice – dakle potpisnice Rimskog statuta (kao što je to slučaj sa SAD, Ruskom federacijom i Kinom). Prema odredbama ove rezolucije, u Rimskom statutu je dodat član 8.bis koji kao zločin agresije smatra: planiranje, pripremanje, otpočinjanje ili vršenje nekog akta agresije koji po svojoj prirodi, težini i obimu predstavlja očigledno kršenje Povelje OUN od strane lica koje je u poziciji da naređuje (usmerava) političke ili vojne operacije neke države ili da vrši stvarnu kontrolu nad njima. A definicija samog čina agresije svodi se na upotrebu oružane sile od strane jedne države prema nekoj drugoj državi kojom se povređuje suverenitet, teritorijalni integritet ili politička nezavisnost te druge države ili se to čini na bilo koji drugi način koji nije u saglasnosti sa Poveljom OUN. No, da bi se radilo o aktu agresije (dakle o međunarodnom krivičnom delu) ne sme da se radi o aktu koji je preduzet na osnovu prava na samoodbranu ili po odobrenju Saveta bezbednosti.⁶³

Tako prema odredbi člana 8. bis Rimskog Statuta iz 2010. godine delo agresije predstavljaju sledeći akti, bez obzira da li im je prethodila objava rata ili ne:⁶⁴

⁶¹ Otto Triffterer, "Acts of violence and international criminal law", *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, br. 2, 1997, str. 811-881.

⁶² Resolution RC/Res 6 from June, 11.2010.

⁶³ Vladimir Đuro Degan, Berislav Pavišić i Violeta Beširević, *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 203-204.

⁶⁴ Ljubiša Lazarević, *Krivično pravo, Posebni deo*, op. cit., str. 80-82.

1. invazija ili napad oružanih snaga jedne države na teritoriju druge države, kao i svaka vojna okupacija, makar i privremena koja proizade iz takve invazije ili napada ili aneksija teritorije ili dela teritorije druge države upotrebot sile,
2. bombardovanje teritorije neke države od strane oružanih snaga druge države ili upotreba bilo kog oružja od strane jedne države protiv teritorije druge države,
3. blokada luka ili obala jedne države od strane oružanih snaga druge države,
4. napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske ili vazduhoplovne snage, pomorsku ili vazdušnu flotu druge države,
5. upotreba oružanih snaga jedne države koje se s pristankom države prijema nalaze na njenoj teritoriji protivno uslovima predviđenim u sporazumu, odnosno ostajanje tih snaga na teritoriji države prijema i posle isteka sporazuma,
6. radnja jedne države koja svoju teritoriju stavi na raspolaganje drugoj državi da bi je ova iskoristila za izvršenje akta agresije protiv neke treće države i
7. upućivanje od strane, odnosno u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika koji protiv druge države vrše akte oružane sile toliko ozbiljno da se oni izjednačuju sa navedenim aktima, odnosno predstavljaju značajno učešće jedne države u tome.

Iako je bilo i takvih predloga na skupu u Kampali, ipak u pojam zločina agresije sem napred izričito navedenih postupaka nije prihvaćeno da se odlukom Saveta bezbednosti mogu okvalifikovati kao ovo krivično delo i drugi akti u skladu sda odredbama Povelje OUN. Objekt zaštite kod ovog krivičnog dela je mir među narodima i njihovim državama. Po svojoj prirodi ovo je krivično delo *delicta communia*, iako u praksi učinilac dela mora da ima određeni politički, državni, službeni ili vojni položaj, svojstvo ili uticaj da bi uopšte mogao da preduzme radnju izvršenja.

Krivično delo agresije u nacionalnom zakonodavstvu

Zbog interesantnosti teme, izložićemo krivičnopravna rešenja o krivičnoj odgovornosti i kažnjivosti za krivično delo agresije u zakonodavstvima Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije.

Bosna i Hercegovina

Krivični zakon Bosne i Hercegovine iz 2003. godine,⁶⁵ koji se jedinstveno primenjuje na celoj teritoriji ove države (uključujući i entitete i

⁶⁵ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br.: 372003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 53/2006, 55/2006, 32/2007 i 8/2010.

Brčko Distrikt), u glavi 17. pod nazivom: „Krivična dela protiv čovečnosti i vrednosti zaštićenih međunarodnim pravom“ pored standardnih međunarodnih krivičnih dela u užem i širem smislu, ne poznaje krivično delo agresije.⁶⁶

No, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine iz 1998. godine⁶⁷ u glavi 16. pod nazivom: „Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava“ u članu 165. predviđao je krivično delo pod nazivom: „Podsticanje na agresivni rat“. Ovo delo se sastojalo u pozivanju ili podsticanju na agresivni rat. Ovde su, zapravo, radnje podstrekavanja propisane kao samostalno krivično delo. Delo se sastojalo u uticanju na volju drugih da započnu ili nastave agresivni, napadački rat. Delo je bilo svršeno preduzimanjem same radnje izvršenja koja je zakonom propisana, bez obzira da li je na osnovu nje neko lice zaista i preduzelo bilo kakvu delatnost u smislu agresivnog rata prema nekoj drugoj državi. Za ovo delo je propisana kazna zatvora od jedne do deset godina.

Republika Srbija

Krivično delo agresije je u pravnom sistemu Republike Srbije predviđeno u Krivičnom zakoniku, u glavi 34. pod nazivom: „Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom“. Ovo krivično delo, zapravo, predstavlja delatnosti kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi i konvencije i narušava ili ugrožava mir među narodima i bezbednost čovečanstva. Nastanak ovih krivičnih dela vezan je za postojanje međunarodnih pravila kojima se regulišu odnosi između država u doba rata, tj. odnosi između zaraćenih strana u pogledu započinjanja i vođenja rata.⁶⁸ Međunarodno ratno pravo nastalo je kao posledica surovog i nečovečnog postupanja u toku duge istorije ratova i oružanih sukoba između naroda i država sa ciljem da humanizuje ovo najnehumanije sredstvo za rešavanje međudržavnih i međunarodnih sporova.

Sa pojavom međunarodnog ratnog prava otpočeo je proces postepenog ograničavanja prava zaraćenih strana i kontrolisanja njihovih postupaka, ne samo prema neboračkom stanovništvu, već i u pogledu započinjanja i vođenja ratova. Pravo države na absolutnu slobodu u pogledu započinjanja i vođenja rata biće postepeno ograničeno tako što će pojedini postupci koji predstavljaju nepotrebna razaranja, ubijanja i mučenja biti zabranjeni. Kršenjem ratnih pravila i običaja nastaju ratna krivična dela.⁶⁹ Prihvatajući međunarodne obaveze na osnovu potpisivanja i ratifikovanja brojnih međunarodnih konvencija, u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije

⁶⁶ Miodrag Simović, Vladimir Simović i Ljubo Todorović, *Krivični zakoni Bosne i Hercegovine*, Fineks, Sarajevo, 2010, str. 87– 98.

⁶⁷ Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 43/98.

⁶⁸ Vojislav Đurđić i Dragan Jovašević, *Krivično pravo, Posebni deo*, Nomos, Beograd, 2010, str. 214-215.

⁶⁹ Zvonimir Šeparović, *Zaštita žrtava rata u međunarodnom humanitarnom pravu*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 2, 1997, str. 359-379.

predviđeno je, između ostalih, i krivično delo agresije koje nosi naziv: agresivni rat. Ovo krivično delo propisano je u određbi člana 386. Krivičnog zakonika Srbije.

Osnovno krivično delo protiv mira sastoji se u pozivanju, podsticanju ili naređivanju vođenja agresivnog rata.⁷⁰ Objekt zaštite je međunarodni mir i bezbednost čovečanstva. Rat je zabranjen nizom međunarodnih pravnih akata: Ženevskim protokolom o mirnom rešavanju sporova iz 1924. godine (kojim je agresivni rat proglašen zločinom), Brijan-Kelegovim ili Pariskim paktom iz 1928. godine (kojim su se države odrekle rata kao sredstva za rešavanje međusobnih sporova) i Rezolucijom Generalne skupštine OUN od 14.decembra 1974. godine. Prema ovoj Rezoluciji agresija je upotreba oružane sile jedne države protiv suvereniteta, teritorijalne celovitosti i političke nezavisnosti druge države ili upotreba oružane sile na bilo koji način koji je nespojiv sa Poveljom OUN.

Radnja izvršenja je pozivanje ili podsticanje na agresivni, tj. napadački rat. To su radnje podstrekavanja koje su ovde dobile karakter samostalne radnje izvršenja. Radnja se sastoji u stvaranju ili učvršćivanju odluke kod drugog lica da preduzme agresivni rat. Delo je svršeno samim pozivanjem, podsticanjem ili naređivanjem kao psihološkim delatnostima koje su upućene drugom licu, bez obzira da li je ono pod uticajem takve radnje donelo odluku, odnosno pristupilo radnji započinjanja rata. Izvršilac dela može da bude svako lice, a u pogledu krvice potreban je umišljaj.

Za ovo delo propisana je kazna zatvora od dve do dvanaest godina.

Teži oblik ovog krivičnog dela postoji kada se naredi vođenje agresivnog rata. Ovde je radnja izvršenja određena kao izdavanje naređenja. Naređivanje da se vodi agresivni rat predstavlja poseban oblik podstrekavanja koje je ovde dobilo karakter samostalne radnje izvršenja. Delo je svršeno samim izdavanjem takvog naređenja. Za ovo delo propisana je kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna zatvora od trideset do četrdeset godina.

Hrvatska

Novi Kazneni zakon Republike Hrvatske⁷¹ iz 2011. godine u glavi pod nazivom: „Krivična dela protiv čovečnosti i ljudskog dostojarstva“ u članu 89. predviđa krivično delo: „Zločin agresije“. Delo koje za objekt zaštite ima međunarodni mir ima više oblika ispoljavanja.

Prvi i osnovni oblik zločina agresije, za koji je propisana kazna zatvora najmanje pet godina ili kazna dugotrajnog zatvora, postoji u slučaju upotrebe oružane snage jedne države protiv suvereniteta, teritorijalne celovitosti ili političke nezavisnosti druge države ili ostvari bilo koji drugi čin agresije na bilo koji drugi način propisan protivno Povelji OUN, a koji po svojim karakteristikama, težini i razmeri predstavlja očigledno kršenje

⁷⁰ Dragan Jovašević, *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*, op. cit., str. 292-293.

⁷¹ Narodne novine br.: 125/2011 i 144/2012.

Povelje OUN od strane lica koje ima stvarnu moć nadziranja ili upravljanja političkim ili vojnim delovanjem države.

Radnja izvršenja je dvojako, alternativno određena i to kao: 1) upotreba u vidu neposrednog angažovanja oružanih snaga jedne države u određenom cilju – protiv suvereniteta, teritorijalne celovitosti ili političke nezavisnosti druge države i 2) ostvarivanje bilo kojeg drugog akta ili čina agresije, na bilo koji drugi način koji je protivan Povelji OUN, a koji po svojim karakteristikama, težini i razmeri predstavlja očigledno kršenje Povelje OUN. Za postojanje dela bitno je da radnju izvršenja preduzima tačno određeno lice – lice koje ima stvarnu moć nadziranja ili upravljanja političkim ili vojnim delovanjem države.

Sam Zakon u stavu 4. odredio je šta se smatra činom (aktom) agresije. To je svaki akt bez obzira da li je prehodno objavljen rat ili nije, koji predstavlja:

1. invaziju ili napad oružanih snaga jedne države na područje druge države ili vojnu okupaciju, makar i privremenu koja je posledica takve invazije ili napada ili pripajanje celog ili dela područja druge države uz primenu sile,
2. bombardovanje od strane oružanih snaga jedne države područja druge države ili korišćenje bilo kakvog oružja jedne države na području druge države,
3. blokiranje luka ili obala jedne države oružanim snagama druge države,
4. napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske i vazdušne snage druge države,
5. korišćenje oružanih snaga jedne države koje su na području druge države uz njenu saglasnost, u suprotnosti sa uslovima koji su predviđeni njihovim sporazumom ili produžavanje prisutnosti vojnih snaga na području druge države po prestanku sporazuma,
6. davanje dozvole da područje koje je država stavila na rasplaganje drugoj državi koristi za agresiju protiv treće države ili
7. slanje od strane ili u ime države naoružanih bandi, grupa, paravojnih snaga ili plaćenika da izvode oružane akcije protiv druge države, koje po svojoj težini odgovaraju prethodno navedenim radnjama ili njeno značajno sudelovanje u takvim akcijama.⁷²

Drugi oblik zločina agresije, prema novom hrvatskom zakonodavstvu, sastoji se u samom sudelovanju, učestvovanju u delovanju oružanih snaga u agresiji protiv neke druge države. Za ovo delo propisana je kazna zatvora od tri do petnaest godina.

Najblaži oblik ovog krivičnog dela, za koji je propisana kazna zatvora od jedne do deset godina, čini lice koje direktno i javno podstiče na zločin agresije. Ovde se, dakle, radi o podsretrekavanju koje je preduzeto prema drugim licima i to: 1) javno (dakle na način koji je dostupan individualno

⁷² Ksenija Turković et al., *Komentar Kaznenog zakona*, Narodne novine, Zagreb, 2013, str. 135-137.

neodređenom broju lica) i 2) direktno. Cilj je podstrekavanja da jedno ili više drugih lica donesu odluku u pravcu učestvovanja u aktu agresije.

Zaključak

Međunarodno krivično pravo kao sistem pravnih propisa sadržanih u aktima međunarodne zajednice, ali i u nacionalnom (internom) krivičnom zakonodavstvu pojedinih država predviđa krivičnu odgovornost i kažnjivost za veći broj međunarodnih krivičnih dela. To su dela kojima se krše ratni zakoni i običaji rata (međunarodno ratno pravo ili pravo oružanih sukoba) i kojima se povređuje ili ugrožava mir među narodima i bezbednost čovečanstva. Za ova dela propisane su najteže vrste i mere kazni koje uopšte poznaje krivično zakonodavstvo danas.

Za učinioce ovih dela, u određenim slučajevima, primarna je nadležnost međunarodnih sudskeh (nadnacionalnih) organa kao što su npr. tokijski i nijemski sud, Haški tribunal, Tribunal za Ruandu, Rimski sud itd. Kod ovih krivičnih dela su u primeni dva izuzetka od, inače, standardnih instituta opštег dela krivičnog dela. To su: 1) krivična odgovornost i kažnjivost učinilaca ovih krivičnih dela uopšte ne može da zastari i 2) kod ovih krivičnih dela na učinioce se pod određenim uslovima primenjuju odstupanja od subjektivne odgovornosti zasnovane na krivici – komandna odgovornost politički i vojno nadređenih lica i zajednički zločinački poduhvat.

Među međunarodnim krivičnim delima po svom značaju, prirodi i karakteru izdvaja se zločin protiv mira ili agresija. To je zločin protiv mira kojim se krše ratni zakoni i običaji rata, međunarodni sporazumi ili garancije u smislu planiranja, pripremanja, iniciranja ili započinjanja agresije ili rata protivno pravilima međunarodnog prava. No, delo se može izvršiti i učestvovanjem u planu ili zaveri za izvršenje ovog dela. Za najteže delo ove vrste u krivičnom pravu Republike Srbije propisana je i najteže kazna – kazna zatvora do četrdeset godina.

I u međunarodnom krivičnom pravu koje poznaje ovo krivično delo, kao i u uporednom krivičnom zakonodavstvu, za ovo delo su takođe propisane najteže vrste mere kazni. S obzirom da se radi o teškom krivičnom delu u sistemu zakonskih inkriminacija, koje poznaje tek novije zakonodavstvo s kraja 20. veka, na teoriji i sudskej praksi je težak, delikatan i odgovoran zadatak da razreši brojne dileme i pitanja vezana za pravnu kvalifikaciju ovog dela koje je određeno veoma složenom, alternativnom dispozicijom kako bi se pronašli adekvatni kriterijumi za razgraničenje ovog krivičnog dela od njemu sličnih dela.

Bibliografija

1. Baginjan K.A., *Agresija – tajchajsee međunarodnoe prestuplenie k voprosu ob opredelenii agresii*, Zrcalo, Moskva, 1955.
2. *Crime sans frontieres*, Edinburgh, 1998.

3. Cryer, R., *An introduction to international criminal law and procedure*, Cambridge, 2007.
4. Čeđović, Bora, *Krivično pravo, Opći deo*, Službeni list, Beograd, 2002.
5. Čolić, Sijarčić Hajrija, „Evropsko krivično procesno pravo – regionalna pravna pravila o krivičnom postupku”, *Pravo i pravda*, Sarajevo, br. 1, 2008.
6. Degan, Vladimir Đuro i Pavišić, Berislav, *Međunarodno kazneno pravo*, Pravni fakultet, Rijeka, 2005.
7. Degan, Vladimir Đuro, Pavišić, Berislav i Beširević, Violeta, *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
8. Đurđić, Vojislav i Jovašević, Dragan, *Međunarodno krivično pravo*, Nomos, Beograd, 2003.
9. Đurđić, Vojislav i Jovašević, Dragan, *Krivično pravo, Posebni deo*, Nomos, Beograd, 2010.
10. Fabijanić, Gagro Sanda, „Promjena kvalifikacije oružanog sukoba”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, br. 2, 2008.
11. Fabijanić, Gagro Sanda, Zaštita osoba u nemeđunarodnom oružanom sukobu, *Pravni vjesnik*, Osijek, br.2, 2008.
12. Horvatić, Željko, *Kazneno pravo, Opći dio*, Pravni fakultet, Zagreb, 2003.
13. Jonson, D.L., “The International Tribunal for Rwanda”, *International Review of Penal Law*, No. 1-2, 1996.
14. Josipović, Ivo, „Pravni i politički aspekti nastanka Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju”, *Zbornik radova, Hrvatska i Ujednjeni narodi*, Zagreb.
15. Jovanović, Ljubiša, *Krivično pravo, Opći deo*, Policijska akademija, Beograd, 1995.
16. Jovašević, Dragan, *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*, Službeni glasnik, Beograd, 2002.
17. Jovašević, Dragan, *Međunarodna krivična dela – odgovornost i kažnjivost*, Pravni fakultet, Niš, 2010.
18. Jovašević, Dragan, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Niš, 2011.
19. Jovašević, Dragan, *Leksikon krivičnog prava*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
20. Kambovski, Vlado, *Međunarodno kazneno pravo*, Prosvetno delo, Skoplje, 1998.
21. Kaseze, Antonio, *Međunarodno krivično pravo*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005.
22. Krivokapić, Boris, *Leksikon međunarodnog prava*, Beograd, 1998.
23. Lazarević, Ljubiša, *Krivično pravo, Posebni deo*, Savremena administracija, Beograd, 1995.
24. Marković, Milan, „Nirnberško suđenje – primena novih načela u međunarodnom krivičnom pravu”, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, broj 2, 1973.
25. Martens, *Traite de droit international penal*, Paris, 1887.
26. Meili, *Lehrbuch des Internationalen Strafrecht und Strafprozessrecht*, Berlin, 1910.
27. Narodne novine broj 125/2011 i 144/2012.
28. Nirnberška presuda, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1948.
29. Novoselec, Petar, *Opći dio kaznenog prava*, Pravni fakultet, Zagreb, 2004.
30. Pavišić, Berislav, *Kazneno pravo Vijeća Europe*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

31. Pavišić, Berislav, Grozdanić, Velinka i Veić, Petar, *Komentar Kaznenog zakona*, Narodne novine, Zagreb, 2007.
32. Petrović, Borislav i Jovašević, Dragan, *Krivično (kazneno) pravo*, Posebni dio, Sarajevo, 2006.
33. Petrović, Borislav i Jovašević, Dragan, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Sarajevo, 2010.
34. Petrović, Borislav, Bisić, Mustafa i Perić, Velimir, *Međunarodno kazneno sudovanje*, Privredna štampa, Sarajevo, 2011.
35. Prljeta, Ljubomir, *Zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, Službeni list, Beograd, 1992.
36. Radojković, Miloš, *Rat i međunarodno pravo*, Beograd, 1947.
37. Resolution RC/Res 6 from June, 11.2010.
38. Simović, Miodrag, Simović, Vladimir i Todorović, Ljubo, Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Fineks, Sarajevo, 2010.
39. Simović, Miodrag, Blagojević, Milan i Simović, Vladimir, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Banja Luka, 2013.
40. Sjekavica, Milan, „Stalni međunarodni kazneni sud”, *Pravnik*, Zagreb, br. 1, 2002.
41. Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine broj 43/98.
42. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj: 37/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 53/2006, 55/2006, 32/2007 i 8/2010.
43. Smit, E., *The American Road to Nuremberg – the Documentary Record 1944-1945.*, University press, Stanford, 1982.
44. Starčević, Miodrag, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, JKCK, Beograd, 2002.
45. Stojanović, Zoran, *Krivično pravo*, Opšti deo, Službeni glasnik, Beograd, 2000.
46. Sukijasović, Milan, „Međunarodna krivična odgovornost za agresiju”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br. 3, 1957.
47. Šeparović, Zvonimir, Zaštita žrtava rata u međunarodnom humanitarnom pravu, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, br. 2, 1997.
48. Triffterer, Otto, “Acts of violence and international criminal law”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, br. 2, 1997.
49. Turković, Ksenija et al., *Komentar Kaznenog zakona*, Narodne novine, Zagreb, 2013.
50. Vasilijević, Vladan, „Suđenje pred međunarodnim vojnim sudom u Nurnbergu i razvoj međunarodnog krivičnog prava”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, br. 3, 1971.
51. Zlatarić, Bogdan, „Haška konvencija iz 1907. godine i individualna krivična odgovornost za ratne zločine”, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, broj 2, 1958.
52. Zlatarić, Bogdan i Damaška, Mirjan, *Rječnik krivičnog prava i postupka*, Pravni fakultet, Zagreb, 1966.
53. Zlatarić, Bogdan, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Zagreb, 1979.
54. Živanović, Toma, „Međunarodno krivično pravo”, *Pravosuđe*, Beograd, br. 3, 1940.

Prof. dr Dragan JOVAŠEVIĆ

**THE CRIME OF AGGRESSION
- International and national criminal law -**

ABSTRACT

International criminal law as a system of legal rules contained in the documents of international community and in the documents of national (internal) criminal law provides for criminal liability and punishment for a great number of international crimes, among which the crime of aggression is prominent. This crime is an act of breaking war laws and rules of warfare (international humanitarian law) and also it is an act of harming or imperilling the peace among nations and security of mankind. In certain cases, for perpetrators of this crime the primary jurisdiction is the one of international criminal courts (supranational). In this paper, the author has analysed the notion and characteristics of the crime of aggression from the theoretical and practical aspects in international criminal law and in the criminal law of Serbia, Croatia and Bosnia and Herzegovina.

Key words: International criminal law, crime, aggression, national criminal law, responsibility, penalty.

UDK: 341.645.5:347.9
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 162-178
Izvorni naučni članak
Primljen: 14. mart 2014.

Višnja MILEKIĆ¹

O pojedinim nedostacima postupka pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju

SAŽETAK

Autor u radu raspravlja o postupku pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju, koji je nastao kao posledica potrebe da se krivično gone osobe koje su odgovorne za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava učinjene u ratnim dešavanjima na području bivše Jugoslavije. Osnovne kritike odnose se na ovlašćenja Suda da sam donosi Pravila o postupku i dokazima, da ih menja kada za tim postoji potreba, kao i na preširoka ovlašćenja pojedinih procesnih subjekata, posebno tužioca. Pored uvodnih i završnih razmatranja, rad deli u osam delova, kroz koje ukazuje na pojedine nedostatke svake faze postupka. Krivični postupci predugo traju, a to se ne može opravdati ni složenošću predmeta, niti lošom saradnjom država. Svako optuženo lice ima pravo na pravično, brzo i efikasno suđenje, što je princip koji nije u potpunosti ispoštovan u Haškom tribunalu.

Ključne reči: postupak pred Haškim tribunalom, istraga, optužnica, glavni pretres, presuda.

1. Uvodna izlaganja

Ideja o osnivanju međunarodnih krivičnih sudova koji bi privodili pravdi pojedince, uključujući i vodeće funkcionere država, okrivljene za vršenje teških međunarodnih zločina, rađa se sa završetkom Prvog svetskog rata.² Sukobi koji su izbili u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi, poslužili su kao okidač za ponovno javljanje ove ideje, zbog čega je Savet Bezbednosti UN osnovao dva *ad hoc* Tribunal-a: 1993. godine Međunarodni krivični tribunal za gonjenje

¹ Saradnik u nastavi, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, e-mail: vmilekic@jura.kg.ac.rs.

² Antonio Kaseze, *Međunarodno krivično pravo* (prevod), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, str. 385.

osoba odgovornih za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava učinjene na području bivše Jugoslavije: u daljem tekstu: MKSJ (ICTY) i 1994. godine Međunarodni krivični tribunal za Ruandu - MKSR (ICTR).³ Oba Tribunalu su ustanovljena rezolucijama Saveta bezbednosti UN, odnosno nisu nastali zaključivanjem višestralnih međunarodnih ugovora, što je za posledicu imalo brojne kritike. Osnovne primedbe odnose se na potpuno odsustvo odredaba opštег dela krivičnog prava, kao i ovlašćenja ova dva Tribunalu da sami donose Pravila postupka i dokazivanja i da ih menjaju kada procene da za tim postoji potreba. Kritikovan je i sam postupak pred ovim Tribunalima, kao i preširoka i nedovoljno definisana ovlašćenja pojedinih procesnih subjekata, posebno tužioca.⁴

2. Dominantan tip postupka pred Haškim tribunalom

Osnovna procesna odlika postupka pred Haškim tribunalom je njegovo uređenje na osnovnim principima anglosaksonskog tipa postupka (adversarni sistem), uz značajna odstupanja koja su uglavnom preuzeta iz inkvizitorskog modela.⁵ Na primer, neki autori ističu da je nepostojanje porote bitan element evropsko-kontinentalnog postupka. Međutim, ovo ipak nema suštinski značaj, jer je od tog pitanja važnija problematika načina izvođenja dokaza, odnosa suda i stranaka, uloge suda u odnosu na dokaze i dokazna sredstva, zatim položaja stranaka u postupku, a što je sve regulisano u skladu sa pravilima anglosaksonskog postupka. I sama konstrukcija stadijuma krivičnog postupka pred Haškim tribunalom u osnovi je bliža anglosaksonskej koncepciji krivične procedure.⁶ U Statut Haškog tribunalu ušle su osnovne karakteristike adversarnog sistema, koje se pre svega ogledaju u tome što je tužiocu povereno sproveđenje istrage. U njemu se odustalo od modela istražnog sudije koji je nadležan da prikuplja dokaze u ime obe strane u postupku. Sudu je u početku bila poverena uloga arbitra, koji se upoznavao sa materijalom na kome se zasniva optužnica, odnosno odbrana, tek kada suđenje otpočne.⁷ Međutim, ubrzo je postalo jasno da bi postupak uređen po adversarnom modelu, u kome bi sudija delovao samo kao arbitar koji nije upoznat sa okolnostima slučaja pre otpočinjanja pretresa, trajao prilično dugo, pa su u toku samih suđenja činjene neke izmene u tom smeru. Pretresno veće u slučaju Dokmanović napravilo je prvi korak ka tim izmenama 1997. godine, prema *Naredbi o zakazivanju pretresa u slučaju Mrkić i dr.*⁸ U Naredbi od 28. novembra 1998. godine, Pretresno veće naredilo je tužiocu da dostavi izjave onih svedoka koje je tužilac nameravao da pozove

³ *Ibid.*, str. 395.

⁴ Božidar Banović, Stanko Bejatović, *Osnovi međunarodnog krivičnog prava*, Pravni fakultet u Kragujevcu, Kragujevac, 2011, str. 83.

⁵ Milan Škulić, *Međunarodni krivični sud*, Dosije, Beograd, 2005, str. 67.

⁶ *Ibid.*, str. 67.

⁷ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 452-453.

⁸ Naredba od 28. novembra 1998. godine: Navedeno prema: Antonio Kaseze, *op.cit.*, str. 453.

na glavni pretres, kao i sav drugi materijal na kome je nameravao da zasnuje svoje navode tokom pretresa. Zatim, naloženo mu je da dostavi kratak prikaz činjenica iz predmeta koje objašnjavaju navode optužnice, razjašnjavajući pojedinosti slučaja i ukazujući na glavne tačke problema, kao i predloženi tekst svog uvodnog izlaganja sudskom veću i odbrani najmanje nedelju dana pre otpočinjanja glavnog pretresa. Slične obaveze predviđene su i za odbranu. Ovo je kasnije postalo praksa i u drugim slučajevima pred Haškim tribunalom, što je za posledicu imalo usvajanje novog niza pravila u Pravilniku o postupku i dokazima.⁹ Tako je u slučaju *Furundžija* sudeće Veće čak naredilo da se suđenje ponovo otvorí, s obzirom na to da tužilaštvo nije obelodanilo odbrani dokumenta koja se odnose na mentalno stanje jednog njihog svedoka.¹⁰ Danas je čitavo četvrto poglavlje petog dela Pravilnika o postupku i dokazima posvećeno dostavljanju dokaznog materijala i obelodanjivanju materijala od strane tužioca i odbrane.¹¹

Ipak, nije razumljivo zašto se pred Haškim tribunalom primenjuje anglosaksonski tip postupka (sa nekim institutima preuzetim iz evropsko-kontinentalnog tipa), kada su sva krivična dela za koja se pred njim sudi učinjena u Evropi i kada svi okrivljeni, žrtve i većina svedoka dolaze iz Evrope. Naime, adversarni sistem otežava položaj okrivljenog i usložnjava njegovu odbranu, s obzirom na činjenicu da su pravila tog sistema nepoznata i okrivljenom i njegovim braniocima.¹²

3. Ekspeditivnost postupka

Članom 21. st. 4. tač. c) Statuta Haškog tribunala propisano je da prilikom rešavanja po svim optužbama na osnovu Statuta, optuženom se, uz puno poštovanje načela ravnopravnosti, garantuju određena minimalna prava, a između ostalog i pravo da mu se sudi bez nepotrebnog odgađanja.¹³ Činjenica da Međunarodni sud, iz praktičnih razloga, često drži optuženog u pritvoru od momenta hapšenja pa do osude, odnosno oslobođenja, čini ekspeditivnost ovih suđenja još nužnijom i neophodnijom.¹⁴ U javnosti se često mogu čuti kritike na račun dužine trajanja suđenja pred Haškim tribunalom, a samim tim i vremena koje optuženi provode u pritvoru. Na primer, u slučaju *Stanišić i Simatović*, obojica optuženih uhapšeni su 13. marta 2003. godine, pa je prvobitna optužnica podignuta 01. maja 2003. godine, dok je suđenje počelo 28. aprila

⁹ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 453–454.

¹⁰ Karin Calvo-Goller, "The Trial Proceedings of the International Criminal Court, ICTY and ICTR Precedents", *BRILL*, 2006, str. 47–48.

¹¹ „Pravilnik o postupku i dokazima”; preuzeto sa: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/it_032_rev46_bcs.pdf; pristup: maj 2013. godine

¹² Milan Škulić, *op. cit.*, str. 67–68.

¹³ „Statut Haškog tribunala”; preuzeto sa: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf; pristup: maj 2013. godine

¹⁴ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 469.

2008. godine.¹⁵ Tužilaštvo i odbrana u ovom postupku izneli su svoje završne reči u januaru 2013. godine, a prvostepena presuda kojom su obojica oslobođena od optužbe je izrečena 30. maja 2013. godine. Dakle, u ovom postupku koji je trajao deset godina, obojica okrivljenih su skoro deset godina proveli u pritvoru, i to Jovica Stanišić od 11. juna 2003. godine, a Franko Simatović od 30. maja 2003. godine, kada su optuženi prebačeni u Haški tribunal. Ovako dugotrajnim postupcima ne samo da se povređuju osnovna ljudska prava, već i osnovni pravni principi nacionalnih zakonodavstava i međunarodnog prava. Usled toga, postavlja se pitanje da li presuđenje nakon toliko godina suđenja može doneti pravdu i satisfakciju žrtvama?

Međunarodni sudovi uglavnom se moraju oslanjati na saradnju država u pogledu istraga, prikupljanja dokaza, hapšenja optuženih, itd., što sve komplikuje i usporava postupak. Još jedan faktor koji ga dodatno usporava jeste korišćenje više različitih jezika u postupku.¹⁶ MKSJ je stvorio nekoliko mehanizama kako bi se skratila dužina postupaka: 1. predviđene su pretpretresne sudije i pretpretresna veća; 2. utvrđeni su rokovi za vršenje procesnih i preliminarnih radnji; 3. donete su odredbe koje uređuju pitanje prihvatanja pisanih dokaza, pogotovo pisanih izjava pod zakletvom; 4. povećan je broj sudija, naročito kroz izbor sudija *ad litem*, odnosno sudija koje nisu stalne, već sude samo u jednom ili dva predmeta.¹⁷

U pojedinim radovima istaknuto je da mnogi autori smatraju da je glavni krivac za dužinu trajanja postupaka veoma duga i neusredsređena optužnica.¹⁸ Kao primer navodi se optužnica protiv Slobodana Miloševića koja je obuhvatala period od skoro deset godina rata.¹⁹ Iz tog razloga, sudije Haškog tribunala često koriste ovlašćenja koja su im data pravilom 73bis D Pravilnika o postupku i dokazima, kojim je propisano da, u skladu sa spisima koje je pretpretresni sudija podneo pretresnom veću, nakon što sasluša tužioca, pretresno veće može, u svrhu pravičnog i ekspeditivnog suđenja, pozvati tužioca da smanji broj tačaka u optužnici, i može odrediti broj mesta zločina ili incidenata obuhvaćenih jednom ili više optužbi za koje tužilac može izvesti dokaze za koje se, s obzirom na sve relevantne okolnosti, uključujući krivična dela za koja se optuženi tereti u optužnici, njihovu klasifikaciju i karakter, mesta gde se tvrdi da su počinjena, razmeru i žrtve tih krivičnih dela, može razumno smatrati da čine reprezentativni uzorak krivičnih dela za koja se optuženi tereti. Postavlja se pitanje kako su sudije u mogućnosti da donose ovakve odluke, s obzirom da u Tribunalu pretresno veće veoma retko ima priliku da se upozna sa dokazima u slučaju, pa takvu odluku zasniva na veoma ograničenom poznavanju slučaja. Sudije često znaju veoma malo o

¹⁵ Podaci o predmetu; preuzeto sa: http://www.icty.org/x/cases/stanisic_simatovic/cis/bcs/cis_stanisic_simatovic_bcs.pdf; pristup: maj 2013. godine

¹⁶ Antonio Kazese, *op. cit.*, str. 471.

¹⁷ *Ibid.*, str. 471.

¹⁸ David Tolber, Fergal Gaynor, „International Tribunals and the Right to a Speedy Trial: Problems and Possible Remedies“, *Law in Context*, Vol. 27, p.33, 2009, str. 35.

¹⁹ *Ibid.*, str. 38.

konfliktu ili kako se konkretna optužnica uklapa u konflikt velikih razmara.²⁰ Čini se da bi prihvatljivije bilo ovlašćenje pretresnog veća sadržano u pravilu 73bis C, u skladu sa kojim će pretresno veće, nakon što sasluša tužioca, odrediti broj svedoka koje tužilac može pozvati i vreme koje mu stoji na raspolaganju za izvođenje dokaza. Isto tako, u skladu sa pravilom 73ter B,C, pretresno veće može pozvati odbranu da skrati procenjeno vreme glavnog ispitivanja za neke svedoke, ili će, nakon što je saslušalo odbranu, odrediti broj svedoka koje odbrana može pozvati. Na taj način sudija utiče na tužioca da odluči kako će da predstavi slučaj i na odbranu da ga pobija, u skladu sa dodeljenim vremenom. Ovo se čini kao bolje rešenje, s obzirom na činjenicu da su i tužilaštvo i odbrana upoznati sa svojim slučajevima i mogu odlučiti kako će prezentovati dokaze, a tužilaštvo može odbaciti pojedine tačke optužbe kako bi se uskladilo sa dodeljenim vremenom.²¹

4. Istraga u postupku pred Haškim tribunalom

Članom 18. st. 1. Statuta Haškog tribunala propisano je da tužilac pokreće istrage *ex officio* ili na temelju obaveštenja pribavljenih iz bilo kog izvora, posebno od vlada, organa Ujedinjenih nacija, međuvladinih i nevladinih organizacija. Tužilac mora proceniti informacije koje je primio ili pribavio i odlučiti postoje li dovoljni osnovi za pokretanje postupka. Nikakvo formalno pravo na pritužbu se ne daje žrtvama, niti postoji ovlašćenje država da pokreću istrage, iako i žrtve i države mogu tužiocu davati informacije o navodno izvršenim krivičnim delima.²² Čini se da je ovo pitanje bolje regulisano u Statutu Međunarodnog krivičnog suda (ICC), kojim je propisano da se istraga pokreće: a) na zahtev država članica Statuta, ili b) od strane tužioca po sopstvenoj inicijativi, ili c) na zahtev Saveta bezbednosti UN, ako on deluje na osnovu Glave VII Povelje UN.²³

Dakle, istraga je prva faza postupka pred Haškim tribunalom. Međutim, ona sadržinski i formalno ne odgovara pojmu istrage shvaćenom u većini evropsko-kontinentalnih krivičnih postupaka, već je ona u mnogim aspektima slična onome što se u našoj krivičnoj proceduri naziva pretkrivičnim postupkom.²⁴ U sistemu MKSJ tužilac ima apsolutnu diskreciju da odluči da li će i protiv koga sprovesti istragu, i sloboden je da istragu vodi bez ikakve sudske kontrole, u skladu sa određenim pravilima. Sudska kontrola postoji samo na kraju istrage, kada tužilac mora podneti optužnicu na kontrolu sudiji, koji može da je prihvati ili odbaci.²⁵

²⁰ David Tolber, Fergal Gaynor, *op.cit.*, str. 37.

²¹ *Ibid*, str. 37.

²² Antonio Kazese, *op. cit.*, str. 479.

²³ „Statut Međunarodnog krivičnog suda”; preuzeto sa: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>; pristup: maj 2013. godine

²⁴ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 138.

²⁵ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 481.

Prema pravilu 39 Pravilnika o postupku i dokazima, tužilac može da ispituje osumnjičenog, žrtve i svedoke, prikuplja dokazni materijal i vrši uviđaj, kao i da preduzima druge radnje koje mogu biti potrebne za okončanje istrage, pripremu i vođenje krivičnog postupka. Za razliku od evropsko-kontinen-talnih pravnih sistema, u sistemu MKSJ tužilac u svojoj istrazi sakuplja samo dokaze protiv okrivljenog. Na odbrani je da traži i prikuplja dokaze koji pobijaju navode optužbe, mada je tužilac obavezan da odbrani preda sve dokaze u korist okrivljenog koje otkrije u toku istrage.²⁶ Međutim, Tribunal je izašao iz okvira ovih pravila Pravilnika o postupku i dokazima, kada je u slučaju *Kupreškić i drugi* utvrdio: „Tužilac Tribunala nije, ili nije samo, strana u adversarnom postupku, već je organ Tribunala i organ međunarodne krivične pravde čiji predmet postupanja nije da jednostavno obezbedi osudu, već da predstavi slučaj u ime Tužilaštva, što uključuje ne samo osuđujuće, već i oslobođajuće dokaze, kako bi pomogao Veću da otkrije istinu u sudskim okolnostima“.²⁷

Sprovođenje istrage, po prirodi stvari, podrazumeva pronalaženje i sakupljanje dokaza. Sama istraga tužilaštva kada su u pitanju ratni zločini može da traje i do pet godina.²⁸ U situaciji kada tužioc moraju da rekonstruišu događaje nekada i godinama nakon što su se odigrali, dokazi koji potiču iz vremena kada su zločini počinjeni su od najvećeg značaja. Iako se tu mogu svrstati i iskazi svedoka, ipak su najvažniji dokumenti, audio i video zapisi.²⁹ Kako se osumnjičeni, žrtve i svedoci mogu nalaziti na teritoriji jedne ili više država, na kojima tužilac nema ovlašćenja da vrši svoje funkcije, njemu je potrebna saradnja svih relevantnih država da bi ispunio svoje dužnosti. Takva saradnja javlja se u dva oblika: 1. na zahtev tužioca domaći organi mogu sprovoditi radnje koje tužilac zatraži, poput ispitivanja osumnjičenih, žrtava ili svedoka, vršenja uviđaja, sakupljanja dokumenata ili drugog materijala; ili 2. domaće vlasti mogu dati međunarodnom tužiocu ovlašćenje da sprovodi istragu na državnoj teritoriji, a ako je to potrebno uz pomoć domaćih tužilaca i sudija ili drugih mesno nadležnih državnih organa. Izbor između ova dva oblika saradnje u najvećoj meri zavisi od stava pojedinačne države.³⁰

U ovoj fazi postupka, kao jedan od osnovnih problema, javila se spremnost država za saradnju sa Haškim tribunalom koje nekada nisu htеле da izruče optužene, otkriju tražene dokumente ili da zahtevaju od svojih

²⁶ *Ibid.*, str. 483.

²⁷ ICTY Krupeskić 21 September 1998, citirano prema John R.W.D. Jones, "The practice of the ICTY and ICTR", Ardsley, NY, 1997. str. 165; navedeno prema: Christoph J.M. Safferling, "Towards an International Criminal Procedure", Oxford University Press, New York, 2001, str. 79.

²⁸ Patricia Wald, „ICTY Judicial proceedings – An Appraisal From Within“, *Journal of International Criminal Justice*, Oxford University Press ICJ 2.2 (466), 2004, str. 2.

²⁹ Carla Del Ponte, „Investigation and Prosecution of Large-scale Crimes at the International Level, The Experience of the ICTY“, *Journal of International Criminal Justice* 4, Oxford University Press, 2006, str. 539-558.

³⁰ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 484.

građana da svedoče u Hagu. Posledica toga bila je nemogućnost povezivanja svih dokaza i saznanja istine o tome šta se zapravo dogodilo.³¹

5. Optužnica u postupku pred Haškim tribunalom

Tempo i pravac rada Tribunal-a su veoma kontrolisani od strane tužilaštva, jer ono odlučuje koga će i kada optužiti.³² Kada tužilac zaključi da postoji dovoljno dokaza (*prima facie* slučaj), on sastavlja optužnicu koja sadrži sažete podatke o činjenicama u odnosu na krivično delo ili krivična dela koja spadaju u nadležnost Haškog tribunal-a i za koja tereti osumnjičenog, a zatim se optužnica prosleđuje sudiji pretresnog veća (čl. 18. st. 4. Statuta i pravilo 47 A i B Pravilnika o postupku i dokazima). Izraz „*prima facie* slučaj“ je termin koji se odnosi na određeni stepen sumnje, a koji se može upodobiti izrazu iz našeg krivičnog procesnog prava *osnovana sumnja*, i u suštini se radi o odgovarajućoj proceni tužioca koja se mora zasnivati na ozbiljnim i relevantnim dokazima.³³

Funkcionalna nadležnost za kontrolu optužnice pripada sudiji prvostepenog veća. Sudija kome je optužnica dostavljena je razmatra, pa ako smatra da postoji dovoljno dokaza, odnosno da se radi o *prima facie* slučaju, on će je potvrditi, a u suprotnom će je odbaciti (čl. 19. st. 1. Statuta). Ovo je vid obavezne sudske kontrole optužnice, koji predstavlja inkvizicioni element. Potvrđivanje optužnice u ovom slučaju zavisi od njene dokazne ubedljivosti, odnosno sudija mora da bude uveren da postoji odgovarajući stepen sumnje u odnosu na moguću kriminalnu aktivnost optuženog, i da su optužni navodi dovoljno ozbiljni da bi se na osnovu njih moglo pokrenuti suđenje. Obrnuto, ukoliko sudija ne stekne takvo svoje ubeđenje, tj. smatra da se ne radi o *prima facie* slučaju, on će optužnicu odbaciti.³⁴

Pojedine sudije Haškog tribunal-a dale su svoje shvatanje *prima facie* slučaja. Tako je sudija Mekdonald u svojoj odluci u predmetu *Kordić i drugi* odlučila da, u smislu potvrđivanja optužnice, standard dokaznog slučaja *prima facie* znači da je „optužba uverljivo dokazana na takav način, da bi u slučaju kada je odbrana ne bi osporavala, bila dovoljan osnov za donošenje osuđujuće presude“.³⁵ U svom izdvojenom mišljenju u slučaju *Rajić*, sudija Sidva smatrao je da ovaj uslov znači da je dovoljno da tužilac „ukaže na takve činjenice i okolnosti koje bi uverile razumno ili uobičajeno opreznog čoveka da je okrivljeni zaista učinio krivično delo“.³⁶

Pojedini autori navode da postoji nesaglasnost u formulisanju između člana 18. Statuta Tribunal-a, koji zahteva *prima facie* slučaj za sastavljanje optužnice i njeno prosleđivanje sudiji, i pravila 47 B Pravilnika o postupku i

³¹ Patricia Wald, *op.cit.*, str. 4.

³² *Ibid.*, str. 2.

³³ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 139.

³⁴ *Ibid.*, str. 139.

³⁵ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 489.

³⁶ *Ibid.*, str. 489.

dokazima, koji zahteva postojanje *razumne sumnje* u istom slučaju, te ističu da standard koji zahteva ustanovljenje *prima facie* slučaja nije razjašnjen u pravu koje primanjuje Haški tribunal.³⁷

Takođe, neki autori smatraju da postoje argumenti da bi standard *prima facie* trebalo da bude postavljen na viši nivo i predmeti optužbi na intenzivnije ispitivanje pre potvrđivanja, te ističu da bi to pomoglo zaustavljanju napredovanja slabih slučajeva.³⁸ Ubuduće, međunarodni sudovi trebalo bi da obezbede da kada su optužbe zasnovane samo na *prima facie* slučajevima ne treba dozvoliti da se nastavi postupak. Ovo je već izmenjeno u članu 61. st. 7. Statuta Međunarodnog krivičnog suda kojim je propisano da Pretpretresno veće, da bi potvrdilo optužbe, mora da utvrdi da li postoji dovoljno dokaza za ustanovljenje *osnovane sumnje* da je osoba počinila svaki od zločina za koje se optužuje. *Razumna sumnja*, koja se prema Pravilniku o postupku i dokazima Haškog tribunal zahteva za potvrđivanje optužnice, se prema Statutu Međunarodnog suda zahteva za izdavanje naloga za hapšenje i sudskog poziva.³⁹

Potvrđivanjem optužnice završava se neka vrsta preliminarnog postupka pred Haškim tribunalom i stvaraju se uslovi za ulazak u fazu glavnog pretresa, za čije je održavanje apsolutno bitna procesna prepostavka prisustvo optuženog, s obzirom na to da u ovom postupku nije moguće suđenje u odsustvu. Kako bi se obezbedilo prisustvo optuženog predviđeni su određeni procesni mehanizmi, a pre svega naređenja i nalozi za hapšenje, zatim oblici procesne komunikacije sa državama radi izvršenja tih odluka, gde se kao veliki nedostatak ističe pravilo da je pritvor, odnosno lišenje slobode okrivljenog, faktički svedeno na obaveznu meru i da trajanje pritvora tokom krivičnog postupka nije ograničeno, što je suprotno međunarodno-pravnim standardima o položaju okrivljenog u krivičnom postupku.⁴⁰

6. Glavni pretres pred Haškim tribunalom

Početak glavnog pretresa funkcionalno je povezan sa dovođenjem optuženog u sedište Haškog tribunal, što je posledica dejstva apsolutne prepostavke o prisustvu okrivljenog.⁴¹

Na ovom početnom pretresu predsednik veća čita optužnicu koju je prethodno potvrdio sudija, utvrđuje da li je optuženi razumeo navode optužbe protiv njega, kao i da li ga zastupa branilac, a zatim traži od njega da se izjasni da li se smatra krivim ili ne. Ako optuženi prizna krivicu, pretresno veće, ako su ispunjeni i određeni dodatni uslovi, na osnovu toga konstatuje njegovu krivicu, a zatim nalaže sekretaru suda da odredi datum pretresa na kome će se okrivljenom izreći kazna. Nasuprot tome, ako optuženi izjavi da

³⁷ Christoph J.M. Safferling, "Towards an International Criminal Procedure", Oxford University Press, New York, 2001, str. 182-183.

³⁸ David Tolber, Fergal Gaynor, *op.cit.*, str. 40.

³⁹ *Ibid.*, str. 40.

⁴⁰ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 140.

⁴¹ *Ibid.*, str. 143.

nije kriv, pretresno veće će: a) osigurati da tužilac odbrani objavi celokupni dokazni matrijal koji je pratio optužnicu u trenutku kada je ona potvrđena; b) imenovati pretpretresnog sudiju, koji će koordinisati komunikaciju između stranaka pre početka glavnog pretresa.⁴²

Glavni pretres je faza postupka koja predstavlja temeljni deo postupka i ima najveći dokazni značaj. Njegova osnovna specifičnost je pretežno adversarni karakter, tipičan za anglosaksonski tip krivičnog postupka. Naime, glavni pretres je konstruisan pre svega kao procesna borba između stranaka, optužbe i odbrane, pri čemu je uloga suda tokom izvođenja dokaza, i uopšte stranačkih aktivnosti tokom pretresa, relativno pasivna.⁴³ Osnovna funkcija suda, uz vođenje računa o poštovanju procesnih pravila, je da stekne svoj stav o pravnoj i faktičkoj utemeljenosti stavova iznesenih tokom dokaznog postupka. Međutim, sud u postupku pred Haškim tribunalom u nekim slučajevima i sam može da preuzima dokaznu inicijativu, a takođe ima procesnu mogućnost da zabrani određena pitanja stranke, ili ih modifikuje, da sam postavi pitanja određenom svedoku, ograniči vreme ispitivanja svedoka i uopšte utiče na izvođenje dokaza od strane stranaka, čime utiče na prilično aktivan način na dokazni postupak.⁴⁴

U sistemu MKSJ, suđenje po pravilu počinje uvodnom reči tužioca u kojoj on navodi glavne elemente optužbe i daje svoj prikaz slučaja. Ako to želi, i odbrana može imati uvodnu reč, mada branici po pravilu daju uvodnu reč pošto tužilac završi sa predstavljanjem optužbe, odnosno na početku prikaza slučaja odbrane. Posle uvodnih reči tužilac počinje sa predstavljanjem svog slučaja i u tom cilju poziva svedoke i uvodi dokazne predmete. Svedoke prvo ispituje tužilac (glavno ispitivanje), potom branilac (unakrsno ispitivanje), a tužilac na kraju ima pravo na ponovno ispitivanje svedoka.⁴⁵ Tokom glavnog ispitivanja tužilac, odnosno odbrana, mora da se uzdržava od postavljanja sugestivnih pitanja. Međutim, sudije međunarodnih sudova teže da budu donekle fleksibilnije, pa tako oni mogu dozvoliti sugestivna pitanja u toku glavnog ispitivanja, i u tom smislu odbiti prigovor druge strane ako smatraju da se takva pitanja opravданo mogu postaviti u interesu pravde, a pogotovo ako se time ubrzava postupak.⁴⁶

U velikom broju slučajeva dešavalo se da glavno ispitivanje traje satima da bi se pokrile sve strane događaja, koje svaka strana i sudije već imaju ispred sebe u formi pisane izjave potpisane od strane svedoka, ili nepotpisanog sažetka svedočenja nekog svedoka. Ovaj nedostatak svedočenja uživo prepoznat je od strane sudija već u ranom stadijumu, pa su Pravila o postupku i dokazima izmenjena, tako da je prednost svedočenja uživo odbačena.⁴⁷ Ubuduće, međunarodni sudovi trebalo bi da izostave usmeno svedočenje i

⁴² Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 490.

⁴³ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 144.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 144.

⁴⁵ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 492-493.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 494.

⁴⁷ David Tolber, Fergal Gaynor, *op.cit.*, str. 45-46.

veću važnost pridaju potpisanim pisanim izjavama svedoka. Na taj način svedok bi, prilikom svedočenja uživo, mogao da bude odmah podvrgnut unakrsnom ispitivanju i ispitivanju od strane veća. Posledica ovoga bi bilo značajno skraćivanje trajanja suđenja.⁴⁸ Ovakav pristup morao bi da se zasniva na pripremi dobro organizovanih, razumljivih pisanih izjava svedoka. Kvalitet pisane izjave ima direktni uticaj na količinu vremena koje je stranama i sudijama potrebno, i unutar i van sudnice, da se upoznaju sa svedočenjem nekog svedoka. Dobro pripremljena izjava je ona koja odražava istinitost reči svedoka, izlaže važne činjenice na jasan i razumljiv način, zatim koja je organizovana hronološki ili tematski što sve pomaže sudijama da se unapred pripreme, što obuhvata i pripremu pitanja koja će postaviti svedoku a koja se odnose na nesaglasnosti ili praznine u njihovom sopstvenom razumevanju slučaja. Ovakva izjava je od značaja i za suprotnu stranu jer joj omogućava brzu ocenu iskaza svedoka i pripremu unakrsnog ispitivanja.⁴⁹ Sve ovo zahteva veoma rigorozne treninge u pisanju izjava od strane istražitelja i pravnika. Ubuduće, međunarodni sudovi trebalo bi više da koriste lokalne istražitelje, koji poznaju istoriju, kulturu i jezik područja, mogu brzo da pregledaju relevantan dokument, što doprinosi izbegavanju odlaganja i troškova prevoda. Idealan istražni tim trebalo bi da se sastoji od međunarodnih i lokalnih istražitelja. U praksi MKSJ, jedan veoma oprezan pristup korišćenju lokalnih istražitelja i pravnika, doprineo je dugom trajanju istraga, s obzirom na to da većina međunarodnih istražitelja i pravnika nije znala jezik niti kulturu područja.⁵⁰

Što se tiče unakrsnog ispitivanja, ono se, prema pravilu 90 H (i) Pravilnika o postupku i dokazima, mora ograničiti na predmet glavnog ispitivanja i pitanja koja se tiču verodostojnosti svedoka, a u slučaju da svedok može dati iskaz relevantan za navode strane koja ga unakrsno ispituje, na predmet tih navoda. Ovo pravilo značajno umanjuje mogućnost sudija da smanje dužinu unakrsnog ispitivanja. Naime, veoma često je verodostojnost svedoka narušena na samom početku unakrsnog ispitivanja, ali je veoma retko za sudeće veće da otvoreno izjavi da svedok nije verodostojan. I ovde bi trebalo dati mogućnost sudijama da ukažu kada su čuli dovoljno o nekom pojedinačnom pitanju i kada su već ustanovili da svedok nije verodostojan.⁵¹

Prema pravilu 85 B Pravilnika o postupku i dokazima, sudija može u svakom trenutku postavljati pitanja svedoku. Međutim, neke sudije nerado postavljaju pitanja kako bi razjasnili dokaze. Razlog toga je i nedostatak iskustva u upravljanju suđenjem, što vrlo često potiče od izbora sudija koje nemaju sudeću pozadinu, a u manjem broju slučajeva od izbora sudija koje dolaze iz sistema koji ne primenjuju adversarni sistem. Veliki broj sudija dolazi sa diplomatskim ili akademskim iskustvom, tako da njihovo prvo međunarodno suđenje može biti i njihovo prvo suđenje uopšte. Ovaj

⁴⁸ *Ibid.*, str. 46.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 47.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 48.

⁵¹ *Ibid.*, str. 49.

nedostatak ukazuje na dubok problem međunarodne pravde: izbor sudija po drugim kriterijumima, a ne na osnovu njihovog sudijskog iskustva.⁵²

Nakon završetka slučaja optužbe, pretpretresni sudija nalaže odbrani da dostavi listu svedoka koje namerava da pozove, priloži sažetak opisa činjenica i okolnosti o kojima svedok treba da svedoči i procenu vremena svedočenja svakog svedoka, kao i spisak dokaznih predmeta koje će preko svedoka uvoditi u spise. Odbrana potom daje uvodnu reč i poziva svedoke koji se ispituju u skladu sa gore navedenim pravilima.⁵³ Praksa pred Tribunalom pokazala je da je slučaj koji odbrana predstavlja skoro uvek veoma opširan, da uključuje pozivanje velikog broja saradnika optuženog, što često više ide u korist tužilaštva nego odbrani, s obzirom na to da se praznine u slučaju tužilaštva često popunjavaju prilikom neumornog unakrsnog ispitivanja ovih svedoka od strane tužilaštva.⁵⁴

Po izvođenju svih dokaza tužilac daje završnu reč, kojoj sledi završna reč odbrane. U ovim izlaganjima obe strane sumiraju svoje gledište i procenu dokaza i iznose svoje glavne argumente u pogledu relevantnih činjenica i pravnih pitanja, a obavezne su i da se izjasne u pogledu izricanja kazne okriviljenom, za slučaj da sud nađe da je on kriv (pravilo 86 S Pravilnika o postupku i dokazima). Ovo pravilo je predmet velike kritike branilaca pred Tribunalom, koji postavljaju pitanje kako mogu da se bave pitanjem izricanja kazne kada je njihov stav da je optuženi potpuno nevin.⁵⁵

Jedan od nedostataka postupka pred Haškim tribunalom jeste svakako i pitanje jezika i prevoda. Naime, osnovni radni jezik je engleski jezik, koji često nije maternji jezik svih procesnih subjekata. Čini se da to najviše pogarda optuženog i odbranu.⁵⁶ Iako su svi pisani materijali, zapisnici sa suđenja, pravni akti dostupni i u engleskoj i u bosansko-hrvatsko-srpskoj verziji, ipak treba istaći da prevod dosta zavisi i od toga sa kog područja dolazi prevodilac. Naime, shvativši da je jezik kojim govore Srbi, Hrvati i Bošnjaci uglavnom sličan i da se pripadnici sva tri naroda međusobno razumeju iako istrajavaju u tome da su jezici različiti, Tribunal je pomešao sve dijalekte tog jezika i dao nov naziv tom jeziku: bosansko-hrvatsko-srpski.⁵⁷ Kako prevodioci tokom trajanja glavnog pretresa moraju odmah da prevode sve ono što je rečeno u sudnici, i tom prilikom dolazi do grešaka, posebno ako uzmemu u obzir da je reč o pravničkom jeziku i upotrebi mnogobrojnih pravnih termina. Mehanizam prevođenja svega u sudnici na tri jezika (francuski, engleski i bosansko-hrvatsko-srpski) produžava vreme koje se provodi u sudnici, a samim tim i vreme trajanja suđenja, do 50% preko vremena koje se provodi u sudnicama gde se koristi samo jedan jezik.⁵⁸

⁵² *Ibid.*, str. 44.

⁵³ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 495.

⁵⁴ David Tolber, Fergal Gaynor, *op.cit.*, str. 55.

⁵⁵ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 496.

⁵⁶ Branislav Ristivojević, „Engleski kao nadmoći jezik u međunarodnom krivičnom pravu“, *Crimen*, 1/2012, str. 54.

⁵⁷ *Ibid.*, str. 55-56.

⁵⁸ Patricia Wald, *op.cit.*, str. 2.

7. Presuda

Statut i Pravilnik o postupku i dokazima Haškog tribunala sadrže samo odredbe da se presuda donosi većinom glasova sudija pretresnog veća i izriče javno, a ne sadrže nikakav rok u kome bi trebalo izreći presudu i pismeno je izraditi. Pojedini autori ističu da bi trebalo izmeniti ova Pravila, na taj način da bi sud imao obavezu da usmeno izrekne presudu u roku od mesec dana, a da je pismeno izradi u roku od šest meseci od završetka suđenja.⁵⁹

Postoje dve vrste presuda u postupku pred Haškim tribunalom: 1) presuda kojom se optuženi oglašava krivim; 2) presuda kojom se optuženi oslobađa od optužbe.⁶⁰ Članom 24. Statuta Haškog tribunala propisano je da su krivične sankcije koje izriče pretresno veće ograničene na kaznu zatvora i da će prilikom određivanja kazne zatvora pretresno veće imati u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni u sudovima bivše Jugoslavije. Međunarodno krivično pravo ne propisuje čvrste raspone kazni za pojedina krivična dela, već samo isključuje izricanje smrтne kazne. Tako u presudama po žalbi u slučajevima *Delalić i drugi* i *Aleksovski*, Žalbeno veće MKSJ utvrdilo je da su glavne smernice u pogledu izricanja kazni za međunarodne zločine principi retribucije i prevencije. Pretresna veća po pravilu slede ovaj primer. Tako je u slučaju *Todorović* Pretresno veće MKSJ zauzelo stav da ta načela čine okvir u kome se određuje individualna kazna određenom optuženom.⁶¹ U drugim slučajevima, Pretresna veća MKSJ smatrala su da prekor i žigosanje optuženog takođe spadaju u glavne svrhe izricanja krivične sankcije. Tako je u slučaju *Erdemović* Pretresno veće reklo da: „Međunarodni tribunal smatra javni prekor i stigmatizaciju od strane međunarodne zajednice, koja na ovakav način izražava svoju indignaciju usled zločina i osuda izvršilaca, kao jednu od osnovnih funkcija zatvorske kazne za učinjeni zločin protiv čovečnosti“. U nekim slučajevima pretresna veća su kao jednu od svrha kažnjavanja spomenula rehabilitaciju optuženog, posebno ako je mlad. Na primer, u slučaju *Furundžija* Pretresno veće MKSJ navelo je da „nijedno od navedenih načela retribucije, prevencije i žigosanja neće oslabiti podršku Pretresnog veća za programe rehabilitacije u kojima okrivljeni može učestvovati tokom izdržavanja kazne; Pretresno veće posebno ima u vidu uzrast optuženog u ovom slučaju“.⁶² Anto Furundžija je imao 29 godina kada je 1998. godine osuđen na deset godina zatvora.

Pravilnikom o postupku i dokazima predviđeni su određeni kriterijumi za odmeravanje kazne, pri čemu optuženom koji se oglasi krivim može biti izrečena i kazna doživotnog zatvora (Pravila 101). Ova odredba je veoma diskutabilna, s obzirom na to da je Statutom Haškog tribunala propisano da će prilikom određivanja kazne pretresna veća imati u vidu opštu praksu sudova sa područja bivše Jugoslavije, a da na području bivše SFRJ i prema njenom krivično pravnom sistemu, a takođe i prema krivičnim zakonodavstvima

⁵⁹ David Tolber, Fergal Gaynor, *op.cit.*, str. 59.

⁶⁰ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 147.

⁶¹ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 505.

⁶² *Ibid.*, str. 505.

država nastalih nakon raspada SFRJ, kazna doživotnog zatvora nije bila predviđena.⁶³ Naime, prema čl. 34. KZ SFRJ u sistemu kazni u bivšoj Jugoslaviji, postojale su četiri vrste kazni: a) smrtna kazna; b) zatvor; v) novčana kazna i g) konfiskacija imovine. Prema odredbi čl. 38. st. 3. KZ SFRJ bilo je moguće za teške oblike krivičnih dela propisati i kaznu zatvora od 20 godina. Prema tome, ako je u sistemu kazni propisanim krivičnim zakonom najteža kazna zatvora bila u trajanju od 20 godina, onda ni praksa sudova bivše Jugoslavije nije mogla izaći iz tog okvira, pa prema odredbi čl. 24. st. 1. Statuta Haškog tribunalala maksimalna kazna zatvora bi i pred tim Sudom trebalo da bude 20 godina.⁶⁴

8. Pravni lekovi u postupku pred Haškim tribunalom

U postupku pred Haškim tribunalom postoji jedan redovan pravni lek – žalba protiv presude, i jedan vanredni pravni lek – zahtev za preispitivanje presude, koji nije striktno terminološki označen kao vanredno pravno sredstvo, ali on to suštinski jeste ako se imaju u vidu razlozi podnošenja i procesni uslovi potrebnici za njegovo ulaganje.⁶⁵

Prema čl. 25. st. 1. Statuta, žalbeno veće rešava po žalbama osoba koje su osudila pretresna veća i po žalbama tužioca u slučaju: a) greške u primeni prava koja utiče na valjanost odluke; b) greške u utvrđivanju činjeničnog stanja koja je dovele do pogrešne presude. Žalbeno veće MKSJ više puta je istaklo da žalba ne predstavlja priliku za stranke da ponovo iznose i obrazlažu svoj slučaj. Međutim, prema pravilu 115 Pravilnika o postupku i dokazima, stranka u žalbenom postupku može predložiti izvođenje novih dokaza koji joj nisu bili dostupni tokom suđenja. Žalbeno veće može dozvoliti izvođenje ovakvih dokaza „ako to zahtevaju interesi pravde“. U slučaju *Tadić*, Žalbeno veće je stalo na stanovište da nedostupnost dokaza tokom suđenja ne sme biti posledica nedostatka dužne pažnje od strane branjoca, kao i da interesi pravde zahtevaju prihvatanje novih dokaza samo: a) ako su dokazi bitni za rešavanje materijalnog pitanja; b) ako su dokazi uverljivi; v) ako su dokazi takve važnosti da bacaju sumnju na valjanost odluke. U predmetu *Kupreškić i drugi* Žalbeno veće je posle razmatranja i ocene dodatnih dokaza zaključilo da su nalazi Pretresnog veća doveli do nesprovođenja pravde.⁶⁶ U slučaju *Krstić*, Žalbeno veće je odobrilo zahtev odbrane za izvođenje dodatnih dokaza, uz obrazloženje da isti nisu bili dostupni u vreme suđenja i da su mogli uticati na odluku o krivici.⁶⁷ Žalbeno veće je mnogo puta odbijalo predloge za

⁶³ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 148.

⁶⁴ Milan Vujin, „Kršenje ljudskih prava u postupcima pred Međunarodnim sudom za gonjenje osoba odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog prava počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine“, Savetovanje: Međunarodno krivično pravo i ljudske slobode, Tara, 2008, str. 270-271.

⁶⁵ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 151.

⁶⁶ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 511-512.

⁶⁷ „Odluka po dodatnom zahtjevu odbrane za izvođenje dodatnih dokaza“ od 20. novembra 2003. godine; preuzeto sa: <http://www.icty.org/x/cases/krstic/acdec/bcs/krs-dec031120b2.htm>; pristup: maj 2013. godine.

prihvatanje novih dokaza. Tako je u predmetu *Nikolić*, Žalbeno veće odbilo predlog odbrane za prihvatanje novog dokaza, nalazeći da je isti bio dostupan tokom suđenja, i da ne bi uticao na odluku o kazni čak i da je bio predočen tokom prvostepenog postupka.⁶⁸

Prema pravilu 119 Pravilnika o postupku i dokazima, tužilac ili odbrana mogu podneti zahtev za preispitivanje presude, ako se otkrije nova činjenica koja nije bila poznata strani koja podnosi zahtev u vreme postupka pred pretresnim ili žalbenim većem i koja ni uz dužnu pažnju nije mogla biti otkrivena. Dakle, nova mora biti činjenica, a ne dokaz neke činjenice koja jeste bila poznata tokom suđenja.⁶⁹

9. Izvršenje kazni

Haški tribunal ne poseduje sopstvene zatvore u kojima bi osuđena lica izdržavala kazne, pa se u tom pogledu obraća državama. Član 27. Statuta MKSJ predviđa da će se kazna zatvora izdržavati u državi koju odredi Međunarodni tribunal sa liste država koje su Savetu bezbednosti izrazile spremnost da prime osuđena lica na izdržavanje kazne.

Član 34. Zakona o saradnji Srbije i Crne Gore sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, propisuje da pravnosnažna presuda Međunarodnog krivičnog tribunala može da se izvrši u Srbiji i Crnoj Gori; da će Ministarstvo spoljnih poslova obavestiti Međunarodni krivični tribunal o spremnosti Srbije i Crne Gore da prihvati osuđenike na izdržavanje zatvorske kazne; da se zatvorska kazna izvršava prema propisima Srbije i Crne Gore i da će se Međunarodnom krivičnom tribunalu omogućiti nadzor nad izvršenjem kazne.⁷⁰

Treba istaći da pojedini autori smatraju da osuđene osobe ne treba da izdržavaju kazne u svojim državama. Kao razlog se navodi, sa jedne strane, situacija da osuđeni izdržava kaznu na području gde ga smatraju ratnim herojom, što bi uništilo svaku svrhu kažnjavanja, dok, sa druge strane, njegov životni vek može biti znatno skraćen ako se nađe na području kojim upravljaju njegovi nekadašnji neprijatelji. Haški tribunal zastupa ovakvu politiku.⁷¹ Ovde se može postaviti pitanje da li uopšte postoji mogućnost resocijalizacije lica osuđenih pred Haškim tribunalom, ako im se ne omogući izdržavanje kazne u sredinama iz kojih potiču.

Samo Tribunal može odlučiti o bilo kakvoj promeni kazne. Ipak, može doći do sukoba zakona države u kojoj se kazna izdržava i međunarodnih normi. Na primer, u prvom takvom sporu između MKSJ i Italije, ovo pitanje

⁶⁸ „Odluka po zahtjevu za uvrštanje dodatnih dokaza“ od 09. decembra 2004. godine; preuzeto sa: <http://www.icty.org/x/cases/nikolic/acdec/bcs/nik-dec041209b2.htm>; pristup: maj 2013. godine.

⁶⁹ Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 512.

⁷⁰ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 107.

⁷¹ Christoph J.M. Safferling, *op.cit.*, str. 352.

je rešeno sporazumom, kada je predviđeno da će „ako, u skladu sa primenjivim domaćim pravom države ugovornice, osuđeno lice stekne pravo na nezavodske mere ili radne aktivnosti van zatvora, ili uslovni otpust, ministar pravde o tome obavestiti predsednika Tribunala“. Ova odredba potom nalaže da će se, ako predsednik Tribunala, pošto se posavetovao sa sudijama smatra da takve nacionalne mere nisu prikladne, osuđeno lice predati Međunarodnom tribunalu, verovatno sa svrhom da se izvrši njegovo prebacivanje u drugu državu radi izdržavanja ostatka kazne.⁷²

Na kraju, treba napomenuti da ni Statutom ni Pravilnikom o postupku i dokazima Haškog tribunala nije predviđena naknada štete licima koja su neosnovano lišena slobode, niti licima koja su oslobođena od optužbe. Ovo predstavlja veliki nedostatak pravila postupka pred Haškim trubunalom, s obzirom na to da je naknada štete u ovim slučajevima predviđena u svim nacionalnim zakonodavstvima, kao i u čl. 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, u kome je propisano da svako ko je nezakonito uhapšen ili pritvoren ima pravo na naknadu štete.⁷³ U jednom slučaju naknada štete čak nije dosuđena licu koje je zbog istog imena kao i optuženi Goran Lajić greškom uhapšeno i držano u pritvoru MKSJ puna tri meseca.⁷⁴

10. Zaključna razmatranja

Haški tribunal se u svom radu susretao sa brojnim problemima samog postupka. Osnovni izvor ovih problema leži u prihvatanju adversarnog tipa postupka, kao i u činjenici da pojedine sudije nemaju nikakvo ili imaju ograničeno iskustvo u suđenjima. Sama složenost predmeta pred Tribunalom zahteva veliko iskustvo ne samo sudija, već i tužilaca i odbrane. Korišćenje više jezika u radu, kao i činjenica da je neophodna stalna upotreba tima prevodilaca, dodatno je komplikovalo i produžavalo trajanje postupaka. Kao najveća kritika postupaka pred Haškim tribunalom može se istaći njihovo dugo trajanje, koje se ne može opravdati ni složenošću predmeta, niti lošom saradnjom država. Naime, činjenica da se okrivljeni sve vreme trajanja postupka nalaze u pritvoru je osnovni razlog za pronalaženje načina i mehanizama da se suđenje okonča u razumnom roku. Svako optuženo lice ima pravo na pravično, brzo i efikasno suđenje. Praksa Haškog tribunala pokazuje da u postupcima koji su pred njim vođeni, ovo pravo optuženih lica nije poštovano na zavidnom nivou.

⁷² Antonio Kaseze, *op. cit.*, str. 515-516.

⁷³ Milan Škulić, *op. cit.*, str. 110.

⁷⁴ Karin Calvo-Goller, *op.cit.*, str. 37.

Bibliografija

1. Banović, Božidar, Bejatović, Stanko, *Osnovi međunarodnog krivičnog prava*, Pravni fakultet u Kragujevcu, Kragujevac, 2011.
2. Calvo-Goller, Karin, "The Trial Proceedings of the International Criminal Court, ICTY and ICTR Precedents", *BRILL*, 2006.
3. Del Ponte, Carla, „Investigation and Prosecution of Large-scale Crimes at the International Level, The Experience of the ICTY”, *Journal of International Criminal Justice* 4, Oxford University Press, 2006.
4. Kaseze, Antonio, *Međunarodno krivično pravo* (prevod), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005.
5. Naredba od 28. novembra 1998. godine: Navedeno prema: Antonio Kaseze, *op.cit.*
6. „Odluka po dodatnom zahtjevu odbrane za izvođenje dodatnih dokaza” od 20. novembra 2003. godine; preuzeto sa: <http://www.icty.org/x/cases/krstic/acdec/bcs/krs-dec031120b2.htm>; pristup: maj 2013. godine
7. „Odluka po zahtjevu za uvrštavanje dodatnih dokaza” od 09. decembra 2004. godine; preuzeto sa: <http://www.icty.org/x/cases/nikolic/acdec/bcs/nik-dec041209b2.htm>; pristup: maj 2013. godine
8. Podaci o predmetu; preuzeto sa: http://www.icty.org/x/cases/stanisic_simatovic/cis/bcs/cis_stanisic_simatovic_bcs.pdf; pristup: maj 2013. godine
9. „Pravilnik o postupku i dokazima”; preuzeto sa: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/it_032_rev46_bcs.pdf; pristup: maj 2013. godine
10. Ristivojević, Branislav, „Engleski kao nadmoćni jezik u međunarodnom krivičnom pravu”, *Crimen*, 1/2012
11. Safferling, J.M. Christoph, “Towards an International Criminal Procedure”, *Oxford University Press*, New York, 2001.
12. „Statut Haškog tribunal“; preuzeto sa: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf; pristup: maj 2013. godine
13. „Statut Međunarodnog krivičnog suda“; preuzeto sa: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>; pristup: maj 2013. godine
14. Škulić, Milan, *Međunarodni krivični sud*, Dosije, Beograd, 2005.
15. Tolber, David, Gaynor Fergal, „International Tribunals and the Right to a Speedy Trial: Problems and Possible Remedies“, *Law in Context*, Vol. 27, p.33, 2009.
16. Vujin, Milan, „Kršenje ljudskih prava u postupcima pred Međunarodnim sudom za gonjenje osoba odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog prava počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine“, Savetovanje: Međunarodno krivično pravo i ljudske slobode, Tara, 2008.
17. Wald, Patricia, „ICTY Judicial proceedings - An Appraisal From Within“, *Journal of International Criminal Justice*, Oxford University Press ICJ 2.2 (466), 2004.

Višnja MILEKIĆ

**ON SOME SHORTCOMINGS OF THE PROCEDURE
BEFORE THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIA**

ABSTRACT

In the paper, the author discusses the proceedings before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. The main criticism refers to the authority of the Tribunal to adopt the Rules of Procedure and Evidence on its own and to change them when necessary, as well as to too broad authorities of certain parties in the process, especially those of the prosecutor. In addition to the introductory and concluding considerations, the paper is divided into eight parts in which the author indicates the disadvantages of every phase of the proceedings. Criminal proceedings last too long, what can be justified neither by the complexity of the cases nor by poor cooperation of countries. Every accused person has the right to a fair, swift and efficient trial, which is the principle that is not wholly respected by the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia.

Key words: Procedure before the Hague Tribunal, investigation, indictment, main hearing, verdict.

Dubravka GRČIĆ¹

Gde je mesto Evropskog parlamenta u budžetskoj politici Evropske unije?

APSTRAKT

U vremenu kada se često otvara pitanje opstanka Evropske unije, bilo zbog urođenih ili nastalih anomalija njenog političkog sistema i međuinstitucionalnih odnosa, skrenućemo pažnju na jednu važnu politiku u kojoj se oslikava jačanje Evropskog parlamenta. U ovom radu bavićemo se ulogom Evropskog parlamenta u jednoj izuzetno važnoj politici Evropske unije, budžetskoj politici. Nakon kratkog pregleda razvoja ove politike i ovlašćenjima koja je Evropski parlament imao u procesu donošenja, usvajanja, implementacije i kontrole budžeta, analiziraćemo trenutnu poziciju Evropskog parlamenta u ovoj politici po važećem Ugovoru o Evropskoj uniji i Ugovoru o funkcionisanju Evropske unije, poznatom kao Lisabonski ugovor. U radu će biti zastupan stav da je Evropski parlament zнатно ojačao svoju institucionalnu poziciju i da je upravo budžetska politika ta u kojoj će Parlament pokazati svu svoju snagu i graditi dalje svoju moć. Takođe će se otvoriti i nova pitanja, između ostalog, šta još nedostaje kako bi Evropski parlament upotpunio svoju ulogu u budžetskoj politici.

Ključne reči: Evropska unija, Evropski parlament, budžet, višegodišnji finansijski okvir, međuinstitucionalno pregovaranje.

I Uvod

Budžetska politika predstavlja važan segment života Evropske unije, njenih institucija i građana. Pitanje *ko donosi budžet i ko upravlja njime*, figurativno *ko drži kesu sa novcem*, važno je na svim nivoima vlasti, od lokalnog, preko nacionalnog, sve do nadnacionalnog. Ova politika, koja u različitim vidovima postoji od samog osnivanja prve Evropske zajednice, uvek je izazivala dodatna sporenja i osporavanja, pregovaranja i pogodažanja, kako među državama članicama, tako i među institucijama Evropske unije. Lisabonski ugovor dodatno je zamrsio već dovoljno težak proces usvajanja, implementacije i

kontrole budžeta, ali je doneo i neka nova ovlašćenja, često demokratski osporavanoj i slaboj komunitarnoj instituciji – Evropskom parlamentu.

Evropski parlament je institucija koja je vremenom, širom i dubljom integracijom, jačala svoju poziciju u institucionalnom dizajnu Evropske unije. Od vrlo skromnih početaka, Evropski parlament postepeno se razvijao i uzimao sve veće učešće u procesu odlučivanja. Od savetodavnog organa, postao je sazakonodavac – obavezni činilac donošenja velikog broja odluka u redovnoj zakonodavnoj proceduri saodlučivanja.²

Praksa i teorija imaju različita tumačenja zašto i kako je Parlament vremenom jačao svoju ulogu.³ „Velike teorije“ poput realizma, liberalizma i socijal konstruktivizma često nisu mogle da objasne određene pojave u evropskim integracijama, pa su na teorijsku scenu stupile teorije srednjeg dometa, poput neofunkcionalizma, međuvladinog pristupa ili teorija višeslojne vladavine. Neofunkcionalizam, tokom 60-ih i 70-ih godina XX veka najuticajnija teorija evropskih integracija, tvrdi da države nisu jedini faktor koji utiče na dublju i širu integraciju, već uvodi i nove činioce, poput ekonomskih i društvenih interesnih grupa ili nadnacionalnih institucija, koji će uz nezaustavljen efekat „prelivanje“ integracije iz jedne oblasti u drugu, doprineti integraciji u drugim sektorima. Na ovaj proces države ne mogu da utiču, samim tim što je „prelivanje“ nezaustavljivo i što se najčešće ne zna kakve će sve efekte i posledice integracija u jednom sektoru stvoriti u drugim sektorima. U ovoj teoriji značajno mesto zauzimaju nadnacionalne institucije, poput Komisije Evropskog suda pravde i Evropskog parlamenta. Ove institucije će, takođe, uticati na dublju integraciju, vremenom će pribavljati sve veća ovlašćenja za sebe, kako nameravano tako i nenameravano. Ova teorija je, verovatno, na najbolji način uspela da objasni razvoj komunitarnih institucija, među njima i Evropskog parlamenta.⁴ Međuvladin pristup, blizak realističkoj teoriji međunarodnih odnosa, ponovo u centar pažnje stavlja nacionalne vlade, kao jedine odlučioce o nastavku i obliku integracije. Međuvladin pristup zastupa tezu da će se integracija desiti i produbiti samo u onim oblastima u kojima države, kao racionalni akteri, vide svoj realan interes za integracijom. Endru Moravčik, kao predstavnik liberalnog međuvladinog pristupa, veruje da ne postoji nikakvo nekontrolisano „prelivanje“, već postoji jaka ekomska međuzavisnost, preferencije država članica, koje se preklope u nekim politikama, a u nekim ne, i tada ojačaju i neke nadnacionalne institucije, ali samo onoliko koliko im to vlade dozvole.⁵

² Ugovor iz Lisabona proceduru saodlučivanja odredio je kao redovnu proceduru, a u njoj se nalazi i 30 novih oblasti na koje se ranije nije odnosila ova procedura.

³ Ne samo Evropski parlament, već i Evropska komisija i Evropski sud pravde, kao komunitarne institucije, odnosno institucije nadnacionalnog karaktera koje zastupaju interes Unije kao celine.

⁴ Više o neofunkcionalizmu u delima Ernesta Hasa u Ernest Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces*, Stanford University Press, 1957. i *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, 1968.

⁵ Više o stavovima Endrja Moravčika u Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, 1998.

Teorija o Evropskoj uniji kao sistemu višeslojne vladavine nacionalne vlade i dalje vidi kao ključne aktere, ali pored njih postoji još nivoa koji se preklapaju, prožimaju, ukrštaju, te otuda nit procesa odlučivanja može da se uoči samo ukoliko se posmatraju svi nivou odlučivanja. Ti nivoi su različiti, mogu se posmatrati lokalno, regionalno, nacionalno, nadnacionalno i transnacionalno, tu se nalaze i pojedinci i organizacije, otuda ova teorija analizira različite aktere. Institucije Evropske unije takođe predstavljaju jedan nivo analize i deluju kao akteri.⁶

Zašto je došlo do jačanja ove institucije ostavićemo na razmatranje za neke buduće analize, dok ćemo se, nakon ovog bazičnog teorijskog osvrta, sada usredsrediti na pitanje da li je jačanje uloge Evropskog parlamenta u budžetskoj politici ključno za bolje pozicioniranje Evropskog parlamenta u međuinsticionalnoj postavci Evropske unije.

II Istoriski pregled uloge Evropskog parlamenta (Zajedničke skupštine) u budžetskoj politici Evropskih zajednica

Radi objektivnog prikaza razvoja i jačanja Evropskog parlamenta u budžetskoj politici Evropske unije i nekada Evropskih zajednica, važno je osvrnuti se na same početke funkcionisanja ove politike i obratiti pažnju na najvažnije izmene koje su se dogodile. Posmatrajući hronološki, Evropski parlament, odnosno nekadašnja Zajednička skupština, od osnivanja Evropske zajednice za ugalj i čelik (1951) i formiranja prvog budžeta, nije imao/la ovlašćenja u budžetskoj politici. Ovlašćenje da upravlja budžetom, iako vrlo skromnim i ograničavajućim, u to vreme pripadalo je u potpunosti Visokoj vlasti.⁷ Budžet prve Evropske zajednice bio je utemeljen na dažbinama za ugalj i čelik, bez posebnog doprinosa država članica. Doprinosi država članica pojavljuju se u budžetima naknadno osnovanih Zajednica – Evropske ekonomski zajednice i Evropske zajednice za atomsku energiju (1957).⁸ Uz doprinose država članica, ovlašćenja za donošenje i upravljanje budžetom pomerila su se od Visoke vlasti ka Savetu ministara. Sa usvajanjem Sporazuma o objedinjavanju institucija 1965. godine, budžeti sve tri Zajednice objedinjeni su u jedinstveni budžet, nazvan Opšti budžet evropskih zajednica. Evropski parlament ostao je u senci drugih institucija, Saveta pre svega, i sve do početka sedamdesetih godina nije imao gotovo nikakva ovlašćenja u budžetskoj politici.

Sedamdesetih godina usvojen je set izmena osnivačkih akata Evropskih zajednica, koje su donele Parlamentu značajniju ulogu u procesu donošenja i

⁶ Više o sistemima višeslojne vladavine u Hooghe L., Marks G., „Types of Multi-Level Governance“ European Integration Online Papers 5 (11) 2001.

⁷ Treaty establishing the European Coal and Steel Community, Chapter II Financial provisions <http://www.cvce.eu/viewer/-/content/11a21305-941e-49d7-a171-ed5be548cd58/en>

⁸ Treaty establishing the European Economic Community, Article 200; <http://www.cvce.eu/viewer/-/content/cca6ba28-0bf3-4ce6-8a76-6b0b3252696e/en>; Treaty establishing the European Atomic Energy Community, Article 172.

kontrole budžeta. 1970. godine u Luksemburgu Savet je doneo Odluku o izmenama određenih finansijskih odredbi prethodnih ugovora,⁹ koji je doneo nove izmene u budžetsku politiku.¹⁰ Najznačajnija izmena koja je usvojena odnosila se na uvođenje sopstvenih resursa Zajednica, koju će činiti prihodi od carina, poljoprivrednih dažbina i ne više od 1% poreza na dodatu vrednost država članica. Sa uvođenjem mehanizma sopstvenih resursa javila su se i pitanja legitimite i kontrole budžetskog procesa. Trebalo je dati odgovore na ova pitanja u skladu sa demokratskim principima koji poštuju države članice u svojim nacionalnim sistemima. Evropski parlament je tada viđen i kao deo rešenja i kao deo problema. Ipak, kao jedina institucija koja je mogla da preuzme ovaku ulogu i donekle podupre legitimitet i uvede demokratsku kontrolu, Evropski parlament je dobio dodatna ovlašćenja, sa planom da se ona u skorijoj budućnosti dodatno ojačaju. Odlukom iz 1970. godine troškovi navedeni u budžetu podeljeni su na obavezne i neobavezne troškove,¹¹ a Evropskom parlamentu su data ovlašćenja da odlučuje o neobaveznim troškovima. Ipak, čak i ova vrsta odluke morala je na neki način biti ograničena, kako Parlament ne bi preuzeo više nego što mu je namenjeno u raspodeli snaga, te je uvedena maksimalna stopa rasta za ovaj deo troškova, koju će Komisija usvajati svake godine pre donošenja budžeta.¹² Evropskom parlamentu je bilo omogućeno i da podnosi amandmane na obavezne troškove, međutim, konačna odluka ostala je u rukama Saveta. Druge budžetske izmene nastale u ovom periodu su iz 1975. godine kada je usvojena nova Odluka o izmenama određenih finansijskih odredbi, poznata kao Briselska odluka.¹³ Njome se osniva Revizorski sud koji će kontrolisati implementaciju budžeta i o tome obaveštavati ostale institucije. Parlamentu je ovom odlukom dato i formalno pravo da odbaci budžet, kao i da se uključi u proces kontrole potrošnje budžeta. Nakon ovih izmena u budžetskoj politici, počinje period velikog međuinstitucionalnog takmičenja i nadjačavanja. Parlament je želeo da koristi svoja nova ovlašćenja, a druge institucije su želele da ga ograniče. Međuinstitucionalnim dogovorom iz 1988. godine,¹⁴ situacija među institucijama se stabilizovala kada je uvedena

⁹ Treaty amending Certain Budgetary Provisions of the Treaties establishing the European Communities and of the Treaty establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities, 22 April 1970.

¹⁰ Pre svega, na insistiranje Francuske, koja je nakon odlaska De Gola, želela da osigura sredstva za poljoprivrednu politiku uvođenjem sistema sopstvenih izvora Zajednice.

¹¹ Obavezni troškovi proizlaze iz direktnе primene ugovora, dok neobavezni ne.

¹² Ugovor je predviđeo u skladu sa kojim će principima Komisija određivati stopu, kao i u kojim situacijama Parlament može sam da poveća stopu. Ovo je izazivalo brojna sporenja i nadmetanje među institucijama. Sporenja oko visine maksimalne stope rasta, kao i oko toga šta su tačno obavezni, a šta neobavezni troškovi, trajala su još skoro dve decenije, sve dok institucije EU nisu odlučile da postignu međuinstitucionalni sporazum 1988. godine.

¹³ Treaty amending Certain Financial Provisions of the Treaty establishing the European Communities and of the Treaty establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities, 22 July 1975.

¹⁴ Interinstitutional Agreement on Budgetary Discipline and Improvement of the Budgetary Procedure, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1988:185:0033:0037:EN:PDF>

finansijska perspektiva kao višegodišnji budžetski okvir i kada je izrađena jasnija kvalifikacija za obavezne i neobavezne troškove.

III Šta je doneo Ugovor iz Lisabona?

Ugovor iz Lisabona o izmenama i dopunama Ugovora o Evropskoj uniji i Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, često nazivan i reformskim ugovorom, uneo je izmene i u oblast budžetske politike. Ugovorom je ukinuta podela na obavezne i neobavezne troškove u okviru budžeta što je otklonilo ograničenja koja su nametnuta Parlamentu u odnosu na obavezne troškove.¹⁵ Sama procedura za usvajanje godišnjeg budžeta je izmenjena,¹⁶ u korist Evropskog parlamenta, što ćemo videti u delu teksta u komećemo se detaljnije baviti procedurom. U budžetsku politiku uveden je i Višegodišnji finansijski okvir,¹⁷ unapređenja finansijska perspektiva, u kojoj je takođe Parlamentu ojačana pozicija, a Parlament je svoje prednosti počeo da koristi već sa prvim usvajanjem novog Višegodišnjeg finansijskog okvira 2014–2020.¹⁸ Takođe, jedna od novina je i uvođenje obaveznih sastanaka između Predsednika Evropskog parlamenta, Predsednika Komisije i Predsednik Saveta.¹⁹ Ovi sastanci su nekad postojali neformalno, ali je očigledno prepoznata potreba za njihovim formalnim uvođenjem, radi bolje koordinacije i efikasnijeg pregovaranja. Parlament je dobio i podstrek za veću kontrolu trošenja budžeta,²⁰ ne samo kvantitativnu, već i kvalitativnu u skladu sa prethodno postavljenim ciljevima. Revizorski sud i Komisija dužni su da dostavljaju izveštaje Parlamentu, a omogućena su redovna i vanredna saslušanja komesara u parlamentarnim radnim telima, pre svega Odboru za budžet i Odboru za budžetsku kontrolu. Suštinska promena koju je Lisabonski ugovor doneo u budžetsku politiku Evropske unije, jeste ojačan Parlament. Ovim Ugovorom date su mu formalne osnove da se pozicionira kao ravnopravan učesnik u budžetskom procesu, zajedno sa ostalim institucijama Unije, pre svega da se pozicionira u odnosu na Savet.

IV Karakteristike budžeta Evropske unije

Budžet Evropske unije poštuje sedam principa, navedenih u važećem ugovoru. Prvi od njih je *princip jedinstva*²¹ koji propisuje da će svi prihodi i rashodi Evropske unije, uključujući i one koji se odnose na Evropski socijalni fond, biti uključeni u predviđanja za svaku finansijsku godinu i prikazani u

¹⁵ Naslov II Finansijske odredbe, Ugovora o funkcionisanju EU (TFEU).

¹⁶ Član 314. TFEU.

¹⁷ Član 312. TFEU.

¹⁸ Pregovori o usvajanju novog Višegodišnjeg finansijskog okvira 2014–2020. pokazali su odlučnost i snagu Parlamenta da koristi ovlašćenja koja su mu data.

¹⁹ Član 324. TFEU.

²⁰ Član 318. i 319. TFEU.

²¹ Član 310. TFEU.

budžetu. Drugi je *princip univerzalnosti*²² koji predviđa da će bez ikakve štete na uštrb ostalih prihoda, budžet u potpunosti biti finansiran iz vlastitih prihoda. *Princip anualiteta*²³ je treći iglasi da se sve budžetske operacije povezuju sa budžetom konkretnе godine, odnosno predviđa da budžetska godina počinje 1. januara, a završava se 31. decembra. Zatim *princip ravnoteže*,²⁴ podrazumeva da prihodna strana budžeta EU mora biti jednaka rashodnoj strani, odnosno da prihodi predviđeni za jednu finansijsku godinu treba da budu jednakim rashodima plaćanja u toku te godine. Peti princip, *princip specifikacije*²⁵ naglašava da se za svaki godišnji budžet donose i posebna finansijska pravila kojima se bliže određuje postupak za izvršenje budžeta, prikazivanje i reviziju računa. *Princip evra kao monetarne jedinice*²⁶ predviđa da se godišnji budžet i višegodišnji finansijski okvir izrađuju u evrima. *Princip transparentnosti i doslednog finansijskog upravljanja*²⁷ naglašava da je budžet dokument dostupan svim zainteresovanim stranama i da će se sve strane voditi principima dobrog upravljanja, da će se suprotstavljati svakoj prevari i bilo kojoj drugoj nezakonitoj aktivnosti koja utiče na finansijske interese Unije.

Jedno od glavnih pitanja koje se postavlja kada se govori o budžetu, pored raspodele sredstava iz budžeta, jeste i način prikupljanja sredstava u budžet, odnosno klasično pitanje prihoda i rashoda budžeta. Budžet Unije finansira se iz sopstvenih resursa, kako princip univerzalnosti nalaže. U realnosti, sopstveni resursi zaista pokrivaju 99% budžeta, dok se 1% budžeta finansira iz drugih izvora.²⁸ Sopstveni resursi Unije sastoje se iz tradicionalnih sopstvenih resursa, doprinosa na osnovu poreza na dodatu vrednost i doprinosa na osnovu bruto društvenog proizvoda zemalja članica. Tradicionalni resursi obuhvataju carine koje se naplaćuju na uvoz dobara iz država van Evropske unije, što obuhvata i dažbine na poljoprivredna proizvode.²⁹ Ovi resursi prosečno čine oko 15% budžeta. Doprinosi država članica iz njihovog PDV-a uvedeni su Odlukom iz 1970. godine i kao što smo rekli, tada su bili ograničeni na 1% osnovice koja se određuje za svaku državu i ne može iznositi više od 1% BDP-a. Ograničenja od 1% su se vremenom menjala,³⁰ a mogu se količinski uporebiti sa doprinosima iz tradicionalnih resursa. Doprinosi na osnovu BDP-a predstavljaju najveći deo

²² Član 311. TFEU.

²³ Član 310. TFEU.

²⁴ Isto. Finansijskom uredbom od 21. decembra 1977. godine i njenim amandmanima utvrđena su precizna pravila za princip budžetske ravnoteže za tekuću finansijsku godinu.

²⁵ Član 310.i 322. TFEU.

²⁶ Član 320. TFEU.

²⁷ Član 325. TFEU.

²⁸ Iako je 1% zanemarljiv postotak u odnosu na ostatak budžeta, važno je pomenuti da postoji i deo sredstava koja u budžet dolaze iz drugih izvora, poput poreza na plate zaposlenih u institucijama EU, doprinosa zemalja izvan EU u pojedinim programima, kazni na kršenje zakona o konkurenciji za privredne subjekte i sl.

²⁹ Pošto ove dažbine prikupljaju administrativni organi država članica, one mogu da zadrže za sebe i do 25% prikupljenih sredstava kako bi pokrile troškove prikupljanja.

³⁰ Najveća stopa bila je 1985.god. i to 1.4%, 2004. god. su iznosila 0.5%, 2007. god. 0.3%, sa izuzetkom Austrije (0.225%), Nemačke (0.15%), Švedske i Holandije (0.10%)

budžeta zajednice, često oko 70%. Neke države članice izborile su sebi određene ustupke kada se uplate u budžet u pitanju. Otuda postoji rabat Velike Britanije, vraća joj se 66% razlike između onoga što daje i onoga što dobija; zatim paušalna plaćanja za Švedsku i Holandiju; umanjena stopa PDV-a i oslobađanje uplate za britanski rabat za Švedsku, Austriju, Nemačku i Holandiju.

V Evropski parlament u procesu donošenja i usvajanja budžeta Evropske unije

Evropski parlament je veoma aktivan već u procesu izrade nacrta budžeta, iako se zna da je za ovaj proces najvažnija institucija Komisija. U fazi izrade nacrta, u godini koja prethodi godini implementacije budžeta, Parlament aktivira niz mehanizama i svoje brojne resurse i resore. Radi lakšeg razumevanja, godinu implementacije budžeta ćemo označiti sa n , a godinu koja joj prethodi, odnosno godinu izrade nacrta, pregovaranja i usvajanja budžeta sa $n-1$.

Početkom godine $n-1$, odnosno početkom februara, održava se prvi sastanak budžetskih izvestioца iz različitih specijalizovanih odbora Evropskog parlamenta. Oni do sredine februara pripremaju budžetske prioritete i projekcije troškova koje će Parlament predati Komisiji, kako bi ona to uvrstila u izradu predloga budžeta. Početkom marta Odbor za budžet Parlamenta usvaja ove budžetske prioritete, koji će se do kraja marta naći i na plenarnom usvajanju. Iako Komisija formalno i u skladu sa članom 314. TFEU ima rok da izradi nacrt budžeta do 1. septembra $n-1$, ona to čini znatno ranije, kako bi se sve institucije koje učestvuju u pregovorima na vreme pripremile i iznеле svoje pozicije. Pre nego što Komisija završi predlog, a nakon što dobije perspektive od drugih institucija, održava se prvi Trialog. U Trialogu učestvuju Komisija, Savet i Parlament, razmenjuju svoje argumente, tu se već naziru buduće pozicije u pregovorima, tako da se Komisiji ostavlja šansa da pre nego što predstavi predlog – unese neke izmene. Kada Komisija predstavi predlog, što se u praksi dešava u aprilu ili maju, ovaj predlog će se naći prvo pred Odborom za budžet, a zatim i na plenarnoj sednici Parlamenta. Nakon ovoga organizuje se i drugi Trialog, na kome institucije već imaju uvid i najčešće jasno formiranu poziciju u odnosu na predlog Komisije. Formalno, najkasnije do 1. oktobra $n-1$, Savet mora izneti svoju poziciju o predlogu budžeta. Kada Savet ovu odluku dostavi Parlamentu, Parlament ima 42 dana da odluči da li će je prihvati, ne doneti nikakvu odluku ili će ulagati amandmane. U prva dva slučaja – budžet se smatra usvojenim. Ipak, Parlament se gotovo uvek odlučuje da uloži amandmane, jer tako pokazuje svoju snagu i utiče na dalji tok budžeta. U samom Parlamentu, amandmane prvo podnose odbori, zatim političke grupacije, zatim ih pre čitanja u plenumu, razmotri Odbor za budžet. Predlog sa amandmanima vraća se Savetu na ponovno razmatranje. Ukoliko Savet ne doneše odluku ili prihvati amandmane – budžet se smatra usvojenim. Međutim, i Savet uvek želi da pokazuje svoju moć, otuda on najčešće odbija da prihvati amandmane. U toj situaciji, dve tada podjednako moćne institucije

nalaze se u pat-poziciji. Ugovor predviđa da se u tom slučaju formira Komitet za mirenje, sastavljen od podjednakog broja članova Parlamenta i Saveta, koji ima rok od 21 dana da donese zajedničku poziciju. Ukoliko ne uspe, Komisija mora da pravi novi predlog budžeta i prelazi se na privremeno finansiranje. Ukoliko se postigne zajednički stav, predlog se vraća nazad u Savet i Parlament na ponovno usvajanje. Ovo je trenutak kada moć Parlamenta raste i kada se pojavljuje mogućnost nadjačavanja Saveta, što je pravi raritet u međuinsticionalnim odnosima. Naime, prednost u odlučivanju je na strani Parlamenta – ukoliko Parlament odbije predlog, predlog se smatra odbijenim a budžet odbačenim, bez obzira kakvo je mišljenje Saveta. Sa druge strane, ako Parlament prihvati, a Savet odbije, Parlament može bez pristanka Saveta da usvoji budžet. To znači da Savet može ostati preglasan, a Parlament sloboden da bez blokiranja usvoji važan dokument kakav budžet jeste.

VI Kontrolna uloga Evropskog parlamenta u budžetskoj politici Evropske unije

Parlamenti, pored redovne zakonodavne uloge, imaju i kontrolnu ulogu u političkim sistemima širom sveta. Ova funkcija Evropskog parlamenta nije u poptunosti razvijena, zbog same prirode političkog sistema Evropske unije. U parlamentarnim sistemima, parlamenti biraju vlade, izvršna vlast je odgovorna parlamentu. I u sistemima koji nisu parlamentarni, izvršna vlast polaže račune parlmentu, kao organu koji predstavlja građane i koji ima kontrolnu funkciju. Iako je Lisabonski ugovor uneo izmene i u ovu oblast³¹ Evropski parlament suštinski još uvek ne bira Komisiju, Komisija se ne formira iz Parlamenta. Sa druge strane, pored Komisije kao komunitarnog organa, tu je i Savet, međuvladina evropska institucija, suštinski bez odgovornosti prema građanima Unije, osim donekle prenesene odgovornosti sa državnog nivoa, i bez druge institucije koja bi je kontrolisala u sistemu kočnica i ravnoteža. U ovakvoj konstelaciji odnosa, Evropski parlament traži svoje mesto u budžetskoj politici, njegova kontrolna ovlašćenja su na višem nivou nego u drugim oblastima.

Nakon donošenja Odluke iz Luksemburga 1970. godine, Evropski parlament je zajedno sa Savetom odgovoran za praćenje i kontrolu budžeta EU. Odbor za budžetsku kontrolu osnovan je 1973. godine, u početku kao pododbor Odbora za budžet. Od Briselskih budžetskih izmena iz 1975. godine, odluka da se odobri ili odbije pražnjenje budžeta pripada Parlamentu, postupajući uz preporuku Saveta. U skladu sa poslovnikom Evropskog parlamenta, razmatranje izveštaja Revizorskog suda vrši Odbor za budžetsku kontrolu. Sa stupanjem na snagu Lisabonskog sporazuma, parlamentarna kontrola odvija se tokom celog budžetskog ciklusa, kroz pripremu, implementaciju i naknadno ispitivanje i odobrenje upotrebe budžeta nakon što je sproveden. Ova procedura odvija se tokom više godina ($n-1$, n (godina

³¹ Između ostalog, da će predsednik Komisije biti izabran u Evropskom parlamentu, na predlog Evropskog saveta, koji bi trebalo da uzme u obzir rezultate evropskih izbora i da izvrši konsultacije sa predstavnicima Parlamenta.

implementacije budžeta), $n+1$, $n+2$). U prethodnom delu teksta, analizirali smo ulogu Parlamenta u periodu $n-1$. Tokom n perioda, odnosno godine tekućeg budžeta, Komisija dostavlja Savetu i Parlamentu mesečne izveštaje o implementaciji, sa ukupnim prihodima i rashodima. Takođe, Komisija dostavlja i kvartalne izveštaje. Nakon završetka budžetske godine, Komisija konsoliduje i finalizuje račune za budžet godine n i dostavlja ih Parlamentu i Savetu u julu godine $n+1$. Revizorski sud ispituje sprovođenje godišnjeg budžeta iz prethodne godine i predstavlja svoj godišnji izveštaj u novembru godine $n+1$ Parlamentu i Savetu. Ovo označava početak godišnjeg postupka pražnjenja budžeta. U januaru godine $n+2$, Savet poziva predstavnike Revizorskog suda i Komisije da razgovaraju o različitim poglavljima godišnjeg izveštaja Suda. Na osnovu toga, Savet sastavlja Preporuku o otpustu, koja je usvojena od strane EKOFIN-a u februaru godine $n+2$. Odbor za budžetsku kontrolu odgovoran je za pripremu plenarnog glasanja o zatvaranju računa, o davanju otpusta (o pražnjenju budžeta), i za rezoluciju koja prati ove odluke, uzimajući u obzir mišljenja drugih parlamentarnih odbora i Saveta. U ovom kontekstu komesari su pozvani na saslušanja pred Odborom. Glasanje se najčešće održava u maju godine $n+2$, čime se budžetski ciklus u EU za godinu n završava, osim ako se odluka o otpustu ne odloži do oktobra. Parlament je u ovom procesu takođe imao mogućnost da testira svoje nove prednosti, tako da u praksi često odlaže otpust budžeta, ukoliko smatra da nešto nije bilo pravilno ispunjeno ili ukoliko nema sve potrebne informacije.³² Sa druge strane, ne postoji nikakva sankcija koja nastupa ukoliko Parlament ne odobri pražnjenje, samo se nastavlja proces pregovaranja i vršenja pritiska na druge institucije.

VII Zaključak, šta još nedostaje?

Iz dosadašnjeg pregleda budžetskog procesa u Evropskoj uniji, možemo zaključiti da je Parlament znatno ojačao, i u odnosu na svoja pređašnja ovlašćenja i u odnosu na druge institucije. Budžetska moć Evropskog parlamenta uticala je na sveukupnu moć ove institucije, čak iako je u drugim oblastima i dalje ostao slab.³³ Postavlja se pitanje da li ostaje nešto što bi dodatno uticalo da se položaj Parlamenta pojača u ovoj oblasti? Rešenja koja se javljaju, u poređenju sa sistemom nacionalne države, ostaju brojna. Ako budžet posmatramo kao proces, u prvoj fazi, fazi usvajanja budžeta, može se reći da Evropski parlament ima sličnu ulogu koju imaju i nacionalni parlamenti. Odnosno, vlade kao glavni predлагаči propisa u državama članicama, predlažu i nacrte budžeta, kao institucije koje imaju najviše informacija kako je najpodobnije da budžet bude kreiran. Otuda nije čudno da Evropski parlament

³² Jedan od primera je otpust budžeta za 2011. godinu, kada je Parlament dva puta odbio da odobri pražnjenje budžeta, jer nije bilo dovoljno kooperacije među institucijama, kao i da nije imao sve potrebne informacije pošto Savet nije dostavio dokumente kojima se garantuje kako se trošio novac.

³³ Ovo se pre svega odnosi na one oblasti koje su se nekada nalazile u drugom i trećem stubu – spoljna i bezbednosna politika, kao i policijska i pravosudna saradnja.

u ovoj fazi ima sličnu ulogu, uz to da ima mogućnost i da iznese svoje budžetske prioritete Komisiji u fazi izrade nacrta budžeta. U fazi samog usvajanja budžeta, uloga Evropskog parlamenta, iako značajna, može se reći i najznačajnija, nije u potpunosti razvijena po uzoru na uloge nacionalnih parlamenta u procesu usvajanja državih budžeta. Nacionalni parlamenti gotovo uvek imaju konačnu odluku i to bez mešanja vlade, osim u ulozi predlagачa. Ipak, ne treba preuveličavati ni ulogu nacionalnih parlamenta u budžetskim procesima, znajući da se parlamentarna većina gotovo uvek slaže sa vladom ili sa predsednikom.³⁴ U fazi budžetske kontrole ostaje prostor da se uloga Parlamenta poveća, uvede određeni oblik sankcionisanja i direktnе odgovornosti izvršne vlasti ukoliko nije postupala u skladu sa uspostavljenim pravilima i dokumentima. Ipak, ovakav oblik kontrole, sankcija i odgovornosti, teško je uvesti bez ozbiljne promene sistema u kome bi Savet, ali i Komisija, bili odgovorni, kako direktno građanima Unije, tako i demokratski izabranom, legitimnom, Parlamentu koji bi predstavljao njihove interese. Osim celokupne dileme demokratskog deficit-a Evropske unije, koji se manifestuje u svakoj od institucija, pa donekle i u samom Parlamentu, druga dilema odnosi se na samo ustrojstvo monetarne politike i nužno za nju vezane fiskalne politike. Evropski parlament je upravo jedna od institucija koja je predlagala uvođenje „evropskog poreza“ i povećanja evropskog budžeta, kako bi se donekle prevazišli nedostaci koje nepostojanje zajedničke fiskalne politike stvara. Način prikupljanja sredstava mora biti održiv, takođe, moraju se ustanoviti pravila koja će važiti za sve države na isti način. Po trenutnom sistemu, neke države su uspele da ispregovaraju bolju poziciju za sebe, što stvara dugoročne turbulencije i sporenja između onih koji koji misle da su oštećeni prevelikim ili nesrazmernim davanjima u budžet Unije. Sa druge strane, da bi fiskalna politika funkcionala neophodno je povećanje odgovornosti i smanjenje demokratskog deficit-a, jer ukoliko se očekuje da građani plaćaju evropski porez mora se misliti o tome da će građani želeti da budu sigurni da budžet zaista oslikava njihove potrebe, da ga vlasti koje ga usvajaju zaista predstavljaju građane Unije, kao i da će postojati adekvatna kontrola potrošnje.

Bibliografija

1. BOESCH, Herbert, *Active Parliamentary Scrutiny of Use of Public Money: Some European Experiences, International Symposium The changing role of Parliament in the budget process*, SIGMA, 2008.
2. CIPRIANI, Gabriele, *Rethinking the EU Budget*, Center for European Policy Studies, Brussels, 2007.
3. EDSBERG, John, „The European Community’s budget: budget discipline and budget accounting“, *Financial Accountability at Managmrwt*, 10(1), February 1994, 0267-4424;

³⁴ Osim u slučaju kohabitacije ili koalicionih vlada, gde je moguće da sistem podele vlasti u potpunosti bude uspostavljen, tako da se institucije međusobno kontrolišu i ograničavaju, a ne da se partijska hijerarhija oslikava i na njihov rad.

4. HAAS, Ernest, *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, 1968.
5. HAAS, Ernest, *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces*, Stanford University Press, 1957.
6. HOOGHE L., MARKS G., „Types of Multi-Level Governance“ European Integration Online Papers 5 (11) 2001.
7. LINDNER, Johannes, *Conflict and Change in EU Budgetary Politics*, Routledge, 2006.
8. MAYORAL, Juan, *Democratic improvements in the European Union under the Lisbon Treaty: Institutional changes regarding democratic government in the EU*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2011.
9. MORAVCSIK, Andrew, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, 1998.
10. PALAYRET, Jean-Marie (edc), *Building parliament: 50 years of european parliament history1958–2008*, European University Institute, Florence, 2009.
11. RINGE, Nils, *Who Decides, and How? Preferences, Uncertainty, and Policy Choice in the European Parliament*, Oxford University Press, 2010.
12. RISTIĆ, K., RISTIĆ, Ž., *Javne finansije EU, poreska i budžetska politika*, Etnostil, 2012.
13. RITTBERGER, Berthold, *The Development of European Parliament's Powers, Journal of Common Market Studies*, Vol. 41, No. 2. 2003.

Korišćeni internet sajtovi:

1. www.eur-lex.europa.eu
2. www.europarl.europa.eu
3. www.europa.eu
4. www.cvce.eu

Dubravka GRČIĆ

WHAT IS THE ROLE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT IN THE EU BUDGET POLICY?

ABSTRACT

At the time when the question of survival of the European Union is often raised, either due to the inborn anomalies or those which have appeared in its political system and inter-institutional relations, we will draw attention to an important policy which reflects the strengthening of the European Parliament. In this article, we deal with the role the European Parliament plays in a very important EU policy, the budget policy. After a brief review of the development of this policy and powers that the European Parliament has gained in the process of adoption, implementation and control of the budget, we

will analyse its current position in this policy according to the current Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, known as the Treaty of Lisbon. In this article, we will argue that the European Parliament has significantly strengthened its institutional position and that, in the future, the Parliament will show all its strength and build its power through the budget policy. Also, in this article some other questions will be opened such as what is still missing for the European Parliament to complete its role in the budget policy.

Key words: European Union, European Parliament, budget, multi-annual financial framework, inter-institutional bargaining.

UDK: 008(430:497.11)
Biblid 0543-3657, 65 (2014)
God. LXV, br. 1153-1154, str. 191-206
Izvorni naučni članak
Primljen: 9. februar. 2014.

Međunarodna politika br. 1153-1154, januar-jun 2014. godine

Ana JOVAŠEVIC¹

Savremene kulturne veze Nemačke i Srbije

SAŽETAK

Predmet ovog rada je predstavljanje i analiza istorijskog razvoja spoljne kulturne politike SR Nemačke i organizacija koje su njeni nosioci prema Srbiji, kroz analizu karakteristika njene kulturne politike prema različitim državama, a posebno mesta, uloge i značaja koje pojedine institucije, kao glavni poslenici nemačke kulture, imaju u ostvarivanju ciljeva ove politike i izgradnji, unapređenju i poboljšanju međusobnih kulturnih odnosa i saradnje Srbije i Nemačke. U ovom radu biće govora o pojmu, ciljevima i karakteristikama i realizaciji spoljne kulturne politike SR Nemačke uopšte, i u odnosu na Srbiju. Analizirana je uloga pojedinih organizacija kao nosilaca nemačke kulture u inostanstvu. Kroz opis i analizu aktivnosti ovih organizacija dobija se jasnija slika kakvu zvaničnu državnu spoljnu kulturnu politiku Nemačka vodi prema Srbiji i koje su njene osobenosti.

Ključne reči: Nemačka, spoljna kulturna politika, Srbija, međunarodna kulturna saradnja, organizacije.

Uvod

Srbija, iako sa brojnim prekidima, ima dugogodišnju saradnju sa Nemačkom. Privredni i politički odnosi začeti su još u 19. veku kada su 25. decembra 1882. godine zaključena dva bilateralna ugovora² i to: 1) Trgovinski ugovor i 2) Konzularna konvencija. No, ipak se o savremenim političkim odnosima ovih država može govoriti tek od perioda posle Drugog svetskog rata. Odnosi Srbije, odnosno tadašnje SFRJ i Zapadne Nemačke, ponovo su počeli da se izgrađuju kako na kulturnom tako i na društveno-političkom i privrednom planu. Ti odnosi bili su opterećeni brojnim problemima nastalim

Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMPP)

¹ Institut fur Kultur und Medien management, Freie Universität, Berlin, e-mail adresa: ana.jovasevic@gmail.com.

² Branko Pavlica, *Privredni i politički odnosi Srbije sa Nemačkom, 1882-2005*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 267.

kao posledica neprijateljstva u toku oba svetska rata, kao što su „reparacije, obeštećenje žrtava nacizma i brojna politička emigracija koja je dugo vremena bila najaktivnija upravo na području SR Nemačke“.³ Zbog toga je ponovno uspostavljanje političkih, pa i svih drugih veza dveju država išlo teško.

Osim toga, saradnju je otežavala i činjenica da je Savezna Republika Nemačka prekinula diplomatske odnose sa Jugoslavijom zbog potpisivanja diplomatskih odnosa sa Demokratskom Republikom Nemačkom 1957. godine. Takav stav Jugoslavije nije bio u skladu sa Holštajnovom doktirnom koje se Savezna Republika Nemačka pridržavala. Ona je izričito odbacivala diplomatske odnose sa državama koje imaju odnose sa DR Nemačkom. Ali, „prekidom diplomatskih odnosa nije došlo do prekida ekonomске razmene, već se ona i dalje povećavala, da bi ponovo uspostavljanje odnosa učinila neophodnim posle određenih političkih promena u samoj Saveznoj Republici.

Jugoslovensko-zapadnonemačkim odnosima umnogome je davala karakter brojna jugoslovenska radna snaga zaposlena u Saveznoj Republici Nemačkoj što, zajedno sa velikom ekonomskom razmenom i razvijkom političkih odnosa, ukupne odnose čini izvanredno razvijenim i prijateljskim⁴. SFR Jugoslavija i SR Nemačka obnovile su saradnju 1968. godine. Njihovi bilateralni odnosi danas su, na prvom mestu, određeni delovanjem diplomatske misije, kao zvanične državane politike. Demokratske promene u oktobru 2000. označile su početak novih odnosa, kako na političkom i privrednom, tako i na kulturnom planu. Nemačka kroz bilateralne projekte, kao i do kraja 2005. godine kroz projekte Pakta stabilnosti za jugoistočnu Evropu, pruža punu podršku demokratskim vlastima na uspostavljanju moderne i evropski orijentisane Srbije.

U prvom planu nemačke spoljne politike prema Srbiji jeste puna podrška političkim i ekonomskim reformama radi očuvanja stabilnosti u zemlji. Za SR Nemačku, Srbija ima veoma važnu ulogu u očuvanju stabilnosti u regionu, pa je tako i angažman Nemačke kroz različite projekte u Srbiji usmeren ka „demokratizaciji, jačanju pravne države i izgradnji infrastrukture kao temelja za uspešan razvoj privrede“.⁵

Uloga i značaj spoljne politike država

Spoljna politika je definisana još šezdesetih godina prošlog veka kao „aktivnost jedne države i njeno delovanje u odnosima sa drugim državama, u okviru međunarodne zajednice i međunarodnih odnosa, ali motivisano vlastitim interesima“. Ti odnosi su nadgledani i kontrolisani sa ciljem da se poveća dobit od bilateralne i multilateralne saradnje. Spoljna politika je osmišljena da čuva nacionalni interes i nacionalnu sigurnost, kao i ideološke

³ Vladan Gavranov i Midrag Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 227.

⁴ Vladan Gavranov i Midrag Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, ibid., str. 227.

⁵ www.belgrad.diplo.de, pristupljeno 24.01.2010.

ciljeve i ekonomski prosperitet, što se može postići kroz mirnodopsku saradnju između naroda ili eksploataciju, kakav je čest slučaj bio u prošlosti.

Ona određuje kako će jedna država saradivati sa drugim državama na ekonomskom, političkom, društvenom i vojnom planu – i u manjem obimu, ali danas sve znajačnjem, kako će se odnositi prema nedržavnim akterima. Tako se može govoriti o spoljnoj politici u užem smislu kao isključivo političkoj aktivnosti – npr. diplomatiji i vojnim odnosima, i spoljnoj politici u širem smislu koja obuhvata celokupne odnose jedne države sa stranim akterima – npr. u ekonomsko-trgovinskim, kulturnim, obrazovnim i sportskim odnosima.

Teoretičari spoljne politike imaju različita mišljenja o nosiocima te politike i neki od njih „određuju državu kao izvorište spoljne politike“.⁶ Drugi smatraju da tu politiku vode „i drugi subjekti međunarodnih odnosa, „iznad“ i „ispod“ nivoa države, pojedini politički pokreti, međunarodne organizacije, regionalne integracije (Evropska unija), vojni savezi, crkve“.⁷ Takav stav bliži je savremenoj spoljnoj politici, koja se danas sve češće tumači kao uređenje političko-društvenih, ekonomskih i kulturno-obrazovnih međunarodnih odnosa. Opravdanost takvog mišljenja je u tome što osim uređenja političko-ekonomskih odnosa, kultura i obrazovanje imaju sve veći značaj u izgradnji i poboljšanju odnosa među državama. U savremenoj političkoj teoriji koriste se različiti termini koji označavaju „međunarodne kulturne odnose“, tako se ovaj pojam često zamenjuje pojmovima „kulturna diplomacija“, „međunarodna kulturna saradnja“, „kulturna razmena“ i „međunarodna kulturna politika“.⁸ Bez obzira koji se od ovih izraza upotrebljava, kultura se smatra jednom od tri glavne komponente spoljne politike države, zajedno sa ekonomijom i politikom.

Pojam i zadaci spoljne kulturne politike

Gotovo sve države su u prošlosti vodile neke oblike spoljne politike prema drugim zemljama. Do prošlog veka, ta politika uglavnom nije bila definisana i često se menjala od društveno-političkog konteksta, a bila je uslovljena i nedefinisanošću država i njihovih pravnih sistema, čestim promenama granica i ratovima. Ipak, postojala je razmena kako materijalnih, tako i nematerijalnih dobara. Postojale su i diplomatske misije koje su vodile pregovore, potpisivale sporazume, ugavarale paktove, a možemo govoriti o „diplomatiji“ kao pojmu koji postoji koliko i interakcija među narodima. Ako kulturnu diplomaciju definišemo kao „razmenu ideja, informacija, vrednosti, sistema, tradicije, verovanja, umetnosti kao i drugih aspekata kulture, u cilju podsticanja i negovanja međusobnog razumevanja“⁹, onda možemo govoriti

⁶ Ivo Visković, *Spoljna politika, Repetitorijum*, Beograd, 2005, str. 7.

⁷ Ivo Visković, *Spoljna politika*, ibid., str. 7.

⁸ Margaret Dž. Vizomirski i Sintija P. Šnajder, *Kulturna diplomacija*, Balkankult, Beograd, 2006, str. 19.

⁹ M. C. Cummings Jr, *Cultural Diplomacy and the United States Goverment: a Survey*, Centar za umetnost i kulturu, 2003. godine, str. 1. prema Margaret Dž. Vizomirski i Sintija P. Šnajder, *Kulturna diplomacija*, op. cit., str. 101.

da je i kulturna diplomacija, kao instrument spoljne kulturne politike vekovima bila praksa.

Istraživači, putnici, putopisci, nastavnici, prosvetitelji, umetnici, pa čak i avanturisti mogu se smatrati prvim ambasadorima ili neformalnim kulturnim diplomatama. Uspostavljanje redovnih trgovackih puteva omogućilo je česte razmene informacija i kulturnih dobara između trgovaca i predstavnika vlasti. Svi ti oblici kulturne razmene mogu se identifikovati kao rani primeri kulturne diplomacije, a svaka interkacija sa različitim kulturama u prošlosti, kao i danas, označava važan oblik kulturne razmene ili kulturnog dijaloga. Kulturna razmena može se odvijati u različitim oblastima umetnosti, nauke i privrede. Takve razmene podrazumevaju komunikaciju i poštovanje između kultura i kulturnih aktera koji su uključeni i koja se odvija na osnovu razumevanja odgovarajućih vrednosti. Cilj što boljeg razumevanja jeste da se omogući bolja interakcija i saradnja. Kulturna diplomacija je pokretanje ili olakšavanje takve razmene sa ciljem dugoročne koristi, bilo da promoviše nacionalne interese, da izgrađuje odnose ili da unapređuje društveno-kulturno razumevanje.¹⁰

U spoljnoj politici koja određuje međunarodne odnose mogu se razlikovati dva pristupa: „tvarda moć“ i „meka moć“.¹¹ „Meka moć“ je opisana kao: „sposobnost da se ubedi kroz kulturu, vrednosti i ideje“, za razliku od „tvrde moći“, koja „osvaja ili prisiljava kroz vojne moći“. Slično tome, britanski politički *think-tank Demos* definiše „tvrdnu moć“, kao „mogućnost da se prisili“, a „meku moć“ kao „sredstvo za privlačenje i ubedljivanje“.¹² Istoriski posmatrano pristup „tvrde moći“ u sprovođenju spoljne politike i građenju međunarodnih odnosa bio je češće primenjivan. Ipak, u 20. veku, na svetskoj sceni se sve više javlja potreba za međusobnom saradnjom na novim nivoima i unapređenjem diplomacije, te se tu otvara prostor za spoljnu kulturnu politiku kakvu danas pozajemo. Tako da se može reći da spoljna kulturna politika predstavlja sastavni deo političkih odnosa i političkih aktivnosti jedne države prema drugoj.

Kroz istoriju se kultura često koristila kao sredstvo iskazivanja državne ili vladarske nadmoći i izgradnje dugotrajnih odnosa između naroda. Objektivno gledano, u spoljnoj kulturnoj politici uloga kulture i kulturne razmene – odnosno spoljne kulturne politike – bila je poželjna, ali ne i obavezna praksa. Iako se kroz kulturnu razmenu i saradnju mogu podsticati i jačati odnosi između država, ta praksa je podređena društveno-pravnim odnosima, zakonima, konvencijama, bileretalnim i multilateralnim ugovorima, kao i vojnim i ekonomskim odnosima tih država. To potvrđuje i raskorak između sredstava koja se posvećuju kulturnoj diplomaciji sa inostranstvom i formalnoj diplomaciji. Akteri spoljne kulturne politike tvrde da danas, više nego ikada pre, kultura i kulturna razmena i saradnja imaju značajnu ulogu u međunarodnim odnosima i opravdano traže da im se taj značaj i prizna, jer

¹⁰ www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy, pristupljeno 11.01.2010.

¹¹ Jean. S. Nye Jr, *Soft power, Foreign policy*, 1990, str. 164.

¹² K. Bound, R. Briggs, J. Holden, S. Jones, *Cultural Diplomacy*, Demos, London, 2007, str. 23.

„kulturna razmena nam pruža mogućnost da razumemo sličnosti i, tamo gde postoje razlike, da razumemo motivaciju i ljudskost koje se nalaze u njima“.¹³ Ovi atributi određuju kulturu kao kritički forum za pregovaranje i medijum saradnje za iznalaženje zajedničkih rešenja, „forum za nezvaničnu izgradnju političkih odnosa, koji otvara prostor za pregovaranje sa državama где politički odnosi nisu pogodni“.¹⁴

Ti akteri ne traže da spoljna kulturna politika bude jedini instrument javne diplomatiјe i međunarodnih odnosa, ali naglašavaju vrednosti kulturnih aktivnosti koje se zasnivaju na njihovoј nezavisnosti i slobodi, kroz predstavljanje i povezivanje, na prvom mestu ljudi (grupa i pojedinaca), a ne državnih i političkih pozicija. U prilog tome govori to da se „danас sve više udaljavamo iz sveta где ovi pojmovi pripadaju svetu elite, nepromenljivih i tradicionalnih kulturnih obeležja koja su bila deo ambasadorsko-političkih ugovora, u svet где je kultura medijum između ljudi na masovnom planu“.¹⁵ Koncept kulturne razmene *Many-to-many* se sve više razvija i ostavlja efekte, tako da kulturna diplomatiјa sada direktno utiče i može, čak, i da usmerava tradicionalne forme javne diplomatiјe. Njeni akteri žele da se značaj međunarodne kulturne saradnje prizna i naglašavaju raznolikost nacionalnih pristupa u rešavanju ovog pitanja, kao i univerzalni izazov pronalaženja uspešne veze između kulture i politike.

Pre nego što je spoljna kulturna politika dobila na državnom, odnosnom međunarodnom značaju koji danas nosi, kulturna diplomatiјa u prošlosti tumačena je više kao entuzijazam i avanturistički duh pojedinaca, koji su u prošlosti, u vremenu kada još tehnologija nije omogućila da pokretljivost bude pojednostavljena kao danas, putovali, širili kulturni uticaj naroda iz kog su dolazili i preuzimali uticaje naroda koje su sretali – i smatrana je više privatnom inicijativom, a ne državnom sferom. Ipak, ovako idealistički postavljeno viđenje međunarodnih kulturnih odnosa ruše činjenice da su države upravo finansirale ta putovanja, poput putovanja Kolubma i Marka Pola ili istraživača koji su pratili Napoleona na njegovim ekspedicijama u Egiptu.¹⁶

Može se zaključiti da je međunarodna kulturna saradnja vrlo rano postala sastavni deo političkih odnosa i ona se može ispoljavati na različite načine i imati različite nivoe primene. Na prvom mestu, shvaćena kao politička aktivnost, vođenje spoljne kulturne politike javlja se od strane javnog sektora – odnosno državne vlade i drugih državnih organa koji međunarodne odnose, odnosno kulturnu sferu tih odnosa, koriste za promociju nacionalnih i regionalnih interesa, pružanje informacija o zemlji ili regionu porekla, stvaranje slike o toj zemlji, posebno njenom narodu i kulturi, poboljšavanje ili promenu imidža i imaju jasnu nameru da promovišu svoje vrednosti i kulturu.

¹³ Igor Janev, *Teorija međunarodne politike i diplomatiјe i nova definicija politike*, Institut za političke studije, Beograd, 2006, str.66-75.

¹⁴ Igor Janev, *Kulturna diplomatiјa*, Institut za političke studije, Beograd, 2004, str. 170-178.

¹⁵ I.Janev, *Diplomatija*, Institut za političke studije, Beograd, 2013, str. 426-444.

¹⁶ Antoan Haigh, *Cultural diplomacy in Europe*, Council of Europe, Strasbourg, 1974, str. 27.

Te aktivnosti često uključuju i ekonomsku dobit, unapređenje bilateralne i multilateralne saradnje sa međunarodnim partnerima, promociju političkih stavova, vrednosti i ubedjenja u inostranstvu. Mogu pružati i alternativu tradicionalnoj diplomaciji, kada zvanično pregovaranje, na primer, iz nekog razloga nije moguće. Dok je u prošlosti državno sponzorisanje i podrška kulturnoj diplomaciji bila povezana sa namerom da se nametne određeni način života na drugom prostoru, u novije vreme fokus se menja: od agresivnog nametanja do transparentnog i nesebičnog nuđenja kulture. Ipak, u primerima državnog sponzorisanja kulturne diplomacije i uticanja na spoljnu kulturnu politiku postoji jasna namera: svaka država je zainteresovana za prenos informacija o sopstvenim vrednostima i načinu života sa ciljem negovanja simpatija ili prihvatanja istih. Rezultat su bolje ekonomske i političke veze sa drugim zemljama. Nacionalna kultura se na taj način koristi da promoviše naciju i poboljša njeno mesto na međunarodnoj sceni.

Kao drugi akter spoljne kulturne politike jedne zemlje javlja se civilni sektor – civilno društvo. Nevladine organizacije i institucije kroz međunarodne kulturne odnose, delujući van javnog sektora ili u saradnji sa njim, podržavaju interes svog regiona ili zemlje, podižu svest o određenom kulturnom pitanju i motivisane su mogućnostima da razviju i podstaknu kulturnu platformu za međusobnu razmenu. U osnovi, trebalo bi da su vođeni filantropskim razlozima da podrže i ojačaju međukulturne odnose, a njihove aktivnosti mogu poprimiti oblik saradnje kroz razmenu korisnih stručnih informacija, baza znanja, asocijacije ili umrežavanje. Prakse nezavisne ili polunezavisne spoljne kulturne politike, odnosno posredničkih institucija, kao što je Gete institut, nude primere moderne informativno-kulturne razmene zasnovane na nacionalnim kulturnim strategijama spoljne kulturne politike. Ovakav način razmene je u znatno većem obimu nego pojedinačni programi razmene i olakšava mobilnost pojedinaca iz obe kulturne i akademске scene. Dobri primeri su, takođe, *Erasmus* program ili bilateralni programi za razmenu umetnika. Motivacija individualnih umetnika, akademika i stručnjaka, koji su angažovani na direktnim razmenama kulture, ogleda se u tome da dobiju priliku da pokažu svoj rad i sposobnosti, ali i da nauče o drugima i od drugih. Ona je najčešće lična i ne mora imati političku ili ekonomsku dimenziju.

Međunarodna kulturna razmena koja je započeta u sferi privatnog sektora i privatnih inicijativa odvija se i danas. Privatne kompanije i drugi zainteresovani akteri iz lukrativnog sektora često učestvuju u međunarodnoj kulturnoj saradnji sa ciljem podizanja svesti o svojim aktivnostima na međunarodnom planu, čime bi sebi omogućile najoptimalnije radne uslove; one se uključuju na polju koorporativne društvene odgovornosti¹⁷ i tako

¹⁷ Corporate Social Responsibility (CSR) je pojam za koji još ne postoji tačno utvrđen i opšteprihvaćen kriterijum šta sve obuhvata. Imajući u vidu da je primarna uloga biznisa stvaranje radnih mesta i podizanje materijalnog blagostanja u društvu, CSR se generalno shvata kao način na koji kompanije ostvaruju ravnotežu između ekonomskih, ekoloških i društvenih imperativa, istovremeno ispunjavajući svoje poslovne ciljeve i očekivanja svojih vlasnika/akcionara. Primenom CSR se očekuje ne samo ispunjavanje zakonskih obaveza preduzeća, već i da se ode korak dalje i investira u društveni razvoj i očuvanje životne sredine – www.smartkolektiv.org/cms/item/csr/sr/O+CSR-u.html, pristupljeno 14.03.2010.

obezbeđuju uspeh u investiranju i radu na novom međunarodnom tržištu. Ta globalna preduzeća nisu samo važan put preko kog se neformalna kulturna razmena odvija, već su zainteresovana za interkulturalnu komunikaciju i interkulturno učenje, kao sredstvo za poboljšanje svoje efikasnosti i prakse.

U korporacijama i preduzećima, kroz konstantno razvijanje oblasti korporativne društvene odgovornosti i društveno odgovornih ulaganja, razvijaju se mnoge inicijative da se pomogne u jačanju dijaloga, razumevanja i poverenja između naroda i kultura. U svakoj prilici, kad je pojedinac u inostranstvu ili kad radi u stranoj kancelariji, javlja se mogućnost da deluje kao nezvanični kulturni diplomata. Fondacije privatnog sektora posluju u sve većem broju zemalja i regionalno širom sveta. U mnogim slučajevima njih finansiraju vlasnici firmi privatnog sektora, ali, bar zvanično, rade nezavisno od njih u nekomercijalne svrhe. Podržavajući projekte i manifestacije u lokalnim zajednicama u domaćem i međunarodnom kontekstu, oni nude drugačiji način kontakta između različitih kultura i zato su važni akteri kulturne razmene i međunarodnog dijaloga.

Pregled razvoja kulturnih odnosa Nemačke i Srbije

Kulturna razmena (saradnja) Nemačke i Srbije, posmatrano iz istorijskog ugla može se posmatrati u dva perioda.

Prvi period se odnosi na 19. vek kada dolazi do uspostavljanja kulturne razmene između ovih država, čak i mnogo pre nego što je ta saradnja i zvanično uspostavljena potpisivanjem međudržavnih ugovora. To je period u kome se posebno ističe aktivnost Vuka Karadžića i njegovih prosvjetiteljskih ideja zadojenih u višedecenijskoj saradnji sa uglednim nemačkim kulturnim poslenicima. Tek potom slede i zvanični kulturni odnosi u sklopu kulturnih politika Nemačke i Srbije. Privredni i politički odnosi, kojima nužno slede i kulturni odnosi, institucionalizovani su 25. decembra 1882. godine. Tada su, naime, zaključena dva bilateralna ugovora¹⁸ koji čine pravnu osnovu ove međudržavne saradnje. To su: 1) Trgovinski ugovor i 2) Konzularna konvencija.

No, intenzivni i sadržajni politički i kulturni odnosi i saradnja ovih dveju država predstavljaju odliku 20. veka. Odnosi Srbije, odnosno tadašnje SFR Jugoslavije i Zapadne Nemačke, ponovo su počeli da se izgrađuju kako na kulturnom tako i na društveno-političkom i privrednom planu. Ti odnosi bili su opterećeni brojnim problemima nastalim kao posledica neprijateljstva u toku oba svetska rata, kao što su „reparacije, obeštećenje žrtava nacizma i brojna politička emigracija koja je dugo vremena bila najaktivnija upravo na području SR Nemačke“.¹⁹ Zbog toga je ponovno uspostavljanje političkih, pa i svih drugih veza dveju država išlo teško.

¹⁸ Branko Pavlica, *Privredni i politički odnosi Srbije sa Nemačkom, 1882-2005*, op.cit., str. 267.

¹⁹ Vladan Gavranov i Miodrag Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, op. cit., str. 227.

Zapravo, pojam nemačke spoljne kulturne politike počeo je da se koristi početkom 20. veka i bio je povezan sa porastom broja nemačkog stanovništva koje je živelo u inostranstvu, što je, pak, bilo uslovljeno ekonomskim faktorima: porastom nemačke industrije i trgovine. Posle „Versajskog mirovnog ugovora“, koji je zaključen 1919. godine, broj Nemaca ili osoba nemačkog porekla, koji su živeli u inostranstvu je porastao. Kao cilj ove politike prihvaćena je briga o ideji germanizma među tim stanovništvom. U ovom periodu su se ciljevi spoljne kulturne politike odnosili samo na nemačko stanovništvo u inostranstvu, održavanje jezičke i kulturne zajednice između naroda u zemlji i u inostranstvu, a nije bilo reči o tumačenju spoljne kulturne politike u današnjem smislu, koje podrazumeva podizanje svesti među narodima, razumevanje, izgradnju odnosa i saradnju.

Tek je u Vajmarskoj Republici, u okviru Ministarstva spoljnih poslova, 1920. godine otvorena Direkcija za germanizam u inostranstvu i kulturne odnose. Godine 1925. otvoren je Servis za nemačku akademsku razmenu (DAAD) sa misijom da organizuje razmenu studenata i predavača sa inostranstvom – sa pravim zadatkom međunarodne kulturne razmene, za razliku od brige o germanizmu u inostranstvu. Nešto kasnije su u okviru Nemačke akademije (DA) postavljeni okviri i za Gete institut sa ciljem promovisanja nastave nemačkog jezika u inostranstvu.²⁰ Danas je za spoljnu kulturnu politiku Savezne Republike Nemačke zaduženo Ministarstvo spoljnih poslova Savezne Republike Nemačke.

Spoljnu kulturnu politiku SR Nemačke u savremenom smislu i njen istorijat možemo posmatrati u periodu posle završetka Drugog svetskog rata, u maju 1945. godine. Kada se nemački *Reich* raspao, upravljanje državnom vlašću preuzele su četiri države: Sjedinjene Američke Države, Francuska, Velika Britanija – koje su, nešto kasnije, bile obeležene kao „zapadni blok“ i „gvozdenom zavesom“ odvojena SSS Rusija – koja je predstavljala „istočni blok“. Kada je reč o spoljnoj kulturnoj politici Nemačke i njenom sprovođenju, podrazumevamo njeno delovanje samo pod upravom „zapadnog bloka“.

Prekinuti diplomatski odnosi u periodu rata i nešto pre njega, usled nacional-socijalističkog režima, uticali su i na prekid u kulturnoj diplomaciji. Obnova međunarodnih kulturnih odnosa Savezne Republike Nemačke posle Drugog svetskog rata otpočela je tek 1950. godine kada se uspostavila Zajednička kancelarija između Savezne kancelarije i Visokog saveznog komiteta. Iako bez zvanične saradnje, u ovom periodu postojala je nezvanična „međunarodna kulturna saradnja“ Nemaca u „zapadnom bloku“ i tri države koje su upravljale tim blokom. U prvim godinama, čak se može govoriti i o prvim decenijama posle rata, nasledstvo prethodnog režima igralo je značajnu ulogu, u negativnom kontekstu.

Akteri nemačke kulturne diplomacije uvek su morali da uzimaju u obzir mogućnost da određene aktivnosti, koje bi se smatrале potpuno normalnim od strane njihovih nekadašnjih protivnika, mogu podstići sećanja ili predrasude na štetu slike o Nemačkoj koju su oni želeli da predstave. Drugi

značajan problem nemačke kulturne diplomatiјe bio je u činjenici da je nekadašnji glavni grad – Berlin, koji je pored društveno-političkog centra, predstavljao i kulturnu prestonicu, sada bio podeljen i okružen sovjetskom vlašću. Nova prestonica Bon nije davao znake da može postići kulturni značaj.

Sledeću „prepreku“ u kulturnoj obnovi nove države predstavljalo je i to da su samo tri petine nemačkih univerziteta bili u „zapadnom bloku“, dok su i mnogi centri kulture (poput Vajmara) ostali u Istočnoj Nemačkoj. Teška kulturna pozicija Nemačke, u posleratnom periodu, odnosila se i na značaj nemačkog jezika u Evropi. Engleski i francuski jezik ubedljivo odnose pobedu, ali se, ipak, ne može zanemariti činjenica da se 90 miliona stanovnika u Nemačkoj, Austriji, u delu Švajcarske i među drugim manjinama i dalje služe nemačkim jezikom. Takođe, veliki broj imigranata, koji su posle Prvog i Drugog svetskog rata otišli u Severnu i Južnu Ameriku, šire svoj jezik, ali i kulturu van granica autentično nemačkog govornog područja.

U periodu državne, a time i kulturne obnove, što dalje uslovljava i obnovu kulturne diplomatiјe nemačke države, važnu ulogu preuzimaju Savezno ministarstvo spoljnih poslova i Ministarstvo obrazovanja. Pravna pitanja su ostavljena svakoj pokrajini²¹ države pojedinačno, što usložnjava međunarodne kulturne konvencije. Savezna država mora sačekati potvrdu svih saveznih pokrajima pre nego što Savezna Država Nemačka može da potpiše sporazum.²² U junu 1950. godine Kancelarija je preuređena u Odeljene spoljnih poslova, da bi 1951. bilo stvoreno Savezno ministarstvo spoljnih poslova, na čijem čelu je bio Konrad Adenauer. Godine 1950. Savezna Republika postala je pridruženi član Saveta Evrope, a sledeće godine punopravni član. Iste godine postala je i članica Unescoa i ove novine su značile prekretnicu u spoljnoj politici Nemačke koja se okreće razvoju kulturne diplomatiјe/spoljne kulturne politike. Uspostavljeni su „kulturni ugovori“ sa inostranstvom, prvenstveno na polju nauke, studentske razmene i umetničke saradnje.

Bilateralni ugovori su se u prvoj liniji uspostavljali između „zapadnog bloka“ kojim su, podeljeno, upravljale Britanija, Francuska i Sjedinjene Američke Države i tih država. Prvi je potpisana 1953. godine, a ostali bilateralni sporazumi su sledili u narednim godinama. Formirala su se nemačko-inostrana društva. *Deutsches Auslands-Institut* koji je osnovan još 1917. godine, 1951. godine obnovio je svoju delatnost kao Institut za međunarodne odnose u Štuttgartu. Gute institut u Minhenu je takođe ponovno uspostavio svoju aktivnost, prekinutu zbog Drugog svetskog rata tražeći finansijsku pomoć od države.

²¹ Prema Osnovnom zakonu (Ustavu) SR Nemačke od 23.05.1949. godine sa izmenama od 8.10.2008. godine određeno je: u članu 73. da Savezna država ima isključivo zakonodavnu nadležnost, između ostalog, u zaštiti nemačkog kulturnog dobra protiv iznošenja u inostranstvo (tačka 5.a) i u pravnoj zaštiti industrijske svojine, autorskih i izdavačkih prava (tačka 9), dok je u članu 74. određena konkurentna nadležnost Savezne države i zemalja: regulisanje pomoći u obrazovanju i unapređenju naučnog rada (tačka 13).

²² Antoan Haigh, *Cultural diplomacy in Europe*, op.cit., str. 103.

Pored uspostavljanja diplomatskih misija u inostranstvu, ponovo su otvarane nemačke škole i radilo se na uspostavljanju nastave nemačkog jezika. U tome je najznačajniju ulogu, kao i danas, imao Gete institut. Istovremeno i druge ranije osnovane institucije studentske razmene, kao što su DAAD (Nemačka služba za akademsku razmenu) i fondacija Aleksandra Humbolta, obnovile su svoju delatnost. Ovi akteri i danas imaju centralnu ulogu u spoljnoj kulturnoj politici Nemačke. Takođe su osnovani Carl Duisberg Society (1949), Inter Nationes (1952), Deutscher Kunstrat (Nemački umetnički savet, 1954), Deutscher Musikrat (Nemački muzički savet, 1955) koji su podsticali međunarodne kulturne odnose, razmenu između Nemačke i inostranstva i pružali podršku saradnji u različitim oblastima kulturnog i umetničkog života.

U ovom periodu osim uspostavljanja veza sa inostranstvom, radilo se i na izgradnji unutrašnje infrastrukture, između Ministarstva i drugih ministarstava u državi, sa drugim partnerima zemalja Nemačke, ali i privatnim sektorom. Spoljna kulturna politika Nemačke bila je decentralizovana zasnovana i njom je upravljalo Ministarstvo spoljnih poslova i njegova tela na različitim nivoima, ali i neke nedržavne institucije. Činjenica da administrativni centar nije ujedno bio i kulturni centar, kao i to da nije postojao samo jedan kulturni centar, već više njih, kao i decentralizovana državna uprava podeljena na savezne pokrajine, dovela je do toga da su modeli Francuske, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država u oblasti spoljne kulturne politike odbijeni – i pored težnje ovih država da kontrolišu i ovaj segment nove nemačke države. Diter Zatler koji je tada upravljao kulturnim sektorom Ministarstva spoljnih poslova preuzeo je zadatak stvaranja nemačkog sistema kulturne diplomatiјe i postizanje njegove uspešnosti. U ovom periodu, kroz kulturne pregovore, bilateralne i multilateralne prirode, svest o Nemačkoj u inostranstvu se menjala. Podizanje svesti o Nemačkoj i unapređenje imidža države i danas je jedan od glavnih ciljeva spoljne kulturne politike Nemačke. Osim uspostavljanja kulturne diplomatiјe između Nemačke i inostranstva, Zatler je uspostavljao i jačao odnose između različitih nivoa decentralizovane državne uprave, ali i privatnog sektora. Kulminacija ovih aktivnosti potvrdila se 1960. godine kada je upravljanje nad nemačkim kulturnim institucijama u inostranstvu preuzela privatna institucija Gete institut.

Kulturna diplomatiјa²³ se, kao instrument spoljne kulturne politike, vrednovala kao segment tradicionalne javne diplomatiјe, a ne kao opšta ideja kulturne razmene i saradnje između naroda – „meka sila“ razumevanja i zajedničkog života, kako se kulturna diplomatiјa u savremenom smislu tumači. Savet za kulturnu politiku osnovan je 1960. godine kao savetodavno telo sastavljeno od članova koji ne dolaze iz političkog već iz kulturnog života Nemačke. Oni su se sastajli nekoliko puta godišnje i po njihovim smernicama Direkcija za kulturne odnose morala se upravljati. Ta direkcija je sarađivala sa mnogim organima van Ministarstva spoljnih poslova, kao što su Ministarstvo

unutrašnjih poslova, Ministarstvo za naučno istraživanje i Ministarstvo za porodicu i omladinu. Odgovornost za spoljnu kulturnu politiku snosi Savezna Država Nemačka i tu politiku sprovodi prvenstveno Savezno ministarstvo spoljnih poslova – odnosno Direkcija za kulturne odnose. Ova Direkcija snosi odgovornost za spoljnu kulturnu politiku i finansijsku politiku, daje smernice, alocira sredstva i učestvuje u nekoliko *decision-making* tela, zajedno sa drugim predstavnicima Savezne države i ministara obrazovanja pokrajina Nemačke. Udeo Direkcije je donekle ograničen i delegiran, te Savezno ministarstvo spoljnih poslova i Direkcija za kulturne odnose podržavaju nekoliko institucija i organizacija u njihovoj delatnosti u inostranstvu.

Gete institut i spoljna politike Nemačke

1. Istoriski razvoj Gete instituta u svetu

Gete institut je osnovan 1951. godine. Prva faza rada Gete instituta obuhvata stvaranje nove ustanove i principa po kojima će ona delovati. Prvobitna misija Gete instituta bila je nastava nemačkog jezika i ona je sprovedena kroz obuku nastavnika nemačkog jezika u Nemačkoj. Prvi kursevi jezika koje je pokrenuo Institut organizovani su u Bad Rajhenhalu 1953. godine, ali su zbog sve veće potražnje otvoreni i novi centri u Murnau i Kohelu. Izabrane su male i idilične sredine, koje su predstavljale posleratnu Nemačku u najboljem svetlu, te se na taj način aktivnosti – osim nastave jezika, proširuju i na povratak ugleda Nemačke u očima stranaca. A, od 1953. do 1955. godine osim obuke nastavnika, Gete institut počinje da obezbeđuje program kulturnih dešavanja koji prate kurseve.

U drugoj fazi delovanja, koja traje od 1960. do 1970. godine, Gete institut prolazi kroz znatne promene. Iako je fokus i dalje na učenju nemačkog jezika, kao što se može primetiti na kraju prethodne faze, osim nastave jezika i promišljanja o načinu učenja jezika, program se sve više obogaćuje i kulturnim domenom i uviđa se da je veza jezika i kulture neraskidiva. Godine 1959/60, na inicijativu šefa umetnosti sektora Ministarstva inostranih poslova Ditera Zatlera, Gete institut postepeno preuzima sve nemačke kulturne institute u inostranstvu. To je i vreme početka razvoja široke međunarodne mreže Instituta i sve intenzivnije spoljne kulturne politike Nemačke prema inostranstvu.

Za period od 1960. do 1970. godine značajan je uticaj studentskih protesta i Gete institut sve više širi svoje područje delovanja i prilagođava program kulturnih dešavanja novim okolnostima – u svoje programe uključuje društveno-političke teme i avangradnu umetnost. Osim segmenta kulture, kao nerazdvojivog od jezika, uviđa se i važnost društveno-političkih tema, jer jezik i kultura jednog naroda ne mogu biti izdvojeni od društva i politike i međusobno se uslovjavaju.

Poslednja faza rada Gete instituta obuhvata period od 1970. do 1990. godine i vreme pada Berlinskog zida. Delujući u ime Saveznog ministarstva

spoljnih poslova lord Ralf Darendorf razvija „vodeće principe za spoljnu kulturnu politiku i kulturni rad u inostranstvu“ uključujući dijalog i partnerstva, koji su proglašeni trećim stubom nemačke spoljne politike. Za vreme Vili Brantovog upravljanja koncept „proširene kulture“ postaje osnova aktivnosti Gete instituta.²⁴ Ministarstvo spoljnih poslova i Gete institut potpisuju opšti sporazum 1976. godine, kojim se određuje status Gete instituta kao nezavisne kulturne institucije, a time i njegove obaveze i zadaci koje obavlja u svrhu spoljne kulturne politike. Gete institut sprovodi 1980. novi koncept o smeštaju instituta u Nemačkoj. Ranije locirani instituti u malim gradovima, uglavnom u Bavarskoj, sele se u veće gradove i univerzitetska naselja.

Pad Berlinskog zida krajem 1989. godine označava prekretnicu kako za celu državu, tako i za delatnost Gete instituta. On svoje aktivnosti od 1990. godine uglavnom koncentriše u istočnoj Evropi, gde su otvorene mnogi instituti. Od velikog značaja za poslednju fazu rada Gete instituta ima „Koncept 2000“, dokument o spoljnoj kulturnoj i obrazovnoj politici koji je donelo Savezno ministarstvo spoljnih poslova. Značajna je i 2001. godina i spajanje Gete instituta sa *Inter Nations*, potom proširenje Evropske unije novim državama članicama, kao i pomeranje težišta delovanja ka Africi i Aziji. Osim prezentacije Nemačke, tačke za kulturni dijalog i saradnju postaju sve važnije.

2. Gete institut Beograd

Gete institut u Beogradu osnovan je 1970. godine, posle otvaranja instituta u Mumbaju, Njujorku i San Francisku (1969) i Amsterdalu i Seulu (1968), a pre nego što su otvoreni u ostalim republikama nekadašnje Jugoslavije, i zato je predstavljao centar aktivnosti na prostorima bivše Jugoslavije.

Prvobitni naziv Gete instituta Beograd bio je Kulturno-informativni centar Beograd (KIC) i nastao je kao vid saradnje Nemačke i Jugoslavije, jer su razmena i susreti ljudi osnova kulturnih odnosa dve države. Po rečima tadašnjeg nemačkog saveznog ministra spoljnih poslova Hansa Ditriha Genšera, „kulturni i informativni centar u Beogradu odražava visok kvalitet odnosa između naše dve zemlje. Sa Jugoslavijom osećamo se povezani mnogostrukim vezama, kako kroz istoriju, tako i u sadašnjosti. Politički dijalog između naših država, stalan razvoj privrednih odnosa, a pre svega lične veze stvorene sa jedne strane zahvaljujući velikom broju radnika, a sa druge strane brojim posetama turista, karakterišu raznovrsnost nemačko-jugoslovenskih odnosa“.²⁵

Centralna uprava Gete instituta u Minhenu pomagala je rad ovog instituta u Beogradu čiji je zadatak da pruži informacije o Saveznoj Republici Nemačkoj kroz bibliotečki rad i putem priredbi, a kroz rad jezičkog odeljenja zainteresovane upozna s nemačkim jezikom. Međutim, KIC nije težio samo

²⁴ www.goethe.de, pristupljeno 10.01.2010

²⁵ *Kulturni i informativni centar SR Nemačke*, KIC Beograd, Beograd, 1983, str. 1.

da prenese sliku o Nemačkoj, već i da nauči o našoj zemlji, narodima i kulturi, odnosno da se otvori prostor za dijalog i razumevanje. „Kulturni centar treba da pojasni da se spoljna kulturna politika ne iscrpljuje u jednostranom prikazivanju samog sebe i svojih tekovina, već da ona ističe svoj smisao tek u partnerskom davanju i primanju.“²⁶ a ministar Genšer je rekao „da će se mogućnosti ovog centra koristiti i sa ciljem da se nemačko-jugoslovenski dijalog produbi, a time učvrsti i mir u Evropi“, a zatim naglasio da je važno „unapređenje dijaloga, zajedničko učenje i prošireno uzajamno upoznavanje“.²⁷

Gete institut je posrednik između Savezne Republike Nemačke i inostranstva i instrument spoljne kulturne i obrazovne politike. Za programsku aktivnost značajna je sve veća težnja ka decentralizaciji. To znači da svaki region, odnosno svi instituti tog regionalnog centra, zavisno od prioriteta spoljne kulturne politike, dobijaju smernice od centrale u Minhenu o prioritetima i strateški važnim pitanjima za taj period od dve ili tri godine, što je definisano kroz regionalne strategije i ciljeve. Svaki institut regionala zadržava samostalnost u osmišljavanju i realizaciji aktivnosti koji će odgovarati na uočene potrebe. Osim ključnih aktivnosti u datom periodu, svakom institutu je ostavljen prostor i za samostalno osmišljavanje i stvaranje jednog programskega dela, što govori o pokušaju decentralizacije programskih aktivnosti. Instituti zadržavaju slobodu u osmišljavanju i predlaganju programskih sadržaja, uz poštovanje izvornosti kvaliteta, kreativnosti i inovacije, ali za njihovo konačno prihvatanje potrebno je da Skuština, na preporuku Savetodavnog tela, da saglasnost. Time se, donekle, smanjuje samostalnost instituta, ali obezbeđuje kvalitet i izbor oslobođen pristrasnosti.

Gete institut postavlja međunarodno priznate standarde u nastavi i učenju nemačkog jezika kao estranog jezika. Organizuje kurseve jezika, sastavlja nastavne materijale, organizuje obuku nastavnika nemačkog jezika, doprinosi naučno-istraživačkom radu i učestvuje u inicijativama multilingvalnosti. Gete institut prati kulturne trendove u Nemačkoj i podstiče kulturnu saradnju širom sveta putem organizovanja kulturnih programa i doprinosa na raznim festivalima i izložbama, u oblasti filma, muzike, plesa, pozorišta, književnosti i prevodilačke delatnosti. Biblioteke i informacioni centri, forumi za diskusiju, različite štampane, zvučne i video publikacije imaju za cilj da oslikaju portret savremene Nemačke. Uloga Gete institut nije samo da daje sliku o Nemačkoj u inostranstvu, već da stvara interkulturni dijalog i „kulturnu dvosmernost“ koji će predstavljati „most“ između Nemačke i inostranstva, kojim će se prevazilaziti kulturne i političke granice.

Gete institut za svoja tri glavna cilja, kako je i definisano u Statutu, navodi promovisanje nastave nemačkog jezika u inostranstvu, podsticanje međunarodne kulturne saradnje i prenošenje sveukupne slike o Nemačkoj, čime se pružaju informacije o kulturi, društvu i politici. Zadatak Gete institut je: 1) da promoviše nemački jezik u osnovnom i visokoškolskom obrazovanju

²⁶ *Kulturni i informativni centar SR Nemačke*, ibid., str. 1.

²⁷ *Kulturni i informativni centar SR Nemačke*, ibid., str. 2.

i zapošljavanju – ali da bude i ključ za razumevanje, jer je jezik spona između ljudi u inostranstvu i Nemačke. Zadatak Gete instituta je da jača mesto nemačkog jezika na skali stranih jezika i postavlja standarde kvaliteta u nastavi nemačkog kao stranog jezika širom sveta; 2) da omogući pristup saznanjima i informacijama o Nemačkoj, njenom društvu, politici i kulturi. Nasuprot tome, mogu da se iskoriste mogućnosti koje nudi interkulturni dijalog i pristupi važnim dešavanjima iz drugih regiona sveta i 3) da promoviše razumevanje Evrope na globalnom nivou i razvija zajedničku evropsku perspektivu, jer su višejezičnost i svest o evropskom identitetu neophodni za jedinstvo Evrope.

Aktivnosti Gete instituta Beograd podeljene su po sledećim oblastima kao što su: 1) informativni centar i biblioteka, čiji rad obuhvata saradnju sa drugim bibliotekama, projekte podrške za individualnu stručnu kvalifikaciju i poboljšanje ponude biblioteka u zemlji; 2) saradnja u obrazovanju i nastavi nemačkog jezika: informacije, materijali i seminari za unapređenje nastave nemačkog jezika i stručne kompetentnosti nastavnika, podrška ustanovama koje drže kurseve nemačkog jezika, ispitnim centrima i centrima za nastavna sredstva i 3) kulturni programi u oblastima: nauke, književnosti, filma, muzike, medija, likovne i vizuelne umetnosti, pozorišta i plesa.

Zaključak

Spoljna kulturna politika, na prvom mestu, zalaže se za „predstavljanje Nemačke kao države sa živom, raznovrsnom i međunarodno priznatom kulturnom scenom“,²⁸ tako da možemo reći da kulturni program predstavlja osnovu delovanja spoljne kulturne politike Savezne Republike Nemačke. Zadatak kulturnog programa je da u inostranstvu prikaže sliku visokokvalitetnog i raznovrsnog umetničkog života i dostignuća u Nemačkoj i predstavlja Nemačku kao kreativnu, inovativnu, modernu i kulturnu državu Evrope. To se ostvaruje kroz predstavljanje nemačke kulture i umetnosti, pogotovo savremenog stvaralaštva, u inostranstvu. Ipak, to prikazivanje nemačke umetnosti u oblastima literature, filma, muzike, predstavljačkih i vizuelnih umetnosti u inostranstvu nije jednosmeran i statican proces, već daje značajan doprinos interkulturnom dijalogu i razumevanju.²⁹ Taj dijalog i saradnja nisu samo između posrednika spoljne kulturne politike Nemačke (npr. Gete instituta) i pojedinaca, organizacija i institucija u inostranstvu, već i između inostrane kulture i umetnosti sa jedne strane, i Nemačke sa druge – čime se ojačava saradnja Saveznog ministarstva spoljnih poslova i inostranih kulturnih institucija u Nemačkoj, a i podrška njihovim kulturnim programima i kulturnim nedeljama.

Pruža se i mogućnost inostranim umetnicima da se predstave u Nemačkoj. Time Ministarstvo podržava ne samo nemačke projekte ili

²⁸ <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/KulturDialog/ZieleUndPartner/ZielePartner.html>.

²⁹ Dokument „Spoljna kulturna politika - Koncept 2000“.

umetnička osvarenja i kulturne vrednosti Nemačke u inostranstvu, već u duhu „kulturne dvosmernosti“ daje i finansijsku podršku kulturnim dostignućima drugih država, posebno zemljama u razvoju, što se najčešće obavlja preko Gete instituta, Instituta za inostrane kulturne odnose (Ifa) i saradnje sa privatnim incijativama građana. Dobar primer te dvosmernosti su aktivnosti u okviru *Haus der Kulturen der Welt* u Berlinu.

Najveći deo delatnosti spoljne kulturne politike Nemačke predstavljaju aktivnosti iz oblasti kulture i umetnosti u inostranstvu. Najvažniji instrumenti ovih aktivnosti su: 1) podrška literaturi i književnosti – objavljivanje knjiga i kulturnih časopisa, briga o nemačkim bibliotekama i čitaonicama u inostranstvu, učestovanje na sajmovima u inostranstvu, pomoć pri prevodenju, pozivi inostranim izdavačima i olakšice pri dobijanju autorskih prava, bibliotekarski rad i saradnja, podsticanje književnih večeri i susreta, kao i učestovanja autora i izdavača; 2) podrška filmu – prikazivanje aktuelnih nemačkih filmova u inostranstvu (često u okviru EU filmskih festivala) i podrška nemačkom filmu, učestvovanje nemačkih režisera na međunarodnim filmskim festivalima, podrška koprodukciji, kao i podrška stranim filmovima i rediteljima pri gostovanju na nemačkim filmskim festivalima (npr. na Međunarodnom filmskom festivalu u Berlinu); 3) podrška gostovanjima – turnejama muzičkih orkestara, horova ansambala i grupe, plesnih i pozorišnih trupa u inostranstvu; 4) podrška festivalima, kongresima, seminarima; 5) podrška kroz savetovanje tj. usluge *consulting* i informisanja (u zemljama u razvoju i tranzicije); 6) podrška izložbama – predstavljanju nemačkih umetnika u inostranstvu i 7) umetnička razmena.

Kriterijumi za izbor projekata su umetnički kvalitet. O tom kvalitetu odlučuju eksperti iz različitih oblasti zavisno od vrste programa, oblast primene u partnerskoj državi – relevantnost i održivost projekta, koje procenjuju Gete institut, radna grupa Ministarstva i inostrani predstavnici u mestu u kom se projekat realizuje. Takođe, značajna je podrška umetničkim projektima koji nisu prethodno podržani od strane Evropske unije, savezne države, savezne pokrajine ili privatnih sponzora.

Bibliografija

1. Bound, K., Briggs, R., Holden, J., Jones, S., *Cultural Diplomacy*, Demos, London, 2007.
2. Cummings Jr, M.C., *Cultural Diplomacy and the United States Goverment: a Survey*, Centar za umetnost i kulturu, 2003.
3. Dokument: „*Spoljna kulturna politika - Koncept 2000*“, Berlin, 2000.
4. Gavranov, V., Stojković, M., *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972.
5. Haigh, A., *Cultural diplomacy in Europe*, Council of Europe, Strasbourg, 1974.
6. Janev, I., *Kulturna diplomacija*, Institut za političke studije, Beograd, 2004.
7. Janev, I., *Teorija međunarodne politike i diplomatiјe i nova definicija politike*, Institut za političke studije, Beograd, 2006.
8. Janev, I., *Diplomatija*, Institut za političke studije, Beograd, 2013.

9. Nye Jr, J.S., *Soft power, Foreign policy*, 1990.
10. Pavlica, B., *Pričredni i politički odnosi Srbije sa Nemackom, 1882-2005*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.
11. Sofronijević, M., *Srbi i Nemci*, Nova svetlost, Kragujevac, 2003.
12. Visković, I., *Spoljna politika, Repetitorijum*, Beograd, 2005.
13. Vizomirski, M.Dž., Šnajder, S.P., *Kulturna diplomacija*, Balkankult, Beograd, 2006.
14. Šubert, G., *Srbi i Nemci – tradicije zajedništva protiv predrasuda*, Jena, 2010.

Ana JOVAŠEVIĆ

HISTORICAL DEVELOPMENT OF CULTURAL RELATIONS BETWEEN GERMANY AND SERBIA

ABSTRACT

The subject of this paper is the presentation and analysis of the historical development of the German foreign cultural policy as well as its cultural organisation that carries out that policy towards Serbia. The author does it by analysing the characteristics of its cultural policy towards various states (and Serbia) and especially the places, roles and significance that some institutions as the main agents of the German culture play in achieving the goals of this policy in building, promotion and improvement of mutual cultural relations and cooperation between Serbia and Germany. The paper will also discuss the notion of foreign cultural policy and its general characteristics of the German foreign cultural policy, history and the main features and objectives of that policy towards Serbia.

Key words: Germany, foreign cultural policy, Serbia, international co-operation, organisations.

DEMOKRATSKI LEGITIMITET EVROPSKE UNIJE

Početkom juna 2013. godine svjetlo dana ugledala je knjiga pod naslovom „Demokratski legitimitet Evropske unije“ autora dr. sc. Adnana Mahmutovića docenta na katedri međunarodnog javnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Travniku. Radi se o vrlo opsežnoj pravno-politološkoj studiji koja predstavlja sistematičnu, cjelevitu i detaljnu obradu širokog spektra i obima pitanja demokratskog legitimiteata Evropske unije. Na ovaj način autor je pravnoj javnosti i ne malom dijelu građanstva u Bosni i Hercegovini i regionu, pomenutu studiju najzad učinio dostupnom. Inače, monografija doc. dr. Mahmutovića se sastoji od uvoda i šest odvojenih, ali međusobno povezanih tematskih cjelina koje predstavljaju jedinstvenu kompoziciju postavljenu u svrhu rasvjetljavanja fenomena jačanja demokratskog legitimiteata unutar institucionalne arhitekture Evropske unije. Osim toga, rad sadrži zaključak i popis korištene literature. Navedeno tematsko područje obrađeno je na ukupno 463 stranice. U sadržajnom pogledu rad je podijeljen u 6 dijelova. Od toga u radu je prisutno 45 naslova, 89 podnaslova i 46 manjih tematskih jedinica. Tekst je potkrijepljen sa 1807 fusnota koje dokumentaciono i sadržajno dopunjaju glavni tekst. Rezultati provedenog istraživanja prezentirani su tekstualno. Autor je naveo samo onu literaturu koja je citirana u fusnoti. Korištena literatura sadrži 649 bibliografskih jedinica i 93 izvora.

U uvodnom dijelu autor je naveo razloge odabira teme, odredio predmet i ciljeve istraživanja te metodološki pristup obradi navedene teme. Metodološki okvir istraživanja je postavljen tako da se fenomenu demokratskog deficitia EU pristupa uvažavajući njegove dvije osnovne dimenzije. Prva dimenzija se odnosi na nedostatak odgovornosti onih koji donose odluke u evropskim institucijama prema građanima Unije. Dok sa druge strane, odsustvo evropskog demosa utemeljenog na zajedničkom identitetu i interesima, također uzrokuje slabost demokratskog legitimiteata institucionalne arhitekture Unije. Analizirajući pomenute nedostatke autor nastoji da istraži odakle su se pojavili problemi u pogledu institucionalne i svake druge strukture Unije. Navedeni pravci istraživanja opravdano su prepoznati kao aktuelna i korisna naučnoistraživačka propitivanja, a kvalificirani odgovori na ta pitanja omogućiti će jasniju percepciju o jačanju demokratskih postavki institucija Evropske unije.

U prvom poglavlju razmotrena su neka od pitanja koja predstavljaju osnovu problema istraživanja: demokratski deficit i demokratski legitimitet Evropske unije. Kroz dostignuća akademske rasprave o demokratskom deficitu autor je predstavio pojam i genezu demokratskog deficitata, odnosno stav nauke o postojanju demokratskog deficitata i njegovih uzroka. Metodološka postavka, koju je autor predstavio na početku svoga istraživanja, ima za cilj da se problemskom pitanju pristupi najprije razmotrovši pitanje demokratskog deficitata, pa tek onda jačanje demokratskog legitimiteta Unije. Dvostruka dimenzija demokratskog deficitata Unije predstavlja osnovu na kojoj je struktuirano cijelokupno istraživanje. Unutar ovog poglavlja analizirani su različiti aspekti odnosa demokratskog legitimiteta i elemenata koji čine evropski demos: evropski demokratski identitet, evropsko građanstvo, evropsko civilno društvo. U ovom dijelu istraživanja razmotreno je pitanje da li je osnovni nedostatak evropskog projekta – činjenica da demos mora da prethodi državnoj strukturi i ekonomskoj integraciji, a ne da ih slijedi. U Lisabonskom ugovoru poduzeti su određeni koraci da se smanji postojeći raskorak ili praznina između građana i institucija EU.

U drugom poglavlju predstavljena je vizija Evropske unije kao federalne države. Polazište koje je autor u ovom poglavlju iskazao sadržano je u hipotezi prema kojoj naučna procjena demokratskog deficitata EU zahtjeva prethodno odgovor na pitanje konstitucionalne strukture Evropske unije, odnosno svrhe i ciljeva evropskog integracijskog procesa. Autor ističe da određivanje stepena demokratske legitimiziranosti kao i sagledavanje jačanja demokratije u Evropskoj uniji kao sui generis tvorevini zahtjeva prethodno postojanje prepoznatljive forme uređenja Evropske unije kako bi se u tom kontekstu mogli primjeniti određeni parametri svojstveni sličnoj formi uređenja koja egzistira unutar klasičnog ustavnog prava. Autor argumentira da ako se želi govoriti o jačanju demokratskog legitimiteta Unije, onda se mora poći od koncepta koji podrazumjeva postojanje demokratskog deficitata, a to je koncept federalne Unije. Ovo zbog toga jer pristalice oportunog pristupa (Moravscik i Majone) u svojim radovima ističu da Unija ne pati od demokratskog deficitata, nego se radi o pogrešnoj percepciji njene prirode. Drugim riječima, između Evropske unije kao „Evrope suverenih država“ i Evropske unije kao „Evrope građana“ autor odabira mogućnost ispitivanja ovog drugog modela. Kao razlog ovakvog pristupa autor navodi da bi u drugom slučaju istraživanje imalo metodološku grešku koja se odnosi na činjenicu da se vrši istraživanje jačanja demokratskog legitimiteta bez prethodnog hipotetičkog određivanja o tome da li je demokratski deficit uopće prisutan.

U trećem poglavlju normativno-pravnom analizom obuhvaćeni su Ugovori EU/EZ sa ciljem da predstavimo postepenosť jačanja demokratskog legitimiteta Evropske unije od Jedinstvenog evropskog akta, preko Ugovora iz Maastrichta, Amsterdama, Nice pa sve do Ugovora iz Lisabona. Osnovno težište u ovom poglavlju stavljeno je na evoluciju

jačanja nadležnosti, odnosno uloge i značaja Evropskog parlamenta kao jedine institucije Unije koja uživa direktni demokratski legitimitet.

U četvrtom poglavlju, koje je ujedno i najznačajnije poglavlje unutar ovog istraživanja, normativno-pravnom i deskriptivnom metodom predstavljena je svaka od institucija i neka od tijela Unije. Zatim, su sa teleološkom metodom ispitani dometi noviteta uvedeni Lisabonskim ugovorom, a nadalje kroz kriterije demokratskog legitimiteata: otvorenost i transparentnost, te odgovornost razmotrena dostignuća i pretpostavljeni budući pravci jačanja demokratskog legitimiteata unutar institucionalne arhitekture. Bez obzira na pomenuto, ipak je osnovni metodološki pristup u ovom, rekli bismo najvažnijem poglavlju, analitički i fokusiran je na tumačenje lisabonskih noviteta, ali i na akademsku debatu o problemu demokratskog deficit-a, odnosno jačanja demokratskog legitimiteata kao i na funkcionalne implikacije akademske teorije na strukturu Evropske unije. Posebnu pažnju u ovom poglavlju autor je posvetio odredbama iz Lisabonskog ugovora kojima se uvode nove funkcije poput predsjednika Evropskog vijeća i Visokog predstavnika Evropske unije za vanjsku politiku i sigurnost koji predstavljaju važne institucionalne činioce u kontekstu razvoja političke integracije Unije.

U okviru petog poglavlja politološkom analizom autor je predstavio dostignuća tri najznačajnije strategije jačanja demokratskog legitimiteata: parlamentarnu, postparlamentarnu i prezidencijalističku. Značaj ovog poglavlja ogleda se u činjenici potrebe strateškog sagledavanja pitanja jačanja demokratije u sui generis tvorevinama kao što je Evropska unija.

U šestom poglavlju autor je predstavio koncept tradicionalnog poimanja demokratije prema kojem većinske institucije ili parlamenti imaju najznačajni doprinos jačanju demokratskog legitimiteata. Stoga, Evropski parlament i nacionalni parlamenti bi trebali imati krucijalnu ulogu u smanjenju institucionalnog demokratskog deficit-a EU. Autor navodi da transponovanje zakonodavnih nadležnosti iz jedne većinske institucije (nacionalnih parlamenta) na supranacionalni nivo nije rezultirao akumuliranjem tih nadležnosti unutar druge većinske institucije (Evropskom parlamentu), već naprotiv unutar regulatornih ovlasti Vijeća nacionalnih ministara. U vezi s tim, autor ističe hipotezu da se demokratski deficit Unije može uspješno sanirati kroz jačanje demokratskog inputa putem nacionalnih parlamenta, odnosno tamo odakle se i pojavio. Zbog toga je ovo poglavlje posvećeno upravo ulozi i značaju nacionalnih parlamenta u jačanju demokratskog legitimiteata Unije.

Na kraju u sedmom poglavlju dat je prikaz Povelje o temeljnim pravima. Polazna hipoteza u ovom poglavlju se zasniva na tvrdnji da su za demokratiju uopće, pa tako i za demokratiju u EU od esencijalnog značaja temeljna ljudska prava. Ljudskim pravima i slobodama se građanima Unije garantuje sloboda (sloboda pod zakonom) i omogućavaju izvjesna prava koja im pružaju šansu da sami utiču na funkcionisanje Unije i da na odgovarajući način mogu da vrše kontrolu onih koji se nalaze na vlasti. Ovaj koncept, koji se zasniva na shvatanju, poimanju, ali i praktičnom

pokazivanju čvrste opredjeljenosti za borbu protiv svakog vida stradanja nevinih, nemoćnih, zatim borbe protiv različitih vidova modernog ropstva, poniženja, tiranije i bijede, nudi vrlo jasnu perspektivu nadnacionalnog, kolektivnog u Evropi.

Na kraju istraživanja autor je iznio zaključna razmatranja u okviru kojih je sadržan pregled cijelog istraživanja sa navedenim rezultatima i sugestijama. Izneseni zaključci odgovaraju početnim postavljenim tezama istraživanja. Autor je uspješnom obradom navedene problematike dao značajan doprinos razvoju oblasti Prava Evropske unije što može da predstavlja važnu osnovu i podsticaj za druge istraživače da se bave istraživanjem fenomena u vezi sa Pravom Evropske unije i posredno procesom evropskih integracija kako u BiH tako i u regionu.

Mr. sci Mirnes ALIBAŠIĆ

TAJNE SLUŽBE VELIKE BRITANIJE:

Uloga obaveštajno-bezbednosne zajednice u spoljnoj politici Velike Britanije

Goran Nikolić, *Tajne službe Velike Britanije: Uloga obaveštajno-bezbednosne zajednice u spoljnoj politici Velike Britanije*, Službeni glasnik, Beograd, 2013, 262 str.

Knjiga Gorana Nikolića bavi se tajnim službama Velike Britanije i njihovom ulogom u spoljnoj politici ove zemlje. Autor nastoji da prvenstveno demistifikuje viđenje uloge tajnih službi u spoljnopoličkim aktivnostima država. Na drugom mestu Goran Nikolić želi da ukaže na ulogu koju su imale tajne službe u uspesima na spoljnopoličkom, ali i unutrašnjem, planu Velike Britanije. Takođe, autor analizira prošle i buduće transformacije ovih službi Velike Britanije u vezi sa promenama u sferi međunarodnih odnosa. Knjiga je podeljena na dva dela, a svaki deo sadrži dva poglavlja.

U prvom poglavlju prvog dela knjige autor analizira nastanak i razvoj obaveštajno-bezbednosnog sistema u Velikoj Britaniji. Koreni nastanka ovog sistema sežu daleko u prošlost, ali više u formi samostalnih organizacija pojedinih vladara. Ove organizacije nisu bile jasno postavljene, već su bile sastavljene od pojedinaca koje je vladar birao za obavljanje posebnih zadataka. Tek za vreme vladavine Elizabete I obaveštajno-bezbednosni sistem počinje da poprima osnovni oblik i utemeljenje. Ipak, čvrste osnove i jasno postavljenu mrežu obaveštajno-bezbednosni sistem Velike Britanije dobija tokom Drugog svetskog rata, da bi njegovim završetkom, odnosno početkom hladnog rata, poprimio sadašnje oblike. Zato autor u ovom delu knjige daje pregled svih delova savremenog obaveštajno-bezbednosnog sistema Velike Britanije. Pored uvida u unutrašnju strukturu, autor se bavi promenama koje su nastale pod uticajem kraja hladnog rata. Razvoj obaveštajno-bezbednosnog sistema Velike Britanije u skladu je sa novim pretnjama koje su se pojavile na međunarodnoj sceni i doble globalni karakter. Zato je nakon završetka hladnog rata došlo do transformacije pojedinih delova obaveštajno-bezbednosnog sistema Velike Britanije, ali i do osnivanja novih organa. Najvažnija funkcija novoformiranih organa je borba protiv savremenih pretnji koje imaju međunarodni i globalni karakter.

Druge poglavlje prvog dela knjige odnosi se na saradnju obaveštajnih službi Velike Britanije sa obaveštajnim službama drugih država. Ova saradnja posebno je bila intenzivna tokom hladnog rata i usmerena prema Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) i članicama Varšavskog pakta kao glavnim oponentima Velike Britanije i njenih saveznika. Raspadom SSSR-a i dezintegracijom Varšavskog pakta na međunarodnoj sceni pojavile su se nove pretnje poput terorizma, organizovanog kriminala, krijumčarenje narkotika i trgovina ljudima. Države sa kojima je Velika Britanija uspostavila saradnju u obaveštajnoj sferi još 1948. godine su Sjedinjene Američke Države (SAD), Kanada, Australija i Novi Zeland. Glavna spona saradnje ovih država na obaveštajnom planu je izuzetno

važan projekat „Ešalon”, koji predstavlja globalnu elektronsku mrežu za presretanje svih radio, telefonskih, faks, internet i drugih komunikacija slične vrste. To uključuje i presretanje digitalnih veza vlada država, privrednih subjekata, političkih organizacija itd. „Ešalon” se koristi u praćenju komunikacija kako bi se otkrile međunarodne terorističke mreže, presekli lanci trgovine drogom i ljudima. Kao snažno sredstvo elektronske špijunaže „Ešalon” je često zloupotrebljavan. To se u velikoj meri odnosi na ekonomsku špijunažu i prisluškivanje važnih pojedinaca iz sveta politike. Autor u ovom delu knjige navodi nekoliko primera ekonomске špijunaže u kojima su pojedini privredni subjekti gubili velike poslovne ugovore, odnosno bili su oštećeni za velike sume novca. Treba istaći da na samom početku ovog poglavlja autor jasno razgraničava saradnju pojedinih obaveštajnih službi stranih država i njenih pripadnika od onoga što se zaista smatra međunarodnom saradnjom obaveštajnih službi u pravom smislu.

U prvom poglavlju drugog dela knjige autor se bavi analizom uloge obaveštajno-bezbednosne zajednice Velike Britanije u procesu donošenja odluka vezanih za spoljnu politiku ove zemlje. Autor ističe da akteri spoljne politike neke zemlje nisu pojedinci već grupe. Takođe, ukazuje da spoljnopolitičkom aparatu Velike Britanije postoji oko 25 grupa deluju „u senci“ u užem krugu oko premijera. Ono što olakšava rad obaveštajno-bezbednosne zajednice je činjenica da Velika Britanija nema pisani ustav, već mnoge aktivnosti funkcionišu na osnovu dogovora i ustaljene prakse. U svim ministarstvima postoje obaveštajne i bezbednosne ustanove. Jurisdikcija ministra nad njima je ograničena, jer ove ustanove imaju direktnu vezu sa premijerom. Autor dalje analizira ovlašćenja šefova obaveštajnih službi Velike Britanije u domenu kreiranja spoljne politike. Zaključak koji se nameće jeste da tajne službe predstavljaju deo spoljnopolitičkog aparata Velike Britanije, ali je njihova uloga strateška i savetodavna. Što se tiče direktnih spoljnopolitičkih aktivnosti, one se realizuju u vidu prikrivenog delovanja na inostranom tlu. Time obaveštajno-bezbednosne službe potpomažu uspešnu realizaciju spoljnopolitičkih odluka i zacrtanih planova spoljnopolitičkog aparata Velike Britanije. Pored navedenog, autor u ovom delu knjige analizira tajne aktivnosti obaveštajno-bezbednosne zajednice Velike Britanije, koje su uslovljene potrebama spoljnopolitičkog aparata. Obaveštajno-bezbednosna zajednica Velike Britanije realizovala je u tom cilju niz obaveštajnih, kontraobaveštajnih i drugih prikrivenih operacija širom sveta. Cilj pomenutih operacija bio je prikupljanje, procena, analiza, objedinjavanje i interpretacija obaveštajnih podataka. Ovi podaci su ustupani spoljnopolitičkom aparatu Velike Britanije radi efikasnijeg delovanja u sferi međunarodnih odnosa. To je jedan od načina na koji funkcioniše sprega između obaveštajno-bezbednosne zajednice i spoljnopolitičkog aparata Velike Britanije, a sve u cilju efikasnijeg donošenja odluka u vezi sa raznim pitanjima u domenu spoljne politike. Obaveštajno-bezbednosna zajednica Velike Britanije različitim vrstama prikrivenih aktivnosti, u koje spadaju i tajne akcije, doprinosi boljem pozicioniraju ove zemlje u međunarodnim odnosima.

Drugi poglavljje drugog dela knjige počinje autorovom analizom Abadanske krize. Pomenuta kriza trajala je od 1951. do 1953. godine. Glavni razlog je bilo većinsko učešće Britanaca u Anglo-persijskoj naftnoj kompaniji (*Anglo-Persian Oil Company – APOC*). Takav položaj Britanaca omogućio je da značajno veći deo profita od eksploracije iranske nafte odlazi u Veliku Britaniju. Iranski narod i tadašnje iranske vlasti nisu blagonaklono gledale na tu situaciju. Sa druge strane, za Veliku Britaniju to je bio važan izvor finansijskog oporavka nakon Drugog svetskog rata. Iranske vlasti nacionalizovale su pomenutu kompaniju 1951. godine, a Velika Britanija je na to odgovorila gomilanjem trupa u Kuvajtu i spremnošću na vojnu intervenciju. Ipak, do vojne intervencije nije došlo zbog izostanka podrške SAD. U tom periodu, SAD su bile spremne da podrže vojnu intervenciju samo u slučaju sovjetske invazije na Iran ili formiranja prokomunističkog režima. Zato se Velika Britanija okrenula subverzivnim aktivnostima usmerenim protiv iranskih vlasti, a u fokusu takvih aktivnosti bio je tadašnji iranski premijer Mosadek. Operacija „Ajaks“ bila je usmerena ka svrgavanju tadašnjeg iranskog režima na čelu sa Mosadekom. Ovu tajnu operaciju sproveli su MI6 i Centralna obaveštajna agencija SAD (*Central Intelligence Agency – CIA*). Operacija „Ajaks“ temeljila se na subverzivnim aktivnostima koje su u korenu imale psihološko-propagandno delovanje preko štampe i istaknutih pojedinaca u iranskom društvu. Osnovni cilj takvog delovanja bio je izazivanje nezadovoljstva iranskog naroda i formiranje vlade sastavljene od pojedinaca koji bi bili spremni da ponovo omoguće Velikoj Britaniji pristup iranskoj nafti preko APOC-a. Tokom vremena subverzivne aktivnosti polako su dobijale širi zamah, a događaj koji je dodatno osnažio ove napore Britanaca bio je ponovan izbor Vinstona Cerčila za premijera Velike Britanije. Do aprila 1953. godine subverzivne aktivnosti podigute su na viši nivo, što se ogledalo u otmicama i napadima na viđenje pristalice Mosadeka. Prelomni trenutak bio je dobijanje podrške SAD za izvođenje državnog udara u Iranu, jer su počeli pregovori između iranskih i sovjetskih vlasti o uspostavljanju trgovinskih odnosa. Državni udar je započeo 15. avgusta 1953. godine, a završio se svrgavanjem Mosadeka i dolaskom na vlast iranskog šaha.

Knjiga Gorana Nikolića predstavlja odličan uvid u spregu između tajnih službi i spoljnopolitičkog aparata jedne zemlje. Autor je na primeru Velike Britanije jasno pokazao koliko je za donošenje ispravnih spoljnopolitičkih odluka važno delovanje tajnih službi. Ono što suštinski doprinosi vrednosti ove knjige je detaljno prikazivanje čvrste sprege između spoljnopolitičkih subjekata i tajnih službi jedne zemlje ako se želi efikasno delovanje u oblasti međunarodnih odnosa.

Aleksandar JAZIĆ

MEĐUNARODNA EKONOMIJA

Miloš Todorović i Ivan Marković, *Međunarodna ekonomija*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, 2013, Niš, str. 583.

Prateći savremene tendencije inostrane literature, prerastajući iz materije međunarodnih ekonomskih odnosa, kako se preovlađujuće na našim prostorima nazivala i izučavala ova materija, u materiju međunarodne ekonomije, dva autora, prof. dr Miloš Todorović i dr Ivan Marković, su objavila ovo obimno i obuhvatno delo u kome su, pored sistematizovanja znanja na ovom polju, dali i lični pečat ovoj materiji.

Prevazilazeći potrebe koje treba da zadovolji udžbenik i potrebe sticanja osnovnih znanja iz ove oblasti, knjiga Međunarodna ekonomija, autora dr Miloša Todorovića i dr Ivana Markovića, donosi detaljno objašnjenje međunarodnih ekonomskih pojava i procesa u svetskoj privredi, kako istorijskih tako i savremenih. Stoga bi se mogla označiti ne samo kao udžbenik, koji će studentima neminovno pružiti sva potrebna saznanja iz ove oblasti, već i kao monografsko delo, koje donosi mnogo šira znanja od osnovnih.

Iako po svojoj strukturi u skladu sa inostranim udžbenicima, treba istaći da je većina poglavlja data detaljnije i sistematičnije, u potpunosti približavajući obrađenu materiju čitaocu. Autori su uneli i novine u strukturi, uključujući oblasti i pitanja koje nemamo prilike sresti u drugim udžbenicima. Pored toga, način prezentiranja materije donosi lični pečat i odražava sopstvena mišljenja i ocene autora o razmatranoj materiji i obrađenoj temi.

Dva autora su se opredelila da međunarodne ekonomske tokove u knjizi predstave i objasne iz tri perspektive. Prvu, najširu i najopštiju, postavili su tako da se odnosi na zakonitosti koje vladaju u svetskoj privredi i trgovini, kao i da ujedno stvara mogućnosti za ostvarenje druge perspektive. Drugi nivo posmatranja, autori su usmerili na sagledavanje problema iz ugla nacionalne ekonomije, njenog položaja i šansama za veće uključivanje u međunarodnu podelu rada kao i stvaranju pretpostavki za donošenje adekvatnih zakonskih rešenja koje će međunarodnu saradnju staviti u funkciju unapređenja privrednog razvoja. Treći nivo posmatranja, koji ima karakter mikorekonomskog, usmerili su na pitanja adekvatnog uključivanja preduzeća u međunarodnu trgovinu i ostale oblike međunarodne ekonomske saradnje, ostvarujući tako i pragmatičnost kroz davanje smernica kako da se konkretno preduzeće, proizvod ili usluga učine što konkurentnijim na svetskom tržištu. Ovakvim pristupom, autori su postigli nekoliko ciljeva u pogledu omogućavanja lakšeg razumevanja brojnih aspekata međunarodnih ekonomskih odnosa: međunarodnih ekonomskih kretanja, međunarodnih ekonomskih integracija, odluka međunarodnih finansijskih i ekonomske institucija kao i onih u oblasti spoljnotrgovinskog, deviznog i carinskog poslovanja.

Ovo delo, obima 583 strana, sistematizovano je u pet obimnih delova: *Svetska privreda i međunarodna trgovina*, *Teorija međunarodne trgovine*, *Osnovi međunarodnih finansija*, *Spoljnotrgovinska politika* i *Izazovi svetske privrede u XXI veku*, od kojih se svaki sastoji od nekoliko tematskih oblasti.

U prvom delu knjige, pod naslovom *Svetska privreda i međunarodna trgovina*, obrađene su tri tematske oblasti: *Savremene tendencije u svetskoj privredi*, *Fenomen globalizacije i Analiza spoljne trgovine*. U ovom delu knjige, autori analiziraju stanje u svetskoj privredi i međunarodnoj trgovini, polazeći od istorijskog nasleđa pa do aktuelnog stanja i trenutnog odnosa snaga zemalja sveta, ukazujući na disbalans kako u pogledu razvijenosti tako i u pogledu zaoštravanja međunarodnih ekonomskih odnosa na relaciji Sever-Jug i Zapad-Istok. U ovom delu, autori ukazuju na potrebu detaljne analize aktuelnog stanja i procesa koji se odvijaju na globalnom nivou, a koje karakterišu intenzivne promene i rastuća međuzavisnost nacionalnih ekonomija i svetske privrede, kako bi mogle da se predlože mere za poboljšanje položaja nacionalne ekonomije u međunarodnoj podeli rada. Interesantan je apsurd na koji autori ukazuju ovde, a to je da teorijsku podlogu globalizacije čini klasična teorija međunarodne trgovine, čime „najstarija teorija međunarodne trgovine postaje najaktuuelnija”.

Istiće se zapažanje autora da je „svet isprepletan mrežom ekonomskih, socijalnih i političkih veza” koje „postaju sve značajnije i kompleksnije pa nacionalne ekonomije osećaju jače pozitivne i negativne efekte kretanja u svetskoj privredi” što „umnožava broj ekonomskih problema koje nacionalna ekonomija ne može uspešno izolovano da rešava”. To otvara mnoga pitanja nacionalnim državama i nauci koja se bavi problemima svetske privrede, čime „naučna disciplina Međunarodna ekonomija dobija na aktuelnosti i značaju sa daleko brojnijim, kompleksnijim i težim problemima koje treba rešavati”, a što ovoj knjizi dodatno daje na značaju.

U tematskoj oblasti *Analiza spoljne trgovine*, objašnjavajući međunarodnu podelu rada, autori predstavljaju i kvantitativne pokazatelje koji se koriste u ekonomskoj analizi položaja zemlje: spoljnotrgovinske koeficijente, geografsku i robnu strukturu izvoza i uvoza, cenovnu i dohodovnu elastičnost izvoza i uvoza, odnose razmene i indeks globalne konkurentnosti, krunišući ih objašnjenjem kejnsijanskog koncepta spoljnotrgovinskog multiplikatora kojim pokazuju značaj izvoza za povećanje nacionalnog dohotka i izlazak iz „začaranog kruga siromaštva” ali samo izvozno orijentisanih privreda. Na kraju ove tematske oblasti, kao i ovog dela knjige, autori su obradili i faktore konkurentnosti izvoza, odnosno nacionalne ekonomije, ukazujući na sve veći značaj necenovnih, u odnosu na cenovne faktore konkurentnosti, kao i da će se lista faktora konkurentnosti i dalje menjati, kako u pogledu proširenja tako i u pogledu značaja pojedinih faktora, a da je za zemlje najznačajnije da „prepoznaju i iskoriste svoje faktore konkurentnosti, jer se oni ne nasleđuju već permanentno stvaraju i dograđuju”.

Opredeljenje autora da na početku ovog, kao i svakog narednog dela knjige, navedu tematske oblasti koje će u tom delu razmatrati, doprinosi

dobroj preglednosti i boljoj upućenosti čitaoca u materiju obrađenu u datom delu knjige. Pored toga, na početku svakog dela, autori, u okviru rezimea, predstavljaju materiju obrađenu u datom delu, ukazujući na fokus proučavanja, ključne celine i razmatrane probleme, kao i konačni cilj proučavanja datog dela knjige, što dalje doprinosi preglednosti i još boljoj upućenosti čitaoca u materiju obrađenu u delu koji se nalazi pred njim.

U drugom delu knjige, pod naslovom *Teorija međunarodne trgovine*, obrađene su četiri tematske oblasti: *Podela teorija međunarodne trgovine*, *Merkantilistički koncept spoljne trgovine*, *Liberalističke teorije međunarodne trgovine* i *Protekcionističke teorije međunarodne trgovine*. Polazeći od pitanja korisnosti ekonomske saradnje sa inostranstvom, odnosno od spoljnotrgovinskog impulsa, autori ukazuju na osnovnu dilemu u vezi međunarodne trgovine: autarkija ili specijalizacija i međunarodna podela rada, i shodno tome, pored generalne podele na teorije ponude i teorije tražnje, vrše podelu teorija međunarodne trgovine na dve velike grupe: liberalističke i protekcionističke. Ističući važnu specifičnost predmeta Međunarodna ekonomija, koja se ogleda u obostranoj, i mikroekonomskoj i makroekonomskoj perspektivi, autori ističu njihovu međuzavisnost: da se mogućnost uključenja preduzeća u svetske trgovinske tokove (mikroekonomski pristup) istovremeno tiče i boljem uključivanju privrede u međunarodnu podelu rada (makroekonomski pristup), na osnovu čega nam ukazuju na povezanost mikroekonomskih i makroekonomskih teorija međunarodne trgovine.

Objašnjenje evolutivnog razvoja teorijskih koncepta, u ovom delu, autori vrše počevši od perioda kasnog feudalizma i prvobitne akumulacije kapitala i koncepta uvećanja nacionalnog bogatstva kroz spoljnu trgovinu, i to od njegovog nerazvijenog oblika (bulionizma) do razvijenog merkantilističkog koncepta, koji su zajedno vladali više od dva veka. Pružajući uvid u dalji evolutivni razvoj teorijskih koncepcata, autori nas podučavaju da su nove teorije nastajale ne samo kritikom starih i uključivanjem novih faktora u analizu spoljnotrgovinskog impulsa, već i kao logična posledica izmenjenih uslova proizvodnje i razvoja svetske privrede. Na kritici merkantilističkog koncepta spoljnotrgovinske politike, kao i sa novim uslovima proizvodnje, razvijena je klasična teorija međunarodne trgovine, kao osnova liberalističkih koncepcija spoljne trgovine, kojima se autori detaljno bave u svom radu, i to: kako teorijom apsolutnih prednosti, teorijom komparativnih prednosti i teorijom recipročne tražnje, kritički se osvrćući na njih, tako i neoklasičnom teorijom, teorijom troškova supstitucije i teorijom opšte ravnoteže, kao i brojnim drugim teorijama koje su na spoljnotrgovinski impuls gledale iz posebnog ugla ili polazeći od pojedinih faktora ili pak pokušavajući da ih objedine (kao što su teorija reprezentativne tražnje, teorija tehnološkog jaza, teorija životnog ciklusa proizvoda, teorija ekonomije obima, teorija bazirana na neperfektnoj konkurenčiji, teorija intraindustrijske tj. intrasektorske trgovine, teorija periferne trgovine i teorija konkurentskih prednosti). Detaljno i kritički izučavajući teorije međunarodne trgovine, ukazujući na prerastanje jedne iz druge, međusobno ih komparirajući, autori su u ovoj

analizi učinili pomak u odnosu na postojeće udžbenike ovog tipa. Dodatni, kvalitativni, pomak je učinjen kod teorije opšte ravnoteže, odnosno teorije raspoloživosti faktora proizvodnje, novim istraživanjima iz poslednje decenije XX veka i s početka XXI veka, kao i kod teorije reprezentativne tražnje, odnosno teorije sličnosti zemalja kojom se prevazilazi nedostatak HOS teorije odnosno njene neusaglašenosti sa realnim ekonomskim tokovima. Uzimajući da su slabe strane liberalističkog koncepta međunarodne trgovine iznadrile protekcionizam, autori nam protekcionističke teorije međunarodne trgovine predstavljaju kroz klasične i nove teorije, analizirajući njihovu evoluciju i neusklađenosnost stavova zemalja (danas najrazvijenijih) koje su ove teorijske stavove primenjivale u sopstvenom razvoju i zahteva (liberalnih) koje ove zemlje danas ispostavljaju ispred manje razvijenih zemalja. Iako se početkom XXI veka stekao utisak da je protekcionizam potpuno nestao, svetska finansijska i ekomska kriza iz 2008. godine je pokazala da je protekcionizam latentno prisutan, uz jedinu razliku u primjenjenim, danas manje vidljivim, merama, a, takođe, uz intenzivniju primenu od strane razvijenih zemalja.

U ovom delu knjige se ističe i način na koji su se autori opredelili da nam predstave teorije međunarodne trgovine u svojoj knjizi, čineći to na kvalitativan i deskriptivan način, potpuno jasan i razumljiv, dostupan svakom čitaocu, navodeći brojne primere, date u samom tekstu ili posebnim tekstualnim delovima (tzv. tekst boksovima), ne insistirajući na grafičkim prikazima, već se fokusirajući na suštinska objašnjenja.

Pored toga, autori su se opredelili da na kraju ovog, drugog, kao i trećeg i četvrtog poglavlja u knjizi, daju pitanja za diskusiju, posebno značajna za potrebe studenata i proveru stečenog znanja, što je dodatni kvalitativni element koji ide u prilog korišćenja knjige kao udžbeničke literature.

Treći deo knjige, pod naslovom *Osnovi međunarodnih finansija*, sadrži sedam tematskih oblasti: *Međunarodna plaćanja*, *Devizni kurs*, *Platni bilans*, *Međunarodni monetarni sistem*, *Međunarodno kretanje kapitala*, *Svetski problem prezaduženosti* i *Međunarodne finansijske institucije*. Kao nezaobilazna karika međunarodne trgovine i povezivanja nacionalnih ekonomija u svetski privredni sistem, u ovom delu su obrađena pitanja međunarodnih plaćanja, kao protivčinidbe realnih ekonomskih tokova, uključujući objašnjenja međunarodnih sredstava likvidnosti, bankarskih komunikacionih mreža i kontokorentnih bankarskih odnosa. Uzakano je i na ulogu deviznih rezervi u međunarodnim plaćanjima, na bilateralizam i multilateralizam kao metode trgovine i plaćanja, razne vrste konvertibilnosti i pojma top valuta. Neizostavni delovi analize međunarodnih finansijskih tokova jesu devizni kurs, kao kategorija koja direktno utiče na sve spoljnotrgovinske transakcije, i platni bilans, kao kategorija koja evidentira sve spoljnotrgovinske promene, odnosno sva pitanja vezana za sistem i politiku deviznog kursa, kao i teoriju i politiku bilansa plaćanja. Autori ovde, takođe, čine određeni pomak vršeći sistematizaciju neravnoteže platnog bilansa, shodno utvrđenim kriterijumima (dubina problema i dužina ispoljavanja neravnoteže odnosno uzrok nastanka) i faktorima (monetarnog i realnog porekla) i predlažući mere,

odnosno metode, klasične i savremene, za njegovo uravnoteženje. U narednom delu, predstavljena je evolucija međunarodnog monetarnog sistema i stožera ovog sistema, Međunarodnog monetarnog fonda – njegovog osnivanja i zadataka, sistema odlučivanja, izvora finansiranja i pitanja vezanih za korišćenje sredstava ove institucije, kao i njene uloge u očuvanju stabilnosti deviznih kurseva. Još jedan pomak autori čine ovde, dopunjajući materiju analizom valutnih kriza, od prvih do onih novijeg datuma, identificujući njihove uzroke, razmere, kanale širenja i povezanost sa međunarodnim tokovima špekulativnog kapitala. Važnu materiju međunarodnog kretanja kapitala autori su, nakon klasifikacije prema različitim kriterijumima, obradili kroz transfer zajmovnog kapitala i transfer investicionog kapitala (stranog direktnog i portfolio), baveći se i cenom transfera kapitala kao i pitanjem transfera kapitala u zemlje u razvoju. Problem prezaduženosti, koji nakon svoje prošlovekovne eskalacije, pogađa svetsku privredu više decenija, neminovno zaokuplja pažnju autora, koji identificujući generatore krize i kriterijume za utvrđivanje stanja prezaduženosti, pažnju posvećuju pitanju rešavanja svetske dužničke krize, predlozima i pristupima za njeno rešenje, kao i značaju i ulozi bretonvudskih institucija u ovom procesu. Oblast međunarodnih finansijskih institucija, kako onih bretonvudskih, najznačajnijih za međunarodnu monetarnu stabilnost, tako i onih koje funkcionišu kao deo Ujedinjenih nacija, kao i onih koje se bave specifičnim problemima regionala.

Četvrti deo knjige, *Spoljnotrgovinska politika*, autori su koncipirali i obradili kroz pet tematskih oblasti: *Uloga i značaj spoljnotrgovinske politike*, *Carine kao instrument spoljnotrgovinske politike*, *Necarinske barijere kao instrument spoljnotrgovinske politike*, *Međunarodna ekonomski integracija*, *Institucionalizacija međunarodne trgovine*. U ovom delu, autori se bave spoljnotrgovinskom politikom, kao segmentom ukupne ekonomski politike, kojom se definišu ciljevi, mere i instrumenti u sektoru spoljne trgovine. Obzirom na značaj carina, kao najstarijeg instrumenta spoljnotrgovinske politike, i jedinog transparentnog, koji ujedno i štiti domaću privredu od inostrane konkurenkcije i predstavlja fiskalni prihod za budžet, autori su ih detaljno predstavili: polazeći od njihovih osnovnih dejstava, argumentovano razdvajajući opravdane od neopravdanih razloga za uvođenje carina, klasificujući carine prema različitim kriterijumima i objašnjavajući brojne efekte carina na privrednu zemlje, kako uvoznice tako i izvoznice. Sve veća primena nepredvidivih, neuhvatljivih i neočekivanih tzv. "nevidljivih carina", na svakom koraku (od zaključivanja spoljnotrgovinskog sporazuma do realizacije plaćanja), opredelila je autore da, u narednom delu, pažnju posvete brojnim oblicima necarinskih barijera, razvrstavajući ih: kako na one defanzivnog i ofanzivnog protekcionizma i one kojima se ostvaruju drugi ekonomski i društveni ciljevi, tako i na tradicionalne, tehničke i administrativne, ukazujući na pojavu savremenog merkantilizma usled njihove proširene primene. Posebnu oblast, u okviru ovog dela, autori su posvetili međunarodnoj ekonomskoj integraciji - procesu udruživanja nacionalnih privreda radi ostvarivanja određenih ekonomskih ciljeva, proučavajući njenu dugu istoriju, metode i oblike, kao i brojne integracione

procese kako među razvijenim tako i među zemljama u razvoju. Analizirajući bogatstvo formi integracionih procesa, najveću pažnju su posvetili integracionom procesu na tlu Evrope, jedinstvenom u svetu, polazeći od njegovih početaka do današnjeg ustrojstva, detaljno razmatrajući sva pitanja vezana za ovu integraciju, pored čega su predstavili i druge integracione grupacije po pojedinim kontinentima. Nezaobilazni deo ove oblasti jeste pojava i razvoj institucija međunarodnog ekonomskog poretku i njihov značaj i uticaj na međunarodne ekonomske tokove. U delu *Institucionalizacija međunarodne trgovine* autori su se opredelili da nam detaljno predstave institucije od posebnog značaja za regulisanje međunarodnih trgovinskih odnosa: Svetsku trgovinsku organizaciju i ekonomske institucije UN, baveći se i institucionalizacijom međunarodnog tržišta primarnih proizvoda. Pažnju su posvetili i savremenom procesu transnacionalizacije međunarodnih ekonomske odnosa, imajući u vidu da se ovaj fenomen - dinamičan razvoj transnacionalnih kompanija, umnogome odražava na funkcionisanje svetskog tržišta i odvijanje međunarodne trgovine, rezultirajući čak i u preovlađujućim međukompanijskim odnosima koji međunarodne ekonomske odnose stavlaju u drugi plan.

U petom, završnom, delu knjige, *Izazovi sveske privrede u XXI veku*, autori, kroz tri tematske oblasti: *Globalna ekonomska kriza*, *Globalni problemi svetske privrede i Modeliranje ekonomskih odnosa sa inostranstvom na početku XXI veka*, pokazuju različitost i donose novinu u odnosu na materiju uobičajeno sadržanu u udžbenicima ovog tipa, fokusirajući se na aktuelne probleme svetske privrede. Osim globalne ekonomske krize, kao akutnog problema, postoje i trajni, hronični, problemi svetske privrede, na šta nam autori skreću pažnju, baveći se kako svetskom finansijskom i ekonomskom krizom iz 2008. godine tako i drugim problemima svetske privrede, koji, po navodima autora, prete da izazovu daleko veće katastrofe od bilo koje ekonomske krize globalnih razmara i za čije će rešavanje biti potrebne decenije. Tako se autori ovde bave demografskim problemom, migracijama stanovništva i povezanim problemom hrane i vode, kao i problemima energije, sirovina, ekologije, klimatskim promenama i tehnologijom. U završnoj oblasti ovog dela, kao i knjige, autori zaključuju da modeliranje ekonomskih odnosa sa inostranstvom u XXI veku karakteriše proces globalizacije, maksimalna liberalizacija međunarodnih ekonomskih tokova i dominantna pozicija multinacionalnih kompanija koje formiraju neperfektne tržišne strukture na svetskom tržištu.

Na kraju, polazeći od toga da je cilj Međunarodne ekonomije kao naučne discipline, kako sami autori navode, da ponudi rešenja za adekvatno uključivanje nacionalne ekonomije u svetske privredne tokove i predloži rešenja za ostvarivanje maksimalne koristi iz njih, možemo reći da je želja autora, navedena na početku ovog dela, "da čitaocu na što jednostavniji način upoznaju sa međunarodnom ekonomijom kako bi se stvorile osnove za bolje rezultate Srbije na planu ekonomske saradnje sa inostranstvom", ovakvom knjigom ostvarena. Upravo ova osobina, jednostavan način izražavanja, sasvim jasan, potpuno razumljiv, pitkost i

prijemčivost teksta, čini dodatni kvalitet knjige i pristupačnost materije svakom čitaocu.

Posebnu vrednost knjige čini njena sveobuhvatnost. Treba istaći da značaj ove knjige leži i u činjenici da ekomska saradnja sa svetom prepostavlja puno znanja iz različitih disciplina, jer se, kako i sami autori ukazuju, neznanje u tom procesu ne prašta i vrlo skupo plaća.

Dodatni kvalitet je postignut činjenicom da je obrađena materija ilustrovana nizom primera iz prakse, analizama i zanimljivostima koje su date ili u samom tekstu ili u posebno izdvojenim tekstualnim delovima. Ovi momenti, česti u knjizi, doprinose ne samo boljem razumevanju izložene materije nego i većoj zainteresovanosti čitaoca, mogli bi reći čak i onih koji nisu iz sfere ekomske nauke. Pored toga, treba istaći i da knjiga obiluje navodima brojnih ekonomista i svetskih naučnika, kako iz ekomske tako i drugih sfera, po svakom razmatranom pitanju. To dodatno materiju čini ne samo jasnijom i uverljivijom nego i interesantnijom za čitaoca.

Možemo zaključiti da su autori ovog dela ostvarili postavljeni cilj i jasnim i prijemčivim rečnikom predstavili i potpuno objasnili obimnu materiju međunarodne ekonomije svakom čitaocu u čijim rukama se ovo delo nađe. Ovim delom, dva autora, prof. dr Miloš Todorović i dr Ivan Marković, su ostvarila značajan doprinos nauci, poštujući strukturu egzistirajućih udžbenika iz ove oblasti ali i unoseći novine i svesno se razlikujući i odstupajući od date tamo gde je to trebalo, detaljnije, opširnije ali i aktuelnije se baveći već obrađenim pitanjima iz ove oblasti kao i unoseći nova pitanja koja karakterišu savremenu svetsku privredu i međunarodne ekomske odnose. Pored doprinosa ekonomskoj nauci, autori će, kroz svoje delo, nesumnjivo ostvariti i praktičnu vrednost kroz znanja koja su pružili kako studentima, tako i istraživačima, ali i privrednicima koje zanima aspekt ekomskih odnosa sa inostranstvom. Stoga, ovo je knjiga koju treba preporučiti ne samo studentima osnovnih nego i viših nivoa studija, ali i široj ekonomskoj i društvenoj zajednici, ekomskim stručnjacima, nosiocima ekomske a naročito spoljnotrgovinske politike i kreatorima ekomskih odnosa sa inostranstvom, kao i svakom pojedincu zainteresovanom za pitanja međunarodne ekonomije, međunarodnih ekomskih pojava, procesa i odnosa, kao i ekomskih odnosa nacionalne privrede sa inostranstvom.

Sandra STOJADINOVIĆ JOVANOVIĆ

IZLAGANJE PRVOG POTPREDSEĐNIKA VLADE REPUBLIKE SRBIJE I MSP IVICE DAĆIĆA NA SASTANKU MINISTARA INOSTRANIH POSLOVA EU I ZAPADNOG BALKANA NA TEMU „2004-2014: DESET GODINA OD PROŠIRENJA I EVROPSKA INTEGRACIJA ZAPADNOG BALKANA”

(Solun, 8. maja 2014. godine)

„Punopravno članstvo u EU je prvi prioritet nove Vlade R. Srbije. Vlada je opredeljena da okonča pristupne pregovore do kraja svog mandata 2018. godine. Naše očekivanje je da bi, u tom slučaju, Srbija do 2020. mogla da postane punopravna članica EU.

Srbija je posvećena sprovođenju reformi u svim oblastima, posebno u oblasti vladavine prava, unutrašnjih poslova, zaštite ljudskih prava i prava manjina. Smatramo da će novi pristup EU, koji je predviđao otvaranje najtežih poglavila 23 i 24 na samom početku pregovaračkog procesa, doprineti bržoj transformaciji države i društva i ubrzanju pregovaračkog procesa.

Dosadašnji tok evropske integracije Srbije pokazuje da raspolažemo primerenim administrativnim kapacitetima i da smo spremni da u kratkom roku usvojimo i implementiramo evropski *acquis*.

Nova Vlada R. Srbije spremna je da se uhvati u koštač sa zahtevnim društvenim i ekonomskim reformama. Ekomska situacija u Srbiji, kao i u celom regionu, je vrlo složena. Zbog toga bi bilo dobro da EU razmotri izraženiju ekomsku i finansijsku podršku regionu. Ovaj cilj mogao bi biti postignut i kroz preraspodelu sredstava finansijske podrške na način koji bi omogućio da se deo sredstava koji je namenjen za države članice dodeljuje i tokom procesa pristupanja Uniji. Uvereni smo da ovo ne bi bio samo trošak za Uniju i njene građane, već bi, naprotiv, doprinelo daljoj političkoj stabilizaciji i ekonomskom razvoju regiona, čime bismo ostvarili obostranu korist i za ZB i za EU.

Države koje su 2004. godine i kasnije primljene u EU prošle su kroz proces tranzicije i reformi mirno i stabilno, iako je reč o procesima koji nisu bili nimalo laki za ove države i društva. Politika proširenja Unije i evropska perspektiva ključno su doprinele demokratskoj transformaciji i ekonomskom razvoju ovih država.

Proces proširenja EU pokazao je da je slobodan protok roba, ljudi i usluga pozitivno uticao na ekonomski i socijalni razvoj u svim državama članicama. Proširenje je doprinelo daljem porastu blagostanja kako u „starim“ državama članicama, tako i u EU u celini.

Prilike u regionu značajno su se promenile od Solunskog samita iz 2003. godine. Jedna država regiona, Hrvatska, postala je članica Unije, dok se ostale nalaze u različitim fazama procesa evropskih integracija.

Brinu nas glasovi i ideje unutar EU da je Uniji neophodno usporavanje procesa daljeg proširenja. Do sada se pokazalo da je proširenje uvek doprinosilo prosperitetu EU i njenoj daljoj unutrašnjoj konsolidaciji. Nakon svakog talasa proširenja, EU je izlazila jača.

Zahvaljujući evropskoj perspektivi, sva otvorena pitanja u regionu – od pitanja vezanih za izbeglice, do graničnih i drugih problema – rešavaju se dijalogom. U tom smislu, evropska perspektiva je suštinski doprinela unapređenju regionalne saradnje, koja se ostvaruje kroz učešće u brojnim regionalnim inicijativama.

Evropska perspektiva bila je ključni faktor koji je omogućio uspeh dijaloga Beograda i Prištine. Uspešnost ovog dijaloga pokazala je da politika proširenja i dalje predstavlja snažnu motivacionu snagu na ZB. Na ovom primeru pokazuje se međunarodni značaj EU kao faktora koji je u stanju da rešava krize i suštinski doprinosi stabilnosti i bezbednosti.

Smatramo da su proširenje i jačanje unutrašnjih struktura Unije komplementarni procesi, koji u sinergiji doprinose prosperitetu kako dosadašnjih članica Unije, tako i država u procesu pristupanja.

U nastavku procesa proširenja očekujemo da svako napreduje prema učinku i prema ostvarenim reformama. Ne očekujemo „gledanje kroz prste”, ali takođe, smatramo i da bi bilo kontraproduktivno insistiranje na veštačkom ujednačavanju tempa evropskih integracija država aspiranata. Očekujemo da će države regiona nastaviti da podržavaju jedna drugu i da će očuvati trend solidarnog pristupa na putu evropskih integracija.”

OBRAĆANJE IVICE DAČIĆA, PRVOG POTPREDSEDNIKA VLADE I MINISTRA SPOLJNIH POSLOVA REPUBLIKE SRBIJE KOMITETU MINISTARA SAVETA EVROPE

(Strazbur, 6. maj 2014. godine)

„Gospodine predsedavajući,
Gospodine generalni sekretaru,
Ekselencije,
Dame i gospodo,

Izuzetna mi je čast i zadovoljstvo da se obratim učesnicima 124. ministarske sednice Saveta Evrope.

Želeo bih ovom prilikom da vam, kao odlazećem predsedavajućem Komiteta ministara Saveta Evrope, čestitam na veoma dinamičnom i uspešnom predsedavanju i da poželim uspeh svom kolegi Elmaru Mamadijarovu kao predstojećem predsedavajućem. U ostvarivanju ove značajne i zahtevne funkcije možete računati na našu punu podršku.

Ovo je prvo moje obraćanje ovako značajnom međunarodnom skupu od izbora na funkciju ministra spoljnih poslova Republike Srbije. Pre nešto više od nedelju dana izabrana je nova Vlada Srbije, čiji je jedan od glavnih spoljnopolitičkih prioriteta integracija u Evropsku uniju. Vlada Srbije opredeljena je da u punoj mjeri doprinese tom cilju u nastavku pregovora sa EU, otvorenim u januaru ove godine.

Naše čvrsto opredeljenje jeste i nastavak dijaloga Beograda i Prištine koji se pod pokroviteljstvom EU vodi u Briselu i primena dogovorenih odluka. Vlada Srbije se zalaže za mir i stabilnost u regionu i unapređenje dobrosusedskih odnosa u cilju očuvanja i daljeg razvoja njegove stabilnosti. Većina naših napora će biti usmerena na usvajanje evropskih standarda, temeljnu reformu institucija i u krajnjoj liniji na stvaranje modernog društva.

Gospodine predsedavajući,

Savet Evrope predstavlja nesumnjivog lidera u odbrani osnovnih vrednosti – ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Ove godine se obeležava 65. godišnjica Saveta Evrope. Tokom proteklih godina svet se višestruko promenio, ali te vrednosti ostaju i dalje u centru našeg angažovanja. Očuvanje i dalja izgradnja tih principa je danas možda i značajnije nego ranije, imajući u vidu brojne izazove sa kojima smo suočeni. Imajući u vidu mandat Saveta Evrope, Organizacija može značajno da doprinese u prevazilaženju pomenutih savremenih izazova.

Posebnu pažnju i našu podršku zavređuje predlog generalnog sekretara Saveta Evrope za organizaciju Samita posvećenog demokratskoj bezbednosti, na kojem bi

bio utvrđen novi strateški koncept i nove odrednice za agendu ljudskih prava u narednom periodu.

Podržavamo Izveštaj generalnog sekretara Saveta Evrope Torbjorna Jaglanda o stanju demokratije, ljudskih prava i vladavine prava koji na sveobuhvatan način tretira tu problematiku i sadrži niz predloga za dalje aktivnosti. Delimo uverenje da monitoring mehanizmi Organizacije predstavljaju značajnu komponentu u sprovođenju politike Saveta Evrope i da je potrebno da oni funkcionišu efikasno, uz izbegavanje dupliranja i bolju koordinaciju.

Predlog za uvođenje novih monitoring mehanizama u oblastima u kojima to do sada nije bio slučaj zaslužuje posebnu pažnju i smatramo da bi u predstojećem periodu trebalo razmotriti konkretne modalitete za realizaciju ove inicijative, polazeći, sa jedne strane, od nesumnjive potrebe sveobuhvatnijeg i dinamičnijeg angažovanja Organizacije, ali i potrebe za što efikasnijim korišćenjem raspoloživih kapaciteta, sa druge strane. Smatramo da je reforma monitoring mehanizama SE u cilju jednakog tretmana svih članica Organizacije od ključne važnosti, uvažavajući njihove specifičnosti.

Gospodine predsedavajući,

Aktivno učešće svih članica u kreiranju politike Saveta Evrope je od ključne važnosti za efikasno ostvarivanje vrednosti i standarda Organizacije. Zbog toga smatramo da bi sve odluke trebalo da počivaju na konsenzusu svih članica.

Smatramo da Savet Evrope poseduje instrumente i kapacitete da doprinese rešavanju krize u Ukrajini i podržavamo angažovanje Organizacije u savetodavnom pogledu na planu demokratije, zaštite ljudskih prava i vladavine prava, posebno u domenu ustavnih reformi, zakonodavnih reformi u oblasti pravosuđa i borbe protiv korupcije, što je od značaja za mir i stabilnost u ovoj državi. Pozdravljamo angažovanje Međunarodnog savetodavnog panela. Istovremeno, mišljenja smo da bi svako angažovanje Organizacije u vezi sa Ukrajinom trebalo da počiva na konsenzusu svih država članica.

Gospodine predsedavajući,

Od prijema u Savet Evrope, Republika Srbija je ostvarila značajan napredak u usvajanju i primeni standarda Organizacije u domenu zaštite ljudskih prava, vladavine prava i demokratije. Opredeljeni smo da nastavimo partnersku saradnju sa Savetom Evrope na daljem unapređenju stanja u tim oblastima.

Vlada Srbije je opredeljena da nastavi sa započetim aktivnostima na planu reforme pravosuđa, borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, suzbijanja svih oblika diskriminacije.

Poseban značaj Republika Srbija posvećuje položaju nacionalnih manjina. Čvrsto smo opredeljeni da, u saradnji sa Savetom Evrope, nastavimo da se angažujemo na daljem unapređenju položaja nacionalnih manjina na svojoj teritoriji, u skladu sa preporukama Saveta Evrope. Vlada Republike Srbije će posebnu pažnju posvetiti primeni Akcionog plana za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma.

Istovremeno, očekujemo da sva prava pripadnika srpske nacionalne manjine u drugim zemljama budu u punoj meri poštovana u skladu sa standardima Saveta Evrope, uključujući i po pitanju prava na korišćenje maternjeg jezika i pisma.

Gospodine predsedavajući,

I pored novih izazova sa kojima se Evropa danas suočava, postoji jedan problem koji po svojoj težini u kontinuitetu ostaje nepromenjen – a to su ljudska

prava srpske i ostalih nealbanskih zajednica na Kosovu i Metohiji. Ove zajednice se i dalje suočavaju sa ozbiljnim preprekama u oblasti bezbednosti, povratka, slobode kretanja, upotrebe maternjeg jezika, pristupa institucijama, imovinskih prava.

Imajući u vidu ozbiljnost situacije u Pokrajini, Srbija je demonstrirala konstruktivni pristup i doprinela statusno neutralnom angažovanju Saveta Evrope. Smatramo da bi aktivnosti Organizacije trebalo da budu nastavljene, radi efikasne primene principa i standarda Saveta Evrope u domenu zaštite ljudskih prava, posebno manjinskih prava, vladavine prava, zaštite kulturnog nasleđa.

Smatramo da je za realizaciju tih ciljeva od značaja i nastavak dosadašnje konstruktivne i partnerske saradnje između Vlade Srbije i Saveta Evrope, za čiji nastavak smo opredeljeni.

Zahvaljujem na pažnji."

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska). Ovi podaci se navode u *Italic-u*.
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic-u* (npr. *status quo, a priori, de facto, acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora nавesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba nавesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Payin+g+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+i+s+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Payin+g+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+i+s+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice Word formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnjanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic-u*, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Dragana Đukanoviću, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na adresu: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, 11000 Beograd, ili na e-mail: dragandjuk@yahoo.com.

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNA POLITIKA – glavni i
odgovorni urednik Dragan Đukanović. – God.
1, br. 1 (1950) –. – Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1950–. –
24 cm

Tromesečno

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika

COBISS.SR-ID 3092482

Primaoci časopisa
MEĐUNARODNA POLITIKA

U zemlji

- diplomatska predstavništva stranih zemalja u Srbiji,
- strana dopisništva novinskih i televizijskih kuća i agencija,
- organi vlasti, vojne institucije, političke partije,
- privredne organizacije i ustanove, banke, komore i instituti i preduzeća,
- univerziteti, instituti i biblioteke,
- izdavačke organizacije, javni mediji,
- istaknute ličnosti iz oblasti politike, naučne, privredne i kulturne delatnosti.

U inostranstvu

- diplomatska, privredna i kulturna predstavništva Srbije u svetu,
- parlamenti i vlade zemalja na svim kontinentima,
- direkcije značajnih političkih parlamentarnih partija u svetu,
- sve veće globalne i regionalne međunarodne organizacije (UN, EU, OEBS, UNESCO, Savet Evrope i dr.),
- privredne komore, veće privredne kompanije u svetu,
- univerziteti, instituti i biblioteke,
- pojedinci iz raznih oblasti i delatnosti.

Časopis *Međunarodna politika* ima Internet prezentaciju na adresi:

<http://www.diplomacy.bg.ac.rs/mp.htm>

Cena oglašavanja u *Međunarodnoj politici*:

- puna strana 30 000 dinara
- 1/2 strane 18 000 dinara
- k3 (unutrašnja korica) 40 000 dinara
- k4 (zadnja korica) 50 000 dinara

Za sve dodatne informacije obratiti se na telefon (011) 3340 019 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU osnovan je 1947. godine. Njegova misija je sistematsko istraživanje osnovnih procesa u međunarodnoj zajednici i elemenata političkog, ekonomskog, vojnog, tehnološkog i kulturno-socijalnog karaktera u savremenom svetu. Pružajući naučnu osnovu za utvrđivanje i predlaganje strategijskih osnova spoljne politike zemlje, Institut je u radnom smislu najtešnje povezan sa organima koji sprovode spoljnu politiku (Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije). Poseban zadatak Instituta je doprinos edukaciji šire javnosti o osnovnim tokovima međunarodnih odnosa, što se ostvaruje bogatom izdavačkom delatnošću, organizacijom skupova i učestvovanjem istaknutih političkih ličnosti, stručnjaka i diplomata na tribinama Instituta. Od svog osnivanja Institut je bio i značajan izvor kadrova za diplomatsku službu ili druge političke funkcije na unutrašnjem i međunarodnom planu. Osim naučnoistraživačkog sektora, u kome radi 30 naučnih radnika, Institut raspolaže jednom od najbolje opremljenih specijalizovanih biblioteka u Jugoistočnoj Evropi koja je, takođe, ekskluzivna depozitarna biblioteka edicija i dokumenata UN, Evropske unije i NATO. Pored *Međunarodne politike* (na srpskom) Institut objavljuje periodične publikacije: *Međunarodni problemi* (na srpskom i engleskom jeziku), *Evropsko zakonodavstvo* i *The Review of International Affairs*.

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika

Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs

Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi

Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo

Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Serbia in the Danube region in the 21st century,
zbornik radova, priređivači Dragan Petrović i
Nevenka Jeftić Šarčević, broširano, 2014, 230 str.

Dragan Petrović i Slobodan Komazec, *Globalna monetarna kriza i novi geopolitički i finansijski odnosi u svetu*, broširano, tvrd povez, 2014, 254 str.

Dragoljub Todić, Vladimir Grbić, Miroslav Antevski, *Pridruživanje Evropskoj uniji i održivi razvoj*, broširano, 2014, 282 str.

Dragoljub Todić, *Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja*, broširano, 2014, 378 str.

Dragan Petrović, *Geopolitika Balkana*, tvrd povez, 2014, 362 str.

Mina Zirojević Fatić, *Terorizam*, tvrd povez, 2014, 368 str.

Aleksandar Jazić, *Reforma sistema lokalne samouprave u državama Višegradske grupe*, tvrd povez, 2014, 360 str.

Challenges of the 21st Century and the region, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac (priređivači), broširano, 2013, 252 str.

Branislav Đordjević, *Organizacija severnoatlantskog ugovora (NATO)*, broširano, 2013, 164 str.

Svetlana Đurđević Lukić, *Globalna politika Sjedinjenih Američkih Država 2001–2012*, broširano, 2013, 180 str.

Dragan Petrović, *Geopolitika Francuske*, tvrd povez, 2013, 288 str.

Vladimir Grečić, *The Serbian Academic Diaspora*, broširano, 2013, 280 str.

Brano Miljuš, *Savremeni problemi međunarodnog prava*, broširano, 2013, 368 str.

Žaklina Novičić, *Prvenstvo prava Evropske unije i nacionalna kontrola prekoračenja nadležnosti EU – slučaj Nemačke*, broširano, 2013, 148 str.

Srbija u Jugoistočnoj Evropi, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Vladimir Trapara, broširano, 2013, 620 str.

Aleksandar Fatić, Srđan Korać i Aleksandra Bulatović, *Etika kriminalističko-obaveštajnog rada*, tvrd povez, 2013, 320 str.

National and European Identity in the Process of European Integration, Proceedings, Pero Petrović i Milovan Radaković (eds.), tvrd povez, 2013, 820 str.

Aleksandar Jazić, *Spoljnopolitička propaganda: Akteri i sredstva*, broširano, 2013, 168 str.

Energy Security of Europe: The Position of Serbia, Proceedings, Miroslav Antevski and Dobrica Vesić (eds.), broširano, 2013, 496 str.

Brano Miljuš, *Istraživanje političkog tržišta*, broširano, 2012, 320 str.

Dragan Petrović, *Geopolitika Sredozemlja*, tvrd povez, 2012, 228 str.

Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna bezbednosna politika EU, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Miloš Jončić, broširano, 2012, 580 str.

Duško Dimitrijević, *Državne granice nakon sukcesije SFR Jugoslavije*, tvrd povez 2012, 484 str.

Danube Strategy – Strategic Significance for Serbia, zbornik radova, priređivači Nevenka Jeftić Šarčević, Edita Stojić Karanović, broširano, 2012, 352 str.